

VU Research Portal

Volwassen worden tussen tegenstrijdige grenslijnen

Ghaeminia, Safoura

2022

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Ghaeminia, S. (2022). *Volwassen worden tussen tegenstrijdige grenslijnen: Mogelijkheden en belemmeringen in de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers*. s.n.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Volwassen worden tussen tegenstrijdige grenslijnen

Mogelijkheden en belemmeringen

in de levensloop van

alleenstaande minderjarige asielzoekers

Safoura Ghaeminia

Dit onderzoek werd gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) onder projectnummer: 023.002.093, hogeschool Saxion en Vrije Universiteit Amsterdam.

COLOFON

Ontwerp: SKVL

Print: Ridderprint

Oplage: 100 ex.

Dit proefschrift is gedrukt op 100% gerecycled papier.

VRIJE UNIVERSITEIT

VOLWASSEN WORDEN TUSSEN TEGENSTRIJDIGE GRENSLIJNEN

Mogelijkheden en belemmeringen in de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad Doctor aan
de Vrije Universiteit Amsterdam,
op gezag van de rector magnificus
prof.dr. J.J.G. Geurts,
in het openbaar te verdedigen
ten overstaan van de promotiecommissie
van de Faculteit der Sociale Wetenschappen
op vrijdag 3 juni 2022 om 11.45 uur
in een bijeenkomst van de universiteit,
De Boelelaan 1105

door

Safoura Ghaemina

geboren te Ahwas, Iran

promotoren: prof.dr. H. Ghorashi
 prof.dr. M.R.J. Crul

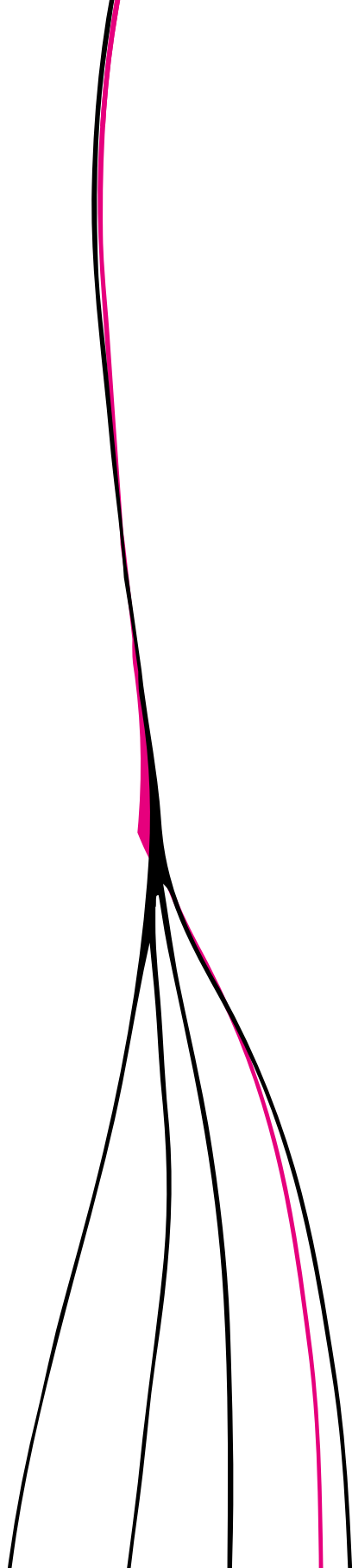
promotiecommissie: prof.dr.mr. T.P. Spijkerboer
 prof.dr. M. Kremer
 prof.dr.mr. M.E. Kalverboer
 prof.dr. L. De Wal Pastoor
 dr. L.S. Nencel

Voor Somajeh & Hossein

Inhoud

1	INTRODUCTIE	9
1.1	Mijn verhaal	10
1.2	Alleenstaande minderjarige asielzoekers: terminologie	11
1.3	Alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland	13
1.4	Sociaalwetenschappelijk onderzoek naar alleenstaande minderjarige asielzoekers	15
1.5	Methode van onderzoek	18
1.6	Opbouw proefschrift	32
2	INDIVIDU EN STRUCTUUR: EEN GELAAGD EN DYNAMISCH SAMENSPEL	37
2.1	De dualiteit van structuur	37
2.2	Leven op de grenslijn van maatschappelijke structuren	45
2.3	Samenspel individu en structuur	48
2.4	Samenvatting	52
3	TEGENSTRIJDIGE STRUCTUREN	55
3.1	Toelatingsbeleid	55
3.2	Opvangbeleid	65
3.3	Onderwijssysteem	73
3.4	Dominante discoursen over alleenstaande minderjarige asielzoekers	81
3.5	Conclusie	87
4	GROOTSE DROMEN, UITGEKOMEN? MOGELIJKHEDEN EN BELEMMERINGEN IN DE SCHOOLLOOPBAAN	91
4.1	Inleiding	93
4.2	De schoolloopbaan	95
4.3	Discussie en conclusie	107

5	'MAG IK DAN BIJ JOU?' MOGELIJKHEDEN EN BELEMMERINGEN IN HET OPBOUWEN VAN EEN SOCIAAL NETWERK	111
5.1	Inleiding	113
5.2	Het ontwikkelen van een hecht netwerk	115
5.3	Discussie en conclusie	135
6	'STIEKEM VOEL IK MIJ THUIS.' DE INTEGRATIEPARADOX BIJ ALLEENSTAANDE MINDERJARIGE ASIELZOEKERS	139
6.1	Inleiding	141
6.2	Bronnen van thuisgevoel	145
6.3	Discussie en conclusie	162
7	CONCLUSIE EN DISCUSSIE	167
7.1	Samenvatting resultaten	167
7.2	Reflectie theoretisch model	171
7.3	Volwassen worden tussen tegenstrijdige grenslijnen	180
7.4	Implicaties voor praktijk en beleid	182
7.5	Implicaties voor vervolgonderzoek	186
7.6	Afsluiting	189
	Literatuur	193
	Bijlagen	223
	Samenvatting	241
	English Summary	247
	Dankwoord	253
	Over de auteur	257

Hoofdstuk 1

Introductie

De laatste jaren is er steeds weer een 'recordaantal' mensen op de vlucht. Eind 2020 ging het wereldwijd om 82,4 miljoen mensen, het hoogste aantal sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog (UNHCR, 2021). Een deel van deze mensen is minderjarig en op de vlucht zonder hun ouders.¹ Zij worden vaak gezien als de meest kwetsbare groep vluchtelingen. Zonder de directe bescherming van hun ouders dreigt uitbuiting en misbruik (UNHCR, 2019). Terwijl velen deze kwetsbaarheid benadrukken om overheden te bewegen hulp te bieden, is er ook veel weerstand de kinderen op te vangen, vanwege het gevaar dat dit zou opleveren voor de samenleving. Er wordt vaak gewezen op het vermeende misbruik van het asielbeleid door 'jokkende kinderen', 'gelukzoekers', 'asieltuig' of volwassenen die zich voordoen als kinderen. Ook is er angst voor 'een aanzuigende werking' en 'gebrek aan maatschappelijk draagvlak'. De afgelopen decennia zien we beide beelden, de kwetsbare jonge asielzoeker die hulp nodig heeft én de gevaarlijke jonge asielzoeker die geweerd moet worden, met regelmaat terug in maatschappelijke discussies. In 2020 was dit bijvoorbeeld te zien in de discussie of Nederland alleenstaande minderjarige asielzoekers uit Griekse opvangkampen moest opvangen.

Zowel het benadrukken van de kwetsbaarheid als het gevaar zorgt voor het beeld van alleenstaande minderjarige asielzoekers als zeer afwijkend van leeftijdsgenoten. Ook onderzoekers belichten vaak het afwijkende door de focus te leggen op de bijzondere situatie die ontstaat door de combinatie van alleenstaand, minderjarig en asielzoeker. Veel onderzoek richt zich op de psychische problemen die deze jongeren ervaren of op de specifieke context waarin zij worden opgevangen in het gastland (zoals het asielbeleid). Dit creëert een te eenzijdig beeld van jonge mensen en doet hun veelzijdige ervaringen tekort. Er is weinig zicht op hun complexe, gelaagde ervaringen waarin kwetsbaarheid en kracht tegelijkertijd aanwezig zijn. Ook is er weinig bekend over hun ervaringen op langere termijn, als zij niet meer 'alleenstaand', 'minderjarig' en 'asielzoeker' zijn en zich in een minder uitzonderlijke situatie bevinden.

¹ De UNHCR (2019) rapporteert 111.000 alleenstaande minderjarige asielzoekers in 2018, maar gaat er vanuit dat het werkelijke aantal veel hoger is.

In dit proefschrift staat de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers centraal. Door biografische interviews met negentien mensen die tussen 1995 en 2005 naar Nederland kwamen, geef ik inzicht in wat mensen op langere termijn helpt en belemmert om hun leven hier vorm te geven. De hoofdvraag van het onderzoek luidt: *Hoe beïnvloedt het samenspel van individuele en structurele factoren de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland?* Hierbij richt ik mij op de schoolloopbaan, het opbouwen van een sociaal netwerk en de emotionele verbondenheid met Nederland. Met dit onderzoek hoop ik bij te dragen aan goede ondersteuning voor jongeren die recent naar Nederland zijn gekomen, zodat zij hier een goed leven kunnen opbouwen.

1.1 Mijn verhaal

Dit proefschrift had ik niet kunnen schrijven zonder de bereidwilligheid van mannen en vrouwen om hun verhaal met mij te delen. Ik heb veel bewondering voor deze openheid en weet niet of ik dit zelf zou hebben gedurfd, alleen al omdat ik mezelf lange tijd niet als alleenstaande minderjarige asielzoeker heb gezien en misschien ook niet wilde zien. Toch val ik zelf onder het label 'ex-ama'. In 1991 kwam ik naar Nederland samen met mijn broer en zus. Ik was bijna zeven, werd samen met mijn zus in een Nederlands pleeggezin geplaatst en startte in groep 3 van de basisschool. Helaas verloorde ik al snel de taal van het land waar ik geboren ben: Iran. Ik sprak alleen nog maar Nederlands, deed het goed op school en kreeg al snel een verblijfsvergunning. Van dat laatste kan ik me niet veel herinneren, het was voor mij vanzelfsprekend dat ik in Nederland zou opgroeien. Uiteindelijk heb ik sociologie gestudeerd, mijn onderwijsbevoegdheid gehaald en ben ik als docent gaan werken in het hbo. Nederland is voor mij het land waar ik vanuit een warme omgeving en in vrijheid veel kansen heb gehad om me te ontwikkelen.

Uiteraard is mijn leven niet altijd makkelijk geweest. Ik ben niet samen met mijn broer opgegroeid, heb mijn ouders en familie vreselijk gemist, worstelde vaak met de vraag wie ik was en waar ik bij hoorde en vond het moeilijk ruimte te geven aan mijn verdriet. Hoewel ik door dit proefschrift heb geleerd dat het delen van verhalen ontzettend belangrijk is, vertel ik mijn verhaal niet graag en heb ik lang gewacht met het schrijven van deze paragraaf. Ik heb simpelweg geen zin in het verdriet dat loskomt als ik er over spreek. Ook wil ik niet dat anderen me alleen nog kunnen zien als 'ex-ama', wat een belangrijk deel van mij is, maar niet volledig bepaalt wie ik ben. Daarnaast vind ik de reacties soms lastig. Uiteraard heb ik moeilijke dingen meegemaakt, maar ik wil niet als

'zielig' of als 'extreem veerkrachtig' gezien worden. Ik ben een gewone vrouw die (voor velen) ongewone dingen heeft meegemaakt (zoals zovelen). Het is voor mij gewoon mijn leven. Daarom heb ik mezelf misschien ook lange tijd niet als 'alleenstaande minderjarige asielzoeker' willen zien.

Toch kwam er steeds verdriet, woede en schuldgevoel los bij het horen van verhalen over jongeren die als alleenstaande minderjarige asielzoeker naar Nederland waren gekomen en na een aantal jaar verblijf terug moesten keren. In 2001 is het toelatingsbeleid voor alleenstaande minderjarige asielzoekers zeer restrictief geworden, waardoor veel jongeren slechts tijdelijk in Nederland mogen blijven (zie hoofdstuk 3). Velen 'belanden' in 'de illegaliteit' of verdwijnen 'met onbekende bestemming'. Mijn zus schreef in 2011 een artikel in dagblad Trouw, waarin ze haar verhaal deelde en scherp formuleerde hoe het land dat ons warmte en ontwikkelingskansen heeft gegeven, voor anderen het land van kilte en onveiligheid is. Ik vroeg mij steeds vaker af: wat was er gebeurd als ik tien jaar later naar Nederland was gekomen? Op 17-jarige leeftijd en in 2001? En als ik toen niet zou zijn erkend als vluchteling? Hoe was mijn leven dan verlopen? Wat had Nederland dan voor mij betekend?

Hierdoor werd ik steeds nieuwsgieriger naar hoe het samenspel van individuele en structurele factoren, zoals het toelatingsbeleid, de levensloop van jongeren beïnvloedt. Deze nieuwsgierigheid heeft geleid tot dit proefschrift waar ik op basis van biografische interviews ruimte creëer voor de complexe ervaringen van jongeren. Vanuit verhalen kan de gelaagdheid van ervaringen bestudeerd worden. Zowel de kwetsbaarheid als de kracht van mensen kan naar voren komen en er is ruimte voor zowel liefde als haat jegens Nederland. Terwijl ik bezig was met mijn onderzoek, was er een sterke toename in het aantal alleenstaande minderjarige asielzoekers dat naar Nederland kwam. Het werd dus steeds relevanter om te leren van mensen die al geruime tijd in Nederland wonen. Voor veel van de geïnterviewden was dit de reden waarom ze hun emotionele, mooie en pijnlijke ervaringen hebben willen delen.

1.2 Alleenstaande minderjarige asielzoekers: terminologie

In dit proefschrift richt ik mij op mensen die als 'alleenstaande minderjarige asielzoeker' naar Nederland zijn gekomen. In deze paragraaf beschrijf ik de verschillende termen die gebruikt worden voor kinderen die zonder hun ouders vluchten of migreren.

In Nederland wordt de term 'alleenstaand' gebruikt indien een kind niet wordt begeleid door zijn meerderjarige ouder(s) of door een eventueel reeds in het buitenland toegewezen voogd. Deze definitie hanteer ik ook ik in dit proefschrift. De UNHCR (2019) gebruikt de term 'unaccompanied and separated children', voor kinderen die jonger dan 18 jaar zijn en die alleen op de vlucht zijn of tijdens de vlucht gescheiden zijn geraakt van hun ouders en niet worden verzorgd door een volwassene die daar volgens de wet of gewoonte verantwoordelijkheid voor draagt. In sommige landen, zoals België en Duitsland, is de term 'niet-begeleid' gangbaar. Het 'Separated Children in Europe Programme'² gebruikt echter bewust het woord 'separated' in plaats van 'unaccompanied', omdat sommige kinderen weliswaar begeleid worden tijdens de vlucht, maar niet door een volwassene die ook de verantwoordelijkheid voor de zorg op zich kan nemen (Separated Children in Europe Programme, 2019). Volgens SCEP beschrijft de term 'separated' wat het essentiële probleem is waar deze kinderen mee te maken hebben, namelijk het ontbreken van de zorg en bescherming van hun ouders of primaire verzorger.

Met de term 'minderjarig' worden kinderen jonger dan 18 jaar bedoeld. Op deze afbakening is kritiek, omdat ze jongeren ouder dan 18 jaar uitsluit en daarmee uitgaat van een vaststaand moment waarop mensen 'volwassen' zijn (Chase & Allsopp, 2013; De Graeve & Bex, 2017; Sirriyeh, 2013). Aangezien het beleid rondom toelating, opvang en onderwijs in Nederland gericht is op de leeftijd tot 18 jaar, richt ik mij in dit onderzoek op mensen die jonger waren dan 18 toen zij naar Nederland kwamen.

Ook is er discussie over het gebruik van het woord asielzoeker, vreemdeling of vluchteling. In Nederland was lange tijd de term 'asielzoeker' gangbaar. Sinds de Vreemdelingenwet 2000 wordt er in beleidsteksten echter gesproken over 'vreemdeling'. Cardol (2005) vindt deze term passender, omdat hiermee geen onderscheid gemaakt wordt tussen migranten en vluchtelingen. Hij stelt dat dit onderscheid te rigide is en niet aansluit bij de ervaringen en achtergronden van de kinderen. In de praktijk hield men lange tijd vast aan het woord 'asielzoekers', maar inmiddels is de term vreemdeling en de afkorting 'amv' gangbaar. Toch kies ik er in dit proefschrift voor om te spreken over alleenstaande minderjarige *asielzoekers*. Hoewel deze term zeer beperkt is, wil ik mensen niet aanduiden als 'vreemdeling', wat in beleidsteksten vertaald wordt naar het Engelse 'alien'. Die woorden benadrukken naar mijn mening het 'anders-zijn' te sterk. Bovendien heb ik voor dit proefschrift mensen gesproken die naar Nederland zijn gekomen toen het begrip alleenstaande minderjarige asielzoeker en de afkorting 'ama' gebruikelijk waren. Internationaal wordt ook de term alleenstaande minderjarige *vluchtelingen* gebruikt.

² Het Separated Children in Europe Programme (SCEP) is een Europees netwerk bestaande uit verschillende organisaties in verschillende Europese landen. Het SCEP-netwerk heeft als doel de rechten en belangen van alleenstaande kinderen te realiseren door een gedeeld beleid en belangenbehartiging op nationaal en Europees niveau (Separated Children in Europe Programme, 2019).

Juridisch gezien zijn asielzoekers mensen die asiel aangevraagd hebben en wachten op een beslissing daarover. Vluchtelingen zijn mensen van wie is erkend dat zij voldoen aan de strikte criteria van het Vluchtelingenverdrag (zie hoofdstuk 3). Het gebruik van het woord asielzoekers negeert dus het feit dat sommige jongeren als vluchteling erkend zijn, wat kan bijdragen aan het wantrouwen of zij wel 'echte' vluchtelingen zijn (Stretmo, 2014). Toch gebruik ik in dit proefschrift het woord asielzoekers, zodat ik met één woord alle mensen kan aanduiden die ooit een asielaanvraag hebben ingediend. Het gaat hier dus om mensen die wel en niet erkend zijn als vluchteling.

Met 'alleenstaande minderjarige asielzoekers' bedoel ik dus mensen die op een leeftijd jonger dan 18 jaar en zonder ouders of voogd in Nederland kwamen en hier asiel hebben aangevraagd. Deze kenmerken zorgen voor een specifieke context waarin zij een leven in Nederland opbouwen. Ik wil echter benadrukken dat het een zeer heterogene groep mensen betreft, met een grote diversiteit in culturele en religieuze achtergronden, onderwijservaringen, (traumatische) ervaringen en leefsituaties in en voor aankomst in Nederland. Ook zien mensen zichzelf niet altijd als een (ex- of voormalig) 'alleenstaande minderjarige asielzoeker'. Bovendien definieert deze term niet wie zij zijn. Daarom gebruik ik in dit proefschrift ook algemene termen zoals mensen, jongeren, mannen en vrouwen.

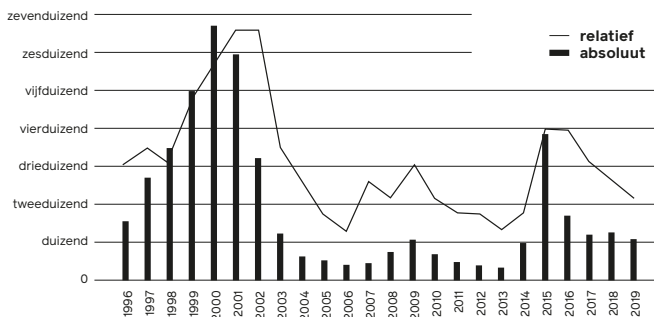
1.3 Alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland

Hoewel Nederland een langere geschiedenis kent in de opvang van alleenstaande minderjarige asielzoekers, is er sinds 1992 een specifiek toelatings- en opvangbeleid (Cardol, 2005). Eind jaren negentig groeide het aantal alleenstaande minderjarige asielzoekers dat naar Nederland kwam sterk: van 1560 jongeren in 1996 tot 6705 in 2000 (zie Figuur 1.1). Alleenstaande minderjarige asielzoekers maakten ook een steeds groter deel uit van het totaal aantal mensen dat in Nederland asiel aanvroeg (van 7 procent in 1996 tot 13 procent in 2000). Mede hierdoor, werd in 2001 het toelatings- en opvangbeleid restrictiever: het beperken van het aantal asielaanvragen en het bevorderen van terugkeer werden de centrale doelen van het beleid (Kromhout & Leijstra, 2006). In hoofdstuk 3 laat ik zien dat de beleidswijziging vooral gevolgen heeft voor jongeren die bij aankomst vijftien jaar of ouder zijn; deze groep omvat grofweg 60-80 procent van het totaal.³

3 In de jaren 1998, 1999 en 2000 was tussen de 69 en 82 procent van de alleenstaande minderjarige asielzoekers die een asielaanvraag indienden, 15 jaar of ouder (Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003). In de jaren 2001 tot en met 2008 was dit tussen de 60 en 75 procent (INDIAC, 2010). Het CBS laat zien hoeveel jongeren 15 jaar en jonger of 16 jaar of ouder zijn. In de periode 2008 tot en met 2019 was rond de 50-65 procent van de alleenstaande minderjarige asielzoekers die een asielaanvraag indienden, 16 of 17 jaar oud (CBS Statline, 2020).

Vanaf 2001 was er een flinke daling te zien in het aantal asielaanvragen van alleenstaande minderjarige asielzoekers. In de jaren 2004 tot en met 2014 ging het om ongeveer 400 tot 600 aanvragen per jaar, met als uitzondering de jaren 2008 tot en met 2010 toen het aantal steeg naar 700-1000 jongeren. Ook het relatieve aandeel daalde in de periode 2004 tot en met 2014 naar rond de 5 procent. Daarna steeg, samen met het totaal aantal asielaanvragen, het aantal asielaanvragen van alleenstaande minderjarige asielzoekers, met een 'piek' in 2015 toen er 3860 alleenstaande minderjarige asielzoekers naar Nederland kwamen.

FIGUUR 1.1 ASIELAANVRAGEN VAN ALLEENSTAANDE MINDERJARIGE ASIELZOEKERS PER JAAR (ABSOLUUT EN ALS PERCENTAGE VAN HET TOTALE AANTAL ASIELAANVRAGEN)⁴

Hoewel het aantal asielaanvragen in 2015 veel lager lag dan rond de eeuwwisseling, maakt de toename duidelijk dat een restrictief beleid niet als enige factor van invloed is op het aantal alleenstaande minderjarige asielzoekers dat naar Nederland komt. Het gaat om een complex samenspel van zogenoemde *pull- en push-* factoren, zoals onveiligheid, oorlogsgeweld, mogelijke reisroutes, ideeën over een succesvolle asielprocedure, de aanwezigheid van familieleden, onderwijskansen et cetera (Cardol, 2005; Kulu-Glasgow et al., 2018). Het zijn niet altijd de jongeren zelf die beslissen het land te verlaten dan wel Nederland als bestemming kiezen, dit wordt soms (mede) bepaald door volwassen familieleden of reisagenten, mensenhandelaren en mensensmokkelaars (Cardol, 2005; Kulu-Glasgow et al., 2018). Ook valt de keuze niet altijd specifiek op Nederland, maar is een ander land of Europa als geheel de gewenste bestemming (Kulu-Glasgow et al., 2018). De redenen dat jongeren naar Nederland komen zijn dus zeer divers.

⁴ Bronnen: 1996 t/m 1997 Cardol (2005); 1998 t/m 2008 CBS (2013); 2008 t/m 2019 CBS Statline (2020). Absolute aantallen zijn afgerond op vijftallen.

Ook zijn de herkomstlanden zeer divers en hebben sommigen een lange reis door verschillende landen afgelegd om in Nederland te komen. De landen van herkomst verschillen per jaar, mede afhankelijk van conflicten die er gaande zijn. In de periode 1998 tot en met 2005 kwamen de meeste jongeren uit Afghanistan, Angola, China, DR Congo, Ethiopië, Guinea, Nigeria, India, Irak, Sierra Leone, Somalië en Togo (Cardol, 2005; INDIAC, 2010; Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003). In de periode 2008 tot en met 2019 gaat het om Afghanistan, Albanië, Algerije, China, Eritrea, Ethiopië, Gambia, Guinea, Irak, Iran, Marokko, Sudan, Syrië en Somalië (CBS Statline, 2020). Het merendeel van de asielaanvragen wordt ingediend door jongens.⁵

Dit onderzoek gaat over mensen die bij aankomst in Nederland vijftien jaar of ouder waren, omdat dit geldt voor het merendeel van de jongeren, het toelatings- en opvangbeleid anders is voor jongeren vanaf vijftien jaar en de beleidswijziging in 2001 voornamelijk gevolgen heeft gehad voor deze leeftijdsgroep (hoofdstuk 3). Meer specifiek richt ik mij op mensen die tussen 1995 en 2005 naar Nederland zijn gekomen toen zij vijftien jaar of ouder waren en inmiddels een verblijfsvergunning of de Nederlandse nationaliteit hebben. Zij wonen minstens tien jaar in Nederland. Het is niet duidelijk hoeveel mensen binnen deze groep vallen, aangezien niet wordt geregistreerd wat de uitkomsten van de asielprocedure voor alleenstaande minderjarige asielzoekers zijn (INDIAC, 2010) en sommigen ook na het verkrijgen van een verblijfsvergunning zullen zijn teruggekeerd of doorgereisd naar andere landen.

1.4 Sociaalwetenschappelijk onderzoek naar alleenstaande minderjarige asielzoekers

Dit proefschrift sluit aan bij de recente ontwikkeling in sociaalwetenschappelijk onderzoek naar alleenstaande minderjarige asielzoekers waarin het perspectief van jongeren centraal staat, er aandacht is voor zowel hun kwetsbaarheid als kracht en voor hun 'gewone' leven en het samenspel van individuele en structurele factoren (Lems et al., 2020). In deze paragraaf licht ik toe waarom deze thema's van belang zijn in onderzoek naar alleenstaande minderjarige asielzoekers.

De meeste onderzoeken naar alleenstaande minderjarige asielzoekers richten zich op de relatief korte periode waarin zij alleenstaand, minderjarig en asielzoeker zijn. Onderzoekers laten ervaringen in het land van herkomst vaak buiten beschouwing (Kohli, 2006a) en besteden weinig aandacht aan de periode dat jongeren meerderjarig zijn en/of een verblijfsvergunning hebben. Mede door deze focus op het korte termijn,

is er weinig aandacht voor het 'gewone leven' van jonge asielzoekers en worden vooral hun problemen bestudeerd. Wernesjö (2011) concludeert dat psychosociale studies naar alleenstaande minderjarige asielzoekers zich voornamelijk richten op hun emotioneel welbevinden en de kwetsbare situatie waarin zij zich bevinden. Centrale thema's in deze onderzoeken zijn verlies, ontworteling, scheiding en trauma (Wernesjö, 2011). Hierdoor is er weinig kennis over ervaringen die zij met andere jongeren gemeen hebben, zoals naar school gaan, vrienden maken en liefdesrelaties aangaan (Wernesjö, 2014a). Deze nadruk op psychische problemen (met name posttraumatische stressstoornis) is vaak bekritiseerd, omdat dit de ervaringen van jongeren simplificeert en normale stressreacties pathologiseert (Groark et al., 2010; Sleijpen et al., 2013).

In de afgelopen jaren is er meer onderzoek gedaan naar *voormalige* alleenstaande minderjarige asielzoekers (Allsopp et al., 2014; Chase & Allsopp, 2021; De Graeve & Bex, 2017; Devenney, 2017; Gustafsson et al., 2012; Herz & Lalander, 2017; Hjern, 2020; Luster et al., 2010; Muir & Gannon, 2016; Wallin & Ahlström, 2005). In de meeste gevallen hebben deze studies echter betrekking op minderjarigen of mensen tot 25 jaar die (nog) geen verblijfsvergunning hebben. Hierdoor is er weinig kennis over hoe alleenstaande minderjarige asielzoekers die (uiteindelijk) een verblijfsvergunning hebben verkregen, op langere termijn hun leven vormgeven.

Ook was er in sociaalwetenschappelijk onderzoek lange tijd weinig aandacht voor het eigen perspectief van alleenstaande minderjarige asielzoekers (Wernesjö, 2011). Dit geldt overigens ook voor onderzoek naar de 'integratie' van migranten (Omlo, 2011). Maar juist het centraal stellen van het eigen perspectief creëert ruimte voor gemengde gevoelens en voor zowel kwetsbaarheid als kracht (Eijberts & Ghorashi, 2016; Omlo, 2011; Wernesjö, 2014a). Hoewel er de laatste jaren meer aandacht is gekomen voor de eigen beleving van jonge vluchtelingen, hun veerkracht, sterktes en copingstrategieën (Pozzo & Ghorashi, 2021; Sleijpen et al., 2017; Stretmo, 2014), is er weinig diepgaande kennis over hoe zij zelf het opbouwen van hun 'gewone leven' op langere termijn beleven.

Door de focus op de korte termijn en de kwetsbaarheid, ontbreekt ook kennis over het samenspel van structurele en individuele factoren. Het centraal stellen van de individuele kwetsbaarheid overschaduwde de invloed van maatschappelijke structuren in het gastland, zoals het opvang- en onderwijssysteem (Wernesjö, 2011). Ook in onderzoeken naar de 'integratie' van migranten is er weinig aandacht voor de rol van instituties (Crul & Schneider, 2010; Omlo, 2011). Het risico hiervan is dat veerkracht en 'integratie' als individuele eigenschappen en verantwoordelijkheid beschouwd worden. In studies waarin er wel aandacht is voor structurele factoren in het gastland, zoals studies naar het toelatings- en opvangbeleid, is er weinig aandacht voor hoe jongeren zelf actief hun weg bepalen en daarbij soms beredeneerde risico's nemen om hun doelen na te streven (Chase & Allsopp, 2013). Om recht te doen aan de kracht van zowel jonge asielzoekers als maatschappelijke structuren, dient het samenspel van structurele en individuele factoren bestudeerd te worden.

Het gebrek aan aandacht voor de langere termijn, het gewone leven, het eigen perspectief en het samenspel van individu en structuur, leidt tot het verbijzonderen van de situatie waarin alleenstaande minderjarige asielzoekers zich bevinden. Dit kan het beeld creëren van abnormale kinderen, namelijk extreem kwetsbare slachtoffers, die niet in staat zijn om controle over het eigen leven te nemen (Chase, 2013; Kohli, 2006a). In dit proefschrift heb ik geprobeerd ruimte te geven aan de complexiteit en gelaagdheid van de ervaringen van mensen die als alleenstaande minderjarige asielzoeker naar Nederland zijn gekomen. Het bestuderen van langetermijnprocessen geeft inzicht in het dynamische samenspel van individuele en structurele factoren (Crul & Schneider, 2010; Eijberts & Ghorashi, 2016). De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: *Hoe beïnvloedt het samenspel van individuele en structurele factoren de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland?* Ik heb me hierbij in het bijzonder gericht op aspecten van het 'gewone leven' die in eerder onderzoek onderbelicht zijn gebleven, namelijk de schoolloopbaan, het opbouwen van een sociaal netwerk en de emotionele verbondenheid met Nederland.

1.5 Methode van onderzoek

Om ruimte te geven aan de ervaringen van voormalig alleenstaande minderjarige asielzoekers, werk ik vanuit de interpretatieve onderzoekbenadering. Volgens deze benadering bestaat er niet één werkelijkheid die door algemene wetmatigheden van buitenaf beschouwd of ontdekt kan worden (Yanow, 2015). Er kunnen wel patronen worden vastgesteld die voortkomen uit hoe mensen betekenis geven aan sociale situaties en daarnaar handelen. In de interpretatieve onderzoeksbenadering staat het begrijpen van deze betekenissen en het interpreteren hiervan binnen de desbetreffende context centraal. In deze paragraaf beschrijf ik hoe ik dit binnen mijn onderzoek heb vormgegeven.

1.5.1 BIOGRAFISCHE INTERVIEWS

Om de beleving van voormalig alleenstaande minderjarige asielzoekers inzichtelijk te maken, heb ik gebruik gemaakt van biografische interviews. Deze methode geeft de ruimte om stil te staan bij het verleden, heden en de toekomst en biedt daarmee inzicht in het complexe samenspel van individuele en structurele factoren (Eastmond, 2007; Eijberts & Ghorashi, 2016; Ghorashi, 2008). Het is daarmee een geschikte methode om gelaagde processen te bestuderen.

Biografische interviews zijn bovendien geschikt voor moeilijk bereikbare groepen die zich mogelijk in gemarginaliseerde posities bevinden (Ghorashi, 2008; Wernesjö, 2014b). Ze bieden de noodzakelijke tijd en ruimte, zodat geïnterviewden zich veilig voelen om hun eigen verhaal te formuleren (Ghorashi, 2008). Vluchtelingen worden vaak geconfronteerd met de 'culture of disbelief', waarbij met argwaan en ongeloof wordt bekeken of zij wel 'echte' vluchtelingen zijn (Eastmond, 2007). Jonge asielzoekers moeten bovendien vaak bewijzen dat zij nog 'echt' kind zijn. In onderzoeken naar alleenstaande minderjarige asielzoekers blijkt dan ook dat zij in eerste instantie alleen 'dunne' of 'functionele' verhalen vertellen, verhalen die tijdens de asielpcedure van belang zijn om toegang tot het gastland te verkrijgen (Chase et al., 2020; Kohli, 2006a). Hierin staan de (redenen voor) de vlucht centraal en dienen jongeren zich te positioneren als kwetsbare slachtoffers. Geïnterviewden moeten daarom voldoende tijd en ruimte voelen om ook andere onderwerpen te bespreken en zowel hun kracht als kwetsbaarheid te tonen. Tijdens biografische interviews krijgen zij een actieve rol, zij worden uitgenodigd te

5 In 1996 werd 60 procent van de aanvragen ingediend door jongens (*Kamerstukken II*, 19637, nr. 247, 1997). In de jaren 1998 tot en met 2000 was dit rond de 70 tot 75 procent (Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003), evenals in de jaren 2002 en 2003 (UNHCR, 2004). In de jaren 2005 tot en met 2007 betrof het rond de 60 tot 75 (INDIAC, 2010) en van 2008 tot en met 2019 74 tot 86 procent (CBS Statline, 2020).

vertellen in plaats van te antwoorden op vragen, wat kan bijdragen aan het vertrouwen om hun complexe gevoelens en ervaringen te delen (Eide et al., 2018). Bovendien is er voldoende tijd en ruimte nodig om pijnlijke herinneringen te delen. De geïnterviewden hebben met elkaar gemeen dat zij heftige situaties op jonge leeftijd hebben meegemaakt. De scheiding van ouders, familie en vrienden en de aankomst in een onbekend land als minderjarige is potentieel traumatisch. Ook hebben velen traumatische gebeurtenissen meegemaakt voor en tijdens de vlucht en na aankomst in Nederland. Het bespreken van pijnlijke herinneringen vraagt om voldoende tijd om stil te zijn, pauze te nemen of op een later moment ergens op terug te komen (Ghorashi, 2008). Biografische interviews bieden dus de benodigde tijd en ruimte om gelaagde verhalen te delen en daarmee complexe processen te bestuderen.

DE CONTEXT VAN HET VERHAAL

De verhalen die mensen delen, vallen niet per definitie samen met wat iemand exact heeft meegemaakt, maar vormen een perceptie daarvan. Wat geïnterviewden herinneren en vertellen is een versie van hun persoonlijke waarheid die ze aanpassen aan de sociaalhistorische context, de verwachtingen van de toekomst en het beeld dat ze van de interviewer hebben (Eastmond, 2007; Leydesdorff & Adler, 2013). Bovendien benutten mensen beschikbare genres en passen zij soms hun verhaal aan om binnen de gegeven context geloofwaardig over te komen (Eastmond, 2007; Leydesdorff & Adler, 2013). Biografische interviews geven dus inzicht in hoe iemand het verleden reconstrueert in het licht van het heden, de specifieke context van het interview en de voorgestelde toekomst (Eastmond, 2007). Verhalen over het verleden kunnen dan ook veranderen als deze op een later moment worden verteld (Leydesdorff & Adler, 2013). Zo kan iemand die op vijftienjarige leeftijd in Nederland is gekomen, andere herinneringen delen op dertigjarige dan op twintigjarige leeftijd. Ook kan iemand andere betekenissen aan dezelfde herinneringen geven.

Het moment en de context van het interview zijn dus van belang voor het inzicht die de verhalen verschaffen. Voor dit onderzoek was ik geïnteresseerd in hoe mensen na minstens tien jaar verblijf in Nederland en na het verkrijgen van een verblijfsvergunning of de Nederlandse nationaliteit vertellen over hun levensloop. Dit is een belangrijke aanvulling op onderzoek gebaseerd op (biografische) diepte-interviews naar alleenstaande minderjarige asielzoekers die geen verblijfsvergunning hebben en een kortere periode in het gastland verblijven. Op het moment dat zij een verblijfsvergunning hebben en 'volwassen' zijn, worden ze geacht 'geïntegreerd' te zijn: zij dienen zelfstandig te wonen, een sociaal

netwerk te hebben, financieel zelfstandig te zijn, onderwijs te volgen en/of te werken. Dit is een andere positie dan die van alleenstaande minderjarige asielzoekers die in de opvang verblijven en waarvan het onduidelijk is of zij in Nederland mogen blijven.

Bovendien biedt het langere verblijf en de verblijfsvergunning of de Nederlandse nationaliteit een stabielere positie van waaruit het levensverhaal gedeeld kan worden. Uit onderzoeken naar alleenstaande minderjarige asielzoekers blijkt dat sommigen het moeilijk vinden hun volledige levensverhaal te delen (Chase et al., 2020; Kohli, 2006a). Zo schrijven Eide et al. (2018) dat de jongeren die zij in Noorwegen spraken, weinig vertelden over trauma's, ervaringen tijdens de vlucht, onderwijs en discriminatie. Uit onderzoek naar jonge vluchtelingen in Nederland bleek dat velen terughoudend waren om te praten over hun verleden en voornamelijk vertelden over stressoren rondom het verkrijgen van de verblijfsvergunning (Sleijpen et al., 2017). Het niet delen van het volledige verhaal komt deels doordat er veel afhangt van dit verhaal. Tijdens de asielprocedure heeft het op een juiste wijze vertellen van verhalen immers een grote invloed op het verkrijgen van een verblijfsvergunning. Ook past het zwijgen over onderdelen van het levensverhaal bij het verwerkingsproces en bij de ontwikkeling van adolescenten naar autonomie (Kohli, 2006a). Deze aspecten spelen een minder grote rol op latere leeftijd en als men in het bezit is van een verblijfsvergunning, waardoor er meer ruimte ontstaat om complexe verhalen te delen.

DE POSITIE VAN DE INTERVIEWER

Ook de interviewer heeft invloed op het verhaal (Eastmond, 2007; Leydesdorff & Adler, 2013). Verhalen worden mede gevormd door de interactie en machtsverhouding tussen de verteller en luisteraar (Eastmond, 2007). Atkinson (1998) veronderstelt dat dit voornamelijk het geval is bij geïnterviewden die niet vaker hun verhaal hebben verteld en hun 'eigen stem' nog niet hebben gevonden.

Mijn positionering voorafgaand en tijdens het interview is dus van invloed op hetgeen geïnterviewden vertellen. In de werving van deelnemers aan mijn onderzoek, heb ik duidelijk gemaakt dat ik als alleenstaande minderjarige asielzoeker naar Nederland ben gekomen. Bovendien val ik binnen dezelfde leeftijdscategorie als de meeste geïnterviewden. Dit zorgde voor het benodigde vertrouwen om deel te nemen aan het onderzoek en om vrijuit te vertellen tijdens de interviews. Ik heb echter bewust zelf geen specifieke ervaringen gedeeld om te voorkomen dat geïnterviewden hun verhaal zouden vormgeven in vergelijking met mijn verhaal. Ik heb voorafgaand aan de interviews slechts een beknopte achtergrond geschetst, namelijk dat ik als alleenstaande minderjarige asielzoeker naar Nederland ben gekomen samen met mijn broer en zus, dat ik in Iran

ben geboren, dat ik in een pleeggezin ben opgevangen, dat ik destijds in groep 3 van de basisschool kon starten en dat ik vrij snel een verblijfsvergunning heb gekregen. Ik heb bewust benadrukt dat ik eerder en op jongere leeftijd naar Nederland ben gekomen en dat ik daardoor in andere omstandigheden ben opgegroeid, bijvoorbeeld wat betreft opvang en onderwijs. Dit creëerde voor mensen de ruimte om hun eigen verhaal te vertellen en ervaringen concreet toe te lichten, zonder te veronderstellen dat ik dezelfde ervaringen deel. Bovendien werd direct duidelijk dat ik andere mogelijkheden in Nederland heb gehad, wat vooral van belang was bij grote sociaal-economische verschillen tussen de geïnterviewde en mij. Juist het delen van een migratieachtergrond zou het machtsverschil kunnen vergroten als geïnterviewden het idee krijgen dat ik als hoger opgeleide met een goede baan 'succesvoller' zou zijn dan zijzelf. Ik heb dus geprobeerd voorafgaand aan het interview niet te veel, maar voldoende te delen, zodat de geïnterviewden de ruimte voelden hun eigen verhaal volledig te vertellen. Indien ze vroegen naar mijn specifiekere ervaringen of belevingen, lichtte ik dat aan het einde van het gesprek toe. Op die manier kon ik open zijn en mijn verhaal delen, net als de geïnterviewden dat hebben gedaan, zonder hun verhaal sterk te beïnvloeden.

Het feit dat ik als alleenstaande minderjarige asielzoeker naar Nederland ben gekomen, biedt uiteraard niet automatisch de benodigde sensitiviteit om het onderzoeksthema en de verhalen van geïnterviewden te begrijpen. Ik heb daarom ter voorbereiding sociaalwetenschappelijke literatuur gelezen over alleenstaande minderjarige asielzoekers, de institutionele context van toelating, opvang en onderwijs in kaart gebracht (hoofdstuk 3) en enkele expertinterviews afgenomen met mensen die vanuit verschillende posities hebben gewerkt met alleenstaande minderjarige asielzoekers. Ook heb ik vrijwilligerswerk gedaan met enkele jonge vluchtelingen. Dit gaf mij de kennis en vertrouwdeheid met het onderzoeksthema om tijdens het interview geschikte vragen te stellen en om de geïnterviewden te begrijpen.

HET INTERVIEW

Ik vroeg geïnterviewden hun levensverhaal te vertellen, met een speciale focus op gebeurtenissen en mensen die hen hebben geholpen dan wel hebben belemmerd om in Nederland hun leven op te bouwen. Ik vertelde benieuwd te zijn naar hoe de levens van alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland zijn verlopen en hoe zij daar zelf op terug kijken. Ook heb ik hun gevraagd zich het interview voor te stellen als een film van hun leven waarin ze me laten meereizen naar de periodes en situaties waarvan zij denken dat die belangrijk zijn om te vertellen. Hierdoor maakte ik direct duidelijk op zoek te zijn naar hun eigen verhaal en concrete ervaringen.

Tijdens de eerste acht interviews begon ik met de vraag of de geïnterviewden hun levensverhaal wilden vertellen, waarbij ik zei dat dat mocht vanaf het moment dat ze in Nederland zijn gekomen of, indien zij dat belangrijk vinden, vanaf een eerder moment. Ook heb ik benoemd dat ze alles wat in hen opkwam mochten delen en ze alle tijd daarvoor hadden. Tijdens hun verhaal stelde ik geen vragen en maakte ik aantekeningen om later op door te vragen. Pas als de geïnterviewden aangaven hun verhaal te hebben verteld, begon ik door te vragen en ging ik dieper in op de thema's onderwijs en werk, sociale contacten, opvang en wonen, de asielprocedure en het zich thuis voelen in Nederland. Tijdens de eerste fase van het interview luisterde ik actief en hielp ik het verhaal gaande te houden met non-verbale communicatie waarmee ik interesse en begrip toonde. Het niet stellen van vragen creëert ruimte voor het op gang brengen van een stroom van herinneringen en biedt de mogelijkheid om te kijken welke onderwerpen geïnterviewden zelf aansnijden over hun levensloop (Rosenthal, 2003).

Al snel bleek dat de onderwerpen waarin ik vooral geïnteresseerd was (onderwijs en werk, sociale contacten, opvang en wonen, de asielprocedure en het zich thuis voelen in Nederland), ook de thema's waren waar de geïnterviewden over vertelden. Na analyse van de eerste acht interviews heb ik de interviews meer gericht op deze thema's en ben ik afgestapt van de methode waarin ik mensen zonder het stellen van doorvragen hun levensverhaal liet vertellen. Door het uitstellen van vragen naar de tweede fase van het interview moesten geïnterviewden namelijk terug naar bepaalde gebeurtenissen en soms opnieuw pijnlijke herinneringen ophalen. Bovendien moesten ze zichzelf soms herhalen. Ook zag ik soms achteraf dat ik geen volledig overzicht had van belangrijke onderdelen, bijvoorbeeld dat ik een stap in de schoolloopbaan niet duidelijk had.⁶ Om deze redenen ben ik na acht interviews overgestapt naar het gebruik van tijdslijninterviews waarbij ik meer gericht op de belangrijke thema's in ging.

De tijdslijn is een instrument om het levensverhaal visueel vorm te geven. Tijdens interviews tekenen geïnterviewden en/of de interviewer een tijdslijn van het leven en noteren zij daarbij belangrijke gebeurtenissen. Er kunnen tegelijkertijd meer lijnen of soorten gebeurtenissen in verschillende kleuren worden getekend. Hierdoor is er ruimte om diverse aspecten van het leven tegelijkertijd naar voren te laten komen. Door de tijdslijn hoeven mensen het verhaal niet chronologisch te vertellen maar hebben ze overzicht, zodat de interviewer en de geïnterviewde gemakkelijk terug kunnen keren naar een eerder besproken onderwerp (Adriansen, 2012). De tijdslijn maakt ook duidelijk welke onderdelen ontbreken, waardoor de interviewer daar specifiek op door kan vragen.

6 Indien nodig heb ik opnieuw contact opgenomen met enkele geïnterviewden om dit alsnog te achterhalen.

Ik begon de tijdslijninterviews door te vertellen dat ik samen met hen wilde doornemen hoe het leven in Nederland is verlopen en welke mensen en gebeurtenissen in positieve of negatieve zin daarbij belangrijk zijn geweest. Ik vertelde voor het overzicht een tijdslijn te gebruiken en tekende daarbij op een A3-papier in het midden een horizontale lijn. Aan de linkerkant van de lijn noteerde ik het geboortjaar van de geïnterviewde, kort daarna het jaartal waarin hij of zij naar Nederland was gekomen en aan de rechterkant het jaartal van het interview. Hiermee maakte ik duidelijk dat de focus van het interview lag op de periode in Nederland, maar dat er ook ruimte was om over de periode ervoor te praten. Ook liet ik ruimte vrij aan de rechterkant, zodat de geïnterviewde over de toekomst kon vertellen. Ik introduceerde de drie thema's van te voren door te vertellen dat we bij de tijdslijn konden noteren waar ze hebben gewoond, naar school zijn gegaan en hoe de procedure is verlopen en hoe ze dit alles hebben ervaren. Ook gaf ik aan dat er ruimte was om andere voor hen belangrijke periodes of gebeurtenissen te noteren. Er waren stiften met verschillende kleuren en ook extra papieren, mochten we dat nodig hebben. Ik vroeg of de geïnterviewden zelf wilden tekenen dan wel noteren bij de tijdslijn. Dit kan bijdragen aan het gevoel eigenaar van het verhaal te zijn (Adriansen, 2012). Tegelijkertijd wilde ik niet dat zij zich hier ongemakkelijk bij zouden voelen. Zoals Adriansen stelt, moeten geïnterviewden immers kunnen schrijven en zich zeker voelen over het proces, zodat ze weten wat ze moeten noteren. Daarom heb ik benadrukt dat het niet netjes of mooi hoefde te zijn en heb ik zelf de notities bij de tijdslijn gemaakt indien geïnterviewden dat prettiger vonden.

Bij de tijdslijninterviews heb ik niet eerst de geïnterviewden ongestoord hun verhaal laten vertellen. Omdat ik minder geïnteresseerd was in de manier waarop zij een verhaal vertellen (ten opzichte van hun specifieke levenservaringen), was dit deel minder belangrijk (Adriansen, 2012). Bij de meeste interviews begon ik met de vraag hoe zij zijn opgevangen toen ze net in Nederland waren aangekomen. Daarna bespraken we hoe hun leven in Nederland verlopen is en wat ze heeft geholpen en belemmerd hun leven hier op te bouwen. Voor sommigen was deze eerste vraag niet nodig, zij begonnen direct met het vertellen en uittekenen van hun verhaal. Ik stelde vragen ter verduidelijking van de levensloop en stelde verdiepende vragen over hun beleving en vroeg naar concrete voorbeelden. Het basisprincipe bleef wel dat mensen zoveel mogelijk de tijd en ruimte kregen hun verhaal te vertellen en zo min mogelijk door mij onderbroken werden.

De interviews vonden plaats op een plek die de geïnterviewde prettig vond. Dat was meestal bij de geïnterviewde thuis, maar soms ook (deels) in een park, gehuurde kantoorruimte of in een café. Bij voorkeur waren we alleen in een ruimte, maar soms waren er tijdens delen van het interview ook de partner en/of kinderen aanwezig. De gesprekken duurden één tot vijf uur, soms afgewisseld met meerdere pauzes, waarbij ik een aantal keer werd uitgenodigd samen te lunchen of te dineren. De interviews vonden in het Nederlands of Engels plaats, omdat dit de twee talen zijn die ik goed beheers. Dat gold ook voor de meeste geïnterviewden, maar sommigen hadden hier meer moeite mee. Het is de vraag in hoeverre de laatste groep hun beleving en emoties op een juiste manier hebben kunnen uitdrukken. Ik heb er bewust voor gekozen geen gebruik te maken van een tolk, omdat er dan een derde persoon van invloed is op het verhaal. Een tolk kan uiteraard bijdragen aan een beter begrip van de beleving van de geïnterviewde, maar er is ook altijd sprake van interpretatie vanuit de tolk. Ook kan het vertalen het directe en open contact tussen mij en de geïnterviewde belemmeren (Björk Brämberg & Dahlberg, 2013). Bovendien kan het gebruik van een tolk als een belediging opgevat worden, aangezien de mensen die ik heb geïnterviewd minstens tien jaar tijd in Nederland woonden. Ik gaf er daarom de voorkeur aan om samen met de geïnterviewden in een taal die we beiden spreken elkaar te proberen te begrijpen. Tijdens het interview heb ik geregeld gecontroleerd of ik het juist heb begrepen en heb ik vaak doorgevraagd zodat mensen bepaalde woorden of emoties toelichtten.

Voorafgaand aan het interview nam ik telefonisch contact op met mensen om kennis te maken, eventuele vragen over het onderzoek te bespreken en een afspraak te maken voor het interview. Tijdens dit telefoongesprek besprak ik ook het doel van het onderzoek, dat de resultaten gepubliceerd zouden worden en dat in die publicatie hun informatie anoniem en niet herleidbaar naar personen vermeld zou worden. Ook hebben we besproken dat ik het interview graag wil opnemen, om het later te kunnen transcriberen en analyseren en dat alleen mijn onderzoeksbegeleiders en ik deze transcripten zouden lezen. Voordat het interview begon, heb ik dit opnieuw besproken en ook gevraagd of zij vragen hadden over het interview of het onderzoek. Ik heb geen *informed consent* formulieren laten ondertekenen, omdat dit geassocieerd kan worden met de contacten met autoriteiten tijdens de asielprocedure (Herz & Lalander, 2017) en dit formele aspect de vertrouwensrelatie tussen mij en de geïnterviewden kan belemmeren. Wel heb ik uitgebreid de tijd genomen om met voorbeelden uit te leggen hoe de verhalen die zij delen anoniem kunnen worden gepubliceerd en heb ik daarna mondeling toestemming gevraagd voor opname van het interview.

PIJNLIJKE HERINNERINGEN

Een belangrijke vraag bij interviews met (voormalig) alleenstaande minderjarige asielzoekers is of alles gevraagd mag worden. Sommige onderzoekers kiezen er bewust voor om niet te vragen naar gebeurtenissen voor of tijdens de vlucht, omdat dit te pijnlijk zou zijn of omdat het interview dan te veel geassocieerd kan worden met de asielprocedure (bijvoorbeeld Eriksson et al., 2019). Rosenthal (2003) schrijft echter dat het vermijden van moeilijke onderwerpen het gevoel kan geven dat niemand wil luisteren naar ervaringen van geweld, lijden en angst en dat veel asielzoekers juist willen worden erkend in deze ervaringen en gevoelens. Gezien mijn interesse in het volledige levensverhaal heb ik wel gevraagd naar het leven voor aankomst in Nederland en de reis naar Nederland.

Hoewel traumatische ervaringen niet het hoofdthema van mijn onderzoek waren, is het goed voor te stellen dat dergelijke ervaringen tijdens biografische interviews naar voren komen (ook als er wordt verteld over het leven in Nederland). Het delen van het levensverhaal kan een opluchting zijn en zelfs helend werken door de verbindingen die mensen kunnen leggen tussen hun verleden, heden en toekomst (Rosenthal, 2003). Sommige geïnterviewden die hun verhaal voor het eerst vertelden zeiden ook na afloop trots te zijn op zichzelf bij het zien van de gehele tijdslijn. Het vertellen over traumatische ervaringen kan echter ook schadelijke gevolgen hebben, doordat mensen de pijn opnieuw beleven of tijdens het interview nieuwe pijn ervaren doordat zij bijvoorbeeld geen coherent levensverhaal kunnen vertellen (Andrews, 2010; Patterson, 2013). Het motief om deel te nemen aan een interview is dan ook niet altijd om het verhaal kwijt te kunnen en het hart te luchten. Vaak voelen mensen de plicht een getuigenis af te leggen, omdat zij als 'overlevenden' daartoe in staat zijn en hetgeen zij hebben meegemaakt niet vergeten mag worden (Andrews, 2010; Eastmond, 2007). Bij veel van mijn geïnterviewden was er een dergelijk plichtsbesef: zij participeerden, omdat zij wilden dat anderen zouden horen wat zij hebben meegemaakt en hoopten dat hun verhaal zou bijdragen aan een beter leven voor jonge asielzoekers.

Er zijn geen eenduidige antwoorden op de vraag hoe de schadelijke gevolgen van deelname aan een biografisch interview en het delen van traumatische ervaringen te zijn voorkomen (Patterson, 2013). Ik heb ter voorbereiding van de interviews advies ingewonnen bij een expertisecentrum psychotraumaklachten over de omgang met trauma. Op basis hiervan heb ik tijdens het telefoongesprek met de geïnterviewden besproken dat het interview heftig kan zijn, zodat zij zich hierop konden voorbereiden door bijvoorbeeld te regelen dat ze bij iemand terecht konden of afleiding hadden. Bovendien heb ik voor de start van het interview benadrukt dat ze geen antwoord hoeven te geven op mijn vragen en dat ze altijd mogen stoppen met het interview of een

pauze kunnen nemen. Ook heb ik aangegeven dat ik op een ander moment terug kon komen. Op advies van het expertisecentrum heb ik ook zelf voorgesteld te pauzeren op momenten dat er veel emoties loskwamen.

Indien ik merkte dat het vertellen over bepaalde gebeurtenissen pijnlijk was, probeerde ik te reageren met wat Rosenthal (2003) 'emphatic understanding response' noemt. Hierbij benoemde ik de emoties en mijn begrip hiervoor, waarmee ik probeerde te laten zien open te staan voor alle mogelijke gevoelens van de ander. Toch vond ik het soms moeilijk om op bepaalde onderwerpen door te vragen. Sommige geïnterviewden gaven van te voren al aan niet over alles te willen praten, waardoor ik soms terughoudend werd in het doorvragen naar bepaalde ervaringen of emoties. Ook uitten sommigen hun emoties en belevingen makkelijker dan anderen. Bij sommige geïnterviewden kreeg ik het gevoel niet te veel of te diep op pijnlijke emoties in te kunnen gaan, terwijl anderen juist graag hun gevoelens kwijt wilden. Er is altijd een wisselwerking tussen de interviewer en geïnterviewde, waarbij de interviewer bepaalde onderwerpen kan vermijden of het signaal kan afgeven dat bepaalde onderwerpen of gevoelens niet besproken kunnen worden (Norkunas, 2013). Norkunas geeft aan dat alle achtereenvolgende interviews anders zijn, omdat de luisteraar is veranderd door eerdere interviewervaringen. Ik merkte dat ik het interviewen steeds minder spannend vond. Aanvankelijk leek het mij heftig om alle verhalen te horen en was ik benieuwd wat dat met mijn eigen emoties zou doen. Ik merkte echter dat ik vooral kracht haalde uit de verhalen. Ik kan me voorstellen dat ik daardoor gaandeweg steeds opener stond voor verschillende emoties, hoewel ik dat niet door vergelijking van interviews kan vaststellen.

Het positief afsluiten van het interview kan de mogelijke schadelijke gevolgen van deelname beperken. Rosenthal (2003) adviseert om het gesprek af te ronden door de geïnterviewde uitgebreid te laten vertellen over veilige fasen en gebieden in het leven. Ik heb de interviews afgesloten met de vraag waar de geïnterviewden, terugkijkend op hun leven, trots op zijn. Dit leidde vaak tot positieve gevoelens van trots en kracht, maar een enkele keer juist tot verdriet. In die gevallen liet ik het interview voortduren en vroeg ik uiteindelijk naar veilige of positieve gebieden in hun leven waar ze mij al eerder over hadden verteld. Hierdoor kon ik alle interviews positief afsluiten.

1.5.2 WERVING RESPONDENTEN

Om te onderzoeken hoe op langere termijn het samenspel van individuele en structurele factoren van invloed is op de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers, wilde ik mensen interviewen die minstens tien jaar in Nederland hebben gewoond, bij aankomst in Nederland vijftien jaar of ouder waren en inmiddels een verblijfsvergunning of Nederlandse nationaliteit hebben. Ik was dus op zoek naar mensen die minstens 25 jaar oud zijn en niet (meer) in beeld zijn van specifieke organisaties of op bepaalde plekken te vinden zijn. Dat maakte het werven van respondenten geen gemakkelijke opgave. Ik heb geprobeerd mensen te vinden door oproepen op sociale media en het benaderen van maatschappelijke organisaties en scholen die werken of hebben gewerkt met alleenstaande minderjarige asielzoekers en/of migranten. Enkele mensen binnen mijn onderzoeksgroep reageerden zelf op mijn oproep. Ook waren er reacties van mensen die iemand kenden die ik zou kunnen interviewen of mij wezen op anderen die mensen in mijn onderzoeksgroep zouden kunnen kennen. In die gevallen heb ik gevraagd of zij aan de desbetreffende persoon wilden vragen of ik contact mocht opnemen. Daarnaast heb ik mensen benaderd die ik op verschillende bijeenkomsten ontmoette of die hun verhaal via de media al hadden gedeeld. Ook heb ik aan alle geïnterviewden gevraagd of zij mensen kenden die binnen de onderzoeksgroep vielen en eventueel mee zouden willen werken aan een interview.

Voor de werving heb ik een flyer gebruikt waarin ik mezelf voorstelde en vertelde op zoek te zijn naar 'ex-ama's'. Ik beschreef hierin specifiek op zoek te zijn naar mensen die:

- *Zonder hun ouders naar Nederland zijn gekomen;*
- *Op dat moment 15 - 18 jaar oud waren;*
- *Tussen 1995 en 2005 asiel aangevraagd hebben;*
- *Nu een verblijfsstatus hebben.*

Het zoeken naar een categorie als 'ex-ama' brengt risico's met zich mee. Ten eerste kan het zijn dat mensen zich niet met deze categorie identificeren en daardoor denken niet bij de onderzoeksgroep te behoren. Ik heb daarom als selectiecriteria de bovenstaande punten aangehouden, wat betekent dat deelnemers aan mijn onderzoek in het verleden niet noodzakelijkerwijs een ama- of amv-verblijfsvergunning (zie hoofdstuk 3) hebben gehad of zijn erkend als minderjarige. Toch kan het zijn dat er mensen niet hebben gereageerd, omdat zij dachten niet in de categorie 'ex-ama' te vallen. Ten tweede kan het woord 'ex-ama' het idee geven dat de interviews gaan over de bijzonder kwetsbare

situatie van alleenstaande minderjarige asielzoekers en dat verlies, slachtofferschap en trauma de centrale thema's in het interview zijn. Als mensen zich niet herkennen in dit eenzijdige verhaal of daarover niet in gesprek willen, is de kans groot dat zij niet mee willen werken aan een interview (Chase et al., 2020; Patterson, 2013). In de wervingsflyer heb ik dergelijke thema's dan ook vermeden en beschreven benieuwd te zijn hoe alleenstaande minderjarige asielzoekers hun leven in Nederland (hebben) ervaren en te willen laten zien hoe zij hun weg vinden in Nederland en wat ze daarbij helpt of juist niet. Het is echter goed voor te stellen dat mensen het woord 'ex-ama' al associëren met kwetsbaarheid en slachtofferschap en dat mensen daarom niet hebben gereageerd op mijn oproep.

Van de mensen die ik via anderen kon benaderen, bleken sommigen buiten mijn onderzoeksgroep te vallen. Ook waren er mensen die vertelden geen tijd te hebben en dat ik op een later moment opnieuw contact kon opnemen. Maar ook op de latere momenten hadden zij geen tijd. Ik heb geprobeerd duidelijk te maken dat ze alleen als ze dat zelf wilden konden deelnemen en ook aangeboden dat we een keer kennis konden maken, zodat zij daarna konden beslissen of zij wilden deelnemen. Na een aantal keer opnieuw contact te hebben gezocht, ben ik er echter van uitgegaan dat ze niet geïnterviewd wilden worden, maar dat niet wilden zeggen. Het kan zijn dat zij zich verplicht voelden tegenover degene die hen in contact met mij bracht. Ik heb dan ook gezegd dat zij contact met mij konden opnemen als zij tijd hadden, maar dat is niet gebeurd.

Aangezien ik het belangrijk vond dat mensen vrijwillig hun verhaal deden, heb ik geen vergoeding gegeven voor deelname aan de interviews. Wel gaf ik aan het einde van het interview een kleinigheidje (chocolaatjes) of stuurde ik dit op, als dank voor het delen van hun verhaal.

Alle mensen die binnen mijn onderzoeksgroep vielen en wilden meewerken aan het onderzoek, heb ik in de periode mei 2014 tot december 2016 geïnterviewd. Dit waren negentien mensen, waarvan vijf vrouwen en veertien mannen. Zij kwamen tussen 1996 en 2003 naar Nederland. Ik heb tien mensen geïnterviewd die voor 2001 naar Nederland zijn gekomen en negen mensen die in of na 2001 zijn gekomen. Op één man na, waren de geïnterviewden 15 tot en met 17 jaar oud toen zij in Nederland kwamen. Eén man was 14 jaar oud bij aankomst. Ondanks dat hij buiten de onderzoeksgroep bleek te vallen, was zijn verhaal interessant en had hij te maken met opvang- en toelatingsbeleid dat vergelijkbaar is met de situatie van 15-plussers die voor 2001 naar

Nederland zijn gekomen. Daarom heb ik ook zijn verhaal meegenomen in dit onderzoek. De respondenten kwamen uit landen in Afrika, Azië en Noord-Amerika. Ten tijde van het interview waren zij 27 tot 35 jaar oud en hadden zij een verblijfsvergunning of de Nederlandse nationaliteit. Zij woonden in verschillende plekken (dorpen en steden) in Nederland, ongeveer de helft in de Randstad en de helft in verschillende provincies daarbuiten. Veel geïnterviewden zijn niet erkend als vluchteling en één geïnterviewde niet als minderjarige.

Net als in veel andere onderzoeken naar alleenstaande minderjarige asielzoekers, heb ik meer mannen dan vrouwen gesproken. Dit komt doordat er meer mannelijke dan vrouwelijke alleenstaande minderjarige asielzoekers zijn (zie paragraaf 1.3), maar Chase et al. (2020) wijzen er op dat de werving via organisaties ook een oorzaak kan zijn. Deze zouden meer beschermend kunnen zijn bij vrouwen dan mannen en denken dat deelname aan een interview te ontwrichtend is voor vrouwen. Ik heb geen signalen ontvangen dat dit een rol heeft gespeeld in de werving en het kan zijn dat dit ook minder van invloed is bij volwassenen. Toch kan ik me voorstellen dat mensen inschatten dat een interview voor iemand te heftig zou zijn en hierdoor mijn oproep niet hebben doorgegeven aan potentiële deelnemers. Het kan zijn dat dit vaker het geval is geweest bij vrouwen dan bij mannen, maar ik heb ook mannen en vrouwen geïnterviewd die zich in een (economisch en/of sociaal) marginale situatie bevinden en/of veel verdriet en boosheid ervaren over hoe hun leven in Nederland is verlopen.

Omdat het erg lastig is mensen te vinden die als alleenstaande minderjarige asielzoeker naar Nederland zijn gekomen én die mee willen werken aan een onderzoek, heb ik waarschijnlijk een selectieve groep geïnterviewd. Door de wijze van werving heb ik veel mensen gesproken die hun verhalen al vaker hebben gedeeld dan wel in contact zijn met mensen in Nederland die hen (ooit) hebben geholpen (vrijwilligers, docenten, liefdesrelaties). Veel respondenten hebben aan dit onderzoek meegewerkt omdat hun Nederlandse vader, moeder, oma of opa hen hierop wees. Er kunnen mensen zijn die dergelijke contacten niet hebben, waardoor hun verhalen in dit onderzoek onbelicht blijven.

Ook heb ik mensen gesproken die in staat zijn hun verhaal te vertellen. Veel geïnterviewden vertelden over lotgenoten die verslaafd zijn geraakt, in de criminaliteit zijn beland, ernstige psychische problemen hebben of zelfmoord hebben gepleegd. Hun verhalen komen in dit onderzoek niet naar voren. Het kan zijn dat het samenspel van individuele en structurele factoren op een andere manier hun leven beïnvloed heeft.

Ondanks deze beperkingen kwamen er uit de negentien interviews patronen naar voren die verdiepend inzicht geven in de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers. Bij de laatste interviews kwamen er geen nieuwe patronen meer naar voren, er was dus verzadiging bereikt. De onderzoeksgroep heeft inzicht gegeven in ervaringen die in huidig onderzoek onderbelicht zijn gebleven. Zo blijven jongvolwassenen vaak buiten beschouwing in onderzoeken naar vluchtelingen (Sirriyeh, 2008). Bovendien heb ik mensen gesproken met lage en hoge verwachtingen van hun economische positie en mensen in een goede en marginale economische positie. Ook heb ik vaders gesproken die uitgebreid over hun ouderschap vertelden. Vaders worden vaak genegeerd in zowel onderzoek naar vluchtelingen (Papadopoulos & Gionakis, 2018) als onderzoek naar jonge ouders met jeugdzorgervaringen (Dandy et al., 2020; Tyrer et al., 2005).

1.5.3 DATA-ANALYSE

Direct na ieder interview heb ik in een logboek een reflectie geschreven over hoe het interview verliep en aantekeningen gemaakt over eventuele opvallende gebeurtenissen en ideeën voor het onderzoek. Alle interviews zijn opgenomen en zo snel mogelijk getranscribeerd, zodat ik eventuele notities kon toevoegen over de non-verbale communicatie. Ook tijdens het transcriberen heb ik steeds notities gemaakt van ideeën voor de analyse. De transcripten heb ik ingevoerd in het programma Atlas.ti waarin ik de data heb gecodeerd.

De data zijn gecodeerd volgens de methode van constante vergelijking (Boeije & Bleijenbergh, 2019; Charmaz, 2006). Hierbij vinden er in alle fases van de analyse vergelijkingen plaats tussen en binnen transcripten en worden codes steeds met elkaar en de data vergeleken. Ik heb gebruikgemaakt van 'initial', 'focused' en 'theoretical' coderen (Charmaz, 2006). Tijdens het *initial* coderen zijn de transcripten open gelezen en gedetailleerd gecodeerd. Dit is van belang om dichtbij de beleving van de geïnterviewden te blijven en te voorkomen dat de onderzoeker eigen assumpties en verwachtingen of persoonlijke motieven of angsten op de data projecteert (Charmaz, 2006). Door *focused* coderen zijn vervolgens de meest voorkomende en best passende codes geselecteerd. In deze fase zijn ook codes samengevoegd en hoofd- en subcodes gemaakt. Tot slot is door *theoretical* coderen gekeken naar patronen en relaties in de eerder gevonden codes. In de laatste twee fases heb ik verschillende mindmaps en tabellen gemaakt om patronen te kunnen ontdekken. Tijdens de analyse hebben beide onderzoeksbegeleiders intensief meegekeken en feedback gegeven om zo

debetrouwbaarheid van het onderzoek te vergroten. Ook heb ik enkele fragmenten die mij emotioneerden tijdens een workshop voorgelegd aan andere onderzoekers en hebben we de verschillende interpretaties van deze fragmenten samen besproken.

Hoewel er grofweg een volgorde heeft plaats gevonden van *initial* naar *focused* en *theoretical* coderen, is dit proces niet volledig lineair verlopen. Nieuwe inzichten in de analyse gaven soms aanleiding om de data opnieuw te bestuderen (Charmaz, 2006). Wel raakte ik gaandeweg meer bekend met de data en herkende ik sneller patronen, waardoor ik de laatste twee interviews niet meer gedetailleerd heb gecodeerd. Deze twee interviews zijn bovendien getranscribeerd door een student-assistent (met toestemming van de geïnterviewden), omdat ik het transcriptieproces niet meer nodig had om vertrouwd te raken met de data en tot nieuwe inzichten te komen.

Zoals gebruikelijk bij de methode van constante vergelijking vonden de data-analyse en dataverzameling tegelijkertijd plaats, zodat er tijdens de dataverzameling specifiek gezocht kon worden naar nieuwe inzichten of het verwerpen van eerdere inzichten (Boeije & Bleijenbergh, 2019). Aanvankelijk verwachtte ik verschillen in de verhalen van mensen die voor en na 2001 naar Nederland zijn gekomen, vanwege het striktere beleid vanaf 2001, maar deze scheidslijn bleek al snel te beperkt. Hoewel mijn streven bleef om mensen te spreken die voor en na 2001 naar Nederland zijn gekomen, bleken langdurige asielprocedures en periodes van onrechtmatig verblijf van groter belang te zijn dan het jaar van aankomst in Nederland. Ik heb daarom meer ingezet op werving via organisaties die mensen ondersteunen tijdens langdurige procedures en onrechtmatig verblijf. Ik kon de werving niet aanpassen aan andere factoren die gaandeweg van belang bleken, zoals de huidige sociaal-economische positie en de verwachtingen die mensen daarover hadden in de eerste periode in Nederland.

CITATEN EN ANONIMITEIT

Om dichtbij de beleving van geïnterviewden te blijven, maak ik in de empirische hoofdstukken van dit proefschrift veel gebruik van citaten. Omwille van de leesbaarheid heb ik deze citaten soms bewerkt, zoals grammaticale fouten vervangen en onnodige woorden verwijderd. Hierdoor zijn de citaten van mensen die de Nederlandse of Engelse taal minder goed beheersten meer aangepast.

De citaten en resultaten heb ik anoniem en niet herleidbaar naar personen gepresenteerd, zodat iedereen tijdens de interviews vrijuit kon vertellen en geen nadelige gevolgen van publicatie zou ervaren. Bij citaten heb ik dan ook geen

aanvullende informatie zoals land van herkomst, leeftijd, beroep of woonplaats vermeld. Ook heb ik in hoofdstuk 4 en 6 geen pseudoniemen gebruikt, zodat er geen individuele levensverhalen uit de citaten kunnen worden afgeleid. In hoofdstuk 5 heb ik bewust wel twee individuele levensverhalen gepresenteerd (met pseudoniemen). Ik licht in dat hoofdstuk de resultaten voornamelijk toe aan de hand van twee verhalen die illustratief zijn voor de andere geïnterviewden, zodat de gelaagdheid van de verhalen sterker naar voren komt. Hierbij heb ik details uit de citaten verwijderd, waardoor beide verhalen niet te herleiden zijn naar personen.

Mijn besluit de resultaten anoniem te presenteren heb ik voor aanvang van de interviews aan de geïnterviewden verteld. Sommige mensen zeiden dat hun verhaal met vermelding van hun naam gepubliceerd mocht worden, maar ook in die gevallen heb ik besloten dat niet te doen, omdat dit zou kunnen zorgen voor een sterkere herleidbaarheid van de andere, anonieme citaten. Bovendien ben ik er niet van overtuigd dat iedereen de eventuele gevolgen van niet anonieme publicaties volledig kan overzien. Mensen kunnen het idee hebben geen 'getuigenis' af te kunnen leggen als hun verhaal anoniem wordt verteld, maar de mogelijke nadelige gevolgen van het wel vermelden van namen vond ik zwaarder wegen. Bovendien heb ik voor aanvang van de interviews de respondenten over deze beslissing geïnformeerd en niemand vond het een probleem dat hun verhaal anoniem gepubliceerd zou worden.

Al met al hoop ik dat door het gebruik van citaten de beleving van de geïnterviewden krachtig wordt overgebracht, zonder dat zij hier nadelige gevolgen van ervaren.

1.6 Opbouw proefschrift

In het volgende hoofdstuk beschrijf ik de theoretische uitgangspunten van deze studie. Ik gebruik de structuratietheorie van Giddens (1984) om inzicht te geven in het samenspel van individuele en structurele factoren. Giddens gaat ervan uit dat individuen onderdeel zijn van maatschappelijke structuren. In de eerste periode in Nederland leven jonge asielzoekers echter tussen maatschappelijke structuren, zij staan op de grenslijn tussen het land van herkomst en het gastland én op de grenslijn tussen de kindertijd en volwassenheid. Het concept 'liminaliteit' van Turner (1994) belicht dit leven tussen maatschappelijke structuren. Zowel Giddens als Turner hebben aandacht voor het samenspel van individu en structuur en voor de beperkende én stimulerende kanten hiervan, waardoor er ruimte ontstaat om de levensloop van jonge asielzoekers te zien als een gelaagd en dynamisch proces.

In hoofdstuk 3 licht ik de context toe waarin alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland hun leven opbouwen. Ik beschrijf de ontwikkelingen in het toelatings- en opvangbeleid, het onderwijssysteem en dominante discoursen rondom jonge asielzoekers. Hieruit blijkt dat het toelatings- en opvangbeleid strikter is geworden, meer gericht is op tijdelijk verblijf en een sterkere focus op terugkeer heeft gekregen. Dit geldt vooral sinds 2001 en voor jongeren die bij aankomst vijftien jaar of ouder zijn. Ook laat ik zien dat het onderwijssysteem obstakels opwerpt in de schoolloopbanen van jongeren in deze leeftijdsgroep. Daarnaast beschrijf ik het dominante discours rondom jonge asielzoekers en migranten. Jonge asielzoekers worden als een afwijkende categorie beschouwd. Zij worden gezien als extreem kwetsbaar óf extreem bedreigend. Ook na het verkrijgen van een verblijfsvergunning of de Nederlandse nationaliteit, vallen zij in de afwijkende en inferieure categorie 'migrant' of 'allochtoon'. Ik laat in hoofdstuk 3 zien dat het toelatings- en opvangbeleid, het onderwijssysteem en dominante discoursen rondom jonge vluchtelingen en migranten een tegenstrijdige context vormen waarin alleenstaande minderjarige asielzoekers hun leven in Nederland opbouwen.

In de empirische hoofdstukken (4, 5 en 6) bespreek ik de levensloop van de geïnterviewden. In hun verhalen kwamen twee centrale bronnen van continuïteit naar voren, de ene groep ervaarde continuïteit door (dromen over) een succesvolle schoolloopbaan en een goede positie op de arbeidsmarkt (hoofdstuk 4) en de andere groep door (het opbouwen van) een hecht sociaal netwerk (hoofdstuk 5).

Hoofdstuk 4 gaat over de levensloop van mensen die bij aankomst in Nederland droomden over een succesvolle schoolloopbaan en een goede positie op de arbeidsmarkt. Ik laat zien dat het samenspel van individuele en structurele factoren in de eerste periode in Nederland vooral stimulerend was. Zij konden naar school en deden wat binnen de Nederlandse structuren wordt gewaardeerd en mogelijk is: zij waren enthousiast, hadden een helder toekomstbeeld voor ogen, werkten hard en maakten ook vrienden en contacten met volwassenen die hen steunden in het realiseren van hun dromen.

Na het 18e jaar ontstaat er een splitsing in de levensloop tussen mensen die door kunnen gaan met hun schoolloopbaan en mensen waarbij de schoolloopbaan tot stilstand komt omdat zij geen verblijfsvergunning hebben. Voor degenen die niet langer naar school konden, werd het leven zeer instabiel. Hun schoolloopbaan stond stil, zij werden afhankelijk van anderen voor voedsel en onderdak, verhuisden vaak en waren bang teruggestuurd te worden. Deze periode was zeer ontwrichtend, het instabiele leven paste niet bij hun zelfbeeld en de verwachtingen van hun familie en vrienden en die

van de Nederlandse samenleving. Degenen die lange tijd niet naar school konden gaan, zijn in een economisch marginale positie beland. Anderen hebben inmiddels een goede economische positie, maar zijn erg teleurgesteld in Nederland, omdat zij belangrijke jaren zijn 'verloren'. Dit is in groot contrast met de verhalen van degenen die na het 18e jaar wel naar school konden. Zij hebben door een combinatie van eigen capaciteiten, zelfvertrouwen en steun van contacten, hun dromen verwezenlijkt. Dit hoofdstuk laat zien dat door het al dan niet kunnen continueren van de schoolloopbaan, sommigen hun grootse dromen hebben kunnen realiseren, terwijl anderen hun dromen zijn verloren of in hun ogen te laat deze dromen hebben verwezenlijkt.

Hoofdstuk 5 gaat over de geïnterviewden voor wie het opbouwen van een hecht sociaal netwerk centraal stond in hun verhalen. Dit hoofdstuk gaat over de betekenissen van sociale contacten en mogelijkheden en belemmeringen in het opbouwen en onderhouden daarvan. Ook voor deze groep waren de maatschappelijke structuren in de beginperiode voornamelijk faciliterend: sociale contacten met begeleiders en leeftijdsgenoten en vrijetijdsactiviteiten op de opvang gaven hun het gevoel vrij, veilig en geborgen te zijn.

Na hun 18e jaar werden zij belemmerd in het onderhouden van hun netwerk, door het beëindigen van de zorg en het niet bezitten van een verblijfsvergunning. In deze periode werd (de wens voor) een eigen gezin als bron van continuïteit van groot belang. Maar zij kregen steeds minder ruimte om een goede partner en ouder te zijn, want zij konden geen opleiding volgen, niet werken en hun kinderen geen stabiel leven en toekomst bieden. Dit zorgde bij velen voor een diepe onzekerheid: er was een grote discrepantie tussen wat binnen de beperkende structuren mogelijk was en hetgeen zij als partner en ouder in Nederland hadden verwacht te kunnen bieden.

Dit hoofdstuk laat de paradox zien dat jonge asielzoekers die 18 worden en de zorg verlaten, abrupt en op alle gebieden tegelijkertijd zelfstandig dienen te zijn, terwijl het niet bezitten van een verblijfsvergunning ze juist sterk afhankelijk maakt. Ook maakt het hoofdstuk duidelijk hoe essentieel sociale contacten zijn in het opbouwen van een leven in Nederland, vooral als de mogelijkheden hiervoor zeer beperkt zijn. Vanaf het moment dat de respondenten een verblijfsvergunning kregen voelden zij voldoende ruimte om een goede partner en ouder te zijn en hun kinderen een goede en veilige toekomst te kunnen bieden. Sommigen hebben een opleiding afgerond en hebben werk en hebben daarmee hun eigen verwachtingen overtroffen. Anderen verkeren in een economisch marginale positie, maar zijn daar tevreden over, omdat dit een betere positie is dan zij in het land van herkomst hadden en zij een goede toekomst voor zichzelf en/of hun kinderen zien.

Hoofdstuk 6 gaat over het thuisgevoel van alle geïnterviewden. Zij vertellen over drie bronnen van thuisgevoel: sociale contacten, persoonlijke ontwikkeling en gevoelens van veiligheid, vrijheid, acceptatie en waardering. Sociale contacten zijn voor allen van belang voor hun emotionele verbondenheid met Nederland. Sommige mensen die lange tijd zonder verblijfsvergunning in Nederland hebben gewoond, hebben in die tijd veel contacten verloren en hebben hierdoor weinig vertrouwen dat contacten duurzaam zijn. Dit belemmert hun thuisgevoel.

De mensen die grootse dromen hadden over hun schoolloopbaan, stellen hogere eisen aan hun persoonlijke ontwikkeling en geven andere betekenissen aan veiligheid, vrijheid, acceptatie, erkenning en waardering. Hierdoor voelen zij zich ook sneller gehinderd in hun thuisgevoel. Zij willen als een volwaardige Nederlandse burger worden gezien en behandeld om zich veilig, vrij, geaccepteerd, erkend en gewaardeerd te voelen en verwachten ook dezelfde ontwikkelingsmogelijkheden als hun leeftijdsgenoten in Nederland. Obstakels in de schoolloopbaan en het negatieve discours rondom migranten en moslims belemmeren dan ook hun thuisgevoel.

Geïnterviewden zonder hoge verwachtingen van hun schoolloopbaan en met de wens een goede ouder en partner te zijn, hebben minder hoge verwachtingen over veiligheid, vrijheid, erkenning en ontwikkelingsmogelijkheden in Nederland. Zij voelen zich thuis doordat zij en/of hun kinderen hier betere ontwikkelingsmogelijkheden hebben dan in het land van herkomst. Bovendien voelen zij zich vrij, veilig en erkend door de verblijfsvergunning. Acceptatie en waardering zijn voor hen geen voorwaarde om zich thuis te kunnen voelen, hoewel het wel hun thuisgevoel bevordert.

Dit hoofdstuk maakt duidelijk dat de emotionele verbondenheid met Nederland voortkomt uit het samenspel van de verwachtingen ten aanzien van de eigen sociaal-economische positie en de maatschappelijke condities die de realisatie van deze verwachtingen mogelijk maken dan wel belemmeren. Dit samenspel van persoonlijke en institutionele factoren creëert een gelaagd en dynamisch proces van emotionele verbondenheid met Nederland.

Hoofdstuk 7 bevat tot slot de conclusie en discussie van het gehele proefschrift. Ik geef antwoord op de onderzoeksvraag en reflecteer op het theoretisch model. Ook beschrijf ik de implicaties van dit onderzoek voor de praktijk, beleid en vervolgonderzoek.

Hoofdstuk 2

Individu en structuur: een gelaagd en dynamisch samenspel

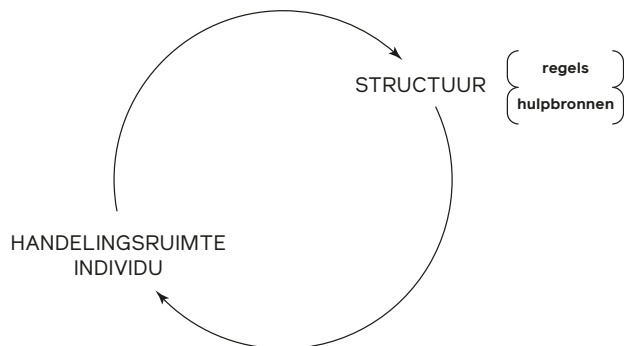
In dit hoofdstuk belicht ik de theoretische uitgangspunten van mijn onderzoek. De levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers beschouw ik als een proces dat wordt beïnvloed door een samenspel van individuele en structurele factoren. De structuratietheorie van Giddens (1984) biedt inzicht in hoe dit samenspel verloopt. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk bespreek ik deze theorie. Giddens gaat ervan uit dat individuen onderdeel zijn van maatschappelijke structuren. In de eerste periode in Nederland leven jonge asielzoekers echter tussen maatschappelijke structuren, zij staan op de grenslijn tussen het land van herkomst en het gastland én op de grenslijn tussen de kindertijd en volwassenheid. In de tweede paragraaf gebruik ik het concept 'liminaliteit' van Turner (1994) om dit leven op de grenslijn tussen maatschappelijke structuren te belichten. Zowel Giddens als Turner hebben aandacht voor het samenspel van individu en structuur en voor de beperkende én stimulerende kanten hiervan, waardoor er ruimte ontstaat om de levensloop van jonge asielzoekers te zien als een gelaagd en dynamisch proces. In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk geef ik drie voorbeelden van hoe het theoretisch model toe te passen is op het ontwikkelen van de schoolloopbaan, het sociaal netwerk en het thuisgevoel.

2.1 De dualiteit van structuur

Giddens (1984) wijst in zijn structuratietheorie op de 'dualiteit van structuur'. Maatschappelijke structuren en instituties zijn volgens deze notie zowel medium als resultaat van sociale interactie. Dat betekent dat structuren mensen in staat stellen om te kunnen handelen, terwijl mensen tegelijkertijd in hun handelen structuren re)produceren. In dit proces zijn maatschappelijke structuren volgens Giddens zowel '*constraining*' als '*enabling*', zowel beperkend als faciliterend.

Maatschappelijke structuren bestaan volgens Giddens (1984) uit regels en hulpbronnen.⁷ Om de dualiteit van structuur uit te leggen noemt hij taal als voorbeeld. Een taal kent allerlei regels, zoals de grammatica. Deze regels maken communicatie mogelijk, maar beperken die ook. Doordat mensen in hun communicatie gebruik maken van grammaticale regels, worden de regels gereproduceerd. Regels kunnen echter ook veranderd worden door het gebruik ervan. Zo veranderen grammaticale regels of betekenissen van woorden in en door gebruik van taal. Het voorbeeld van de taal laat dus ook zien dat mensen structuren kunnen transformeren of nieuwe regels kunnen produceren. Figuur 2.1 geeft de dualiteit van structuur weer.

FIGUUR 2.1 DUALITEIT VAN STRUCTUUR

In de volgende paragraaf benoem ik allereerst welke structuren voor alleenstaande minderjarige asielzoekers relevant zijn. Vervolgens sta ik stil bij de handelingsruimte van het individu (*agency*).

⁷ Regels hebben betrekking op betekenisgeving en op het sanctioneren van gedrag (Giddens 1984, p.18). Giddens verdeelt regels dan ook in interpretatieve schema's en normatieve regels. Hulpbronnen verdeelt hij in allocatieve en autoritatieve hulpbronnen. Allocatieve hulpbronnen komen voort uit de beheersing van materiële kenmerken en goederen. Autoritatieve hulpbronnen verwijzen naar de beheersing van personen. Wanneer structuren een redelijk vaste vorm aannemen en er patronen van sociale relaties ontstaan, spreekt Giddens van sociale systemen. Volgens Giddens (1984, p. 24) zijn de belangrijkste aspecten van structuren de regels en hulpbronnen van instituties, omdat instituties de meest duurzame kenmerken van het sociale leven zijn.

2.1.1 STRUCTUREN

De integratiecontext-theorie (Crul & Schneider, 2010) biedt inzicht in welke structuren relevant zijn voor de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers. Volgens deze theorie, die ook uitgaat van een samenspel van individuele en structurele factoren, is participatie in en verbondenheid met de samenleving sterk afhankelijk van institutionele arrangementen en van het sociale en politieke discours.⁸ De institutionele arrangementen betreffen bijvoorbeeld het onderwijs, de arbeidsmarkt, de woonmarkt en wetgeving. Zo blijken arrangementen in het onderwijs, zoals de leeftijd waarop er selectie plaatsvindt voor het vervolgonderwijs, van grote invloed op de schoolloopbaan van migrantenkinderen (Crul, Schneider & Lelie, 2013).

In hoofdstuk 3 belicht ik de relevante institutionele arrangementen (in onderwijs en het opvang- en toelatingsbeleid) en dominante discourses waarmee alleenstaande minderjarige asielzoekers worden geconfronteerd en beschrijf ik de ontwikkelingen daarin. De institutionele arrangementen en discourses hebben ook invloed op elkaar. De wetgeving rondom burgerschap beïnvloedt bijvoorbeeld het dominante discours over migranten en vluchtelingen.

Institutionele arrangementen en het sociale en politieke discours beïnvloeden de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers, maar bepalen die niet. De mate waarin en de wijze waarop structuren faciliterend en beperkend zijn, is afhankelijk van de keuzes die individuen maken of zouden kunnen maken. Er is immers altijd sprake van de dualiteit van structuur waarin een individu een actieve actor is.

⁸ Dominante discourses zijn gangbare beelden en manieren van spreken die breed worden gedeeld en geaccepteerd (Omlo, 2011, p.16). Discourses geven aan hoe over een onderwerp gesproken kan worden, wat over een onderwerp gezegd kan worden en wat juist niet. Hierbij gaat het om vanzelfsprekendheden die veelal niet worden betwist.

2.1.2 HANDELINGSRUIMTE INDIVIDU

Mensen zijn in staat structuren te (re)produceren doordat zij volgens Giddens (1984) bekwaam en kundig zijn (*knowledgeable agents*): zij hebben kennis van structuren en kunnen hierdoor het handelen van anderen interpreteren en het eigen handelen volgen en sturen. Volgens Giddens hebben mensen hierdoor altijd handelingsruimte (*agency*). Hij definieert dit als de capaciteit *'to act otherwise'*. Mensen hebben dus altijd de mogelijkheid om anders te handelen dan binnen de structuren gebruikelijk is.

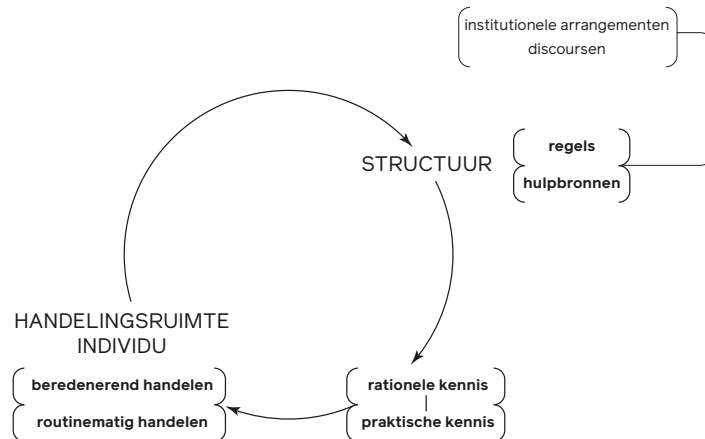
Op basis van twee verschillende vormen van kennis, verklarende en praktische kennis van structuren, kunnen we twee verschillende vormen van handelingsruimte onderscheiden. De verklarende kennis van structuren heeft betrekking op hetgeen mensen kunnen verwoorden over (de mogelijkheden en beperkingen van) maatschappelijke structuren.⁹ Deze kennis geeft hun handelingsruimte in de zin dat zij in staat zijn om beredeneerd te handelen. Zij weten wat er voor nodig is om doelen te bereiken. Deze kennis stelt hen ook in staat om creatief en innovatief te handelen en hiermee anders te handelen dan binnen de maatschappelijke structuren verwacht of gewenst is. Hierdoor kan beredeneerd handelen ook leiden tot transformatie van structuren.

De praktische kennis van structuren betreft de stilzwijgende kennis, de kennis die we niet noodzakelijkerwijs kunnen verwoorden, maar wel constant gebruiken in sociale interacties. Praktische kennis verwijst naar *'alles wat men weet (en moet weten) om zich te kunnen bewegen in de uiteenlopende contexten van het sociale leven'* (Munters et al., 1993, p.26). Het gaat om kennis die we als vanzelfsprekend achten. Mensen weten op basis van hun eerdere acties en die van anderen, welk gedrag passend is en verwacht wordt, ook als ze dat niet kunnen verwoorden. De praktische kennis van structuren gebruiken we voornamelijk bij routinematige handelingen die veelal leiden tot reproductie van structuren.

De handelingsruimte van individuen bestaat dus uit beredeneerde handelingen die voortkomen uit verklarende kennis en die kunnen leiden tot reproductie maar ook tot transformatie van structuren. Daarnaast bestaat de handelingsruimte uit routinematige handelingen die voornamelijk voortkomen uit praktische kennis en leiden tot reproductie van structuren. In Figuur 2.2 zijn deze verschillende vormen van kennis en handelingsruimte weergegeven.

⁹ Giddens heeft het over 'discursief bewustzijn', waarmee hij verwijst naar het afleggen van verantwoording of het geven van redenen voor het eigen handelen (Munters et al., 1993, p. 96). Het gaat hier om wat mensen kunnen formuleren over hun activiteiten. Volgens Mathieu (2009) is discursief bewustzijn een te breed begrip, omdat het zowel betrekking heeft op de verbale formuleringen die voortkomen uit het praktische bewustzijn als op verbale formuleringen met een 'deliberatief' karakter. Met verklarende kennis bedoel ik de kennis over structuren die nodig is om beredeneerd te kunnen handelen. Bovendien is het woord 'discursief' gemakkelijk te verwarren met 'discours', terwijl verklarende kennis niet altijd gaat over kennis van maatschappelijke discourses.

FIGUUR 2.2 KENNIS EN HANDELINGSRUIMTE VAN INDIVIDUEN

In de praktijk is het onderscheid tussen routinematige handelingen en beredeneerde handelingen niet altijd (direct) waarneembaar. Bij beide kan er bovendien sprake zijn van onbedoelde gevolgen. Hierdoor kunnen routinematige handelingen soms (onbedoeld) ook innovatief zijn binnen bepaalde structuren (Mathieu, 2009).

ONTOLOGISCHE ZEKERHEID

Een concept dat nauw verbonden is met de handelingsruimte van individuen is ontologische zekerheid. Giddens (1984, p. 375) definieert dit als: *'confidence or trust that the natural and social worlds are as they appear to be, including the basic existential parameters of self and social identity'*. Voor het ervaren van ontologische zekerheid moet iemand erop kunnen vertrouwen dat de sociale en fysieke omgeving is zoals die voor hem of haar bekend en verwacht is. Mensen hebben behoefte aan een bepaalde mate van orde en voorspelbaarheid in het leven. Ook is het behouden dan wel creëren van continuïteit in de eigen identiteit van belang voor het ervaren van ontologische zekerheid. Identiteit ziet Giddens (1991) als een reflexief proces. In dit proces proberen mensen een coherent biografisch narratief te behouden waarin ervaringen uit het verleden, heden en een voorgestelde toekomst verenigd worden. Identiteit is geen vaststaand, statisch gegeven, maar verandert ook niet voortdurend; mensen zoeken verbindingen om een bepaalde mate van continuïteit te behouden. Identiteit is daarmee *'een proces dat op het kruispunt van ervaringen van het verleden en het heden steeds nieuwe vormen krijgt'* (Ghorashi, 2002, p. 63).

Ontologische zekerheid vergroot de handelingsruimte van mensen om beredeneerd te handelen. Beredeneerde handelingen vereisen immers een redelijk stabiele omgeving, waarin het voor mensen duidelijk is welke middelen ze kunnen inzetten om doelen te bereiken (Mitzen, 2006). Andersom kunnen mensen door beredeneerd te handelen ervoor zorgen dat zij continuïteit in het leven ervaren, wat hun ontologische zekerheid versterkt.

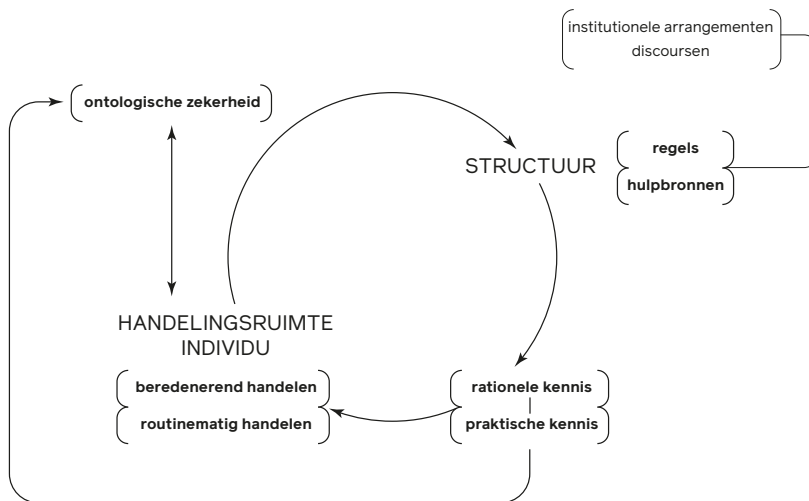
Ook is er een wisselwerking tussen ontologische zekerheid en routinematige handelingen. Routines geven aan hoe dingen horen te zijn of gebeurtenissen horen te verlopen en maken zo het leven normaal en voorspelbaar (Giddens, 1984). Volgens Giddens zit de behoefte aan ontologische zekerheid zo diep, dat mensen door routinematige handelingen hun wereld stabiel en voorspelbaar houden. Hierdoor worden structuren veelal gereproduceerd.

Ontologische onzekerheid zorgt voor een diepe, verlammende angst, waardoor mensen het gevoel krijgen niet langer beredeneerd en routinematig te kunnen handelen en geen controle over hun leven te hebben. Ze weten niet welke gevaren het hoofd te bieden en welke te negeren (Mitzen, 2006). Ontologische onzekerheid wordt getypeerd door verlies van de eigen identiteit en autonomie. Laing (1965, p.42), waar Giddens zijn concept van ontologische zekerheid op baseerde, omschrijft wat een individu kan voelen als zijn ontologische zekerheid wordt bedreigd:

The individual in the ordinary circumstances of living may feel more unreal than real; in a literal sense, more dead than alive; precariously differentiated from the rest of the world, so that his identity and autonomy are always in question. He may lack the experience of his own temporal continuity. He may not possess an over-riding sense of personal consistency or cohesiveness. He may feel more insubstantial than substantial, and unable to assume that the stuff he is made of is genuine, good, valuable. And he may feel his self as partially divorced from his body.

De wisselwerking tussen ontologische zekerheid en individuele handelingsruimte is in Figuur 2.3 weergegeven.

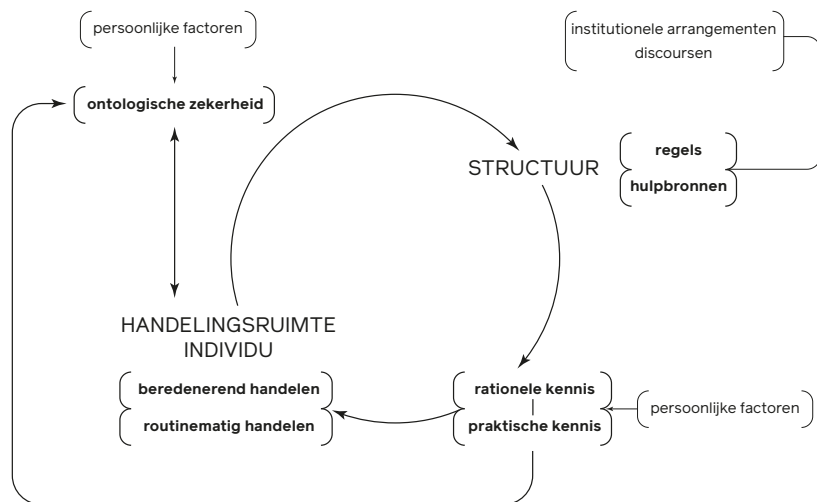
FIGUUR 2.3 ONTOLOGISCHE ZEKERHEID EN HANDELINGSRUIMTE

Naast verschil in structuren waarmee jongeren worden geconfronteerd, kunnen er ook individuele verschillen van invloed zijn op het samenspel van individu en structuur. Allereerst vormen traumatische ervaringen een inbreuk op het ervaren van ontologische zekerheid, vanwege hun ontwrichtende karakter (Condly, 2006; Mitzen, 2006). Tijdens traumatische gebeurtenissen worden de eigen assumpties over de wereld en de eigen plek daarin radicaal verstoord. Na dit soort ervaringen worstelen mensen vaak met vragen als 'wie ben ik?', 'waarom is dit mij overkomen?' of 'waarom heb ik dit wel overleefd en anderen niet?' (Mitzen, 2006).

Ten tweede kunnen jongeren verschillen in de mate waarin hun verklarende en praktische kennis van structuren relevant is in Nederland. Dat is mede afhankelijk van het land van herkomst, de sociaal-economische positie van de ouders en de onderwijservaring. Hoe meer relevante kennis jongeren hebben, des te meer ontologische zekerheid zij zullen ervaren en des te groter hun handelingsruimte om beredeneerd en routinematig te kunnen handelen (zie Figuur 2.4).

FIGUUR 2.4 PERSOONLIJKE FACTOREN

Figuur 2.4 geeft het samenspel van individu en structuur weer. Door op deze wijze te kijken naar de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers, komt er ruimte voor de dynamiek van dit samenspel en kan zowel de kracht van het individu als de (beperkende én stimulerende) kracht van structuren naar voren komen.

2.2 Leven op de grenslijn van maatschappelijke structuren

Volgens de structuratietheorie hebben mensen praktische en verklarende kennis van structuren waardoor zij routinematig en beredeneerd kunnen handelen. Deze handelingsruimte wordt versterkt door het ervaren van ontologische zekerheid én wordt tegelijkertijd ingezet om ontologische zekerheid te ervaren.

Al deze elementen zullen voor alleenstaande minderjarige asielzoekers in de beginperiode in het nieuwe land beperkt zijn. De ontologische zekerheid is ernstig bedreigd doordat de orde, voorspelbaarheid en stabiliteit in het leven zijn weggefallen door de scheiding van ouders, familie en vrienden en andere traumatische gebeurtenissen voor en tijdens de vlucht. Daarnaast weten jongeren in afwachting van de asielprocedure niet zeker of zij in Nederland mogen blijven. Ook is hun kennis over de nieuwe maatschappelijke structuren in de beginperiode beperkt: ze zijn onbekend met de taal, culturele gebruiken, het schoolsysteem. Door de (gebeurtenissen die hebben geleid tot de) vlucht en de aankomst in een onbekend land waar de toekomst onduidelijk is, staan jongeren op een kruispunt van verschillende grenslijnen in hun leven. Zij hebben hun land van herkomst verlaten, maar zijn nog geen onderdeel van het nieuwe land. Bovendien staan zij op de grenslijn tussen kindertijd en de volwassenheid. Zij leven als het ware tussen maatschappelijke structuren: de oude structuren zijn niet langer van toepassing, terwijl zij tegelijkertijd nog geen onderdeel zijn van de nieuwe structuren.

Giddens heeft geen aandacht voor dit leven tussen maatschappelijke structuren. Hij beschrijft wel '*fateful moments*' (Giddens, 1991), transities die bepalend zijn voor de verdere levensloop, zoals het besluit te gaan trouwen of de keuze een bepaalde opleiding te gaan volgen. *Fateful moments* doorbreken het alledaagse, routinematige leven en vormen hierdoor een bedreiging voor het ervaren van ontologische zekerheid. Om hiermee om te gaan, gebruiken mensen volgens hem hun kennis over nieuwe mogelijkheden en risico's waarmee zij geconfronteerd worden. Jonge asielzoekers worden hierin echter ernstig belemmerd. Hun verklarende en praktische kennis van de Nederlandse structuren is immers nog beperkt en hun toekomst blijft soms lang onduidelijk.

Turner (1994) geeft met het concept 'liminaliteit' meer inzicht in het leven op de grenslijn van maatschappelijke structuren. In deze paragraaf licht ik dit concept toe en laat ik zien dat er tijdens het leven in liminaliteit het routinematig en beredeneerd handelen beperkt zullen zijn, maar er wel een nieuwe handelingsruimte ontstaat, namelijk de ruimte voor dromen en reflectie.

2.2.1 LIMINALITEIT

Victor Turner (1994) beschrijft liminaliteit als een overgangsfase waarin mensen loskomen van bekende structuren, maar nog geen onderdeel zijn van nieuwe structuren. Adolescenten zijn niet langer kinderen, maar tegelijkertijd nog geen volwassenen. En asielzoekers zijn niet langer in het land van herkomst, maar maken nog geen onderdeel uit van de structuren in het nieuwe land.

Turner baseerde zijn werk over liminaliteit op de theorie van Van Gennep over 'rites de passage'. Volgens van Gennep bestaan rituele transities uit drie fases. In de eerste fase, 'separatie', wordt het individu gescheiden van het gebruikelijke sociale leven. Daarna volgt de liminele fase waarin het individu afgescheiden is van de gebruikelijke maatschappelijke structuren, maar nog geen onderdeel is van nieuwe structuren. In de derde fase 'aggregatie' wordt de transitie voltrokken en wordt het individu onderdeel van een structuur met de daarbij behorende rechten en plichten en dient het zich te gedragen in overeenstemming met de normen die bij de nieuwe sociale positie passen (Turner, 1994).

Alleenstaande minderjarige asielzoekers hebben door de vlucht de fase van separatie doorgemaakt. Eenmaal in Nederland staan ze op het kruispunt van diverse grenslijnen in hun leven, niet alleen die tussen twee landen, maar ook die tussen de kindertijd en volwassenheid. Zij doorlopen daarmee gelijktijdig verschillende liminele fases. Turner (1994) beschrijft dat mensen die zich in de liminele fase bevinden, 'onzichtbaar' zijn, omdat zij niet langer en tegelijkertijd nog niet geclassificeerd zijn. Kenmerken van deze onzichtbaarheid zijn onder meer dat mensen veelal generieke namen krijgen en dat zij worden behandeld als pasgeboren kinderen en afgezonderd van het gebruikelijke sociale leven. Ook hebben zij geen bezittingen, status of rang en geen recht op eigendom, goederen en diensten. Deze kenmerken zijn in verband gebracht met zowel de situatie waarin asielzoekers zich bevinden (Ghorashi et al., 2017; Waardenburg et al., 2018) als adolescenten (Alitolppa-Niitamo, 2001). In Giddens' termen hebben zij weinig praktische en verklarende kennis van en toegang tot regels en hulpbronnen, zij zijn namelijk nog geen onderdeel van maatschappelijke structuren.

Deze situatie beperkt de handelingsruimte. Turner beschrijft dan ook risico's van de liminele fase. Het loskomen van bekende structuren kan zorgen voor gevoelens van machteloosheid en het verliezen van zichzelf en de sociale groep waartoe men behoort. Het vormt dus een bedreiging voor het ervaren van ontologische zekerheid. Gevoelens van machteloosheid, discontinuïteit, vervreemding en instabiliteit zijn dan

ook veelvuldig beschreven in onderzoeken naar jonge asielzoekers (Bronstein & Montgomery, 2011; Fazel et al., 2012; Groark et al., 2010; Gustafsson et al., 2012; Haugen Askland, 2007; Wernesjö, 2011).

Turner beschrijft echter ook voordelen van het leven in liminaliteit. Het loskomen van structuren biedt namelijk nieuwe mogelijkheden, ruimte voor groei, transformatie en het herformuleren van oude elementen in nieuwe patronen (Turner, 1994). Er ontstaat ruimte om vrijuit te denken over nieuwe toekomstdromen die binnen de oude maatschappelijke structuren niet realistisch waren (Ghorashi et al., 2017). Hierdoor ontstaat er een alternatieve handelingsruimte: de ruimte voor dromen, wensen en aspiraties. Ghorashi et al. (2017) noemen dit 'delayed agency': de directe actie wordt als het ware vertraagd of uitgesteld tot de toekomst. Uit onderzoek naar alleenstaande minderjarige asielzoekers blijkt dan ook dat naast de genoemde negatieve gevoelens, velen erg opgelucht zijn dat ze zijn aangekomen in een veilig land en hoop hebben op een goede toekomst (Derluyn & Broekaert, 2008; Devenney, 2017; Kohli, 2011; Kohli & Kaukko, 2018). De liminele fase kan dus zowel bevrijdend als ontwrichtend werken.

2.2.2 CONTINUÏTEIT

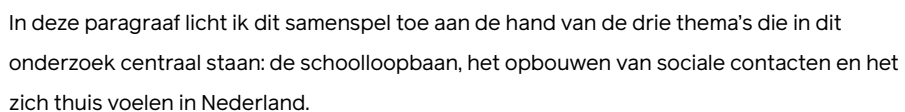
Om weerstand te bieden aan de risico's verbonden aan de liminele fase, is het belangrijk dat jonge asielzoekers een stabiel zelfbeeld creëren waarin zij continuïteit tussen het verleden, het heden en de toekomst ervaren en zo ontologische zekerheid kunnen behouden of hervinden (Chase, 2013; Devenney, 2017; Ward, 2011). Veerkracht van jonge vluchtelingen, wordt soms gezien als de capaciteit om vooruit te veren in plaats van terug te veren, aangezien teruggaan naar de oude situatie niet mogelijk is (Sleijpen et al., 2013). In dit vooruit veren is het creëren van een verbinding tussen het verleden, heden en de toekomst echter essentieel. Dit geldt niet alleen voor asielzoekers: uit psychologische onderzoeken blijkt dat voor alle adolescenten het verwerven van een stabiel zelfbeeld cruciaal is voor een succesvolle identiteitsontwikkeling (Devenney, 2017; Ward, 2011). Zo schrijft Lalonde:

'...acquiring a working sense of one's own personal persistence in time, an understanding that, despite all the changes that life and time has in store, you can claim confident ownership of your own past and feel a strong commitment to your own future is a crucial part of the identity formation process.'

(Lalonde, 2006, p.56 In: Ward, 2011)

2.3 Samenspel individu en structuur

FIGUUR 2.5 SAMENSPEL INDIVIDU EN STRUCTUUR

2.3.1 SCHOOLLOOPBAAN

Voor veel jonge asielzoekers biedt het onderwijs een verbinding tussen hun verleden, heden en toekomst waardoor zij ontologische zekerheid kunnen ervaren (Allsopp et al., 2014; Chase, 2013; Devenney, 2017; Goodman, 2004; Groark et al., 2010; Luster, et al., 2010; Pastoor, 2015). Zo laat Devenney (2017) zien dat alleenstaande minderjarige asielzoekers in het Verenigd Koninkrijk hun toekomstplannen over successen in het onderwijs baseerden op wat hun ouders voor hen wensten of goed zouden vinden, ook als de ouders waren overleden of er geen contact met hen was.

De jongeren met hoge onderwijsambities zullen actief handelen om hun toekomstdromen te verwezenlijken. Dit doen zij onder andere door de mogelijkheden binnen de institutionele arrangementen in het onderwijs te gebruiken. Zo biedt de leerplicht hun toegang tot het onderwijs. Het naar school gaan biedt jongeren verklarende en praktische kennis van Nederlandse structuren, bijvoorbeeld over de taal en regels en gewoonten in de klas, hetgeen hen in staat stelt succesvol te zijn in het onderwijs. Deze kennis wordt ook beïnvloed door persoonlijke factoren, zoals de onderwijservaring in het land van herkomst. Als jongeren bijvoorbeeld kunnen lezen en schrijven en enige voorkennis van het Latijnse alfabet hebben, helpt dit om zich de Nederlandse taal eigen te maken (Bex & De Graeve, 2016).

Institutionele arrangementen en discoursen kunnen jongeren ook belemmeren. Zo hebben jonge asielzoekers een beperkte toegang tot het hoger onderwijs, doordat zij vaak te oud zijn om door te stromen naar de hogere niveaus van het voortgezet onderwijs (zie hoofdstuk 3). Bovendien biedt het dominante discours rondom migranten en vluchtelingen weinig ruimte om ambities te kunnen formuleren en steun te krijgen om een hogere opleiding te volgen (zie hoofdstuk 3).

Op basis van het samenspel van de individuele ambities en capaciteiten en de structurele mogelijkheden en beperkingen, kunnen jongeren hun toekomstdromen over successen in het onderwijs al dan niet realiseren en eventueel de eigen wensen en/of bestaande structuren bijstellen (transformeren).

2.3.2 SOCIAAL NETWERK

Het opbouwen van een sociaal netwerk in het gastland is in de literatuur over alleenstaande minderjarige asielzoekers niet direct in verband gebracht met het creëren van continuïteit in het leven. Maar onderzoek laat wel zien dat contacten met leeftijdsgenoten en volwassenen in het gastland praktische steun geven (Eriksson et al., 2019; Groark et al., 2010; Wallin & Ahlström, 2005), zorgen voor afleiding van problemen (Groark et al., 2010), het mentaal welbevinden versterken (Mels et al., 2008; Oppedal & Idsoe, 2015) en helpen zich veilig en thuis te voelen (Eriksson et al., 2019; Groark et al., 2010; Kohli, 2011; Wernesjö, 2014b). Dit alles draagt bij aan ontologische zekerheid. Sociale contacten helpen jongeren vertrouwd te raken met hun nieuwe omgeving en dragen zo bij aan de voorspelbaarheid van het leven.

Verschillende individuele factoren kunnen al dan niet bijdragen aan het opbouwen en onderhouden van een sociaal netwerk. Zo is de kennis van de taal, gebruiken en routines in het gastland essentieel om in contact komen met mensen uit het gastland (Eriksson et al., 2019). Daarnaast is het vermogen anderen te vertrouwen van belang voor het ontwikkelen van hechte persoonlijke relaties (Ní Raghallaigh, 2013). Tegelijkertijd kunnen sociale contacten bijdragen aan de kennis van de taal, gebruiken en routines en het vertrouwen in anderen stimuleren of juist schaden.

Institutionele arrangementen en discoursen kunnen het opbouwen van een hecht sociaal netwerk stimuleren en belemmeren. Zo kunnen jongeren in de opvang en op school leeftijdsgenoten en volwassenen ontmoeten, maar kan het opvang- en schoolsysteem jongeren ook in de weg staan bij het opbouwen van een sociaal netwerk. Zo belemmeren verhuizingen van de ene opvang naar de andere het onderhouden van contacten (Kalverboer & Zijlstra, 2008). En aparte klassen voor jonge asielzoekers, kunnen het aangaan van contacten met leerlingen uit het gastland bemoeilijken (Lynnebakke et al., 2020; Wernesjö, 2014b).

Ook de nadruk op de kwetsbaarheid en hulpbehoevendheid in het dominante discours rondom alleenstaande minderjarige asielzoekers (zie hoofdstuk 3) biedt mogelijkheden voor het opbouwen van een sociaal netwerk. Zo zijn er allerlei projecten om deze jongeren te helpen, zoals maatjesprojecten, waar jonge asielzoekers anderen kunnen ontmoeten (Naber & Uzozie, 2015). Maar de nadruk op het anders-zijn, kan jongeren ook onzeker maken om contacten aan te gaan (Groark et al., 2010).

Op basis van het samenspel van de individuele factoren (vertrouwen en kennis van de taal, gebruiken en routines) en de structurele mogelijkheden en beperkingen, kunnen jongeren een sociaal netwerk opbouwen en onderhouden en eventueel de eigen wensen voor het sociale netwerk en/of bestaande institutionele arrangementen en discourses bijstellen (transformeren).

2.3.3 THUIS VOELEN

Het thuisgevoel is een emotionele verbondenheid met echte, verbeelde, herinnerde of symbolische plekken, ruimtes, groepen en mensen (Eijberts, 2013). In hoofdstuk 6 wordt duidelijk dat verschillende factoren hiervoor van belang zijn, zoals gevoelens van veiligheid, vrijheid, acceptatie en waardering (Eijberts, 2013). Zo kan een geloofsovertuiging bijdragen aan het thuis voelen. Religie blijkt voor veel alleenstaande minderjarige asielzoekers belangrijk om ontologische zekerheid te ervaren. Het geloof biedt continuïteit, helpt betekenis aan het leven te geven, biedt vertrouwdheid in een onbekende context en verhoogt het gevoel controle over het eigen leven te hebben (Ní Raghallaigh, 2011; Wahlström, 2009).

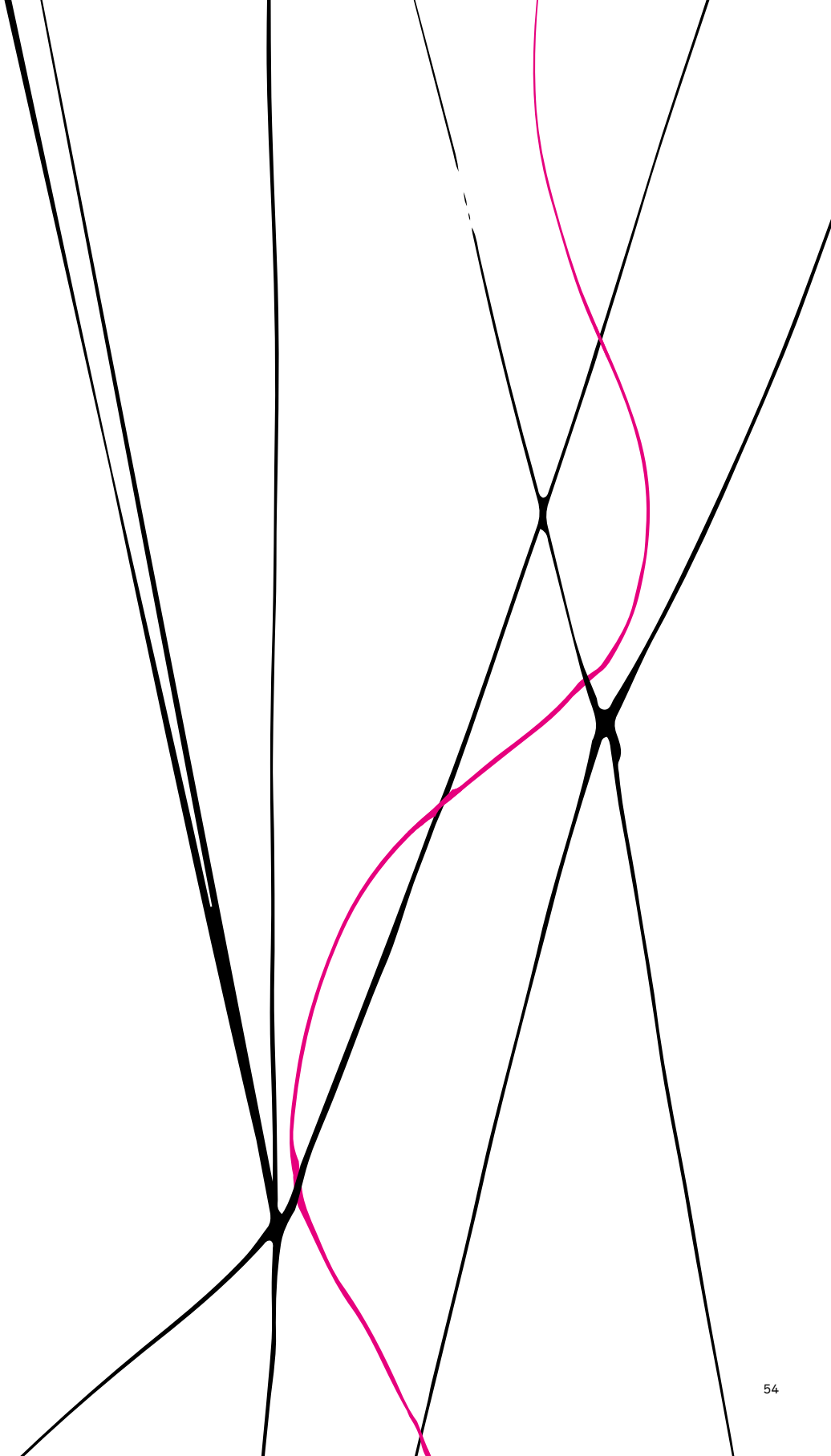
Jongeren kunnen gebruikmaken van Nederlandse structuren, zoals de vrijheid van godsdienst, om deze continuïteit te ervaren. Zij kunnen bijvoorbeeld kleding dragen waarmee zij uiting aan hun religie geven of gebedshuizen bezoeken. Zo kunnen zij controle over en continuïteit in hun leven ervaren. Tegelijkertijd kan dit soms hun handelingsruimte juist beperken doordat in het dominante discours vooral de Islam en moslims als 'de ongewenste ander' worden beschouwd (De Jong, 2012; Ghorashi, 2016) (zie hoofdstuk 3). Dit tast gevoelens van vrijheid, veiligheid, acceptatie en waardering aan. Ook kan het zorgen voor frictie tussen de eigen assumpties over de eigen plek in de wereld en de assumpties van anderen hierover, wat het ervaren van ontologische zekerheid bedreigt.

Op basis van het samenspel van individu en structuur, kunnen jongeren uiting geven aan hun religie en eventueel hun individuele wensen en/of bestaande structuren aanpassen.

2.4 Samenvatting

In dit hoofdstuk heb ik de theoretische uitgangspunten van dit proefschrift belicht. Hierbij heb ik voornamelijk gebruik gemaakt van de structuratietheorie van Giddens en het concept liminaliteit zoals Turner dat heeft beschreven. Volgens de structuratietheorie hebben mensen praktische en verklarende kennis van structuren wat hun in staat stelt routinematig en beredeneerd te kunnen handelen. Hierdoor kunnen zij structuren reproduceren, maar ook transformeren. De handelingsruimte wordt versterkt door het ervaren van ontologische zekerheid en wordt ook gebruikt om ontologische zekerheid te ervaren. Alleenstaande minderjarige asielzoekers zullen in de beginperiode weinig kennis hebben van de Nederlandse structuren. Bovendien is hun ontologische zekerheid ernstig bedreigd door gebeurtenissen voor en tijdens de vlucht en de aankomst in een onbekend land waar de toekomst onduidelijk is. Ook de adolescentie is vaak een onzekere levensfase waarin mensen geen kinderen meer zijn, maar ook geen volwassenen. In deze periode waarin zij in liminaliteit leven, zal de beredeneerde en routinematige handelingsruimte beperkt zijn.

Het leven tussen structuren biedt echter een alternatieve handelingsruimte: de ruimte voor reflectie en dromen. Ook hierdoor kunnen jongeren een stabiel zelfbeeld creëren waarin zij continuïteit tussen verleden, heden en toekomst ervaren en zo ontologische zekerheid kunnen behouden of hervinden. Persoonlijke factoren beïnvloeden bovendien de kennis en de ervaren ontologische zekerheid. Ook worden jongeren met verschillende structuren geconfronteerd. Dit alles maakt de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers een gelaagd en dynamisch proces dat ook als zodanig bestudeerd zou moeten worden.

Hoofdstuk 3

Tegenstrijdige structuren

Volgens de integratiecontext-theorie is participatie in en verbondenheid met de samenleving afhankelijk van institutionele arrangementen en het sociale en politieke discours (Crul & Schneider, 2010). In dit hoofdstuk bespreek ik de structurele factoren waarmee alleenstaande minderjarige asielzoekers worden geconfronteerd. Hierbij richt ik mij achtereenvolgens op het toelatingsbeleid, het opvangbeleid, het onderwijssysteem en dominante discourses rondom jonge vluchtelingen en migranten. Ik licht ook belangrijke ontwikkelingen daarbinnen toe. Omdat dit proefschrift gaat over jongeren die tussen 1995 en 2005 naar Nederland zijn gekomen, beschrijf ik het beleid dat in die periode gold. Latere relevante wijzigingen heb ik in de voetnoten beschreven.¹⁰

3.1 Toelatingsbeleid

Nederland kent sinds 1992 een specifiek toelatings- en opvangbeleid voor alleenstaande minderjarige asielzoekers (*Kamerstukken II*, 19637, nr. 143, 1995).¹¹ Hieronder beschrijf ik het toelatingsbeleid in de periode 1992-2001 en vervolgens hoe dit is gewijzigd in 2001. De procedure voor het indienen van een asielaanvraag staat in bijlage A beschreven.

3.1.1 TOELATINGSBELEID 1992-2001

Alleenstaande minderjarige asielzoekers konden in deze periode in aanmerking komen voor dezelfde verblijfsstatussen als volwassen asielzoekers. Dat kon zijn de vluchtelingenstatus (A-status), de vergunning tot verblijf om klemmende redenen van humanitaire aard (vttv-humanitair, C-status¹²) en de voorwaardelijke vergunning tot verblijf (vvttv) (zie Bijlage B voor een beschrijving van deze statussen). Indien zij niet voor een van deze verblijfstitels in aanmerking kwamen, gold er een speciale regeling voor alleenstaande minderjarige asielzoekers.

10 Verschillende aspecten van het toelatings- en opvangbeleid zijn bekritiseerd, omdat deze in strijd zijn met kinderrechten (bijvoorbeeld Cardol, 2005). In dit hoofdstuk bespreek ik deze kritiek niet, maar beperk ik mij tot het beschrijven van het beleid.

11 Deze paragraaf gaat over het toelatingsbeleid voor kinderen die in Nederland asiel aanvragen. Watters (2008) wijst op de strategieën die veel (Europese) landen toepassen om te voorkomen dat mensen het land bereiken en asiel kunnen aanvragen. Ook kinderen die zonder ouders op de vlucht zijn, hebben hiermee te maken en zijn daardoor niet altijd in staat asiel aan te vragen.

12 De reden dat dit de C-status wordt genoemd, is omdat er tot 1988 ook een B-status bestond. Zowel de B-status als de C-status vonden hun oorsprong eind jaren zestig, begin jaren zeventig (Böcker & Doornbos, 1998). In 1988 werd de B-status afgeschaft, omdat er geen redelijke grond meer was om een onderscheid te maken tussen een A- en een B-status (zie Böcker & Doornbos, 1998).

Indien zij niet erkend werden als vluchteling en geen (voorwaardelijke) vergunning tot verblijf kregen, werd eerst de vraag gesteld of uitzetting van de minderjarige verantwoord was (*Kamerstukken II*, 19637, nr. 85, 1992; Vc 1994 B7/13.7). Uitzetting werd alleen verantwoord geacht indien er adequate opvang in het land van herkomst was. Als dit binnen zes maanden na indiening van de aanvraag niet was vast komen te staan, konden alleenstaande minderjarige asielzoekers in het bezit worden gesteld van een vergunning tot verblijf onder de beperking 'toegelaten als alleenstaande minderjarige asielzoeker', de vtv-ama. Deze vergunning was een jaar geldig en kon tweemaal met een jaar worden verlengd, ook als de jongere ondertussen meerderjarig was geworden. Indien in die drie jaar duidelijk werd dat er alsnog adequate opvang beschikbaar was, kon de vergunning worden ingetrokken of verlenging worden geweigerd (Lassen & Kloosterboer, 1995; Vc1994 B7/13.7). Na drie jaar in het bezit te zijn geweest van een vtv-ama, kwam de betrokkene in aanmerking voor een vergunning tot verblijf zonder beperkingen, de vtv-humanitair (Vc1994 B7/13.7).

De vtv-ama bood een zwakkere rechtspositie dan de A- of C-status. Er was in principe geen recht op gezinshereniging en het verrichten van arbeid was niet toegestaan (Lassen & Kloosterboer, 1995; Vc 1994 B7/13.7). Ook vielen houders van een vtv-ama niet onder de doelgroep van de Wet op de Inburgering en hadden zij lange tijd geen recht op studiefinanciering (Lozowski, 1999). Vanaf het schooljaar 1999-2000 is dit gewijzigd en konden houders van een vtv-ama na één jaar verblijf in Nederland in aanmerking komen voor een tegemoetkoming in de studiekosten (Bruijns Slot, 1999; Lozowski, 1999).

Erkenning van alleenstaande minderjarige asielzoekers als vluchteling (A-status) kwam nauwelijks voor (Cardol, 2005; Lassen & Kloosterboer, 1995; Smit, 1996, 1998). Bovendien werd in sommige gevallen de vraag of een jongere in aanmerking kwam voor een vtv-humanitair niet gesteld, maar werd direct overgegaan tot de beoordeling of een jongere in aanmerking kwam voor de vtv-ama (Smit, 1998). Ook was onduidelijk of eerst getoetst moest worden of iemand in aanmerking kwam voor de vtv-ama of voor een vvtv (Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003).

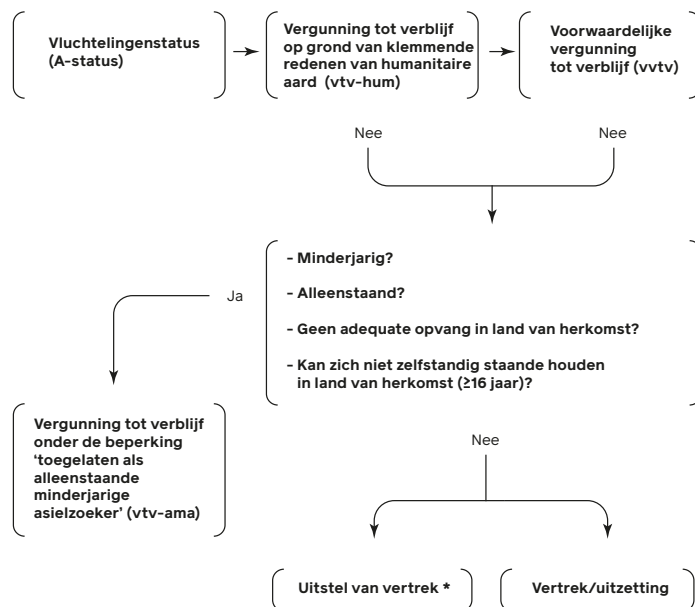
VERSCHERPING TOELATINGSBELEID

Alleen asielzoekers die alleenstaand en minderjarig waren en waarvoor geen adequate opvangmogelijkheden in het land van herkomst waren, kwamen in aanmerking voor de vtv-ama. Als dit niet het geval was en zij ook niet voor de andere statussen in aanmerking kwamen, moesten zij het land verlaten. Dit kwam echter zelden voor (Lassen & Kloosterboer, 1995). In 1995 wilde de toenmalige staatssecretaris van Justitie meer prioriteit leggen bij terugkeer van alleenstaande minderjarige asielzoekers en bij het

tegangaan van misbruik van de regeling (*Kamerstukken II*, 19637, nr. 143, 1995). Hierdoor werden de voorwaarden om in aanmerking te komen voor de vtv-ama verscherpt.

Ten eerste werd besloten meer vormen van opvang als adequaat te beschouwen, waardoor het vanaf maart 1996 mogelijk werd een vtv-ama te weigeren als er in het land van herkomst reguliere welzijnsinstellingen aanwezig waren (Kloosterboer & Morelli, 1997; Pfeifle, 1998). Ten tweede ging men de mate van zelfstandigheid meewegen bij de beoordeling of het verantwoord is jongeren tussen 16 en 18 jaar terug te sturen. Indien vastgesteld kon worden dat een jongere zich in het land van herkomst zelfstandig staande zou kunnen houden, was een uitzondering mogelijk op het uitgangspunt dat er adequate opvang moest zijn. Ten derde werd het sinds 1996 mogelijk om leeftijdsonderzoeken uit te voeren om vast te stellen of jongeren wel 'echt' minderjarig waren ¹³ (zie bijlage C voor een nadere toelichting van deze drie maatregelen). In Figuur 3.1 staat weergegeven hoe de beslissing op de asielaanvraag voor alleenstaande minderjarige asielzoekers verliep in de periode 1992-2001.

FIGUUR 3.1 BESLISSING OP ASIELAANVRAAG VAN ALLEENSTAANDE MINDERJARIGE ASIELZOEKERS 1992-2001

* Asielzoekers van wie het asielverzoek was afgewezen en die afkomstig waren uit een land waarvoor geen vtv-beleid gold, maar die vooralsnog niet konden worden uitgezet dan wel teruggestuurd vanwege de naar verwachting tijdelijk onduidelijke dan wel slechte situatie in het land van herkomst, konden uitstel van vertrek krijgen (Grütters, 2006, p.10).

13 Het gebruik van leeftijdsonderzoeken werd al in 1996 sterk bekritiseerd (Burer & Wiersma, 1996; Lozowski, 1999). Ondanks aanpassingen in de methode worden leeftijdsonderzoeken wereldwijd bekritiseerd vanwege de beperkte nauwkeurigheid, betrouwbaarheid en veiligheid, waardoor de medische, juridische en ethische aanvaardbaarheid van deze onderzoeken in twijfel wordt getrokken (Aynsley-Green et al., 2012; Roscam Abbing, 2011).

3.1.2 WIJZIGINGEN IN HET TOELATINGSBELEID IN 2001

Eind jaren negentig groeide het aantal alleenstaande minderjarige asielzoekers dat in Nederland asiel aanvraagde fors (van 1.560 aanvragen in 1995 tot 6.705 aanvragen in 2000, zie hoofdstuk 1). De overheid veronderstelde dat hierdoor het draagvlak in de samenleving voor het ama-beleid zou afnemen (Cardol, 2005). Bovendien waren er zorgen over misbruik van het beleid door volwassen asielzoekers en door mensensmokkelaars en -handelaren die minderjarigen uit relatief veilige landen zoals China naar Nederland brachten (Kromhout, 2011). Dit leidde tot een verscherping van het ama-beleid in 2001.

Toenmalig staatssecretaris Cohen beschreef de wijzigingen in het toelatings- en opvangbeleid in de beleidsnota van 24 maart 2000, de zogenoemde nota Cohen (*Kamerstukken II*, 27062, nr. 2, 2000). Dit nieuwe beleid is deels in januari 2001 in werking getreden. De twee centrale doelen waren het beperken van het aantal asielaanvragen en het bevorderen van terugkeer naar het land van herkomst van minderjarigen die geen recht hebben op asiel (Kromhout & Leijstra, 2006). Op 1 mei 2001 nam staatssecretaris Kalsbeek aanvullende maatregelen, beschreven in de zogenoemde ama-beleidsbrief of de 1 mei-brief 2001 (*Kamerstukken II*, 27062, nr. 14, 2001). De procedurele wijzigingen voor het indienen van de asielaanvraag staan beschreven in bijlage A. De beslissingen op het asielverzoek zijn gewijzigd door de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 en door de wijzigingen in het speciale beleid voor alleenstaande minderjarige asielzoekers. Daarnaast werden er in 2001 maatregelen genomen om de terugkeer naar het land van herkomst te stimuleren. In deze paragraaf licht ik deze drie wijzigingen toe.

VREEMDELINGENWET 2000

Op 1 april 2001 is de Vreemdelingenwet 2000 in werking getreden.¹⁴ Hierin werden verschillende maatregelen genomen om de asielprocedure te verkorten.¹⁵ Eén daarvan is dat bij inwilliging van het asielverzoek altijd een verblijfsvergunning asiel voor bepaalde tijd wordt verleend. Na vijf jaar kan deze worden omgezet naar een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd (Kromhout, 2006b).¹⁶ De rechtspositie van alle houders van een verblijfsvergunning asiel voor bepaalde tijd is hetzelfde als die van een A-status houder in het oude beleid (Kromhout, 2006b). Zij hebben recht om betaalde arbeid te verrichten, recht op studiefinanciering, huisvesting en, onder bepaalde voorwaarden, op gezinshereniging (Van Willigen, 2003). Hierdoor zou het niet langer nodig zijn om door te procederen voor een betere status, was de gedachte van de overheid.

Een asielzoeker komt in aanmerking voor een verblijfsvergunning asiel voor onbepaalde tijd indien (Cardol, 2005; Goos, 2008):

- a. de asielzoeker is erkend als vluchteling op grond van het Vluchtelingenverdrag 1951;
- b. de asielzoeker aannemelijk maakt dat uitzetting een reëel risico oplevert om te worden onderworpen aan folteringen, onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen;
- c. naar het oordeel van de minister op grond van klemmende redenen van humanitaire aard die verband houden met de redenen van zijn vertrek uit het land van herkomst, in redelijkheid niet kan worden verlangd dat hij terugkeert naar het land van herkomst;
- d. naar het oordeel van de minister terugkeer naar het land van herkomst van bijzondere hardheid zou betuigen in verband met de algehele situatie aldaar;
- e. de asielzoeker binnen drie maanden na de inreis van een ander gezinslid, of meerdere gezinsleden, nareist, mits aan deze gezinsleden een verblijfsvergunning asiel voor bepaalde tijd is verleend.

14 De Vreemdelingenwet 2000 vervangt de Vreemdelingenwet 1965, zoals herzien per 1 januari 1994 (Kromhout, 2006a).

15 Het beleidsdoel de procedures te verkorten had volgens Kromhout (2006b) de volgende einddoelen: verkorting van de duur van de opvang en van de onzekerheid voor asielzoekers, Nederland zou minder aantrekkelijk worden met een lagere instroom als gevolg, en een grotere maatschappelijke draagvlak voor afwijzende beslissingen.

16 Tot 1 september 2004 kon dit na drie jaar (Kromhout, 2006). De verblijfsvergunning asiel voor onbepaalde tijd kan niet worden verleend of worden ingetrokken indien zich een van de gronden genoemd in art. 32 Vw 2000 respectievelijk art. 35 Vw 2000 voordoet. Bijvoorbeeld als er onjuiste gegevens zijn verstrekt of achtergehouden, terwijl die gegevens tot afwijzing van de oorspronkelijke aanvraag zouden hebben geleid. Hierbij valt te denken aan het opgeven van een onjuiste identiteit (Goos, 2008 p. 134). Ook het vormen van gevaar voor de openbare orde of de nationale veiligheid zijn redenen voor het niet verlenen of intrekken van een verblijfsvergunning asiel voor onbepaalde tijd.

WIJZIGINGEN IN HET BELEID VOOR ALLEENSTAANDE MINDERJARIGE ASIELZOEKERS

Op 1 januari 2001 is er opnieuw een wijziging in het beleid voor alleenstaande minderjarige asielzoekers in werking getreden. Indien jongeren niet in aanmerking komen voor de verblijfsvergunning asiel, kunnen zij in aanmerking komen voor een tijdelijke verblijfsvergunning regulier onder de beperking 'verblijf in Nederland als alleenstaande minderjarige vreemdeling', de zogenoemde amv-vergunning.¹⁷

Ten eerste werden de voorwaarden voor verlening van de vergunning strikter dan voor de vtv-ama. Deze wijzigingen gelden voor alle jonge asielzoekers van wie het asielverzoek is afgewezen en die in aanmerking willen komen voor een amv-vergunning. De definitie van adequate opvang in het land van herkomst werd opnieuw verruimd, door expliciet te benoemen dat ook opvang door vrienden, burens, stam-, clan- of dorpsgenoten of opvanginstellingen als adequaat gelden (Vc 2000, C2/7, paragraaf 4.3¹⁸). Het gaat er niet om dat de opvang dezelfde kwaliteit heeft als de opvang in Nederland, maar dat de minderjarige op vergelijkbare wijze wordt opgevangen als andere minderjarige landgenoten in een soortgelijke positie (Vc 2000, C2/7, paragraaf 4.3). Daarnaast werden minder jongeren als alleenstaand aangemerkt door het begrip 'begeleid' te verruimen, hoewel dit in juli 2004 is bijgesteld. Dit zogenoemde 'bama-beleid' en de afschaffing ervan worden toegelicht in bijlage D.

Ten tweede werd het toelatingsbeleid per leeftijdsgroep gewijzigd, namelijk voor minderjarigen van 15 jaar en ouder en minderjarigen jonger dan 15 jaar.

15 JAAR EN OUDER

De amv-vergunning wordt verleend voor een jaar en kan twee maal worden verlengd (Vc 2000 C2/7, paragraaf 5).¹⁹ Indien iemand drie jaar in het bezit is geweest van een amv-vergunning, kan hij of zij een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd krijgen. Een van de

¹⁷ Per 1 juni 2013 is de amv-vergunning afgeschaft. De minister voor Immigratie, Integratie en Asiel was van mening dat de vergunning de jongeren, begeleiders en hulpverleners het idee zou geven dat de jongeren verzekerd zouden zijn van een toekomst in Nederland, terwijl een deel terug moest keren. Ook zouden mensensmokkelaars en reisagenten de vergunning kunnen gebruiken 'om de indruk te wekken dat minderjarigen in Nederland in beginsel in aanmerking komen voor een verblijfsvergunning, wat een effect kan hebben op nieuwe instroom' (Kamerstukken II, 27062, nr.75, 2012). Voor terugkeer geldt nog steeds dat er adequate opvang aanwezig dient te zijn of dat jongeren zich zelfstandig moeten kunnen redden. Indien een jongere geen verblijfsvergunning asiel ontvangt en na uiterlijk drie jaar blijkt dat adequate opvang buiten de schuld van de jongere niet gerealiseerd kan worden en de jongere minderjarig is (dus jonger dan 15 jaar bij aankomst), kan hij of zij in aanmerking komen voor een verblijfsvergunning buiten schuld voor amv's (Nidos, 2020). Nidos (2020) geeft aan dat voor zover zij weten, de IND twee verblijfsvergunningen op grond van het buitenschuldbeleid heeft verstrekt en maakt zich zorgen om de groep die jarenlang in Nederland verblijft, maar geen zicht heeft op een verblijfsvergunning en hierdoor veelal na hun achttiende onrechtmatig in Nederland verblijft.

¹⁸ Indien ik naar Vc 2000 verwijs, bedoel ik de tekst geldig vanaf 16-07-2005 tot 14-08-2005.

¹⁹ Verlenging vindt alleen plaats indien de betrokken vreemdeling nog voldoet aan de voorwaarden voor verlening van de verblijfsvergunning (Vc 2000 C2/7, paragraaf 5).

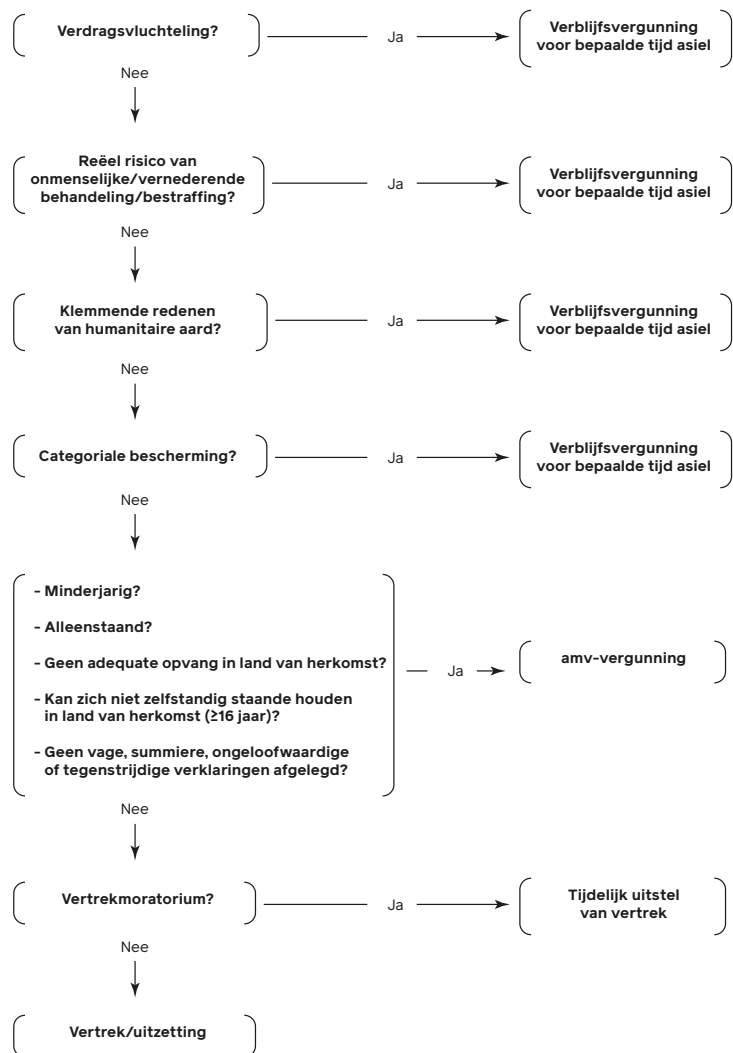
meest essentiële wijzigingen is de beëindiging van de amv-vergunning bij het bereiken van de 18-jarige leeftijd. De jongere wordt dan gezien als meerderjarig, waardoor het speciale beleid niet langer noodzakelijk zou zijn. Dit betekent dat alle minderjarigen die ten tijde van de eerste asielaanvraag 15 jaar en ouder waren en van wie het asielverzoek is afgewezen, Nederland moeten verlaten als zij 18 jaar worden. Zij kunnen immers niet minstens drie jaar in het bezit zijn geweest van een amv-vergunning, wat een voorwaarde is voor het verlenen van een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd. Aangezien werd verwacht dat dit zou gelden voor tachtig procent van alle alleenstaande minderjarige asielzoekers (*Kamerstukken II*, 27062, nr. 14, 2001), is dit een zeer ingrijpende maatregel die het verblijf in Nederland voor een grote groep tijdelijk maakt.

Door deze wijziging is het niet alleen relevant te weten of een jongere minderjarig of meerderjarig is, maar ook of hij of zij jonger is dan 15 jaar. Om dit vast te kunnen stellen zijn er sinds januari 2001 meer mogelijkheden gekomen om de leeftijd van jongeren te onderzoeken. In die gevallen waar het leeftijdsonderzoek niet met voldoende zekerheid kan vaststellen dat de jongere minderjarig is, is herhaald leeftijdsonderzoek mogelijk geworden. Na één of twee jaar wordt dan opnieuw bekeken of het sleutelbeen gesloten is. Indien dit het geval is, wordt de leeftijd van de jongere bij binnenkomst in Nederland opnieuw berekend. Dit kan leiden tot het intrekken van een al verkregen verblijfsvergunning (ACVZ, 2003). Daarnaast werd het mogelijk om met een röntgenfoto van de hand en de pols vast te stellen of iemand ouder is dan 15 jaar. Indien de jongere niet mee wil werken aan het leeftijdsonderzoek en niet anderszins kan aantonen wat zijn of haar leeftijd is, wordt er vanuit gegaan dat hij of zij meerderjarig is (ACVZ, 2003). Het speciale beleid voor alleenstaande minderjarige asielzoekers is dan niet langer van toepassing.

JONGER DAN 15 JAAR

Voor 2001 werd minderjarigen jonger dan 15 jaar het afleggen van niet eenduidige of tegenstrijdige verklaringen niet verweten. In de beleidsbrief van 1 mei 2001 werd aangekondigd dat alle 'jokkende en zwijgende' alleenstaande minderjarige asielzoekers, die een mogelijk onderzoek naar adequate opvangmogelijkheden hebben gefrustreerd, niet in aanmerking komen voor een amv-vergunning. Onder 'jokkend' wordt het afleggen van vage, summiere, ongeloofwaardige of tegenstrijdige verklaringen verstaan. Aangezien zij minderjarig zijn en er geen inzicht is in mogelijkheden voor adequate opvang in het land van herkomst, wordt er gezorgd voor opvang in Nederland. Zij dienen Nederland te verlaten, zodra zij meerderjarig worden of er adequate opvang in het land van herkomst gevonden is.

FIGUUR 3.2 BESLISSING OP ASIELAANVRAAG VAN ALLEENSTAANDE MINDERJARIGE
ASIELZOEKERS VANAF 2001 ²⁰

TERUGKEER

Naast de wijzigingen ten aanzien van de toelating van alleenstaande minderjarige asielzoekers, werden er in 2001 maatregelen genomen om hun terugkeer te stimuleren. Alleenstaande minderjarige asielzoekers die niet in aanmerking komen voor een verblijfsvergunning asiel en ook niet voor een amv-vergunning, dienen terug te keren naar het land van herkomst als zij 18 jaar worden of als er adequate opvang in het land van herkomst aanwezig is. Ook jongeren die wel in aanmerking komen voor een amv-vergunning, maar 15 jaar en ouder waren ten tijde van de asielaanvraag, dienen terug te keren als zij meerderjarig worden. Zij zijn zelf verantwoordelijk voor de terugkeer naar het land van herkomst en kunnen hierbij praktische en financiële ondersteuning krijgen van de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM) (Cardol, 2005; Kromhout & Leijstra, 2006). Indien zij niet binnen een bepaalde termijn terugkeren, kunnen zij gedwongen worden uitgezet (Kromhout & Leijstra, 2006).²¹ Voor meerderjarigen wordt op hun 18e verjaardag, de voogdij, de opvang en het leefgeld stopgezet. Alleenstaande minderjarigen tussen de 16 en 18 jaar kunnen evenals volwassenen met het oog op uitzetting in vreemdelingenbewaring worden gesteld (Cardol, 2005; Kromhout & Leijstra, 2006).

In de praktijk blijkt terugkeer lastig te realiseren, onder andere door het ontbreken van benodigde identiteits- en reisdocumenten (Cardol, 2005; INDIAC, 2010; Nidos, 2006; Kromhout & Leijstra, 2006). Ook wacht een deel van de jongeren de uitzetting niet af en vertrekt uit de opvang 'met onbekende bestemming' (Kromhout & Leijstra, 2006). Zij kiezen voor een 'leven in illegaliteit' vanwege bijvoorbeeld schrijnende omstandigheden in het land van herkomst en/of het moeten terugbetalen van de schuld die is aangegaan om hun reis naar Nederland te financieren. Ook voor 2001 kwam het vertrekken uit de opvang 'met onbekende bestemming' voor (zie bijvoorbeeld Van der Laan & Smit, 1992). Er zijn zorgen en ook signalen dat deze jongeren zonder verblijfsstatus in de criminaliteit en prostitutie belanden (Kox, 2009; Kromhout & Leijstra, 2006; Staring & Aarts, 2010).

Nidos²² bood lange tijd voortgezette hulpverlening aan jongeren die vanaf 1995 18 jaar waren geworden en voor wie terugkeer nog niet te realiseren was of voor wie de asielprocedure nog liep (Nidos, 2006). Het Ministerie van Justitie was echter bezig

21 Gedwongen terugkeer kan worden uitgesteld indien er sprake is van een vertrekmoratorium. Dit kan worden afgekondigd als de situatie in een bepaald land van herkomst zodanig is dat niet zeker is dat daarnaar kan worden uitgezet. De duur van het vertrekmoratorium is maximaal één jaar. Gedurende het moratorium houdt de jongere recht op opvang en voorzieningen (ACVZ, 2006; INDIAC, 2010).

22 Nidos (voorheen De Opbouw) voert voogdij uit voor alle alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland. Jeugdbeschermers (voogden) van Nidos voeren de regie 'over de ontwikkeling naar zelfredzaamheid van de jongere' en behartigen de belangen van de jongere (Nidos, z.d.).

een regeling te treffen om deze voorziening te beëindigen. Uiteindelijk zijn in 2005 de 'beleidsregels verstrekking leefgelden aan ex-ama's' in werking getreden. Hierdoor stopte bij het bereiken van de 18-jarige leeftijd de begeleiding en daarmee ook de financiële ondersteuning van Nidos. Voor de jongeren die Nidos nog begeleidde werden volgens een stappenplan de leefgelden middels een beschikking door het COA beëindigd (Nidos, 2008, p.16). Bij aanvang van dit project waren er ongeveer 3.800 jongeren die al meerderjarig waren en leefgeld ontvingen (Böcker & De Heer, 2006). Een deel van deze jongeren kwam in aanmerking voor een verblijfsvergunning op grond van het generaal pardon in 2007.²³

Verschillende maatschappelijke organisaties boden hulp aan jongeren die na hun 18e niet langer een amv-vergunning hadden. In oktober 2009 startte het landelijke project 'experiment Perspectief', om illegaliteit onder voormalig alleenstaande minderjarige asielzoekers te voorkomen (Grund et al., 2011). Bij twintig steunpunten verspreid over het land, konden jongeren terecht voor juridische en praktische ondersteuning.²⁴ Er stonden twee perspectieven centraal: terugkeer naar het land van herkomst of een verblijfsvergunning in Nederland. Ook kregen jongeren zonder verblijfsstatus leefgeld. Hierbij golden per steunpunt voorwaarden, zoals het actief meewerken aan trajecten of regelmatig op het steunpunt langskomen. In 2011 werd de subsidie voor het experiment beëindigd. Een klein aantal jongeren was toen teruggekeerd (21, 3%) en een aantal jongeren had een verblijfsvergunning gekregen (107, 15%). Ook zijn er jongeren 'met onbekende bestemming' vertrokken.

Het beëindigen van de amv-vergunning na het 18e jaar betekent dus niet altijd dat jongeren worden teruggestuurd. Maar 18 jaar worden betekent wel de start van een periode vol onzekerheid, waarin jongeren soms succesvolle asielprocedures starten en soms kiezen voor onrechtmatig verblijf uit angst teruggestuurd te worden bij het starten van een nieuwe procedure (Staring & Aarts, 2010).

²³ De pardonregeling werd in juni 2007 een feit. Nidos (2008) beschrijft dat eind december van dat jaar er ongeveer 800 ex-ama's een verblijfsvergunning in het kader van deze regeling hebben ontvangen.

²⁴ Zes steunpunten werden opgezet naar aanleiding van het experiment, de overige steunpunten bestonden al (Grund et al., 2011).

3.1.3 SAMENVATTING: RESTRICTIEVER TOELATINGSBELEID

Al in de jaren negentig werd het toelatingsbeleid voor alleenstaande minderjarige asielzoekers restrictiever door de invoering van leeftijdsonderzoeken, de verruiming van het begrip adequate opvang en de invoering van het zelfstandigheids criterium. De grootste verscherping van het toelatingsbeleid kwam echter in 2001, toen de voorwaarden voor de speciale vergunning voor alleenstaande minderjarige asielzoekers strikter werden. Ook kinderen onder de 12 jaar werden gehoord en jongeren onder de 15 jaar kregen niet langer een verblijfsvergunning indien zij vage, summiere of ongeloofwaardige verklaringen afleggen. De beleidswijziging in 2001 heeft de grootste consequentie gehad voor de groep jongeren die niet in aanmerking komen voor een verblijfsvergunning asiel voor bepaalde tijd en 15 jaar en ouder zijn. Zij moeten sinds 2001 na hun 18e verjaardag terugkeren naar het land van herkomst, ook als daar geen adequate opvang beschikbaar is. Het verblijf in Nederland is voor deze grote groep slechts tijdelijk geworden.

3.2 Opvangbeleid

'Sober doch humaan' is vanaf de jaren negentig het uitgangspunt voor de opvang van asielzoekers. Er wordt alleen 'bed, bad en brood' geboden en asielzoekers dienen sinds 1996 gedurende de gehele procedure in de centrale opvang te verblijven. Dit moest, naast het reguleren van de opvang ten tijde van grote instroom van asielzoekers, 'een aanzuigende werking' tegengaan (Böcker & Doornbos, 1998; Geuijen, 2004).

Voor alleenstaande minderjarige asielzoekers gold een speciaal opvangbeleid dat in het teken stond van bescherming en het bieden van ontwikkelingsmogelijkheden. In 2001 werd echter het 'voorkomen van een aanzuigende werking' ook belangrijk in de opvang van deze groep. In navolging van het stringente toelatingsbeleid werd er ook een nieuw opvangmodel voorgesteld. Dit is in aangepaste vorm in 2002 ingevoerd. Hieronder beschrijf ik het oude en nieuwe opvangmodel.

3.2.1 OPVANG 1992-2001

Het opvangmodel was afhankelijk van de leeftijd van de jongeren. In alle leeftijdsgroepen was er een onderscheid tussen de eerste, centrale opvang en de decentrale vervolgopvang. In de eerste opvang werden grotere groepen bij elkaar geplaatst op centrale locaties, terwijl de vervolgopvang kleinschaliger was en veelal in woonwijken gevestigd. Deze was vaak in een andere regio dan de eerste opvang, waardoor ook de school en de voogd van de jongere veranderden (Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003). Het idee was dat jongeren in de periode voorafgaand aan de beslissing op het asielverzoek in de eerste opvang verbleven. Dit zou maximaal zes maanden moeten zijn, maar in de praktijk was dat vaak langer (Lassen & Kloosterboer, 1995).²⁵ Jongeren onder de 12 jaar werden zo snel mogelijk in de vervolgopvang geplaatst.

Hieronder licht ik het opvangmodel per leeftijdsgroep toe, het gaat om minderjarigen onder de 12 jaar, minderjarigen van 12 tot en met 15 jaar en de 16- en 17-jarigen.²⁶ De concrete beschrijving van de verschillende opvangvormen staat in bijlage E.

ONDER DE 12 JAAR

De eerste opvang voor kinderen onder de 12 jaar, was het opvanghuis van Stichting Valentijn. Vanuit hier werden de kinderen zo snel mogelijk in een pleeggezin (de vervolgopvang) geplaatst. Omdat men ervan uitging dat de jongeren voor langere tijd in Nederland zouden leven, richtte de begeleiding zich op integratie in Nederland. Valentijn had een eigen school waar de jongeren gedurende vijf dagen per week, negen dagdelen, lessen volgden (Lassen & Kloosterboer, 1995; Van den Bedem, et al., 1994). Het onderwijsprogramma was gericht op het leren van de Nederlandse taal en een eerste kennismaking met de Nederlandse samenleving. Door ruimtegebrek werden er ook kinderen opgevangen in het Onderzoeks- en Opvangcentrum (OC) te Eindhoven, waar een speciale unit voor alleenstaande minderjarige asielzoekers was (Van den Bedem et al., 1994). Zij werden vanuit daar doorverwezen naar Valentijn.

²⁵ In 1996 besloot de toenmalige staatssecretaris van Justitie de gemiddelde duur voor de eerste opvang te verlagen naar drie maanden (*Kamerstukken II*, 19637, nr. 211, 1996), maar ook deze termijn werd in de praktijk niet altijd gehaald. De Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming (1999) stelde vast dat de vervolgopvang gemiddeld na ruim vier maanden was gerealiseerd en dat meer dan de helft langer dan drie maanden in de eerste opvang verbleef.

²⁶ In de periode 1992-2001 zijn de opvangmogelijkheden voor alleenstaande minderjarige asielzoekers verschillende keren gewijzigd, mede door ontwikkelingen in het aantal jongeren dat naar Nederland kwam. Ook moesten er soms noodmaatregelen getroffen worden door capaciteitsproblemen (Van den Bedem et al., 1994). Hierdoor kan de opvang van de jongeren afgeweken hebben van het algemene model wat ik in deze paragraaf beschrijf. Zo noemen Lassen en Kloosterboer (1995) dat jongeren vaker dan beoogd werden doorgeplaatst binnen de centrale opvang en dat zij niet altijd terecht kwamen in de speciale opvangcentra voor alleenstaande minderjarige asielzoekers.

12 TOT EN MET 15 JAAR

De eerste opvang voor jongeren van 12 tot en met 15 jaar bestond uit het opvangcentrum en Valentijn. Zij werden, na aanmelding op het Aanmeldcentrum, zo snel mogelijk overgebracht naar een opvangcentrum met een speciale unit voor alleenstaande minderjarige asielzoekers. Jongeren verbleven hier twee maanden om vervolgens doorgeplaatst te worden naar Valentijn (Lassen & Kloosterboer, 1995; Van Kastel et al., 1995). De vervolgoopvang vond plaats in pleeggezinnen, ROA-woningen, Kinderwoongroepen (KWG), Kleine Wooneenheden (KWE) of in enkele gevallen instellingen voor jeugdhulpverlening. In de pleegzorg, de KWE en KWG werden jongeren begeleid richting zelfstandigheid en integratie in de Nederlandse samenleving.

16 EN 17 JAAR

De eerste opvang van 16- en 17-jarigen bestond uit jeugdunits op een opvangcentrum en een asielzoekerscentrum. Na twee maanden in een opvangcentrum, verhuisden zij naar een asielzoekerscentrum (AZC) met een speciale jeugd-unit (Lassen & Kloosterboer, 1995). Vanuit daar konden jongeren worden overgeplaatst naar de vervolgoopvang in ROA-woningen, zelfstandig wonen of in enkele gevallen instellingen voor jeugdhulpverlening (Lassen & Kloosterboer, 1995). Sinds eind 1998 behoorde ook een AZC (de volwassenopvang) tot de mogelijkheden van vervolgoopvang (Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming, 1999; Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003).

TABEL 3.1. OPVANGMODEL 1992-2002

Leeftijd	Eerste opvang	Vervolgopvang
(< 12)	(OC AMA-Unit → (Valentijn))	(Pleeggezin)
(12 t/m 15)	(OC AMA-Unit → Valentijn)	(Pleeggezin, ROA woning, KWG of KWE)
(16 en 17)	(OC AMA-Unit → Jeugd Unit AZC)	(KWE, ROA woning, zelfstandig wonen of AZC)

3.2.2 OPVANG VANAF 2001

In lijn met het restrictieve toelatingsbeleid werd in de beleidsbrief van 1 mei 2001 een nieuw opvangmodel voorgesteld. Dit bestond uit de terugkeer- of integratievariant. Het nieuwe model is, in aangepaste vorm, in 2002 ingevoerd (Nidos, 2004). Hieronder beschrijf ik van beide varianten het voorgestelde beleid en de uiteindelijke uitvoering in de praktijk.²⁷

TERUGKEERVARIANT

In de beleidsbrief van 1 mei 2001 werd voorgesteld om alle alleenstaande minderjarige asielzoekers vanaf het moment dat zij de eerste asielaanvraag indienen in de terugkeervariant te plaatsen (*Kamerstukken II*, 27062, nr. 14, 2001, p. 26). Doordat verwacht werd dat tachtig procent uiteindelijk zou moeten terugkeren, vond de toenmalige staatssecretaris het realistisch iedereen van meet af aan hierop voor te bereiden. Indien na de beslissing op de asielaanvraag (na zes tot negen maanden) verwacht mocht worden dat iemand langer dan drie jaar in Nederland mocht blijven, zou de jongere in de integratievariant komen. Indien dit niet verwacht mocht worden, zou de jongere gedurende de rest van zijn verblijf in Nederland in de terugkeervariant blijven.

In de beleidsbrief werd een nieuwe vorm van opvang voorgesteld voor de terugkeervariant. Die zou op één terrein moeten plaatsvinden, waarbij de jongeren zouden worden verdeeld in units van circa 25 jongeren met 24-uurs begeleiding (*Kamerstukken II*, 27062, nr. 14, 2001, p. 25). Zowel de setting als het begeleidingsprogramma moest jongeren verplichten zich voor te bereiden op terugkeer naar het land van herkomst. Voor het programma noemde de staatsecretaris verschillende uitgangspunten (*Kamerstukken II*, 27062, nr. 14, 2001, p. 25 en 26). Ten eerste moest er aandacht zijn voor het land van herkomst, onder andere door het onderhouden van de eigen taal. Ten tweede diende het programma voldoende activiteiten te bevatten, zodat de jongeren niet 'ontspoord raken en vertier zoeken buiten de opvangsetting' (*Kamerstukken II*, 27062, nr. 14, 2001, p. 25). Ten derde diende terugkeer niet ter discussie te staan, zodat het programma en de setting 'geen aanzuigende werking' zouden hebben. Het vierde en laatste uitgangspunt was dat het programma de zelfstandigheid en de zelfredzaamheid van de jongeren moest bevorderen.

Het COA kreeg de opdracht om een opvangcentrum te ontwikkelen voor alle leeftijdsgroepen in de terugkeervariant. Dit werd naderhand beperkt tot de 15- tot en met 17-jarigen. Jongeren onder de 15 jaar ving Nidos op in de integratievariant (COA,

²⁷ Ook voor deze periode geldt dat het model niet altijd werd gevolgd, waardoor er uitzonderingen zullen zijn op het model wat ik hieronder beschrijf. Zo benoemt de Inspectie Jeugdzorg in 2006 dat jongeren regelmatig verplaatst werden van de ene naar de andere opvanglocatie in verband met incidenten of het sluiten van locaties.

2003). Het voorstel uit de beleidsbrief om alle alleenstaande minderjarige asielzoekers in de eerste periode in de terugkeervariant op te vangen, is dus niet uitgevoerd. De opvang in de terugkeervariant bleef leeftijdsafhankelijk. Drie leeftijdsgroepen zijn hierin te onderscheiden: 12 jaar en jonger, 13 en 14 jaar en 15 jaar en ouder.

12 JAAR EN JONGER

Jongeren tot en met 12 jaar werden, net als voor 2001, in een pleeggezin geplaatst. Hoewel in de beleidsbrief werd vermeld dat dit diende te gebeuren na zes tot negen maanden, gebeurde dit in de praktijk zo snel mogelijk. Indien dit niet kon, werden de jongeren eerst in een woongroep geplaatst en gingen ze vanuit daar zo snel mogelijk naar een pleeggezin (Nidos, 2006). Indien bleek dat de jongere niet langdurig in Nederland zou verblijven, dienden de pleegouders de kinderen te begeleiden naar terugkeer naar het land van herkomst.

13 EN 14 JARIGEN

Ook de dertien en veertienjarigen zijn niet in de eerste- en vervolgperiode opgevangen in de speciale terugkeersetting die werd beschreven in de brief van 1 mei 2001. Zij zijn opgevangen in pleeggezinnen, Kinderwoongroepen (KWG) of Kleine Wooneenheden (KWE). In 2003 is Valentijn gesloten en plaatste Nidos alle jongeren onder de 15 jaar direct vanuit het aanmeldcentrum in gezinnen, KWG's of KWE's (Nidos, 2004).

15 JAAR EN OUDER

De jongeren van 15 jaar en ouder werden wel in de voorgestelde setting voor de terugkeervariant opgevangen. Tijdens de AC-procedure werden zij opgevangen in tijdelijke noodvoorzieningen. Indien zij via Schiphol waren binnen gereisd en er werd getwijfeld over hun leeftijd, moesten zij in het grenshospitium verblijven (Van Willigen, 2003). Na verblijf in de tijdelijke noodvoorzieningen werden de jongeren overgeplaatst naar campussen of tussenvariantlocaties.

COA heeft de campussen ontwikkeld op basis van de in de beleidsbrief genoemde uitgangspunten voor een opvangcentrum in de terugkeervariant. De in de brief genoemde doelstelling 'voorkomen van dubbele boodschappen' werd uitgewerkt als 'het minimaliseren van deelname aan de Nederlandse samenleving' en 'geen aanzuigende werking' werd geïnterpreteerd als 'de campus moet een afschrikwekkend effect hebben, waardoor de nieuwe instroom van asielzoekers afneemt' (Klaasen & De Prez, 2004, p. 11-12).

Hierdoor kregen de campussen een gesloten karakter. De jongeren mochten van het terrein af met toestemming van hun coach (de begeleiding van het COA), maar in de praktijk kregen zij die toestemming alleen bij noodgevallen (Klaasen & De Prez, 2004). Om integratie te voorkomen werd er alleen in het Engels gecommuniceerd. Daarnaast was er een vol dagprogramma, waardoor de jongeren weinig vrije tijd hadden. Ook was er sprake van een streng regime dat weinig ruimte liet voor vrijheden van jongeren. In bijlage F staat een nadere toelichting op de campussen.

De tussenvariantlocaties zouden op een later moment overgaan naar het campusmodel. Deze locaties waren de eerdere jeugd-units van asielzoekerscentra en opvangcentra (COA, 2003). Deze werden in aantal teruggebracht en het accent kwam meer op terugkeer te liggen. Jongeren die al voor de opening van een campus op een jeugdunit van een asielzoekerscentrum verbleven, mochten daar blijven en gingen niet naar de campussen (COA, 2003). De tussenvariantlocaties waren minder besloten dan de campussen, maar richtten zich wel op de terugkeer van de jongeren naar het land van herkomst.

Er kwam forse kritiek op de campussen van Nidos, verschillende belangenorganisaties voor (jonge) vluchtelingen en organisaties voor asieljuristen. Ook de media schonken regelmatig aandacht aan de campussen, meestal met een kritische of negatieve toon (Klaasen & De Prez, 2004). Bovendien kwamen de jongeren zelf in opstand. Uiteindelijk werd eind 2004 besloten niet langer volgens het campusmodel te werken, omdat het doel, het bevorderen van terugkeer, niet was behaald (*Kamerstukken II*, 27062, nr. 29, 2004; Klaasen & De Prez, 2004). De jongeren werden overgeplaatst naar de tussenvariantlocaties. Deze werden aangepast en de naam ervan veranderd in 'campus' (zie bijlage F).

TABEL 3.2: OPVANG TERUGKEERVARIANT

Leeftijd	Opvang tot 2005	Wijziging 2005 ²⁸
(≤ 12)	(Pleeggezin)	(Pleeggezin)
(13, 14)	(Pleeggezin, KWE of KWG)	(Pleeggezin, KWE of KWG)
(≥ 15)	(Tijdelijke noodvoorziening → Campus of tussenvariantlocaties)	(Campus op AZC (tussenvariantlocaties))

28 Na 2005 is het opvangmodel gewijzigd. Het meest recente model staat beschreven in Nidos (2020) en Nijboer & Van Gastel (2018). In dit model worden kinderen jonger dan 15 jaar en kwetsbare jongeren opgevangen in opvanggezinnen. Ook is opvang kleinschaliger georganiseerd, met uitzondering van de eerste opvang in de POL-AMV, worden maximaal twintig jongeren op één locatie opgevangen.

INTEGRATIEVARIANT

In de beleidsbrief van 1 mei 2001 werd beschreven dat de integratievariant bedoeld was voor alle jongeren waarvan mag worden aangenomen dat zij langer dan drie jaar in Nederland zullen verblijven. Dit zou pas na de beslissing op het asielverzoek duidelijk zijn. Het gaat hier om (*Kamerstukken II*, 27062, nr. 14, 2001, p. 24):

- Minderjarigen aan wie een verblijfsvergunning asiel voor bepaalde tijd wordt verleend;
- Minderjarigen die bij binnenkomst jonger zijn dan 15 jaar en aan wie een verblijfsvergunning voor verblijf als alleenstaande minderjarige vreemdeling wordt verleend. Wel zal voor deze groep gedurende drie jaar actief worden gezocht naar opvangmogelijkheden in het land van herkomst.

De bestaande woonvoorzieningen (KWG's en KWE's) die onder de verantwoordelijkheid van De Opbouw vielen, werden door de staatsecretaris gezien als integratie bevorderend. In de brief van 1 mei 2001 werd dan ook voorgesteld KWG's en KWE's alleen als opvangvormen in de integratievariant te gebruiken. Hierboven stond al beschreven dat dit in de praktijk anders is verlopen. De opvangvorm in de integratievariant was afhankelijk van de leeftijd van de jongeren. Kinderen tot en met 12 jaar werden zo snel mogelijk in pleeggezinnen geplaatst. Indien dit niet mogelijk was, werden zij opgevangen in KWG's en gingen vanuit daar zo snel mogelijk naar een pleeggezin. De 13- en 14-jarigen konden ofwel in een pleeggezin ofwel in een KWG worden geplaatst. Vanaf 2003 plaatste Nidos alle jongeren onder de 15 jaar in pleeggezinnen of KWG's, dus zonder een eerste, centrale opvang. Jongeren van 15 jaar en ouder werden wel eerst in de centrale opvang opgevangen en pas na het ontvangen van een verblijfsvergunning asiel overgeplaatst naar een KWE.

TABEL 3.3: OPVANG INTEGRATIEVARIANT

Leeftijd	Opvang
$\left(\begin{array}{c} \leq 12 \end{array} \right)$	$\left(\begin{array}{c} \text{Pleeggezin} \end{array} \right)$
$\left(\begin{array}{c} 13, 14 \end{array} \right)$	$\left(\begin{array}{c} \text{Pleeggezin, KWG} \end{array} \right)$
$\left(\begin{array}{c} \geq 15 \end{array} \right)$	$\left(\begin{array}{c} \text{KWE} \end{array} \right)$

3.2.3 18+: VERLATEN VAN DE OPVANG

Op achttienjarige leeftijd dienen jongeren die een verblijfsvergunning hebben de opvang te verlaten. Jongeren die geen verblijfsvergunning hebben en meerderjarig worden, moeten naar een AZC verhuizen. Veel jongeren hebben op dat moment slechts één tot enkele jaren in Nederland gewoond. Het contact met begeleiders binnen de opvang en de voogd stopt vrij abrupt, tenzij de professional uit persoonlijke overwegingen in contact blijft met de jongere. Stein (2006) beschrijft dat de transitie naar volwassenheid voor jongeren die de jeugdzorg moeten verlaten een versneld en gecomprimeerd (op alle gebieden gelijktijdig) proces is. In tegenstelling tot jongeren die vanuit het eigen gezin zelfstandig gaan wonen, is er geen weg terug in tijden van moeilijkheden. Uit onderzoek in andere Europese landen waar de zorg voor alleenstaande minderjarige asielzoekers op een van te voren vastgestelde leeftijd wordt beëindigd, blijkt dat sommige jongeren zich op dat moment eenzaam en onveilig voelen, doordat er niet langer voor hen wordt gezorgd (Bjernerød et al., 2018; Chase & Allsopp, 2021; De Graeve & Bex, 2017; Eide et al., 2018). Bovendien is zelfstandig wonen voor sommige jonge vrouwen in strijd met de normen die zij vanuit het land van herkomst hebben, waar vrouwen bijvoorbeeld gewend zijn tot het huwelijk thuis te wonen en zelfstandig wonen niet als een kenmerk van volwassenheid geldt (Bjernerød et al., 2018; Sirriyeh, 2013).

3.2.4 SAMENVATTING ONTWIKKELINGEN OPVANGBELEID

Naast het restrictieve toelatingsbeleid werd ook het opvangmodel in 2001 gewijzigd. Dit gold voor jongeren van 15 jaar en ouder. Zij werden al in de eerste periode van hun verblijf in Nederland opgevangen in tussenvariantlocaties of op gesloten campussen. Vooral voor de jongeren op de campussen was integratie niet toegestaan, zij kregen vrijwel geen mogelijkheden om contacten te onderhouden met mensen buiten de campus en mochten ook de Nederlandse taal niet leren. Het verblijf op een locatie, dat een 'afschrikwekkend effect' moest hebben, betekende een grote beperking van de vrijheid. Alleen diegenen die erkend werden als vluchteling, werden overgeplaatst naar de integratievariant (KWE). Waar voor 2001 de begeleiding in de verschillende opvangvormen gericht was op zelfstandigheid en integratie in de Nederlandse samenleving, was na 2001 integratie voor alle jongeren van 15 jaar en ouder in de eerste periode in Nederland niet langer toegestaan.

3.3 Onderwijssysteem

Door de sterke nadruk op terugkeer in het toelatings- en opvangbeleid, moest volgens de beleidsbrief van 1 mei 2001 ook het onderwijs zich meer gaan richten op terugkeer. Uiteindelijk is dit 'terugkeeronderwijs' alleen ingevoerd op de campus in Vught. Naast de invoering en beëindiging van dit onderwijs na de sluiting van de campus, zijn er geen grote beleidswijzigingen geweest ten aanzien van het onderwijs aan asielzoekers. Het is dan ook opvallend dat met de recente aandacht voor de onderwijspositie van vluchtelingen, als gevolg van het groeiende aantal asielzoekers vanaf 2014, grotendeels dezelfde knelpunten in het onderwijs naar voren komen als eind jaren 1990 en begin jaren 2000. In deze paragraaf sta ik allereerst stil bij de mogelijkheden van jonge asielzoekers in hun schoolloopbaan in Nederland. Vervolgens licht ik de plannen voor en uitvoering van het 'terugkeeronderwijs' toe. Tot slot beschrijf ik de belangrijkste knelpunten in het onderwijs aan asielzoekers.

3.3.1 MOGELIJKHEDEN IN DE SCHOOLLOOPBAAN

Net als alle andere minderjarigen zijn alleenstaande minderjarige asielzoekers verplicht onderwijs te volgen. De leerplichtwet heeft namelijk een territoriale werking en geldt hierdoor voor alle minderjarigen in Nederland. Ongeacht het verblijfsrecht moeten zij vanaf 5 jaar tot en met het schooljaar waarin zij 16 worden naar school. Daarna geldt er een partiële leerplicht tot en met het schooljaar waarin de minderjarige 17 jaar wordt (Cardol, 2005; *Kamerstukken II*, 24233, nr. 6, 1996). Ook na 2001 geldt de leerplichtwet voor alleenstaande minderjarige asielzoekers.

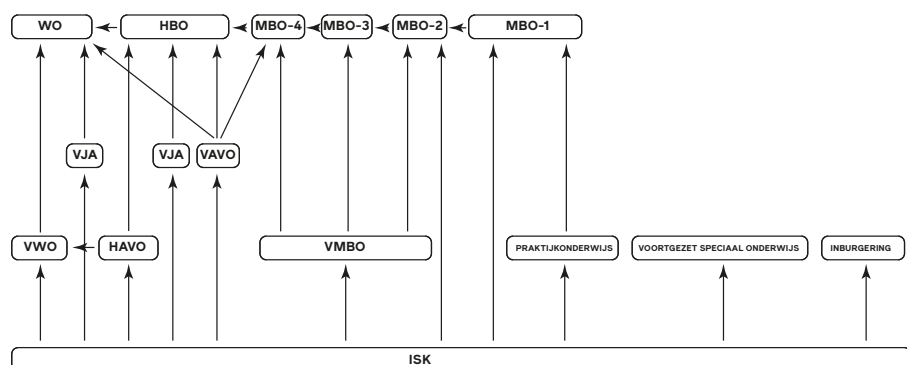
Ook in de organisatie van het onderwijs is er onderscheid in eerste- en vervolgovang. Het onderwijs in de eerste opvang staat in het teken van taalverwerving en een eerste kennismaking met de Nederlandse samenleving. Na één tot twee jaar dienen de jongeren door te stromen naar het reguliere onderwijs (de vervolgovang), eventueel met extra begeleiding. Het eerste-opvangonderwijs voor leerlingen van 12 jaar en ouder vindt in principe plaats in Internationale Schakelklassen (ISK).²⁹ Naast alleenstaande minderjarige asielzoekers worden ook andere kinderen die de Nederlandse taal onvoldoende beheersen opgevangen in ISK's, zoals kinderen van arbeidsmigranten en kinderen die in het kader van gezinshereniging naar Nederland zijn gekomen. In de

²⁹ Kinderen tot 12 jaar gaan naar een basisschool, die vaak aanwezig is op het terrein van het opvangcentrum (Lassen & Kloosterboer, 1995; Van Willigen, 2003). Indien daar geen basisschool is, verzorgen scholen in de buurt van het opvangcentrum het onderwijs, veelal in aparte klassen (Van Willigen, 2003).

meeste ISK's verblijven de leerlingen de gehele dag in een aparte schoollocatie of in aparte afdelingen of klassen binnen een reguliere school voor voortgezet onderwijs (Emmelot et al., 2001; Oberon, 2008; Van Willigen, 2003). Ook zijn er enkele ISK's gevestigd in asielzoekerscentra. In sommige regio's bieden ROC's speciale trajecten aan voor jongeren van 15 of 16 jaar en ouder. Binnen deze trajecten staat het leren van de Nederlandse taal centraal, met als doel jongeren voor te bereiden op het middelbaar beroepsonderwijs, het hoger onderwijs of werk.³⁰

De ISK's richten zich op toeleiding naar het regulier voortgezet onderwijs, het beroepsonderwijs, het praktijkonderwijs of voortgezet speciaal onderwijs. Jongeren die na de ISK 18 jaar of ouder zijn (en in sommige gevallen 16 jaar of ouder), kunnen na de ISK voortgezet onderwijs volgen via het voortgezet algemeen volwassenenonderwijs (vavo). Ook kunnen ze soms doorstromen naar een 'voorbereidend jaar anderstaligen' (vja) dat een aantal hogescholen en universiteiten aanbiedt. Dit is bedoeld voor studenten die in het land van herkomst een voorbereidende opleiding voor het hoger onderwijs gevolgd hebben. Het is vaak een eis dat het taalniveau van studenten op A2 of B1 ligt. In een voorbereidend jaar krijgt de student extra taallessen (zodat niveau B2 bereikt wordt) en verdere voorbereiding op de studie die hij of zij wil volgen. Ook kan kennismaking met de Nederlandse maatschappij onderdeel van het onderwijs vormen. In figuur 3.3 zijn de mogelijke wegen in het schoolsysteem weergegeven.

FIGUUR 3.3: DOORSTROOMMOGELIJKHEDEN IN HET ONDERWIJS

30 Het kan dan bijvoorbeeld gaan om een entree opleiding (voorheen opleiding tot Arbeidsmarkt Gekwalificeerd Assistent (AKA)) met extra taallessen, waarmee de student een mbo diploma op niveau 1 kan behalen.

3.3.2 TERUGKEERONDERWIJS

In de beleidsbrief van 1 mei 2001 stond dat het onderwijs aan jongeren met het terugkeerperspectief gericht zou moeten zijn op terugkeer om zo 'dubbele boodschappen' te vermijden (*Kamerstukken II*, 27062, nr. 14, 2001, p. 24).³¹ Het betreft hier jongeren die geen verblijfsvergunning asiel hebben ontvangen, niet in aanmerking zijn gekomen voor een amv-vergunning of na het 15e jaar een amv-vergunning hebben ontvangen.

Het 'terugkeeronderwijs' werd ingevoerd op de campus in Vught. Dit vond plaats op het terrein van de campus en werd verzorgd door lokale scholen. De voertaal was Engels, wat voor de meeste jongeren betekende dat zij zich deze taal eigen moesten maken (Andriessen, 2005). Er werd geen aandacht besteed aan de Nederlandse taal, cultuur en historie. Het onderwijs was dus niet gericht op integratie in Nederland. Wel werden er praktijkvakken aangeboden, zoals computerlessen en technisch onderwijs. Verder werd er geen specifieke aandacht aan terugkeer besteed (Klaasen & De Prez, 2004). Het terugkeeronderwijs op de campus bestond dus vooral uit het aanleren van algemene en praktische kennis en (sociale) vaardigheden en was niet gericht op de Nederlandse samenleving.

Op de tussenvariantlocaties gingen de jongeren naar een ISK of naar een school op de locaties zelf. Ook daar werd aandacht besteed aan vakken die in het land van herkomst nuttig zouden zijn, zoals Engels, wiskunde, ICT en keuzevakken als kookles (Kromhout & Leijstra, 2006). In tegenstelling tot de campussen was het onderwijs daarnaast gericht op de Nederlandse samenleving en kregen jongeren les in de Nederlandse taal (Kromhout & Leijstra, 2006). Zo vertelt Andrea Klap, voormalig locatiedirecteur van ISK Het Molenwater: "We hebben voorzichtig wat praktijklessen ingevoerd, maar lesgeven in het Engels is nooit standaard geweest en Sinterklaas zijn we ook altijd blijven vieren" (Stichting Neveninstroomproject Het Molenwater, 2009, p. 25).

31 In de brief werd niet toegelicht op welke wijze het onderwijs zich moest richten op terugkeer. Wel werd er gekeken naar een project dat in 2001 in Oude Pekela was gestart (Olgun, 2002; Riemersma, 2002). Daar werd 'terugkeeronderwijs' aangeboden aan alleenstaande minderjarige asielzoekers. Dit hield in dat het onderwijs zich niet richtte op de Nederlandse samenleving, maar op vaardigheden om in het land van herkomst een bedrijf te kunnen starten. De voertaal was Engels en de leerlingen kregen slechts twee uur per week Nederlands. Daarnaast werd het de jongeren voortdurend duidelijk gemaakt dat zij terug moesten keren. Van de 38 jongeren die aan dit project startten, bleven er al gauw slechts negen over die regelmatig de lessen bezochten. Daarom werd het programma meer afgestemd op hun behoeften door meer Nederlandse les aan te bieden (zes uur) en hen niet constant te confronteren met terugkeer. Ook dit mocht echter niet baten. Er waren te weinig jongeren die deelnamen aan het programma, waardoor dit project in april 2002 werd beëindigd (Lemein, 2002). Hoewel het project in Oude Pekela al was beëindigd, werd er toch 'terugkeeronderwijs' ingevoerd op de campus in Vught.

Dat scholen het terugkeeronderwijs niet invoerden, komt ook door de kritiek vanuit het onderwijs op terugkeeronderwijs. Zo had LOWAC, een netwerkgorganisatie waarin veel eerste-opvangscholen verenigd zijn, het standpunt dat terugkeeronderwijs niet bestaat en niet kan bestaan: "Onderwijs richt zich op de ontwikkeling van de leerling, in welke situatie de leerling zich ook bevindt. De leerling maakt in dit geheel z'n eigen keuzes, iets dat ook geldt voor het te volgen onderwijs." (LOWAC, 2004, p.2).

Het terugkeeronderwijs is dus uiteindelijk alleen ingevoerd op de campus in Vught (in de jaren 2002-2004). Het is goed voorstelbaar dat de jongeren die dit onderwijs hebben gevolgd een achterstand hebben opgebouwd in onder andere het leren van de Nederlandse taal. Maar ook het onderwijs voor andere jonge asielzoekers blijkt niet optimaal. Vooral degenen die 15 jaar of ouder zijn als zij in Nederland aankomen, lopen tegen verschillende knelpunten aan.

3.3.3 KNELPUNTEN IN HET ONDERWIJS

Doordat het eerste-opvangonderwijs formeel geen eigen onderwijstype is, worden cijfers over de schoolloopbaan van de leerlingen niet bijgehouden. Het is dus niet bekend wat het niveau van de leerlingen is bij aanvang, hoeveel leerlingen naar welke niveaus doorstromen en welke diploma's ze uiteindelijk behalen. Onderzoeken naar alleenstaande minderjarige asielzoekers en andere leerlingen in het eerste-opvangonderwijs geven hier wel enige inzicht in. Hieruit ontstaat het beeld dat sommige jongeren te lang in het eerste-opvangonderwijs verblijven. De jongeren die wel door kunnen naar het reguliere onderwijs, komen vaak terecht in het (v)mbo of op het laagste niveau van het mbo. Bovendien zijn er jongeren die daar geen diploma behalen, omdat zij stoppen met de opleiding. Vooral van de jongeren die rond de 15 jaar en ouder zijn bij aankomst in Nederland, verblijft een deel te lang in het eerste-opvangonderwijs, behaalt geen diploma, vindt geen goede aansluiting in het vervolgonderwijs en/of stroomt door naar een schoolniveau onder het cognitieve niveau (Emmelot et al., 2001; Inspectie van het Onderwijs, 2004; Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003; Van Wijk-Zielstra et al., 2001; Vasterman, 2016;). ³² In deze paragraaf beschrijf ik de knelpunten die waarschijnlijk ten grondslag liggen aan deze relatief slechte onderwijspositie van jonge asielzoekers.

32 De Inspectie van het Onderwijs schatte in 2004 dat een derde van de 15-18 jarigen geen diploma haalt en/of geen goede aansluiting in het vervolgonderwijs vindt. Uit een peiling van de VO-Raad in 2016 bleek dat zeventig procent van de leerlingen die vanuit het ISK naar het voortgezet onderwijs doorstromen, in het praktijkonderwijs of vmbobasis of -kader terecht komt (Vasterman, 2016). Van de jongeren die naar het mbo gaan, komt tachtig procent op de entreeopleiding terecht.

TOEGANKELIJKHEID

De toegankelijkheid van het onderwijs voor adolescente vluchtelingen is al decennia een knelpunt. De mogelijkheden voor doorstroom vanuit de ISK naar het reguliere onderwijs zijn voor hen beperkt. Sommigen bereiken na de eerste opvang niet het niveau dat nodig is om door te kunnen stromen naar het reguliere onderwijs, mede door de onderbrekingen in hun schoolloopbaan als gevolg van de vlucht en de tijd in het eerste-opvangonderwijs. Voor deze groep kunnen trajecten voor anderstaligen in het beroepsonderwijs een uitkomst bieden, maar deze zijn niet altijd aanwezig. De jongeren die wel het juiste niveau hebben, krijgen soms te maken met scholen die terughoudend zijn met het plaatsen van vluchtelingen 'vanwege onder andere plaatsgebrek, gebrek aan draagvlak onder ouders van leerlingen, onvoldoende ervaring met en kennis over de doelgroep, onzekerheid over de financiering en frustratie over de vele (en noodgedwongen) verhuizingen van de kinderen' (Onderwijsraad 2017, p.7). Bovendien zijn sommigen na de jaren in het eerste-opvangonderwijs te oud voor het voortgezet onderwijs. Sommige scholen nemen geen jongeren van 17 jaar en ouder aan (Onderwijsraad, 2017). De groep jongeren die op 16- en 17jarige leeftijd is gekomen, is dus te oud om door te stromen naar enige vorm van voortgezet onderwijs. Zij kunnen geen vo-diploma behalen en alleen op een entreeopleiding (mbo 1) terecht (De Kinderombudsman, 2016).

Bovendien is er geen verdere Nederlandse taalondersteuning op het moment dat zij doorstromen naar het regulier onderwijs, waardoor jongeren die wel kunnen doorstromen, vanwege hun taalachterstand op te lage niveaus terecht komen (Crul et al., 2017; Van Hasselt & De Kruijff, 2009; Vasterman, 2016). De Onderwijsraad (2017) wijst erop dat anderstalige leerlingen na vestiging in een ander land vier tot zeven jaar extra taalondersteuning nodig hebben om hun capaciteiten volledig te kunnen benutten. Veel jongeren in het reguliere onderwijs hebben dan ook moeite met de Nederlandse taal, waardoor ze docenten en medeleerlingen niet altijd begrijpen (Blaak et al., 2004; Lassen & Kloosterboer, 1995; Staring & Aarts, 2010). Door het ontbreken van extra taalondersteuning in het regulier onderwijs, lijkt doorstroom naar de laagste opleidingen (praktijkonderwijs en de entree-opleidingen) de enige mogelijkheid.

Ook stelt de Onderwijsraad (2017) dat ISK's die zijn ondergebracht bij een vmbo-school of -afdeling, hun leerlingen doorverwijzen naar het vmbo, omdat de docenten het vmbo als referentiekader hanteren. De Onderwijsraad wijst op het risico dat docenten de aspiraties en capaciteiten van ISK-leerlingen niet herkennen. In 2016 zijn er leerlijnen en uitstroomprofielen ontwikkeld, wat ISK-docenten ondersteunt in het beter herkennen van de capaciteiten en het toewerken naar passend vervolgonderwijs (LOWAN & ITTA,

2016). Een van de mogelijke routes werkt toe naar uitstroom naar mbo-3, mbo-4, vavo en hbo(-schakel). Per leerlijn zijn er onderwijsprogramma's, lesmaterialen, beschrijvingen van de didactische aanpak, voorbeeldlessen en toetsing beschikbaar. Dit kan bijdragen aan een betere ondersteuning van jongeren met hoge aspiraties en capaciteiten.

Voor jongeren die 18 jaar worden en (nog) geen verblijfsvergunning hebben, is de toegang tot het onderwijs zeer beperkt. Door de wijzigingen in de toelatingsprocedure was de verwachting dat tachtig procent van de jongeren op 18-jarige leeftijd Nederland zou moeten verlaten. Voor deze groep onrechtmatig in Nederland verblijvende jongeren, geldt de Koppelingswet. Daarin is vastgesteld dat asielzoekers die 18 jaar worden, ongeacht de verblijfsstatus, de eerder gestarte opleiding mogen afmaken. Het volgen van een opleiding heeft geen gevolg voor een eventuele uitzetting, maar inschrijven voor een nieuwe opleiding is niet mogelijk (Lozowski, 1998). Doorstromen geldt als het starten van een nieuwe opleiding en is dus niet mogelijk indien iemand geen verblijfsstatus heeft en 18 jaar of ouder is (*Kamerstukken II*, 24233, nr. 7, 1996; Lodder, 2013; Lozowski, 1998). Als iemand zonder verblijfsstatus bijvoorbeeld van vmbo naar havo wil doorstromen, moet hij of zij jonger zijn dan 18 jaar bij de start van de havo-opleiding.

Veel jongeren en onderwijsinstellingen blijken niet te weten dat zij bij onrechtmatig verblijf de opleiding die zij voor hun 18e zijn gestart, mogen afmaken. Veel jongeren stoppen hierdoor met de opleiding (Braat & Bommeljé, 2002; Staring & Aarts, 2010). Indien onrechtmatig verblijvende jongeren wel naar school gaan, kunnen zij tegen verschillende problemen aanlopen, zoals bij het lopen van stages,³³ het deelnemen aan schoolreisjes naar het buitenland en het niet kunnen bekostigen van de studie (geen studiefinanciering) (Braat & Bommeljé, 2002; Staring & Aarts, 2010; Van den Bedem et al., 1994). Ook voor jongeren waarvan de asielprocedure nog voortduurt na het 18e jaar is de toegang tot onderwijs beperkt. Van Willigen (2003) schrijft dat door het intrekken van de amv-pas zodra iemand 18 is, er een periode kon ontstaan dat jongeren niet konden aantonen rechtmatig in Nederland te verblijven en zich hierdoor niet konden aanmelden voor een nieuwe opleiding. Bovendien is het niet kunnen bekostigen van een opleiding in het beroeps en hoger onderwijs een probleem (ACVZ, 2013). Ook kan de onzekerheid over de uitslag van de asielprocedure leiden tot verminderde concentratie en motivatie voor school (Kromhout & Van San, 2003; Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003). De

33 Stages kunnen voor jongeren die kunnen doorstromen naar het beroepsonderwijs een barrière vormen. De vtv-ama (voor 2001) gaf geen recht op arbeid, wat betekende dat ze alleen stages konden doen als er geen arbeidscontract gesloten moest worden. Dat kon dus alleen bij onbetaalde stages (Lozowski, 1998). Met een amv-vergunning is arbeid toegestaan voor maximaal twaalf weken per jaar, mits de werkgever beschikt over een tewerkstellingsvergunning (Vc 2000 C2/7). Wel kunnen stages een belemmering vormen voor onrechtmatig verblijvende asielzoekers. Zij mochten lange tijd geen betaalde of onbetaalde stages lopen (Lodder, 2013). Vanaf 1 juli 2013 is het lopen van stages mogelijk geworden voor onrechtmatig verblijvende asielzoekers die voor het 18e jaar met de opleiding zijn begonnen en die een mbo-beroepsopleidende leerweg volgen waarvan de stage een verplicht onderdeel vormt (Lodder, 2013).

asielprocedure zelf kan ook leiden tot verzuim, doordat jongeren veel moeten regelen en gesprekken moeten voeren met de advocaat of de IND tijdens schooltijd (Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003).

Het oppakken van de schoolloopbaan op latere leeftijd, als men uiteindelijk een verblijfsvergunning heeft, blijkt te worden belemmerd door de bekostiging.

Studiefinanciering is alleen beschikbaar voor mensen jonger dan 30 jaar. Gemeenten ontmoedigen vaak studeren in het hoger onderwijs met behoud van uitkering, omdat zij zich vooral richten op een zo snel mogelijke uitstroom naar werk (Klaver et al., 2005).³⁴

Samenvattend is de toegankelijkheid van het onderwijs beperkt voor jongeren die 15 jaar of ouder zijn als zij in Nederland komen. Er zijn weinig mogelijkheden voor doorstroom naar het vervolgonderwijs en het ontbreken van een verblijfsvergunning na het 18e jaar bemoeilijkt de toegang tot onderwijs. Vooral het hoger onderwijs lijkt voor jongeren van 15 jaar en ouder slecht toegankelijk te zijn.

KWALITEIT

De kwaliteit van het onderwijs aan vluchtelingenjongeren was tot enkele jaren geleden een veelgenoemd knelpunt. Lesmaterialen waren veelal ongeschikt voor leerlingen die op latere leeftijd Nederlands moeten leren (Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003).

Ook waren niet alle scholen in staat om aan te sluiten bij de grote heterogeniteit van de leerlingenpopulatie (Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003). De leerlingen verschillen in vooropleiding in het land van herkomst, niveau, leeftijd en verblijfsduur in Nederland. Sommigen zijn analfabeet, terwijl anderen in het land van herkomst al jaren middelbaar onderwijs gevolgd hebben. Afhankelijk van de grootte van de eerste-opvangscholen verschillen ook de mogelijkheden om groepen naar niveau in te delen (Inspectie van het Onderwijs, 2004).³⁵ Ook ontbraken lange tijd landelijke eindtermen, toetsing en curricula voor het eerste-opvangonderwijs, wat jongeren belemmerde bij de overstap naar een andere eerste-opvangschool of naar regulier onderwijs (Kromhout & van San, 2003; Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003; Van Hasselt & De Kruijff, 2009).

De laatste jaren is er gewerkt aan de kwaliteit van het onderwijs voor nieuwkomers. Zo zijn er meer geschikte lesmethodes beschikbaar. Door de in 2016 vastgestelde uitstroomprofielen en leerlijnen is er meer standaardisering, wat bijdraagt aan een

³⁴ Oudere vluchtelingen en jongeren kunnen voor financiële ondersteuning terecht bij het Universitair Asiel Fonds. Zij richtten zich echter voor een lange tijd alleen op het hoger onderwijs, er was geen organisatie verantwoordelijk voor de ondersteuning van vluchtelingen die een mbo-opleiding wilden volgen (UAF, 2020).

³⁵ Inspectie van het Onderwijs (2004) en Oberon (2008) beschrijven dat er ISK scholen zijn die 10-17 leerlingen hebben en scholen met 350-380 leerlingen.

soepele overstap van de ene school naar de andere. Bovendien geven de leerlijnen meer handvatten voor differentiatie. Ook is in 2019 een aparte leerlijn alfabetisering ontwikkeld (LOWAN, z.d.). Wel ontbreekt nog vaak de extra taalondersteuning in het vervolgonderwijs (Onderwijsraad, 2017).

ORGANISATIE

Naast de toegankelijkheid en kwaliteit van het onderwijs zijn er organisatorische knelpunten. De Onderwijsraad (2017) wijst erop dat onderwijs in het asielbeleid en de asielprocedure een ondergeschikte positie inneemt. Door de vele verhuizingen tijdens de asielprocedure worden de onderwijstrajecten van asielzoekers vertraagd en onderbroken. Verhuizingen leiden bovendien tot schommelingen in het aantal leerlingen van een school, waardoor de groepssamenstelling voortdurend verandert, wat weer zorgt voor onrust in de klas en problemen met planning en formatie (Oberon, 2008; Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003; Van Hasselt & De Kruijf, 2009). Het gebrek aan prioriteit voor onderwijs in de asielprocedure is ook terug te zien in het verzuimen van jongeren doordat zij veel moeten regelen en gesprekken moeten voeren met de advocaat of de IND tijdens schooltijd (Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003).

Ook blijkt dat gemeenten, die verantwoordelijk zijn voor het onderwijs, en eerste-opvangscholen zich niet kunnen aanpassen aan de sterk fluctuerende instroom van leerlingen (Onderwijsraad, 2017). Hierdoor kunnen jongeren soms niet tijdig naar een goede school. In de afgelopen decennia is dit probleem keer op keer naar voren gekomen. Voor 2001 nam het aantal jonge asielzoekers sterk toe, waardoor scholen snel nieuwe groepen of afdelingen moesten opzetten. Er was soms onvoldoende plek op scholen in de buurt van een asielzoekerscentrum of nog geen school aanwezig, omdat er net een jeugdunit was opgezet (Braat & Bommeljé, 2002; Lassen & Kloosterboer, 1995).³⁶ Na 2001 nam de instroom van minderjarige asielzoekers af, waardoor opvanglocaties werden gesloten en het aantal leerlingen sterk terugliep. In de jaren 2014, 2015 en 2016 groeide het aantal minderjarige asielzoekers en dit leidde opnieuw tot een capaciteitsprobleem waardoor sommige jongeren te lang geen goed onderwijs kregen (Onderwijsraad, 2017). Ook was opnieuw te zien dat er vaak sprake was van improvisatie en scholen niet altijd bestaande kennis en ervaring gebruikten, wat negatieve gevolgen heeft voor de onderwijskwaliteit (Onderwijsraad, 2017).

³⁶ Olde Monnikhof en Van den Tillaart (2003, p.75) vermelden ervaringen van scholen: "Het komt voor dat wij pas drie weken van te voren horen dat er in de gemeente een opvangcentrum komt waar meer dan 100 ama's worden geplaatst. Dan krijgen wij het onderwijs natuurlijk nooit meer op tijd geregeld."

3.3.4 SAMENVATTING: BEPERKTE ONDERWIJSMOGELIJKHEDEN

Vooraf voor jongeren die 15 jaar en ouder zijn als zij in Nederland aankomen, kent het onderwijssysteem knelpunten in de toegankelijkheid en organisatie van het onderwijs. Hierdoor kunnen jongeren niet altijd tijdig hun schoolloopbaan in Nederland starten en worden hun schoolloopbanen onderbroken. Bovendien blijkt dat ze niet altijd kunnen doorstromen naar het reguliere onderwijs. Degenen die dat wel lukt, komen voornamelijk op de laagste niveaus terecht. Naast de invoering en beëindiging van het 'terugkeeronderwijs' zijn er geen grote beleidswijzigingen geweest in het onderwijs voor asielzoekers. De besproken knelpunten zijn dan ook al jaren bekend, maar kwamen onlangs opnieuw onder de aandacht door de recente groei van het aantal asielzoekers. Wel is er in de afgelopen jaren gewerkt aan de kwaliteit van het onderwijs door de invoering van leerlijnen en uitstroomprofielen en bijpassende lesmaterialen.

3.4 Dominante discourses over alleenstaande minderjarige asielzoekers

Participatie in en verbondenheid met de samenleving worden niet alleen beïnvloed door formele regels en procedures, maar ook door dominante discourses in de samenleving (Crul & Schneider, 2010). Formele aspecten van burgerschap zijn immers niet voldoende om als 'echte burger' beschouwd te worden (Schinkel, 2009a; Tonkens & Duyvendak, 2016). Een Nederlandse verblijfsvergunning of nationaliteit bezitten maakt niet dat men ook als Nederlandse burger wordt gezien en behandeld. Hiervoor zijn dominante discourses welke aangeven wie een 'echte' Nederlander is van belang. Bovendien beïnvloeden deze discourses ook het beleid ten aanzien van toelating, opvang en onderwijs en worden ze andersom weer beïnvloed door het beleid. In deze paragraaf beschrijf ik de dominante discourses waar alleenstaande minderjarige asielzoekers mee worden geconfronteerd.

3.4.1 EXTREEM KWETSBAAR ÓF EXTREEM GEVAARLIJK

In dominante discourses over vluchtelingen wordt vaak hun kwetsbaarheid geaccentueerd door te wijzen op hun traumatische ervaringen, machteloosheid en hulpbehoevendheid (Ghorashi, 2014). Bij alleenstaande minderjarige asielzoekers wordt deze kwetsbaarheid extra benadrukt in zowel beleid, praktische ondersteuning als

wetenschappelijk onderzoek. Het opgroeien zonder ouders past immers niet binnen de normen van een normale kindertijd, waardoor zij als extra kwetsbaar worden beschouwd (Wernesjö, 2014a). Bovendien is er een tendens om kinderen die opgroeien zonder ouders te zien als mensen die er alleen voor staan en gered dienen te worden (Wells, 2011). Daarnaast worden alleenstaande minderjarige asielzoekers vaak gezien als passieve slachtoffers van volwassenen of afhankelijke objecten van bijvoorbeeld mensenhandel (Crawley, 2010; Huijsmans, 2011). Onderzoekers benadrukken dan ook vaak dat alleenstaande minderjarige asielzoekers de meest kwetsbare groep vluchtelingen zijn (O'Toole Thommessen et al., 2015). Het beeld van het kwetsbare kind biedt extra bescherming, maar creëert ook het eenzijdige beeld dat zij afhankelijk, beschadigd en passief zijn (Crawley, 2010; Watters, 2008). Dat jongeren ook zelf actief hun leven vorm (willen) geven, dreigt daarmee niet te worden gezien (Crawley, 2010).

Naast extreem kwetsbaar worden vluchtelingen vaak als gevaarlijk en een bedreiging voor de samenleving gezien. Dit komt ten eerste vanwege de mogelijkheid dat zij geen 'echte' vluchtelingen zijn (Ghorashi, 2005, 2018a). Hierdoor is er een strikt toelatings- en opvangbeleid ontstaan, waarin vluchtelingen worden beschouwd als onbetrouwbaar, totdat het tegendeel is bewezen (Ghorashi, 2005). In de literatuur wordt veel gesproken over een 'culture of disbelief', waarbij men met argwaan en ongeloof bekijkt of mensen wel 'echte' vluchtelingen zijn (Eastmond, 2007). Alleenstaande minderjarige asielzoekers worden als potentiële volwassen leugenaars gezien, die onterecht gebruik willen maken van de voordelen van het speciale beleid voor minderjarigen (Crawley, 2011). Ten tweede worden jonge asielzoekers als gevaarlijk gezien, doordat zij ook als 'probleemjongeren' beschouwd worden (Lems et al., 2020). Zij wijken immers af van het dominante idee in westerse landen dat kinderen op één stabiele en veilige plek dienen op te groeien (Ní Laoire et al., 2010). Er is angst dat vooral jongens hierdoor 'losgeslagen' zijn en daarmee een gevaar vormen voor de veiligheid in de samenleving. De beelden van het kwetsbare kind versus de extreem gevaarlijke jongere zijn gekoppeld aan leeftijd en gender (Lems et al., 2020). Kinderen en vrouwen worden vaak als onschuldig en kwetsbaar gezien, terwijl adolescenten jongens en jonge mannen als een veiligheidsbedreiging worden beschouwd (Pruitt et al., 2018).

Alleenstaande minderjarige asielzoekers worden dus als zeer afwijkend beschouwd, namelijk extreem kwetsbaar of extreem gevaarlijk. Deze tegengestelde beelden versterken elkaar. Als jonge vluchtelingen gezien worden als extreem kwetsbaar, afhankelijk en passief, worden degenen die niet aan dit beeld voldoen omdat zij veerkrachtig, zelfstandig en/of actief zijn, beschouwd als een bedreiging voor de samenleving (Lems et al., 2020). Zij worden gezien als 'leugenaars', geen 'echte'

vluchtelingen of geen 'echte' kinderen. Lems et al. (2020) betogen dat de publieke en politieke discussies in Europa over de 'vluchtelingencrisis' van 2015, de tegenstelling tussen 'leugenaars' en 'echte' jonge vluchtelingen hebben verscherpt. Het labelen van de toename van het aantal asielzoekers in Europa als een 'crisis', versterkte de drang om enerzijds de slachtoffers van gewelddadige conflicten te helpen en anderzijds de 'schijnvluchtelingen' te weren.

Toch kenmerkt het toelatingsbeleid van veel landen zich al langer door deze tegenstelling tussen het extreem gevaarlijke 'jokkende' kind dat geen recht heeft om te blijven en dus geweerd of zo snel mogelijk terug gestuurd moet worden en het extreem kwetsbare kind dat juist bescherming behoeft puur op grond van deze kwetsbaarheid (Watters, 2008). Voor het bepalen van wie minderjarig is en daardoor extra bescherming verdient, gaat het asielsysteem van veel landen ervan uit dat een kind altijd kwetsbaar, onschuldig en afhankelijk is (Crawley, 2011; McLaughlin, 2018). En dus moeten jonge asielzoekers tekenen van kwetsbaarheid en trauma tonen (Lems et al., 2020). Tegelijkertijd wordt van 'goede' Nederlandse burgers juist verwacht dat zij 'eigen verantwoordelijkheid' nemen, zelfredzaam en actief zijn (Kremer, 2017; van Houdt et al., 2011). De eisen die aan burgerschap worden gesteld, zijn tijdens de asielprocedure dus juist tekenen dat zij geen echte vluchtelingen of echte kinderen zijn. Het beeld van het onschuldige kind zorgt er ook voor dat kinderen als apolitiek en aseksueel worden gezien (Crawley, 2011). Zij worden daardoor niet snel erkend als 'echte' vluchtelingen. Indien men de politieke en seksuele ervaringen op basis waarvan zij asiel aanvragen wel gelooft, dreigen zij niet te worden erkend als 'echte' kinderen.

In het Nederlandse toelatings- en opvangbeleid is de tegenstelling tussen het extreem kwetsbare en extreem gevaarlijke kind, vanaf eind jaren negentig verscherpt. Dit is onder andere terug te zien in de invoering van leeftijdsonderzoeken, het zelfstandigheids criterium en het feit dat vage, summiere of ongeloofwaardige verklaringen een reden zijn om kinderen niet toe te laten. Alleenstaande minderjarige asielzoekers 'verdienen' dus een amv-vergunning, omdat zij als kinderen op de vlucht zo kwetsbaar zijn, maar als zij niet aan dit kwetsbare beeld voldoen, worden zij niet langer als 'echte' asielzoekers of 'echte' kinderen beschouwd. Zij vormen dan een bedreiging en dienen terug te keren.

3.4.2 DISCOURS VAN GEBREK

Het beeld dat vluchtelingen afwijkend zijn, komt mede voort uit een breder dominant discours over migranten: het 'discours van gebrek' (in het Engels 'discourse of lack' genoemd) (Ponzoni et al., 2017). Binnen dit discours worden migranten gezien als een achtergestelde groep die op sociaal, cultureel en economisch gebied gebreken vertoont. Zij hebben niet de juiste normen en waarden, taalbeheersing, opleidingsniveau et cetera. Het discours van gebrek leidt enerzijds tot het bieden van hulp om de achterstanden bij te werken en anderzijds tot het weren van migranten omdat zij vanwege hun achterstanden een gevaar voor de samenleving zouden vormen. Vluchtelingen en migranten worden zo een afwijkende categorie die veel aandacht vraagt van de overheid en maatschappelijke organisaties en hiermee de samenleving tot last is (Ghorashi, 2014).

In het discours van gebrek is een culturalistische benadering terug te zien. Hierin wordt cultuur gezien als een homogene, statische traditie die mensen 'hebben' of waar ze 'bij horen' (Tempelman, 1999). De cultuur van mensen wordt beschouwd als allesbepalend: alle gedragingen komen onvermijdelijk voort uit cultuur. Bovendien worden de cultuur en culturele identiteit van iemand gekoppeld aan een 'oorspronkelijke plek'. Een 'echte' Nederlandse burger is een 'oorspronkelijke bewoner', terwijl migranten behoren tot de plek waar zij of hun (groot)ouders zijn geboren (Ghorashi, 2016; Slootman & Duyvendak, 2015). Dit blijkt duidelijk in het gebruik van het woord 'allochtoon', wat letterlijk 'niet van deze bodem' betekent, maar waar ook de tweede generatie die in Nederland is geboren toe wordt gerekend.³⁷ Ook is dit terug te zien in het dominante beeld dat migranten en vluchtelingen slechts tijdelijk in Nederland verblijven. Al vanaf de Tweede Wereldoorlog is het idee dat migranten uiteindelijk terug zullen keren naar hun land van herkomst, omdat dit het land is waartoe zij behoren (Ghorashi, 2018b). De culturalistische benadering zorgt voor het denken in twee elkaar uitsluitende categorieën: 'wij echte Nederlanders' en 'zij, de allochtone anderen'.

Hoewel er in het Nederlandse discours over migranten verschillende ontwikkelingen hebben plaats gevonden (zie Eijberts, 2013), is het idee dat migranten een afwijkende categorie vormen constant gebleven (Ghorashi, 2020a). Dit idee heeft zijn wortels in koloniale tijden waarin de 'etnische ander' als vreemd, abnormaal en inferieur werd beschouwd (Ghorashi, 2010a, 2018a). Wie als die 'etnische ander' wordt gezien, is sterk gekoppeld aan (uiterlijke) kenmerken zoals huidskleur en religie: een 'echte Nederlander'

³⁷ Formeel worden de woorden 'allochtoon' en 'autochtoon' sinds 2016 niet meer gebruikt en wordt er gesproken over 'personen met een migratieachtergrond' en 'personen met een Nederlandse achtergrond'. De definitie is echter niet veranderd, mensen die in Nederland zijn geboren en waarvan één van beide ouders in het buitenland is geboren, worden gerekend tot de tweede generatie personen met een migratieachtergrond (CBS, 2021).

is wit en christelijk of seculier (Balkenhol et al., 2016; Davis & Nencel, 2011; Essed & Trienekens, 2008; Ghorashi, 2010a, Wekker, 2018). Wekker (2018) laat zien hoe ideeën over witte en zwarte mensen uit koloniale tijden nog steeds het beeld over de 'zwarte ander' en het 'witte zelf' bepalen. Hierbij worden zwarte mensen voorgesteld als 'inferieur, intellectueel achterlijk, lui, seksueel onverzadigbaar en altijd beschikbaar' (Wekker, 2018, p. 10). Het witte zelf wordt als onschuldig gezien. Het dominante beeld is dat Nederland kleurenblind en antiracistisch is. Huidskleur wordt gezien als irrelevant en het spreken hierover wordt bij voorkeur vermeden (Hondius, 2014). Daarentegen wordt er sinds het begin van deze eeuw veel en expliciet gesproken over moslims en hun veronderstelde afwijkende cultuur. Verschillende gebeurtenissen zoals de aanslagen op het World Trade Center en de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh, hebben het idee versterkt dat moslims en 'autochtone Nederlanders' twee absoluut verschillende groepen zijn (Ghorashi, 2010c). Ook moslims worden gezien als abnormaal en inferieur. Zij worden afgeschilderd als achterlijk, intolerant en vasthoudend aan traditionele waarden die onverenigbaar zijn met de Europese seculiere moderniteit (Uitermark et al., 2014).

De laatste decennia is de toon in het discours rondom migranten verhard. Alles mag gezegd worden, zonder rekening te houden met mogelijke consequenties (Ghorashi, 2014). Waar voorheen tolerantie een belangrijke norm was, is de toon in huidige publieke debatten openlijk agressief (Ghorashi, 2018a). Daarnaast wordt er sinds de jaren negentig steeds meer gewezen op de 'eigen verantwoordelijkheid' die migranten hebben voor hun integratieproces (Schinkel, 2009b; Spijkerboer, 2007; Vasta, 2007). Ze moeten zelf hun best doen om te integreren en als dit niet lukt, is dat hun eigen schuld (en niet die van de samenleving). Tegelijkertijd is wat er verstaan wordt onder 'integratie' veranderd. Sinds het begin van deze eeuw wordt er steeds meer vereist dat migranten zich assimileren: zij moeten zich cultureel aanpassen en ook laten zien dat zij zich verbonden voelen met Nederland (Duyvendak, 2011; WRR, 2007). Vanuit de culturalistische benadering betekent dit dat migranten afstand moeten nemen van hun culturele achtergrond, want culturen gelden als onverenigbaar. Migrantten moeten dus volledig 'Nederlands' worden, maar worden tegelijkertijd beschouwd als 'absoluut anders' (Ghorashi, 2010b). De focus op de 'integratie' van migranten bevestigt steeds weer het idee dat 'zij' afwijkend zijn (Ghorashi, 2006; Schinkel, 2009a).

Er zijn uiteraard verschillen in de specifieke discoursen waar (jonge) asielzoekers mee worden geconfronteerd. Kenmerken als huidskleur, religie, maar ook sekse en Nederlandse taalbeheersing zijn tegelijkertijd aanwezig. De mix van verschillende categorieën creëert specifieke beelden. Zo worden vrouwelijke moslims vaak gezien als onderdrukt door hun religie en mannelijke familieleden, terwijl mannelijke moslims onderdrukkers of agressors zouden zijn (Ghorashi, 2010b). Ook zijn er veel tegengestelde beelden, bijvoorbeeld over Afrikaanse vrouwelijke moslims. Afrikaanse vrouwen worden vaak als hyperseksueel beschouwd, terwijl islamitische vrouwen als niet 'seksueel genoeg' worden gezien (Balkenhol et al., 2016). Het discours van gebrek is echter steeds te herkennen: migranten en vluchtelingen zijn afwijkend en vertonen gebreken.

3.4.3 INTEGRATIEPARADOX

Dat migranten dienen te assimileren, maar tegelijkertijd steeds als 'anders' worden aangeduid, leidt tot de integratieparadox, het fenomeen dat migranten die sterk zijn gericht op participatie in en acceptatie door de samenleving, meer gevoelig zijn voor uitsluiting en zich hierdoor juist afkeren van de samenleving (Buijs et al., 2006). Anders dan vaak verondersteld leidt 'integratie' in het ene domein niet tot 'integratie' in het andere domein.

Ghorashi (2018b) laat bijvoorbeeld zien dat Iraanse Nederlanders die een hoog niveau van 'integratie' hebben bereikt (in het leren van de taal, het behalen van hoger onderwijs, werk en maatschappelijke betrokkenheid), verwachten als gelijkwaardige burgers te worden behandeld. Maar door confrontaties met het negatieve discours rondom migranten en ervaringen van uitsluiting, wordt niet aan deze verwachting voldaan. Zo benadrukken contacten op het werk hun anders-zijn en inferioriteit. Dit tast hun gevoel van veiligheid en emotionele verbondenheid met Nederland aan. De gevoelens van uitsluiting en niet-erkenning namen in de loop der jaren toe. Hoe meer zij onderdeel werden van de samenleving, hoe minder ze hoopten op erkenning. De verharde toon en de onmogelijke eisen voor 'integratie' sinds de eeuwwisseling versterkten bovendien het gevoel dat zij nooit als gelijkwaardige burger zullen worden behandeld.

De integratieparadox komt in verschillende onderzoeken naar migranten in Nederland naar voren (Di Saint Pierre et al., 2015; Eijberts & Ghorashi, 2016; Geurts et al., 2020; Gijsberts & Vervoort, 2009; Muller, 2011; Pozzo & Nerghees, 2020; Rouvoet et al., 2017; Van Doorn et al., 2013; Verkuyten, 2016). De biografische interviews en de specifieke

institutionele en discursieve factoren waarmee de geïnterviewden van mijn onderzoek zijn geconfronteerd, hebben geleid tot nieuwe inzichten in de integratieparadox. In hoofdstuk 6 licht ik dit uitvoerig toe.

3.4.4 SAMENVATTING: EEN AFWIJKENDE CATEGORIE

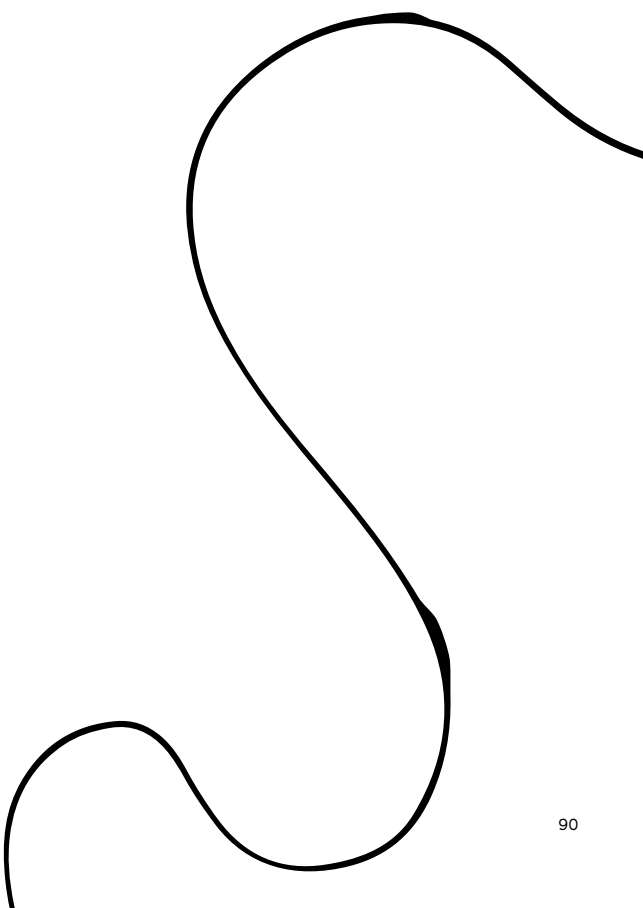
In de dominante discoursen waar alleenstaande minderjarige asielzoekers mee worden geconfronteerd, worden zij als een afwijkende categorie beschouwd. Zij worden gezien als extreem kwetsbaar óf extreem bedreigend. Hierdoor moeten zij ofwel geholpen ofwel geweerd worden. In de eerste fase in Nederland wordt er wantrouwend bekeken of zij 'echte vluchtelingen' zijn, die voldoen aan het kwetsbare beeld of dat zij eigenlijk 'gelukszoekers' of 'leugenaars' zijn die een dreiging vormen voor de samenleving. Ook na het verkrijgen van een verblijfsvergunning of de Nederlandse nationaliteit, vallen zij in de afwijkende categorie 'migrant' of 'allochtoon'. Van hen wordt volledige assimilatie verwacht, terwijl tegelijkertijd steeds wordt benadrukt dat zij absoluut anders zijn, gebreken vertonen en geen 'echte' Nederlanders zijn. Deze aannames beïnvloeden de mogelijkheden voor participatie in en verbondenheid met de samenleving op langere termijn.

3.5 Conclusie

Het toelatings- en opvangbeleid is strikter geworden, meer gericht op tijdelijk verblijf en heeft een sterkere focus op terugkeer gekregen. De grootste wijziging vond plaats in 2001 en betreft jongeren die bij aankomst in Nederland 15 jaar en ouder waren. Vanaf 2001 mochten jongeren in deze leeftijdsgroep die niet in aanmerking kwamen voor een verblijfsvergunning asiel voor bepaalde tijd, maximaal drie jaar in Nederland verblijven. Zij moeten dus na hun 18e verjaardag terugkeren naar het land van herkomst. Bovendien veranderde in 2001 voor deze leeftijdsgroep het opvangmodel. Dat moest zich richten op terugkeer en moest een afschrikwekkend effect hebben. Waar jongeren van 15 jaar en ouder voorheen een grote kans hadden in Nederland te mogen blijven en begeleid werden naar 'integratie', werd na 2001 de kans op een verblijfsvergunning na het 18e jaar zeer klein en moesten zij begeleid worden naar terugkeer. Terugkeer bleek echter moeilijk realiseerbaar, waardoor een deel van de jongeren onrechtmatig in Nederland moest verblijven. Een deel heeft uiteindelijk een verblijfsvergunning gekregen, maar heeft in de eerste periode in Nederland steeds de boodschap gekregen hier slechts tijdelijk te mogen zijn.

Bovendien kwamen in dit hoofdstuk verschillende tegenstrijdigheden naar voren. Zo zijn de onderwijsmogelijkheden voor jongeren van 15 jaar en ouder al jaren beperkt. Het toelatings- en opvangbeleid en het onderwijssysteem lijken dus jongeren van 15 jaar en ouder op langere termijn weinig mogelijkheden te bieden voor participatie en verbondenheid in de samenleving. Tegelijkertijd gelden vanaf de jaren negentig hogere eisen voor de 'integratie' van migranten. Zij moeten volledig assimileren en ook laten zien dat zij zich emotioneel verbonden voelen met Nederland. Dit proces van 'integratie' wordt bovendien gezien als hun eigen verantwoordelijkheid. Maar de eisen die worden gesteld aan hun integratie zijn tijdens de asielprocedure juist tekenen dat zij geen 'echte' vluchtelingen of kinderen zijn. Vluchtelingen en kinderen zijn immers kwetsbaar, afhankelijk en passief, terwijl een 'echte' burger veerkrachtig, zelfstandig en actief is. Ook wordt steeds benadrukt dat migranten absoluut anders zijn, gebreken vertonen en geen 'echte' Nederlanders zijn, terwijl tegelijkertijd wordt verwacht dat zij assimileren.

Het toelatings- en opvangbeleid, het onderwijssysteem en dominante discourses rondom jonge vluchtelingen en migranten creëren een paradoxale context waarin alleenstaande minderjarige asielzoekers hun leven in Nederland opbouwen.

Hoofdstuk 4

Grootse dromen, uitgekomen?

Mogelijkheden en belemmeringen

in de schoolloopbaan³⁸

38 Dit hoofdstuk is een ingekorte en bewerkte versie van het artikel: Ghaeminia, S., Ghorashi, H., & Crul, M. (2017). Grootse dromen, uitgekomen? Kansen en obstakels in de schoolloopbaan van alleenstaande minderjarige asielzoekers. *Mens en Maatschappij*, 92(4), 421-445. <http://doi.org/10.5117/MEM2017.4.GHAE>

*But my hand was made strong
By the hand of the Almighty
We forward in this generation
Triumphantly*

Redemption Song - Bob Marley

*Mass hallucination, baby Ill education, baby
Want to reconnect with your elations?
This is your station, baby*

Good Kid - Kendrick Lamar

4.1 Inleiding

Voor veel alleenstaande minderjarige asielzoekers zijn dromen over een succesvolle (school)loopbaan een belangrijke manier om met de vaak onzekere situatie waarin zij zich bevinden om te gaan (Eide & Hjern, 2013; Goodman, 2004; Luster et al., 2010; Ní Raghallaigh & Gilligan, 2010). Onderzoek laat zien dat veel alleenstaande minderjarige asielzoekers hoge onderwijsambities hebben en dat onderwijs een van de belangrijkste positieve aspecten in hun leven is (Chase, 2013; Devenney, 2017; Kalverboer et al., 2017; Pastoor, 2015; Wernesjö, 2014a).

Het naar school gaan kan afleiding bieden (Montgomery, 2002) en zorgen voor nieuwe routines, voorspelbaarheid en ritme in het leven (Chase, 2013; Kohli, 2011). Jongeren kunnen op school ook hun sociale netwerk uitbreiden en hiermee sociale isolatie voorkomen of verminderen (Pastoor, 2015). Bovendien kan onderwijs jongeren hoop en vertrouwen op een goede toekomst geven (Allsopp et al., 2014; Chase, 2013; Goodman, 2004; Groark et al., 2010). Jongeren kunnen hierdoor een nieuw stabiel en coherent zelfbeeld creëren (Chase, 2013; Lynnebakke & Pastoor, 2020; Pastoor, 2015). Voor veel alleenstaande minderjarige asielzoekers zijn toekomstdromen over successen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt erg belangrijk (Allsopp et al., 2014; Devenney, 2017; Goodman, 2004; Groark et al., 2010; Luster et al., 2010). Zij kunnen door dergelijke successen zorgen voor veranderingen in hun eigen leven en in dat van anderen in hun omgeving. Het idee dat zij daardoor in de toekomst hulp kunnen bieden aan hun familie, het land van herkomst en het gastland, stelt hen in staat om weer controle over het leven te ervaren (Goodman, 2004; Groark et al., 2010). De wens om ouders en familie niet teleur te stellen, trots te maken of in de toekomst een wederdienst te kunnen verlenen voor de opofferingen die zij zich voor hen hebben getroost, is een belangrijke motivatie om hard te werken voor school (Bex & de Graeve 2016; Devenney, 2017).

Er is echter nog weinig bekend over wat jonge vluchtelingen stimuleert en belemmert in het verwezenlijken van deze ambities. Dit is opvallend aangezien het stimuleren en versnellen van 'de integratie' van vluchtelingen een belangrijk doel is van beleidsmakers en veel maatschappelijke organisaties (zie bijvoorbeeld Engbersen et al., 2015). Daarbij wordt participatie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt vaak als een noodzakelijke brug naar de Nederlandse samenleving gezien (Glastra, 1999, p.63; Verkuyten, 2016).

Dat er weinig bekend is over de schoolloopbanen van alleenstaande minderjarige asielzoekers, komt doordat de meeste studies zich richten op de relatief korte periode waarin zij alleenstaand, minderjarig en asielzoeker zijn. Het negeren van zowel de jaren vóór als na deze periode, leidt tot het verbijzonderen van de situatie waarin zij zich in die periode bevinden en heeft als resultaat dat er weinig aandacht is voor hoe zij hun gewone leven op langere termijn vormgeven (Chase & Allsopp, 2013; Kohli, 2006a; Luster et al., 2010; Wells, 2011).

Het zich richten op een bepaalde periode in de schoolloopbaan of het eindresultaat zegt bovendien weinig over de processen die tot dat resultaat hebben geleid. We weten bijvoorbeeld uit onderzoek naar 'tweede generatie jongeren' in Nederland dat een belangrijk deel van de groep die uiteindelijk een hoger schooldiploma behaalt, vaak een lang traject via vmbo naar mbo en hbo heeft moeten afleggen, waarin zij met verschillende stimulansen en belemmeringen zijn geconfronteerd (Crul et al. 2009; Crul et al. 2012). We kunnen door het bestuderen van de gehele schoolloopbaan ook beter de invloed van institutionele factoren gelegen in het onderwijssysteem en het opvang- en toelatingsbeleid inzichtelijk maken (Crul, 2015).

In dit hoofdstuk worden de verhalen besproken van twaalf mensen die bij aankomst in Nederland al snel droomden over een succesvolle (school)loopbaan. Zij gingen naar school in het land van herkomst, konden lezen en schrijven en volgden ook andere vakken zoals wiskunde, geschiedenis, biologie en aardrijkskunde. Zij zaten op scholen die indien verder gevolgd in principe toegang gaven tot het hoger onderwijs. Sommigen vertellen dat zij op kwalitatief goede scholen zaten, met een hoger niveau dan andere scholen in het land. Ook al konden sommigen in het land van herkomst en tijdens de vlucht een tijd niet naar school gaan, eenmaal in Nederland hoopte iedereen hun dromen over succes in het onderwijs en op de arbeidsmarkt waar te maken. We zullen laten zien dat hoewel zij allen hoge ambities hadden en over vergelijkbare capaciteiten beschikten, hun schoolloopbanen zich in volledig andere richtingen hebben ontwikkeld. Dit komt voornamelijk door een combinatie van institutionele factoren gelegen in het onderwijssysteem, zoals de wijze waarop het onderwijs voor nieuwkomers is georganiseerd, en factoren die te maken hebben met het toelatingsbeleid in Nederland.

4.2 De schoolloopbaan

In deze paragraaf komen drie fases in de schoolloopbanen van de geïnterviewden aan bod: de eerste jaren voordat zij 18 jaar werden, de periode nadat zij 18 jaar werden en de huidige positie. De twaalf geïnterviewden, twee vrouwen en tien mannen, kwamen tussen 1997 en 2003 naar Nederland en waren toen 14 tot 16 jaar oud. Zij kwamen uit landen in Afrika, Azië en Noord-Amerika. Ten tijde van het interview waren zij 27 tot 33 jaar oud en hadden zij een verblijfsvergunning of de Nederlandse nationaliteit.

4.2.1 DE EERSTE JAREN: GROOTSE DROMEN

Toen de geïnterviewden net in Nederland aankwamen, hadden zij allen het gevoel in een nieuwe wereld te zijn beland. Bijna niemand kende Nederland voordat zij hier terechtkwamen. De taal, het straatbeeld, de asielprocedure, de regels en gebruiken in de opvang: vrijwel alles was nieuw en vreemd, wat sommigen erg onzeker en angstig maakte. Toch was iedereen zeer hoopvol over het leven in Nederland.

Zij kregen al snel de overtuiging dat ze waren aangekomen in een veilig land waar zij de dromen van vroeger waar konden gaan maken. De meesten wilden studeren aan de universiteit, zodat zij daarna een goede baan konden krijgen. Deze toekomstverwachting hadden de jongeren al in het land van herkomst, al leek dit voor sommigen destijds niet realistisch door oorlog of gebrek aan geld. In het land van herkomst gingen zij naar school en aangezien de meesten ouders hadden met een hoge sociaal-economische positie, lag studeren in de lijn der verwachtingen. Sommigen hadden bovendien een concreet beroep voor ogen, zoals arts of advocaat. Eenmaal in Nederland kregen zij al snel dit toekomstbeeld terug. Dit gold ook voor de mensen voor wie dit toekomstbeeld weggevaagd was door jaren van onveiligheid en onderbrekingen in de schoolloopbaan. Zij kregen al snel de overtuiging dat zij in Nederland hun dromen van vroeger waar konden gaan maken. Het volgende citaat laat zien hoe hoopvol deze jongeren waren.

Je hebt twee gevoelens, je hebt van ene kant een heel vreemd gevoel, je voelt je echt letterlijk als een vreemdeling. Maar van een andere ook echt niet, je voelt je ook echt [...] je bent in een plekje terecht gekomen dat je je veilig voelt. [...] ik was 16: yes, ik heb het, eh ik ben er [...] Oh ja ik word rijk, ik heb een huis, ik heb kinderen, ik heb een goed leven.

Het voorzien van een goede toekomst gaf houvast en een gevoel van continuïteit in hun leven: als zij de oude dromen van henzelf of hun ouders waar konden maken, zou alles wat ze hadden meegemaakt niet voor niets zijn geweest.

Ik was zonder mijn ouders naar Nederland gekomen, voor mij was het [...] kan je twee kanten op: of in een hoekje zitten janken en jezelf zielig vinden of dat omzetten naar een kracht. En dan een droom realiseren en hopen dat je ouders ook trots zouden zijn geweest [...] dan wil je dat omtoveren tot een motivatie eigenlijk.

Het drama dat gebeurd is in mijn land, probeer ik zo snel mogelijk te vergeten. Toen ik hier kwam, zag ik wel een toekomst [...] Ik was ook heel snel erachter gekomen dat school de sleutel van het leven is. Als je iets wil gaan leren, dan kun je veel bereiken. Mijn vader zei altijd dat ik een hoge studie moet doen, zoals arts of advocaat. Maar hij had geen geld. Toen dacht ik: nou misschien zal ik die droom [huilt] [...] dan tenminste probeer ik wel zijn droom waar te maken, maar ook tegelijk mijn leven bereiken.

Bovendien was het naar school gaan een stabiele dagbesteding, wat bijdroeg aan het gevoel weer een normaal leven te leiden. Zij stortten zich in eerste instantie allemaal op het leren van de Nederlandse taal. Als er een belemmering was in de vorm van een wachtlijst voor school, zorgden ze er zelf voor dat ze voorrang kregen of dat ze buiten school werden begeleid. Zij vielen door hun sterke motivatie vaak op in de klas en zij kregen daardoor vaak extra begeleiding van docenten. Ook ontwikkelden de meesten hechte relaties met zogenaamde 'ouderfiguren'. Dit waren volwassenen, zoals docenten, begeleiders of ouders van vrienden, die zij gaandeweg als familie zijn gaan beschouwen. De ouderfiguren geloofden in de talenten van deze jongeren en wezen hen de weg in het schoolsysteem. Sommigen werden bovendien gestimuleerd door lotgenoten op de opvang die ook sterk gemotiveerd waren voor school.

Al snel wisten zij dat als zij daadwerkelijk naar de universiteit wilden, ze zo snel mogelijk vanuit het eerste-opvangonderwijs naar het voortgezet onderwijs zouden moeten. Ze werkten dan ook hard, soms dag en nacht, om de taal onder de knie te krijgen om zo snel mogelijk door te kunnen. Dit was ook een manier om controle over hun leven te ervaren.

Ik ben erachter aangegaan. Ik kon niet wachten. Ja, ik dacht om grip te krijgen op mijn leven moet ik de taal leren. Dus mijn manier om met die onzekerheid om te gaan was de taal leren. Dus ik ben dag één naar medewerkers toe gegaan van ik heb hier boeken [...], kan iemand met mij oefenen?

Deze ambitieuze jongeren kwamen ook belemmeringen tegen in hun schoolloopbaan. Sommigen werden geconfronteerd met docenten en begeleiders die zeiden dat de universiteit voor hen te hoog gegrepen was. De meesten lieten zich echter hierdoor niet uit het veld slaan en zij hadden meestal voldoende steun gemobiliseerd en het zelfvertrouwen om de weg richting universiteit te vervolgen.

[Docent op ISK] vroeg aan iedereen: wat wil jij worden? En de één wilde conducteur worden en de andere loodgieter en ik wilde [beroep] worden. En die docent van mij zei: dat kan je niet, dan moet je dit en dit en dit doen. En ik vroeg: wat is dan de tijdslimiet? Zei van ja tweeënhalp jaar moet je sowieso de taal doen nu hier. En dan mavo, havo, vwo [...] het zal je zeker vijftien jaar kosten voordat je daar komt. Ik zei: ja maak er maar 25 van, ik wil gewoon.

Een aantal geïnterviewden ging na het eerste-opvangonderwijs (na zes maanden tot anderhalf jaar), naar hogere vormen van het voortgezet onderwijs of het volwassenonderwijs. De andere jongeren gingen (na 1-2 jaar) door naar de mavo, mbo-1 of mbo-2. Hoewel studeren aan de universiteit voor deze laatste groep jongeren op dat moment niet realistisch was, bleven zij de hoop houden op een succesvolle schoolloopbaan en een goede sociaal-economische positie in de toekomst.

Ook andere belemmeringen hielden de geïnterviewden niet tegen hun dromen na te jagen. Zo hadden sommigen last van andere jongeren op de opvang die niet naar school wilden of konden en een totaal ander dag- en nachtritme hadden. Veel geïnterviewden vertellen ook dat ze soms anders behandeld werden door hun huidskleur of gebrekkige taalbeheersing. Dat vonden ze jammer, maar niet raar, omdat ze zich ook als vreemden voelden. Zij dachten dat als zij meer kennis van Nederland zouden krijgen, ze de anderen zouden kunnen laten zien dat ze niet vreemd of anders waren. Daarnaast zaten sommigen in deze periode nog in de asielprocedure of hadden zij slechts een tijdelijke vergunning die niet verlengd zou worden zodra zij 18 zouden worden. Dit zorgde natuurlijk voor onzekerheid, maar het leidde hen niet af van hun schoolcarrière. Iedereen was er van overtuigd dat het uiteindelijk wel goed zou komen. Als zij maar hard hun best deden zouden zij kunnen laten zien dat ze goede burgers waren die een verblijfsvergunning verdienden.

4.2.2 VANAF 18 JAAR

Na het 18e jaar ontstaat er een dramatische splitsing in de levensloop tussen mensen die door kunnen gaan met hun schoolloopbaan en mensen van wie de schoolloopbaan tot stilstand komt.

SCHOOLLOOPBAAN VERVOLGEN

Het deel van de mensen dat een verblijfsvergunning krijgt voor of vlak na hun 18e jaar kan door met het verwezenlijken van hun ambities. Dit geldt bovendien voor één geïnterviewde waarvan de asielprocedure jarenlang heeft geduurd. Deze geïnterviewde zat voor het 18e jaar op het vwo en is vervolgens met behulp van het UAF gaan studeren terwijl de asielprocedure voortduurde.

Voor hun 18e jaar waren de geïnterviewden vanuit het eerste-opvangonderwijs doorgestroomd naar vervolgonderwijs (mbo-2, mavo, havo of vwo) met het plan om uiteindelijk een universitaire studie te volgen. Een deel van hen heeft hun droom ook waargemaakt en zij hebben een universitair diploma behaald. De weg naar de universiteit is voor hen verschillend verlopen, variërend van een directe route via het vwo of een hbo-propedeuse tot aan het afronden van een mbo- en vervolgens hbo-opleiding. Twee mensen hebben na de universiteit zelfs een promotietraject (bijna) afgerond. Drie geïnterviewden zijn begonnen met een mbo-2-opleiding, hebben daarna mbo-3 en mbo-4 afgerond en zijn vervolgens gestart met een hbo-opleiding. Eén van hen heeft de hbo-opleiding niet afgerond, omdat hij het niveau te moeilijk vond.

De meesten hadden voldoende kennis opgebouwd om de juiste weg te vinden in hun schoolloopbaan en werden hierin gesteund door ouderfiguren, voogden en/of docenten. Deze contacten waren bovendien belangrijk, omdat ze geloofden in de talenten van de geïnterviewden en er op vertrouwden dat zij hun dromen konden waarmaken. Er waren echter ook contacten die hen in de weg zaten. Zo werd een geïnterviewde gehinderd door haar voogd die vond dat een mbo-opleiding het meest geschikt was. Hoewel ouderfiguren en docenten aangaven dat ze een hogere opleiding kon doen, koos ze er toch voor om eerst het mbo af te ronden. Hierdoor duurde het langer voordat ze haar droom kon waarmaken. Ook contacten met medestudenten en docenten op het mbo en hbo werkten soms belemmerend. Zo werden sommigen er vaak op gewezen dat hun Nederlandse taalbeheersing niet goed genoeg was, of kwamen zij medestudenten tegen die niet met hen wilden samenwerken. Zij raakten hierdoor echter niet ontmoedigd. Eenmaal op de universiteit vertellen de geïnterviewden dat zij zich niet meer vreemd voelden of als vreemden behandeld werden.

In die periode was ik geen vluchteling meer in mijn hoofd, ik was helemaal gewoon even mondig en zeurpiet als alle andere Nederlanders. Over hele kleine dingetjes zitten discussiëren en in die periode was het dan allemaal gewoon [...]. Gewoon alles wat andere jongeren ook doen en willen.

SCHOOLLOOPBAAN STAAT STIL: VERLOREN JAREN

Een deel van de geïnterviewden kon na het 18e jaar een periode niet naar school, omdat zij nog in de asielprocedure zaten of waren uitgeprocedeerd. Veel van hen beschrijven deze periode als 'de verloren jaren', omdat zij zich niet verder konden ontwikkelen. Gaandeweg waren ze alleen bezig met te overleven, terwijl hun leven steeds instabieler werd.

De verloren jaren begonnen op het moment dat de schoolloopbaan tot stilstand kwam en eindigden op het moment dat men een verblijfsvergunning kreeg. Bij sommige geïnterviewden stopte de schoolloopbaan op het moment dat zij 18 werden. Zij hadden een mbo-1-opleiding afgerond en konden niet verder op het moment dat zij wilden beginnen met mbo-2. Anderen konden toen zij 18 werden wel starten of doorgaan met hun mbo-opleiding, maar mochten na één tot vijf jaar niet meer verder, omdat zij uitgeprocedeerd raakten en/of een nieuwe opleiding wilden doen. Voor hen startten de verloren jaren toen zij 19 en 23 jaar oud waren. Op dat moment hadden zij een mbo-1- of mbo-4-diploma behaald. Daarnaast kon één geïnterviewde wel doorgaan met een opleiding, maar vervielen al zijn behaalde studiepunten, omdat hij een aantal maanden in het land van herkomst moest verblijven. De duur van de verloren jaren is zeer verschillend en varieert tussen de twee en acht jaar. De geïnterviewden woonden in deze periode zelfstandig of in verschillende asielzoekerscentra.

Dat de schoolloopbaan tot stilstand kwam, was zeer frustrerend. Iedereen benadrukt dat zij compleet vast waren gelopen in hun levensloop.

Zonder papier was niks in Nederland. Ik kon niet mijn school afmaken omdat ik was boven 18 en ik kon niet werken, omdat ik had geen papier. Ik mocht niet scooterbewijs halen, omdat ik had geen papier. Dus alles was eh dicht eigenlijk.

Voornamelijk de mensen die in het asielzoekerscentrum woonden, benadrukten dat zij tijdens de verloren jaren weinig omhanden hadden. De gehele dag stond in het teken van wachten op de uitslag van de asielprocedure. Sommige mannen vertellen dat zij in die tijd veel alcohol dronken om zo samen met andere jongens de tijd door te komen.

...slapen, eten, tv kijken, douchen en verder niets. Gewoon de hele dag zo.[...] wachten op brief, brief van jouw advocaat, dat was belangrijk. [...] Was gewoon niets. Jouw tijd was voor niets voorbij gegaan.

Naast de stilstand van de schoolloopbaan werd het leven ook op andere vlakken steeds minder stabiel. Zo was er de grote angst om teruggestuurd te worden naar het land van herkomst. Sommige mannen die 'illegaal' in Nederland verbleven, verhuisden uit angst om opgepakt te worden van plek naar plek. Zij werden enorm afhankelijk van anderen voor eten en onderdak. Soms werden zij hierin gesteund door vrijwilligers, liefdesrelaties en ouderfiguren. Een enkeling was afhankelijk van vreemden, wat hun soms in gevaarlijke situaties bracht. Zo vertelt een man:

Ik had die kamer pas. [...] Zij hebben hun leven, als je ze ziet, dan weet je het meteen. Ze roken, je ziet de cocaïne lijn op de tafel, je wordt er helemaal gek van. Ze ruimen niks op, het huis stinkt naar wiet. Je ziet spuiten, heroïne. Junks die thuis zitten met die lelijke tattoos en zo. Het lijkt alsof je in de hel leeft. Omdat als je je papier had gehad, dan had je misschien al die dingen niet hoeven meemaken, helemaal niet. Je hoeft dit allemaal niet te zien of mee te maken. [...] En die jongens die sliepen daar gewoon he, zij hebben geen werk. En soms liggen er pistolen op tafel. Je voelt je niet eens veilig. En ze zeggen tegen mij dat ik eruit moet, dat ik een andere plek moet zoeken. Omdat hij mijn kamer aan de mensen die in de woonkamer sliepen heeft gegeven. [...] En ik krijg ruzie met hem en dan pakt hij een mes, hij pakt een pistool en hij zegt, dat ik niet mijn mond moet opentrekken tegen hem. Dat hij een einde aan mijn leven maakt, dat ik niets van zijn leven weet, dat ik rustig moet blijven en dat ik niet meer welkom ben. [...] Die dingen die je meemaakt, je geeft alle schuld aan de situatie waarin je zit. Als je het probleem van de papier niet had gehad, had je je eigen woning gehad.

Ook was er weinig stabiliteit in de sociale contacten. Zowel de mensen die zelfstandig woonden als degenen die in asielzoekerscentra verbleven waren erg vaak verhuisd. Zij verloren hierdoor het contact met vrienden en huisgenoten met wie zij zich verbonden voelden. Bovendien was er vrijwel geen contact meer met 'lotgenoten', omdat velen waren teruggekeerd, teruggestuurd of doorgereisd naar andere landen. Daarnaast belemmerde de stilstand van de schoolloopbaan het onderhouden van contacten met vrienden. Zij raakten steeds verder verwijderd van het gewone leven van hun vrienden, waardoor het lastig werd om nog aansluiting te vinden. Hun leven stond stil, zij hadden minder geld en waren bezig te overleven, terwijl hun leeftijdsgenoten zich verder ontwikkelden.

Wat mij toen pijn deed, mijn voetbalclub, ik ging na drie, vier jaar terug. Mijn hele team, ik ging daar: hoe is het met die? Oh die heeft een huis gekocht. Hoe is het met die? Die is chefkok. Die is bij het leger, hij is nu in Afghanistan. Die heeft een vast contract gekregen. En dan: hoe is het met jou dan [naam]? Wat doet jij? Niets. [...] Wat doe je? Ja, ik leef, ik ben dankbaar dat ik nou leef. Maar hoe is het verder met jou dan, wat doe je? Niets, ja niets, niets.

De grootse toekomstdromen van de jongeren, ebden langzaam weg. Overleven werd het belangrijkste doel in het leven.

Die tijd [...] dat jij niks hebt zeg maar, dan ga je niet zitten denken over school. Dan ga je kijken [...] wanneer komt die status en wanneer kan ik iets doen en wanneer kan ik wat verdienen. [...] dan denk je oh shit, [zucht] als je buiten gaat, ik hoop niet dat politie achter mij staat of komt controleren. Of waar ga ik eten en waar ga ik slapen?

Zij voelden zich enorm machteloos, zij zelf en mensen om hen heen konden erg weinig doen aan de situatie waarin zij verkeerden. Sommigen vertellen in deze periode geen contact te willen met familie in het land van herkomst, omdat het lastig was uit te leggen dat zij niets aan hun familie konden teruggeven.

Ik had zelfs in die periode liever dat mensen dachten dat ik niet meer in leven ben. [...] Ze denken ja als je in buitenland bent, vooral in Europa, dan hangt het geld aan de boom. En als ik iemand ga vertellen over mijn problemen en stress, dan zeggen zij: ik heb twee dagen niet gegeten.

Toch stond in deze periode niet de gehele levensloop stil. Zo bleven sommigen zich ontwikkelen door 'zwart' te werken. Hoewel ze ook hierdoor erg afhankelijk werden van anderen, zorgde werk voor geld, een nuttige dagbesteding, nieuwe contacten en waardering. Ook kregen sommigen een relatie en sommigen kregen kinderen. Het hebben van kinderen gaf hun een doel in het leven en de kracht om op het rechte pad te blijven. Tegelijkertijd was het moeilijk dat ook het gewone leven van de kinderen werd belemmerd. Zo vertelt een man dat de kinderen vaak mee moesten naar afspraken.

En ik vond het absoluut niet meer leuk dat zij keer op keer met mij naar al die afspraken moesten. Het is hun leven niet, ze horen daar niet elke dag te zijn. Ik hoorde hen naar de speeltuin te brengen, naar hun vrienden, noem maar op. Maar dat elke keer naar de azc moeten, naar dit, naar dat. Ik vond dat niet leuk voor ze.

Ouderfiguren, liefdesrelaties en (vrijwillige) hulpverleners waarmee een hecht contact was ontstaan, waren van cruciaal belang voor het verkrijgen van een verblijfsvergunning. Het belang van een goed contact met mensen die de asielprocedure kennen, blijkt uit het verhaal van een van de geïnterviewde mannen. Hij had aan niemand verteld dat hij kinderen had (en dat de kinderen een Nederlandse moeder hadden), ook niet aan zijn advocaat. Toen hij na ruim tien jaar in Nederland te hebben gewoond in gesprek was met Dienst Terugkeer en Vertrek, liet hij zich ontvallen dat hij zijn dochter moest ophalen. Daar werd hem verteld dat het hebben van kinderen mogelijk een grond is om een verblijfsvergunning te verkrijgen. Hij werd geadviseerd om contact op te nemen met VluchtelingenWerk die hem hebben begeleid in een succesvolle procedure.

4.2.3 HET HUIDIGE LEVEN

Het al dan niet kunnen vervolgen van de schoolloopbaan na het 18e jaar heeft nog steeds een grote invloed op de levens van de geïnterviewden. We onderscheiden twee groepen als het gaat om de huidige sociaal-economische positie én hoe deze positie wordt ervaren: degenen die hun dromen hebben waargemaakt en degenen die de verloren jaren hebben overleefd.

DROMEN WAAR GEMAAKT

Degenen die hun schoolloopbaan konden vervolgen, hebben hun dromen grotendeels verwezenlijkt. Zij zijn hoger of middelbaar opgeleid en hebben een baan. Op één na heeft iedereen een hbo of universitaire opleiding (bijna) afgerond; en ze hebben of zijn onderweg naar hun droombaan. Degene die dit niet heeft gered is toch erg tevreden met zijn opleiding en werk. Zij zijn allemaal trots op wat zij in hun leven hebben bereikt. Dat zij zoveel hebben bereikt, komt volgens hen door de combinatie van hun eigen doorzettingsvermogen en de hulp van mensen die in hun capaciteiten geloofden en hun de juiste weg in het schoolsysteem wezen.

Eén man tekent tijdens het interview zijn levensloop in Nederland als een trap omhoog. Bij anderen kent de weg naar de huidige situatie ook een aantal dalen en voor de één is de weg langer dan voor de ander. Ondanks deze verschillen zien zij allen een sterke continuïteit in hun levensloop. Hun verhaal luidt kortweg: 'ik heb het moeilijk gehad, maar

ik heb hard gewerkt en hulp gekregen en heb bereikt wat ik en mijn ouders wilden en nu ben ik in staat om terug te geven'. In hun werk is teruggeven, het helpen van andere

mensen in Nederland en/of het functioneren als rolmodel, erg belangrijk. Zij vertellen dat ze nu in staat zijn klanten, patiënten, cliënten en/of stagiaires te ondersteunen. Ook vertellen zij over teruggeven door vrijwilligerswerk; het bieden van hulp aan lotgenoten in Nederland en/of het land van herkomst. Voor het 'teruggeven' is hun achtergrond vaak van meerwaarde, waardoor ook de moeilijke gebeurtenissen uit het verleden bij hebben gedragen aan de huidige, goede positie waarin zij zich bevinden.

Als ik de hulp in [opvangcentrum] niet had gehad, als ik niet goed was opgevangen, al deze stappen had je kunnen vergeten, want het was echt een schakel [...] het is net een domino-effect [...] dat was het zetje dat ik nodig had om zo verder te gaan [...]. Ik heb nu gelukkig alles, ik heb een huis, ik heb een auto, ik ben [beroep], ik promoveer, ik kan reizen waar ik wil, ik kan mensen helpen nu, ook omdat ik hier geholpen ben. [...] Dus de investering die hier is geweest, die heeft ervoor gezorgd dat er nu heel veel anderen ook geholpen worden en ik zelf ook geholpen ben.

Hoewel iedereen zeer tevreden is met de huidige positie, vertellen sommigen nog steeds onzeker te zijn over hun taalbeheersing of over hoe anderen hun taalbeheersing beoordelen.

Ik ben wel onzeker geweest met deze baan. Want ik moet lezen, corrigeren. En je gaat mensen corrigeren die die taal eigenlijk machtiger zijn dan jezelf. Op een gegeven moment ging ik aan mijzelf twijfelen, dan dacht ik ja [voornaam] wie denk je dat je bent? Jij gaat iemand corrigeren, dit is zijn of haar taal, jij hebt het geleerd. Maar op een gegeven moment kwam ik daar toch overheen. Dat is wat ik altijd terug krijg van [voornaam] je bent zo nauwkeurig, je bent zo goed in het corrigeren [...]. Dat helpt dan wel af en toe, dan denk ik, ik moet me accepteren zoals ik ben. Als ze mij niet aannemen omdat ik een accent heb, pech hebben ze dan he? Want ik heb nou eenmaal een accent.

Ook vertelt één geïnterviewde na jarenlange werkervaring gediscrimineerd te zijn tijdens een sollicitatiegesprek. Er werd hem verteld dat zij geen 'donker getint persoon' in het bedrijf wilden. Dit soort vormen van uitsluiting zijn zeer confronterend nu zij zichzelf niet langer vreemd voelen in Nederland.

OVERLEEFD

De huidige positie van de mensen die een periode niet hun schoolloopbaan hebben kunnen vervolgen, hangt af van het aantal jaren dat zij 'verloren' hebben, de opleiding die zij voor die tijd afgerond hadden en de hulp die zij ontvingen vanuit contacten.

Twee geïnterviewden leefden acht jaar zonder verblijfsvergunning in Nederland. Toen zij eenmaal een verblijfsvergunning kregen, hadden zij alleen maar een mbo-1-diploma. Zij waren op dat moment beiden 26 jaar oud. Zij leven sinds die tijd van een uitkering. Beide geïnterviewden wilden toen zij een verblijfsvergunning kregen graag werken en om die reden een opleiding volgen, maar zij liepen tegen een opeenstapeling van belemmeringen op om de (school)loopbaan te hervatten. Het vinden van werk wordt bemoeilijkt door de taalachterstand die is opgebouwd door de jaren waarin zij weinig contact hadden met mensen die goed Nederlands spraken. Daarnaast zijn het lage opleidingsniveau en het gebrek aan (geldige) werkervaring belemmeringen voor het vinden van werk. Zij ervaren bovendien veel belemmeringen om een opleiding te gaan volgen. Ook daarvoor is de beheersing van de Nederlandse taal soms onvoldoende, waardoor zij eerst opnieuw een taalcursus zouden moeten volgen. Bovendien wordt het feit dat zij veel ouder zijn dan andere studenten door docenten van mbo-opleidingen vaak als een obstakel gezien. Zij hebben daarnaast weinig geld om een opleiding te volgen. Gemeenten willen vaak dat zij gaan werken en willen niet meer investeren in een opleiding. Tot slot moeten zij de zorg voor hun kinderen dragen, waardoor zij weinig tijd hebben een opleiding te volgen.

Eén van hen heeft met behulp van ouderfiguren het voor elkaar gekregen om alsnog een opleiding te starten. De andere heeft ondanks verschillende pogingen nog geen manier gevonden om de (school)loopbaan te vervolgen. Het is voor hen lastig om continuïteit in hun biografie te ervaren en het doet hun veel verdriet dat ze hun oude dromen en die van hun ouders niet waar hebben kunnen maken. Daarnaast zijn zij erg teleurgesteld in de beperkte mogelijkheden die ze in Nederland hebben gekregen om zich te ontwikkelen.

Als je mij goed had behandeld, dan zou ik in dienst van dit land hebben kunnen staan met mijn beroep. Zij zeggen vaak dit land is een grijs land, dus zij hebben die nieuwe generatie nodig. En daar hoor ik ook bij en ik bén al in dit land.

Zij gaan met de teleurstellingen om door te benadrukken dat ze in ieder geval nog leven en gezond zijn en door hun verblijfsvergunning veilig in Nederland zijn.

Ik heb vaak Prins Friso als voorbeeld genoemd, hij kreeg een skiongeluk en bleef heel lang in coma. Als koninklijke familie kun je miljoenen geven om hem in leven te houden, maar dat lukte helaas niet. En Steve van Apple, die had kanker en bleef er lang tegen vechten. Hij heeft heel veel geld, maar hij leeft niet. [...] En dat is wat mij heel sterk maakt, heel bewust dat het leven kostbaar is. [...] Je kan heel veel hebben, dat is wel leuk, maar ja als je in moeilijke situatie zit, gaan jouw miljoenen je niet helpen [...]. Ik leef, dat is mijn rijkdom.

Hun grootse dromen over een goede positie in Nederland zijn zij verloren. Dit geldt ook voor degene die nu nog met een opleiding bezig is.

Drie anderen hebben enkele jaren van hun schoolloopbaan 'verloren' (twee tot drie jaar). Zij kennen vrij veel continuïteit in de contacten die ze in Nederland hebben opgebouwd. De kennis opgedaan via deze contacten en het onderwijs heeft hen geholpen om snel weer een leven op te bouwen nadat zij een verblijfsvergunning kregen. Zo vonden zij vrij snel werk of startten met een nieuwe opleiding. Ook het volgen van een opleiding via het werk was mogelijk. Ten tijde van het interview hadden zij een mbo-2- of hbo-opleiding (bijna) afgerond. Twee mensen werkten ook op dat niveau en waren tevreden met hun baan. Eén man was na tien jaar gewerkt te hebben, werkloos geraakt door faillissement van het bedrijf waar hij werkte. Hij vertelde door zijn lage opleidingsniveau moeite te hebben om werk te vinden. Ook zij zijn bezig met 'teruggeven' aan mensen in het land van herkomst of in Nederland. Zo heeft iemand een stichting opgericht die mensen met verschillende culturele achtergronden in Nederland met elkaar in contact brengt en is een ander actief in een oppositiebeweging tegen het regime in het land van herkomst. Het teruggeven vormt een belangrijke lijn in hun biografie: zij hebben de moeilijke jaren overleefd en zijn nu in staat om terug te geven. Wel zijn zij erg teleurgesteld over het feit dat er belangrijke jaren van hun leven verloren zijn gegaan en dat ze in hun ogen erg laat of niet hebben bereikt wat ze wilden.

Alle geïnterviewden die het gevoel hebben belangrijke jaren te hebben verloren, voelen zich in de huidige (school)loopbaan beperkt doordat zij altijd als de 'ander' beschouwd worden. Degenen die werken of een opleiding volgen, vertellen zich daar niet volledig thuis te voelen. Ze hebben het gevoel dat wat ze ook doen, het nooit goed genoeg zal zijn om als een 'echte Nederlander' gezien te worden.

Als ik er niet ben, echt geloof mij, gaan zij 'die Afrikaan' of 'die donkere man' gebruiken. [...] En dan ga ik die positie ook nemen, dat ik ook een donkere man ben die hier alleen naar Nederland gekomen is, die niet goed Nederlands spreekt, die ja Afrikanen komen te laat, de Afrikanen bereiden zich nooit voor. Dat is de plek die de maatschappij voor mij heeft vrijgemaakt en dan ga ik dat. [...] Kijk al de dingen die ik doe, maar tot nu toe heb ik geen plek gevonden waar ik denk: oh yes, ik ben een Nederlander. Het is niet gelukt.

4.2.4 SAMENVATTING RESULTATEN

In de eerste periode in Nederland ervaren mensen continuïteit in hun leven door te dromen over en te werken aan een succesvolle schoolloopbaan en een goede positie op de arbeidsmarkt. Deze dromen pasten goed bij wat binnen Nederlandse structuren wordt gewaardeerd en mogelijk is. Zolang zij naar school konden, waren de maatschappelijke structuren voornamelijk faciliterend, al werden zij soms belemmerd doordat hun doel te hoog gegrepen leek binnen de structuren of in de ogen van docenten en begeleiders.

Degenen die na het 18e jaar de schoolloopbaan konden vervolgen, vertellen over contacten die hen hielpen en over contacten die in de weg zaten hun grootse dromen te verwezenlijken. Zij raakten echter niet ontmoedigd, werkten hard en hebben uiteindelijk hun dromen verwezenlijkt. Hierdoor zijn zij in staat om terug te geven, wat een belangrijke basis is voor het ervaren van continuïteit in hun leven.

Sommige geïnterviewden konden na het 18e jaar een periode niet naar school. Het moeten beëindigen van de schoolloopbaan voelt als een abrupte stilstand van het gehele leven. Zonder een verblijfsvergunning werden zij afhankelijk van anderen voor voedsel en onderdak, verhuisden vaak en waren bang teruggestuurd te worden. Op den duur waren zij alleen bezig te overleven in plaats van hun grootse dromen te kunnen realiseren. Dit instabiele leven zonder verblijfsvergunning was niet in lijn te brengen met het zelfbeeld en de verwachtingen van familie en vrienden en van de Nederlandse samenleving. Ook op langere termijn, als zij wel een verblijfsvergunning hebben, zijn de verloren jaren van invloed op hun schoolloopbaan. Zij voelen zich in de huidige (school)loopbaan de 'ander'. Degenen die enkele jaren hebben verloren, ervaren continuïteit in het leven doordat zij in staat zijn om terug te geven. Voor degenen die acht jaar hebben verloren, is dat lastig. Zij hebben hun oude dromen en die van hun ouders niet waar kunnen maken en hebben weinig mogelijkheden dat alsnog te doen.

De resultaten laten zien hoe de schoolloopbanen van zeer gemotiveerde en capabele jonge vluchtelingen sterk uiteenlopen door belemmerende institutionele factoren in het onderwijs en in het toelatingsbeleid. De jonge vluchtelingen startten hun schoolloopbaan met dezelfde hoge ambities en vergelijkbare capaciteiten, maar het al dan niet kunnen vervolgen van de schoolloopbaan na hun 18e heeft ervoor gezorgd dat sommigen hun dromen hebben gerealiseerd en een goede positie op de arbeidsmarkt hebben, terwijl anderen gemarginaliseerd zijn geraakt.

4.3 Discussie en conclusie

Uit de verhalen van de geïnterviewden wordt duidelijk dat ze in het begin dromen en ambities hebben om in Nederland een mooi leven op te bouwen. Dat ze in het land van herkomst naar school gingen, veelal een goede sociaal-economische positie hadden en studeren in de lijn der verwachting lag, droeg bij aan de motivatie voor school. Het dromen over en werken aan de schoolloopbaan vormde voor hen een brug tussen het verleden en heden. Het naar school gaan zorgde voor een bekende routine en de grootse toekomstdromen sloten zowel aan bij de mogelijkheden binnen de Nederlandse structuren als de wensen en verwachtingen van hun ouders. Hiermee ontstond de mogelijkheid om continuïteit en een stabiel zelfbeeld en daarmee ontologische zekerheid te ervaren (zie ook Chase, 2013; Devenney, 2017; Pastoor, 2015). Het naar school gaan gaf het gevoel weer controle te krijgen over hun eigen leven (zie ook Goodman, 2004; Groark et al., 2010). Het zich kunnen richten op onderwijs was voor hen een manier om met de onzekerheid in het leven om te gaan, een strategie die al in eerder onderzoek is beschreven (Goodman, 2004; Luster et al., 2010; Ní Raghallaigh & Gilligan, 2010) en waaruit de veerkracht van deze jongeren naar voren komt. Zij konden bovendien door de opvang en het onderwijs ouderfiguren ontmoeten die hun individuele talenten en wensen zagen, geloofden in hun capaciteiten en kennis deelden over het schoolsysteem (zie ook Pastoor, 2015).

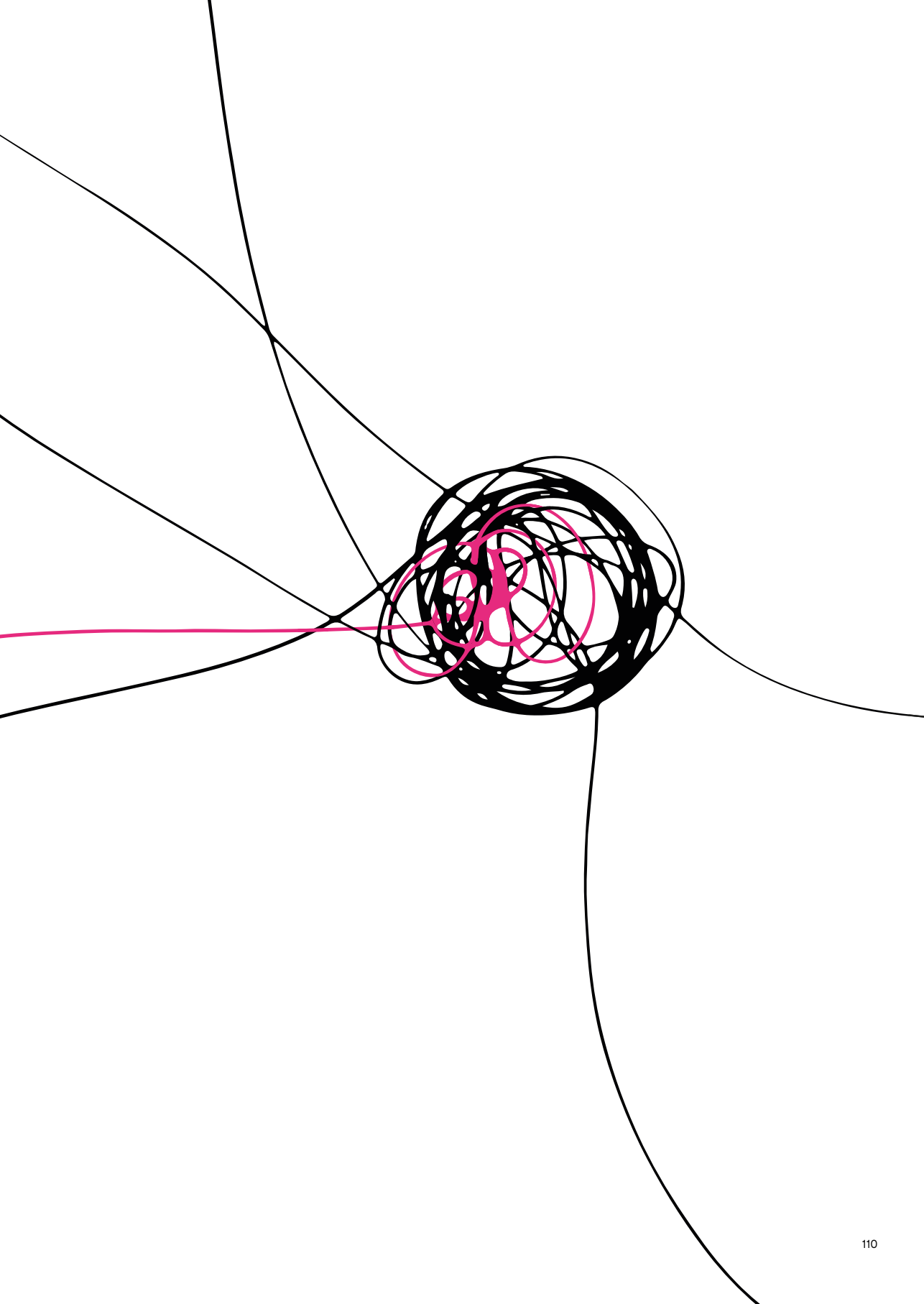
De combinatie van hoge ambities, juiste contacten en structurele mogelijkheden (zoals een verblijfsvergunning en dus toegang tot onderwijs) maakt het voor sommigen mogelijk om hun dromen ook werkelijk waar te maken. Ondanks belemmeringen in de doorstroom naar het hoger vervolgonderwijs kwamen zij, door de mogelijkheid in het Nederlandse onderwijssysteem om studies te stapelen, toch nog op een traject richting hoger onderwijs terecht.

Toch lezen we bij deze groep ook dat ze zich weleens onzeker voelen (twijfel over hun taal) en ook met discriminatie te maken krijgen. Fixatie op taalperfectie in het Nederlands kan van grote invloed zijn op het zelfvertrouwen en de talentontwikkeling van vluchtelingen (Ghorashi, 2015). Bjornson (2007: 74) verwijst zelfs naar 'fetishization' van de Nederlandse taal. Daarnaast zien we dat de nadruk op het verschil van migranten en vluchtelingen ten opzichte van 'autochtone' Nederlanders in het dominante discours, bijdraagt aan het gevoel van anders-zijn van de geïnterviewden. Ondanks hun enorme inzet en kansen die ze hier kregen om te excelleren blijven ze gezien worden als 'de ander', iemand die niet volledig Nederlands is. Andere studies hebben laten zien dat juist de combinatie van het benadrukken van het verschil en dat koppelen aan gebrek (van de taal of andere competenties) langetermijengevolgen kan hebben voor het gevoel van uitsluiting van diverse generaties van migranten en vluchtelingen (Eijberts & Ghorashi, 2016; Van der Raad, 2016). Toch zien we dat door de combinatie van individuele capaciteiten (achtergrond en ambities), de ondersteuning door contacten en de stimulerende maatschappelijke condities (verblijfsvergunning en onderwijs) de belemmeringen in het onderwijssysteem voor een deel overwonnen kunnen worden en er ruimte komt voor kansen en persoonlijke ontwikkeling.

Dit is helaas minder het geval bij de jongeren die minder gunstige maatschappelijke condities hebben gehad. De jongeren die na hun 18e tot een tijdelijke stilstand waren gekomen dragen nog steeds het gevoel van verloren jaren met zich mee. Griffiths (2014) beargumenteert dat wachttijd desastreuze gevolgen kan hebben wanneer die gecombineerd wordt met gebrek aan richting, wat vaak het geval is bij asielzoekers. Voor de meeste geïnterviewden die geen verblijfsvergunning hadden na hun 18e zien we dat hun motivatie en hoop omslaat naar onzekerheid en angst voor hun toekomst, en dat die hun leven gaan domineren. Het wordt voor deze groep moeilijk om zich een goede toekomst voor te stellen (zie ook Devenney, 2017). De periode van wachttijd heeft daarbij een blijvend effect op hun schoolloopbaan en werkt ontwrichtend: zij zijn nog steeds teleurgesteld dat zij plotseling hun toekomstdromen, die zo goed pasten binnen de Nederlandse structuren, niet langer mochten waarmaken.

Deze vergelijking maakt duidelijk hoe groot de invloed van institutionele mogelijkheden (verblijfsvergunning en onderwijs) zijn voor de positie van deze jongeren op de lange termijn. Het hebben van een sterke achtergrond en motivatie gecombineerd met goede individuele ondersteuning op hun pad is niet voldoende om een succesvolle ontwikkeling te realiseren. Hiervoor blijken institutionele mogelijkheden toch van essentieel belang.

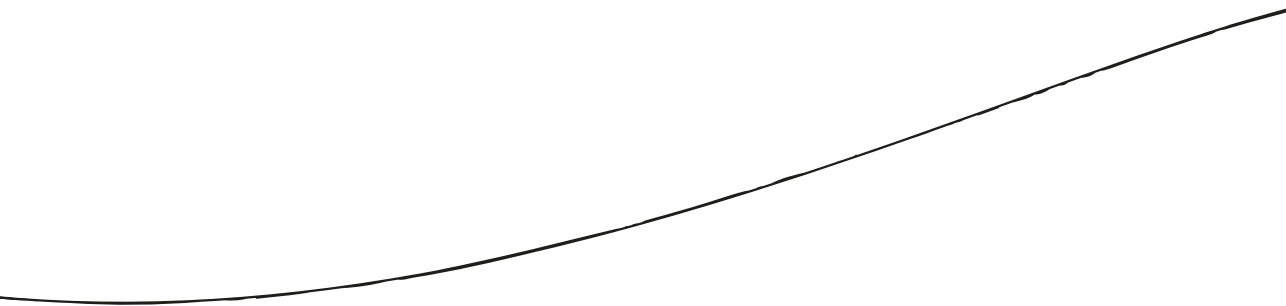
Deze conclusie onderstreept het belang van het analyseren van schoolloopbanen op de langere termijn, waarin de invloed van het samenspel van persoonlijke, institutionele en discursieve factoren zichtbaar wordt (Crul & Schneider, 2010). Indien we alleen naar de beginperiode zouden hebben gekeken, zou het overwegende beeld zijn van zeer gemotiveerde, ambitieuze jonge mensen die ondanks verschillende belemmeringen de wegen vinden om succesvol te worden. Maar na hun 18e beginnen voor sommigen 'de serieuze problemen'. Ondanks hun enorme motivatie en de ondersteuning was het voor hen niet langer mogelijk om hun schoolloopbaan te continueren. Op het moment dat zij alsnog een verblijfsvergunning krijgen, is de achterstand voor sommigen zo groot, dat zij die niet meer kunnen inhalen. Deze jonge mensen verliezen hun dromen en Nederland verliest ambitieuze studenten en werknemers.

Hoofdstuk 5

‘Mag ik dan bij jou?’

Mogelijkheden en belemmeringen in het
opbouwen van een sociaal netwerk

*Mag ik dan bij jou schuilen,
Als het nergens anders kan?
En als ik moet huilen,
Droog jij m'n tranen dan?
Want als ik bij jou mag,
Mag jij altijd bij mij.
Kom wanneer je wilt,
Ik hou een kamer voor je vrij.*

Mag ik dan bij jou - Claudia de Breij

5.1 Inleiding

Dit liedfragment verwoordt de behoefte aan nabijheid van hechte, diepe relaties. Het opbouwen van deze relaties stond centraal in de verhalen van zeven geïnterviewden. Een hecht sociaal netwerk was voor hen de basis voor het ervaren van continuïteit in hun leven. In dit hoofdstuk laat ik zien dat zij in de eerste periode in Nederland vooral behoefte hadden aan een hecht netwerk van vrienden en volwassenen die hun het gevoel gaven dat ze opnieuw jong konden zijn. Gaandeweg ontstond daarnaast de wens om een eigen gezin te hebben en weer later de behoefte om terug te geven binnen het netwerk. Het opnieuw kind kunnen zijn, een eigen gezin hebben en teruggeven waren voor hen manieren om verbindingen te creëren tussen het verleden, heden en de toekomst.

Het belang van sociale contacten voor alleenstaande minderjarige asielzoekers komt ook in andere Europese studies naar voren. Contacten met leeftijdsgenoten en volwassenen in het gastland geven praktische steun (Eriksson et al., 2019; Groark et al., 2010; Wallin & Ahlström, 2005), zorgen voor afleiding van problemen (Groark et al., 2010) en helpen jongeren zich veilig en thuis te voelen (Eriksson et al., 2019; Groark et al., 2010; Kohli, 2011; Wernesjö, 2014b). Ook kunnen sociale contacten het mentaal welbevinden versterken (Mels et al., 2008; Oppedal & Idsoe, 2015). Zijlstra et al. (2019) beschrijven in een onderzoek naar de opvangfaciliteiten in Nederland dat de jongeren die zich geliefd en verzorgd, gerespecteerd en gestimuleerd voelen in hun ontwikkeling, minder emotionele problemen lijken te hebben. Ook contacten met ouders en/of familie bieden jongeren veel steun, wat hen stimuleert om een goed leven op te bouwen in het nieuwe land (Eide et al., 2018; Eriksson et al., 2019).

Onderzoek naar alleenstaande minderjarige asielzoekers laat echter zien dat er verschillende belemmeringen zijn bij het opbouwen en in stand houden van hechte relaties. Zo vinden veel jongeren het moeilijk anderen te vertrouwen, wat het ontwikkelen van een hecht contact in de weg kan staan (Eide et al., 2018; Groark et al., 2010; Kohli, 2006a; Ní Raghallaigh, 2013). Ook is er weinig ruimte voor het ontwikkelen van een unieke band met professionals, omdat professionals vaak denken iedereen op gelijke wijze te moeten behandelen (De Graeve & Bex, 2017; Herz & Lalander, 2017; Stretmo, 2014). Daarnaast belemmeren verhuizingen jongeren om vriendschappen te vormen. Jonge asielzoekers die in Nederland vaak zijn verhuisd (drie tot vier keer), hebben minder vrienden en durven soms geen nieuwe relaties meer aan te gaan (Donkers et al., 2013; Kalverboer & Zijlstra, 2008). Ook de nadruk op het anders-zijn (extreem kwetsbaar of extreem bedreigend) in het dominante discours rondom alleenstaande minderjarige

asielzoekers (zie hoofdstuk 3), kan belemmerend werken voor het ontwikkelen van hechte relaties. Jongeren kunnen zich ervan bewust zijn dat zij als afwijkend worden gezien en zich schamen voor het feit dat zij de taal en gebruiken van het gastland niet beheersen, dat zij asielzoeker zijn of 'illegaal' in het land verblijven (Groark et al., 2010; Staring & Aarts, 2010; Stretmo, 2014). Dit belemmert het zelfvertrouwen om nieuwe contacten aan te gaan (Groark et al., 2010).

Doordat de meeste onderzoeken naar alleenstaande minderjarige asielzoekers zich richten op de periode dat zij minderjarig zijn, is er weinig bekend over de ontwikkelingen op de lange termijn in de behoefte aan een hecht netwerk en de mogelijkheden en belemmeringen om dit op te bouwen. Hierdoor is er ook weinig bekend over de wens voor een eigen gezin. Uit onderzoeken naar jongeren die in de jeugdzorg zijn opgegroeid, is bekend dat ze ouderschap als een belangrijk keerpunt in het leven ervaren. Zij krijgen vaker op jonge leeftijd kinderen dan mensen die bij de eigen ouders zijn opgegroeid (Mendes, 2009). Hoewel dit gepaard gaat met veel uitdagingen, bijvoorbeeld op het gebied van financiën en onderwijs, biedt ouderschap stabiliteit, verantwoordelijkheid, volwassenheid en een doel in het leven (Mendes, 2009; Pryce & Samuels, 2010; Purtell et al., 2020; Wade, 2008). Ook uit enkele onderzoeken bij alleenstaande minderjarige asielzoekers blijkt dat zij ouderschap als een positief keerpunt in het leven ervaren (Vervliet et al., 2014; Wallin & Ahlström, 2005). Het geeft vrolijkheid en verantwoordelijkheid en is een belangrijk tegenwicht voor eenzaamheid en de pijn van de scheiding van familie (Vervliet et al., 2014; Wallin & Ahlström, 2005). Maar ouderschap gaat ook gepaard met onzekerheden. De jonge moeders uit de studie van Vervliet et al. (2014) voelden zich een slechte moeder vanwege hun beperkte financiële middelen. Ook maakten degenen die in een asielzoekerscentrum verbleven of ongedocumenteerd waren, zich zorgen over de impact van deze omstandigheden op het leven van hun kinderen. Deze dubbele kant van het ouderschap – bron van kracht en stabiliteit, maar ook van onzekerheid – komt ook in studies naar asielzoekers en ongedocumenteerde migranten naar voren (Merry et al., 2017).

In de verhalen van de zeven geïnterviewden komen zowel de sterke behoefte aan een hecht sociaal netwerk terug als de verschillende belemmeringen om dit op te bouwen en hierbinnen de gewenste rol te kunnen vervullen. In dit hoofdstuk sta ik stil bij de mogelijkheden en belemmeringen voor het opbouwen van een hecht sociaal netwerk. Ik laat zien dat op langere termijn de behoeften aan een hecht sociaal netwerk botsen met de institutionele mogelijkheden om aan deze behoefte te voldoen.

5.2 Het ontwikkelen van een hecht netwerk

In deze paragraaf sta ik allereerst stil bij hoe een hecht sociaal netwerk jongeren in de eerste jaren in Nederland hielp bij het ervaren van continuïteit in het leven en welke mogelijkheden en beperkingen er toen waren voor het opbouwen van een sociaal netwerk. Vervolgens bespreek ik dit voor de periode nadat mensen 18 werden. Alle zeven geïnterviewden leefden toen een periode zonder verblijfsvergunning in Nederland. Tot slot sta ik stil bij de betekenis van een hecht sociaal netwerk in hun huidige leven en de mogelijkheden en belemmeringen om dat na het verkrijgen van de verblijfsvergunning op te bouwen.

Dit hoofdstuk is gebaseerd op de verhalen van vier mannen en drie vrouwen. Zij kwamen uit landen in Afrika en Azië en kwamen tussen 1996 en 2003 in Nederland toen zij 15 of 16 jaar oud waren. Eén vrouw kwam in Nederland met haar dochter, een andere vrouw was zwanger toen zij in Nederland kwam. Ten tijde van het interview waren zij 27 tot 34 jaar oud en hadden zij een verblijfsvergunning of de Nederlandse nationaliteit. Vijf hadden kinderen en sommigen van hen een partner. Twee mannen hadden ten tijde van het interview geen kinderen en ook geen partner. Hoewel het hoofdstuk gebaseerd is op de verhalen van alle zeven, licht ik de resultaten steeds toe met de verhalen van één vrouw en één man: Sara en Omar. Zij hebben beiden een partner en kinderen. Hun verhalen zijn illustratief voor de andere vijf geïnterviewden. Door twee verhalen centraal te stellen hoop ik dat de gelaagdheid van de verhalen sterker naar voren komt. Indien de specifieke ervaringen afwijken van de verhalen van Sara en Omar, licht ik dat in de tekst toe of geef ik citaten uit andere interviews.

5.2.1 DE EERSTE JAREN

Toen de geïnterviewden in Nederland aankwamen hadden zij het gevoel te zijn aangekomen in een nieuwe wereld. Nederland was voor de meesten een onbekend land. Alles wat zij meemaakten, was nieuw en vreemd: de taal, het weer, de asielprocedure, het opvangsysteem, et cetera. Dit zorgde voor onzekerheid en maakte sommigen erg angstig. Bovendien voelden de meesten zich onzeker over hun toekomst, omdat het niet duidelijk was of zij in Nederland konden blijven. Vooral voor degenen die zeer onverwacht waren gevlucht, zorgde de onbekendheid met Nederland in combinatie met de ervaringen voor de vlucht en het gemis van ouders en familie, voor diepe onzekerheid over het verleden, het heden en de toekomst. Sommigen hadden het gevoel zichzelf verloren te zijn. Dit leidde tot angst, wantrouwen, verdriet en depressieve gevoelens.

Sara werd een aantal jaar voordat ze in Nederland aankwam, plotseling gescheiden van haar ouders en wist niet wat haar overkwam. De jaren voordat ze in Nederland asiel aanvraagde, waren voor haar zeer traumatisch. Tijdens het interview met de IND was ze dan ook erg angstig en in de war:

I was not feeling ok, I was depressed. I just answered like oeh I don't even know where I am, I don't know where I'm going to. No family, nothing, I was not myself, I was depressed.

Ook voor Omar kwam de vlucht zeer plotseling. Hij wist niet goed wat er gebeurde en had geen idee waar hij naartoe ging. Hij was 16 toen hij in Nederland kwam. Daarover vertelt hij:

Het is allemaal nieuw, ik wist niet waar ik was. Een heel andere wereld. Toen ik hier kwam, dacht ik jeetje waar ben ik nou? [...] Dat weer, de temperatuur. Het is heel erg, heel apart.

Omar moest de eerste paar weken in Nederland in de noodopvang verblijven. Dat was een zeer onzekere tijd. Hij wist niet hoe lang hij daar moest blijven, begreep de verschillende talen die medebewoners spraken niet en at alleen in de avond, omdat hij niet gewend was brood te eten.

CONTINUÏTEIT: KIND KUNNEN ZIJN

Ondanks alle ontwrichtende gebeurtenissen ervoeren de geïnterviewden een gevoel van geborgenheid door het contact met leeftijdsgenoten en volwassenen. Veel van hen vertellen dat ze door deze contacten in het opvangcentrum en/of het KWE tot rust konden komen en zich weer kind konden voelen. Andere studies laten ook zien dat dergelijke contacten zorgen voor afleiding, veiligheid en geborgenheid (Eriksson et al., 2019; Groark et al., 2010; Kalverboer et al., 2017; Kohli, 2011). Daarnaast benadrukten de geïnterviewden het gevoel van vrijheid door het contact met anderen. Door volwassenen die om hen gaven en vrienden om leuke dingen mee te doen, konden zij vrij zijn en alle zorgen even vergeten. De vrijetijdsactiviteiten die zij samen met leeftijdsgenoten ondernamen, gaven hun het gevoel dat ze (weer) jong konden zijn: ze hoefden zich niet constant bezig te houden met de moeilijke gebeurtenissen in hun leven.

Wat betreft contacten met volwassenen spreken veel geïnterviewden over 'ouderfiguren': volwassenen die zij als familie beschouwden, die lief voor hen waren, voor hen zorgden, hen adviseerden en bij wie zij altijd terecht konden voor steun en kennis over Nederland. Door deze ouderfiguren konden zij weer een kind zijn. Sommigen vertellen dat het belangrijk was dat deze mensen er onvoorwaardelijk voor hen waren, ook al vonden ze het moeilijk om ze hun levensverhaal toe te vertrouwen. De behoefte aan een volwassene die luistert, affectie toont, lief is, onvoorwaardelijk beschikbaar is, aandacht heeft voor persoonlijke wensen en begrijpt dat niet alle verhalen gedeeld kunnen worden, is ook in eerdere studies beschreven (De Graeve & Bex, 2017; Eide et al., 2018; Eriksson et al., 2019; Herz & Lalander, 2017; Kalverboer et al., 2017; Kohli, 2011; Stretmo, 2014).

Het opvangcentrum bood Sara veel afleiding van haar diepe angsten en onzekerheden. Door de contacten met andere jongeren had ze het gevoel weer jong en vrij te kunnen zijn. Ze vertelt:

By then there were a lot of people, people from your place, other countries, [...] everybody was just happy. That was the time I face a little bit of peace. [...] every Friday they organized a dancing. [...]. In the evening everybody would go there, we were dancing and eating, you know. So you just be free. Nothing of what is going on in your life for now, just be free for now, that is what we were doing then.

Na een aantal maanden in het opvangcentrum, moest Sara verhuizen naar de KWE. Daar vond ze het saai en eenzaam, ze miste de contacten met leeftijdsgenoten in het opvangcentrum en had weinig contact met de medebewoners. Maar met haar mentor op het KWE ontwikkelde ze een hechte relatie. Deze was als een moeder voor haar. Sara benadrukt dat het belangrijk voor haar was dat haar mentor er onvoorwaardelijk voor haar was, ook al durfde ze niet het volledige verhaal over haar verleden te delen:

I was coming to her house, but normaal it was not allowed, she only came for me. I would just call her: hi [naam] can I come to your place, I want to talk to you. She said: ok, I'm coming to pick you up. She just came, she picked me up, we went to her place, so it was like she was taking a place of a mother. So since my mother was not there, despite she cannot take the place of my mother, I would just see her like a mother. Somebody that I can talk to as a mother, get advice from as a mother [...]. Despite I didn't open up to her, I didn't tell her my problem. We were talking about Nederland and she advised me, If I wanted to know something about this country I called her, she advised me.

Na een aantal weken in de noodopvang verhuisde Omar naar het opvangcentrum. Daar ontmoette hij een landgenoot waarmee hij een hechte relatie opbouwde, ze noemden elkaar broer en deden alles samen.

Dus nu samen eten, samen koken, alles. Als we wat nodig hebben, vragen we elkaar.

Naast zijn vriend zorgden ook begeleiders in het opvangcentrum voor een veilig gevoel, doordat ze vaak langskwamen en hen in de gaten hielden. Ook zijn voogd ondersteunde hem met alles waar hij moeite mee had. Ondanks dat het vreemd voor hem bleef om met onbekenden samen te leven én niet te weten of hij in Nederland mocht blijven, voelde Omar zich veilig en beschermd. Ook was er voldoende afleiding door de activiteiten in het opvangcentrum, zoals films kijken en spelletjes spelen.

MOGELIJKHEDEN VOOR HET OPBOUWEN VAN EEN HECHT NETWERK

In de eerste jaren in Nederland hadden de geïnterviewden voldoende mogelijkheden om anderen te ontmoeten. Voor sommigen ging het slechts om één tot enkele contacten, maar dit was voldoende om zich weer jong te voelen.

In het opvangcentrum, de KWE of het asielzoekerscentrum ontmoetten zij leeftijdsgenoten. Dat zij allemaal waren gevlucht, gaf een gevoel van verbondenheid. Ook ontmoetten sommigen vrienden en/of kregen ze liefdesrelaties via een sportvereniging, uitgaan of school. Hierdoor hadden zij ook de mogelijkheid om Nederlandse jongeren te ontmoeten. Maar niet iedereen kon naar school. Twee mensen mochten niet, omdat men dacht dat zij volwassen waren. Een vrouw ging na enkele maanden niet meer naar school omdat zij zwanger was bij aankomst in Nederland en kort daarna is bevallen. Ook stopten sommigen, omdat zij te veel werden afgeleid door de onzekerheden in hun leven. Anders dan de geïnterviewden uit het vorige hoofdstuk, was naar school gaan voor de meesten geen bekende dagbesteding. Zij hadden in het land van herkomst geen of weinig onderwijs genoten en sommigen konden ook niet lezen en schrijven. Zij hadden niet de verwachting in de toekomst een studie of opleiding te volgen. Sommigen wilden een beroep uitoefenen waar in het land van herkomst geen opleiding voor nodig was, zoals boer of herder. Ook hadden enkelen niet nagedacht over een dergelijke toekomst, bijvoorbeeld doordat de onveilige situatie waarin zij leefden geen ruimte liet voor dergelijke wensen. Naar school gaan bracht hierdoor geen verbinding tussen het verleden, heden en de toekomst en was voor de meesten vooral een manier om contacten op te doen.

Ook ouderfiguren ontmoetten de meesten op de opvang. Hoewel sommigen spreken over voogden of begeleiders die alleen hun werk deden en geen oprechte interesse toonden, vertellen de meesten dat ze op de opvang (OC, KWE of AZC) ook volwassenen ontmoetten waarmee zij een hechte relatie ontwikkelden. Dit waren vaak begeleiders, vrijwilligers, voogden en soms ook asielzoekers uit hetzelfde land van herkomst. Daarnaast bouwden sommigen een sterke band op met hun docent.

Sara startte met school toen ze naar de KWE ging. Daar kreeg ze een goede vriendin, wat school voor haar leuk maakte. Maar ze kon zich niet goed concentreren op school.

Na enkele maanden in het opvangcentrum mocht Omar naar school. In eerste instantie vond hij dit leuk omdat hij hierdoor leeftijdsgenoten kon leren kennen.

Ik zit met Nederlanders, ik zit met blanken op school samen [...]. Het is gezellig, je hoort overal praatjes en verschillende woorden. Ja, het is gewoon leuk. En dan maak je ook meer contact met de anderen.

Toch ging hij al snel niet meer naar school, omdat hij zich niet kon concentreren. Hij was te veel afgeleid door wat er in het land van herkomst gebeurd was en door de onzekerheid rondom de asielprocedure. Bovendien ging hij in het land van herkomst ook niet meer naar school; na de basisschool is hij gaan werken. Hoewel begeleiders, zijn voogd en vriend hem stimuleerden naar school te gaan, ging hij op den duur niet meer.

BELEMMERINGEN: VERHUIZINGEN

Verhuizingen vormden een ernstige bedreiging voor de hechte contacten die de geïnterviewden in Nederland hadden opgebouwd. Twee mensen hadden in het opvangcentrum een vriendje of vriendinnetje ontmoet en moesten vervolgens verhuizen naar een asielzoekerscentrum aan de andere kant van het land. Doordat zij weinig geld hadden, konden ze elkaar niet langer wekelijks zien. Ook het onderhouden van contacten met vrienden en ouderfiguren werd door geldgebrek belemmerd. Sommigen voelden zich na de verhuizing erg eenzaam en onveilig.

Ook het verhuizen vanuit de KWE naar zelfstandig wonen leidde bij sommigen tot gevoelens van eenzaamheid. Dat het abrupt beëindigen van de zorg soms leidt tot eenzaamheid, onveiligheid en het gevoel in de steek gelaten te worden, blijkt ook uit studies in andere Europese landen (Bjerneld et al., 2018; Chase & Allsopp, 2021; De Graeve & Bex, 2017; Eide et al., 2018; Eriksson et al., 2019). De mogelijkheid dat professionals (begeleiders, voogden en docenten) na het 18e jaar een langdurige ouderrol kunnen vervullen lijkt gering, aangezien een diepe affectieve relatie en onvoorwaardelijke beschikbaarheid als onprofessioneel worden beschouwd (De Graeve & Bex, 2017; Herz & Lalander, 2017). Bovendien is het niet haalbaar voor professionals om met iedere jonge asielzoeker een duurzame relatie aan te gaan.

Op haar 17e moest Sara de KWE verlaten, ze ging op kamers. Daar voelde ze zich eenzaam en angstig. Ze miste de bescherming en veiligheid van de KWE. Ze vertelt:

... they believe now you can take care of yourself, you don't have to be in the ama house, so that was when I rented a room. [...] they are making it like it's your freedom, but for me, despite my freedom, [...] I was eh scared you know. Like I'm no longer protected. Like oh I don't know what is going to happen to me, maybe these people are going to send me away now, I didn't feel protected anymore. You are now on your own, nobody is protecting you. Nobody is taking care of you or controlling you.

Na driekwart jaar in het opvangcentrum, verhuisde Omar naar een asielzoekerscentrum. Hij was toen bijna 18 jaar oud en kon daarom niet naar een KWE. Hij kreeg een nieuwe voogd die hem opnieuw probeerde te stimuleren naar school te gaan. Maar hij wilde niet. Daardoor had hij in het asielzoekerscentrum niets te doen. Hij vertelt over de tijd in het asielzoekerscentrum:

Daar begin ik te weten wat leven is. Met alle vrienden, wij gaan drinken halen, eten halen, biertje drinken, whisky, wodka, van alles en nog wat. Drinken, drinken, drinken, drinken, drinken, muziek, feest, alles. Ruzie, overal met anderen. Ja, het is gewoon, als je mensen in een, als je dieren in een hok doet, en dat elke dag elke seconde samen, dan worden ze op een gegeven moment toch agressief. Dus zo was het.

Soms zocht hij vrienden op die hij in het opvangcentrum had ontmoet en die in andere steden woonden. Vanwege geldgebrek en de verplichting wekelijks te stempelen kon hij echter niet vaak en lang bij hen blijven.

Samenvattend was de eerste periode in Nederland ontwrichtend en onzeker. Contacten met volwassenen in de opvang, op school en bij sportverenigingen en vrijetijdsactiviteiten in de opvang, zorgden in deze periode voor geborgenheid, veiligheid en vrijheid. Hierdoor konden de geïnterviewden zich (opnieuw) jong voelen. Maar verhuizingen van de ene opvangplek naar de andere en vanuit de opvang naar zelfstandig wonen, vormden een grote belemmering voor deze relaties, en daarmee het gevoel jong te kunnen zijn.

5.2.2 18+ ZONDER VERBLIJFSVERGUNNING

Alle zeven geïnterviewden hadden geen verblijfsvergunning toen zij 18 werden. Naarmate de jaren zonder verblijfsvergunning voortduurden, werd hun leven steeds instabieler. Ten eerste nam het aantal verhuizingen toe. Wie in een asielzoekerscentrum woonde, zag bovendien continu bewoners komen en gaan. Na de verhuizingen verwaterden de contacten, mede omdat de afstand te groot was en ze te weinig geld hadden om elkaar te bezoeken. Niet alleen het contact met vrienden en huisgenoten waar zij zich erg verbonden mee voelden verdween, ook was er vrijwel geen contact meer met 'lotgenoten', omdat velen waren teruggekeerd, teruggestuurd of doorgereisd naar andere landen. Sommigen vertellen dat ze het op den duur te zwaar vonden om nieuwe vriendschappen te sluiten. In eerdere studies is al vaak beschreven dat verhuizingen zorgen voor verlies van sociale contacten en dat veelvuldige verhuizingen jongeren belemmeren om nieuwe contacten aan te gaan (Donkers et al., 2013; Kalverboer & Zijlstra, 2008). Ook maakten verhuizingen het moeilijk om in het asielzoekerscentrum met elkaar samen te leven, want regels moesten steeds worden aangepast bij vertrek en komst van bewoners.

Ten tweede zorgde de gestagneerde schoolloopbaan voor instabiliteit. De geïnterviewden mochten na hun 18e niet een nieuwe opleiding starten. Juist in die periode waren zij sterk gemotiveerd geraakt een opleiding te volgen, omdat zij zagen dat dit nodig was om in Nederland een goed leven op te bouwen. Op het moment dat zij niet langer naar school mochten, had één persoon een mbo-3-diploma, één een mbo-1-diploma en de anderen hadden alleen taalcursussen gevolgd of waren in Nederland nooit naar school geweest. Ook werken was voor de meesten niet mogelijk. Sommigen konden wel de taalcursussen in de asielzoekerscentra blijven volgen of daar vrijwilligerswerk doen. Voor anderen stond de gehele dag in het teken van de zorg voor de kinderen en/of het wachten op de uitslag van de procedure. Niet naar school kunnen gaan belemmerde

bovendien het onderhouden van het contact met vrienden. Enkele geïnterviewden vertelden dat het contact niet in stand kon blijven doordat hun sociale positie verschilde van vrienden die wel konden doorgaan met hun schoolloopbaan.

Ondanks de stress die Sara had over haar asielprocedure, wilde ze op den duur vol enthousiasme aan een opleiding beginnen. Maar ze was inmiddels 18 jaar geworden en mocht zonder verblijfsvergunning niet met een nieuwe opleiding starten.

I tried everywhere, I tried to register in most of the schools, [...] but there was no space for me.

Voor Omar bestonden de dagen in het asielzoekerscentrum uit het wachten op de uitslag van de procedure. Na een jaar besloot hij dat hij op deze manier niet kon leven en probeerde hij werk te vinden:

Niets te doen, niets te doen, er is gewoon niets te doen. Winkelen terug, winkelen terug, eten, drinken, muziek, slapen, wakker worden. En eh ja na hoe lang? Een jaar. Tweede jaar, dacht ik: nee weet je, ik moet toch iets doen. Ik kan niet zo maar leven, ik weet niet wanneer ik het antwoord krijg. [...] Wachten maakt toch niet uit, want je weet nooit wanneer, ik wil wat doen nu.

Hij probeerde een werkverklaring te krijgen om enkele maanden te werken, maar dit werd verschillende keren afgewezen.

CONTINUÏTEIT: EEN EIGEN GEZIN

Tijdens deze instabiele periode kregen de meeste geïnterviewden de toekomstdroom een goede ouder en liefdespartner te zijn. Sommigen hadden in die tijd al een partner en/of kinderen, voor anderen was dit een wens voor de toekomst. Ook kozen sommigen er voor kinderen te willen in de periode dat zij geen verblijfsvergunning hadden. Het hebben van een eigen gezin creëerde een gevoel van geborgenheid en stabiliteit en bracht meer betekenis in hun leven. De zorg voor de kinderen gaf hun een doel en leidde hen af van hun problemen.

Dat ouderschap een bron van kracht kan zijn, omdat het voldoening geeft, zorgt voor een doel in het leven en het gevoel nodig te zijn, blijkt ook uit andere studies naar jonge asielzoekers (Vervliet et al., 2014; Wallin & Ahlström, 2005) en jongeren die de jeugdzorg verlaten (Mendes, 2009; Pryce & Samuels, 2010; Wade, 2008). Ook wordt ouderschap met de daarbij behorende verantwoordelijkheden als kenmerk van volwassenheid beschouwd (Pryce & Samuels, 2010; Purtell et al., 2020; Wade, 2008). Voor de geïnterviewden waren andere kenmerken van volwassenheid zoals financiële onafhankelijkheid, een opleiding afronden en een baan niet mogelijk, doordat zij geen verblijfsvergunning hadden. Het hebben van kinderen werd daardoor voor sommigen de enige manier waarop zij zich volwassen konden voelen.

Bovendien is continuïteit in het leven, in de zin van het doorgeven van kennis en het in stand houden van de familielijn, ook voor veel mensen die wel bij hun ouders zijn opgegroeid een belangrijk motief voor ouderschap (Purewal & Van den Akker, 2007; Van Balen & Inhorn, 2002). Voor mensen die een periode van hun kindertijd in de jeugdzorg hebben doorgebracht, heeft ouderschap bovendien de potentie om het verlies door eerdere traumatische ervaringen en familieontwrichting te helen (Pryce & Samuels, 2010; Wade, 2008). Het biedt de kans om voor de eigen kinderen een goede ouder te zijn die altijd in het leven van de kinderen blijft. Ook op die manier dragen kinderen bij aan een gevoel van continuïteit in het leven.

Sara's asielprocedure duurde voort na haar 18e en ze werd er vaak op gewezen dat ze terug zou moeten keren naar haar land van herkomst. Toch hield ze hoop dat ze uiteindelijk in Nederland zou mogen blijven. Tijdens de procedure besloot ze kinderen te willen:

When I look at my children I know that I need to be strong. Those are the more reason why I said I have to have a kid. That is why I just said: let me have my own family, since I can now, I don't have any other family, so when I have them, despite it's difficult, but when I'm with them, my mind is going away from the problem. Every little thing that we have, we manage.

Door de geboorte van haar eerste kind kreeg ze een appartement en meer leefgeld van Nidos. Ondanks de zorgen over haar asielprocedure had ze een huis, haar kind en geld voor voedsel.

Omar ontmoette in het asielzoekerscentrum zijn vriendin. In die tijd was de toekomst voor beide onduidelijk, ze waren nog in procedure en zouden dus beiden teruggestuurd kunnen worden.

Tot eh ja, wie weet. Of ik of zij weggaat. Dus zo hadden wij bedacht, even gewoon elkaar ondersteunen tot hoe ver we komen.

Naarmate hun relatie voortduurde, kregen zij steeds meer de behoefte om een gezin te stichten. Hij vertelt:

...die droom loopt gewoon zo. Het is zo. En soms denk ik ook, mijn ouders hebben mij ook opgevoed dus dan verwacht ik ook iemand op te voeden.

Toen Omar in het asielzoekerscentrum woonde, kreeg hij zijn eerste kind.

BELEMMERINGEN: GEEN GOEDE PARTNER EN OUDER KUNNEN ZIJN

Hoewel (dromen over) een eigen gezin in eerste instantie zorgde voor geborgenheid en continuïteit, versterkte dit juist ook de onzekerheden en instabiliteit in het leven naarmate de jaren zonder verblijfsvergunning voortduurden. De geïnterviewden konden de rol van een goede partner en ouder niet langer vervullen.

De twee mannen zonder partner en kinderen, vertelden dat zij geen stabiele situatie hadden waaruit zij een relatie konden aangaan en kinderen krijgen. Hun wens voor een eigen gezin konden ze dus niet vervullen. Anderen hadden al een eigen gezin, maar vertelden dat ze geen goede partner en ouder konden zijn. Een belangrijke obstakel was het niet kunnen volgen van een opleiding en het niet kunnen werken. De wens om een goede partner en ouder te zijn zorgde ervoor dat de mensen voor wie school in de eerste periode minder belangrijk was, zoals Omar, zeer gemotiveerd werden te werken aan hun schoolloopbaan. Zij vonden dat ze alleen een goede ouder konden zijn, als zij ook zouden kunnen werken en geld verdienen. Hiervoor was een opleiding noodzakelijk, maar een opleiding volgen was niet langer mogelijk.

Bovendien konden de geïnterviewden met kinderen hun geen stabiliteit en een 'normale' kindertijd bieden. Zo moesten zij de kinderen vaak meenemen naar afspraken met bijvoorbeeld advocaten of de IND, waardoor deze niet konden spelen of slapen. Ook de vele verhuizingen en het leven in een asielzoekerscentrum hadden een grote impact op de kinderen. Zij konden niet altijd naar school, wisten niet hoe lang zij in het

asielzoekerscentrum moesten blijven en zagen vriendjes komen en gaan. Daarnaast stonden sommigen onder grote druk om terug te keren naar het land van herkomst op het moment dat zij uitgeprocedeerd raakten of een nieuwe procedure (wilden) startten. Verschillende instanties zoals het COA, IND en Nidos, wezen hen er steeds weer op dat zij terug zouden moeten keren. Sommigen hadden een continue angst om opgepakt te worden en teruggestuurd te worden. Hierdoor vertrokken enkele mensen uit het asielzoekerscentrum en verhuisden sommigen die 'illegaal' in Nederland verbleven, telkens van plek naar plek. Ook zagen zij (ook degenen die nog in procedure waren) anderen opgepakt en teruggestuurd worden. Voor de mensen met kinderen zorgde de druk op terugkeer voor een diepe angst om ofwel gescheiden te worden van hun kinderen dan wel hun partner, ofwel hun kinderen mee te moeten nemen naar een onbekend en onveilig land.

Het leefgeld dat Sara ontving, werd in 2010 stopgezet. Inmiddels had ze twee kinderen. Om toch kans te maken om in Nederland te mogen blijven, moest ze opnieuw naar een asielzoekerscentrum om een nieuwe procedure te starten. Ze vertelt hierover:

So from there in 2010 that was when things started eh very rough. They stopped the payments. They were even looking for me to take me back to my country [...] I have to go back to azc [huilt] [...] it was like when I get there I was just like given up. It was, it was like a hell. A hell, with two children. It wasn't easy you know.

Dit was de start van een zeer instabiele periode in haar leven. Ze moest verschillende keren verhuizen en was constant bang opgepakt en teruggestuurd te worden. Terwijl Sara niet wist waar zij aan toe was en soms zelf de hoop op een goede toekomst verloor, bleef ze de kinderen steeds geruststellen en hoop geven:

There was a time my son [...] [said] I don't like it here. I said: I don't like it neither. Then he changed a little, because he is a very quiet boy, so little behaviors somehow. When I talked to him, he didn't listen. Like: what is the problem, you don't listen to me anymore? He said: yes, I can't never listen to you again because you don't listen to me. I said: why? He said: I told you I don't like it here, I want to go back to school, I love school. I'm not free, I don't like it. But you don't want to listen to me. I cried, they would not understand what is going on. I just told him, I said: don't worry, it is going to be ok. The next day he asked me again: when is it going to be ok? It was like: I don't know, I don't know when it's going to be ok.

Dat ze haar kinderen geen stabiliteit kon bieden, werd voor Sara op den duur ondraaglijk. Ze raakte 'moe van het vechten' en was zelfs op zoek naar iemand die haar kinderen kon adopteren:

There is a stage something would be happening to you, you just like let me give up, I'm tiered, [...] you have been fighting and fighting but still it is not going away. I just feel like I'm tiered, I just want to give up.

Nadat zijn eerste kind geboren is, sluit het asielzoekerscentrum waar Omar woonde. Hij verhuisde samen met zijn vriendin en kind naar een ander asielzoekerscentrum. Na enkele maanden sloot ook dat asielzoekerscentrum en verhuisden zij opnieuw naar een andere stad. Het duurde jaren voordat hij iets over zijn asielprocedure hoorde. Uiteindelijk bleek dat hij terug zou moeten keren naar het land van herkomst. Ondanks dat het hem zwaar leek terug te gaan, verwachtte hij er inmiddels veilig te zijn. Hij werkte daarom mee aan zijn terugkeer, maar stelde wel de eis dat zijn gezin bij elkaar zou blijven. Dat was echter niet het uitgangspunt van de betrokken instanties:

Ik vroeg aan immigratie zelf ook van hoe gaan we dat doen? Want we hebben kind en ik laat mijn kind niet verhongeren hier, ja en mijn vrouw die gaat ook niet mee naar mijn land, die komt uit een ander land. Hoe doen wij het? Toen zeiden zij: het kind blijft bij de moeder. Ik zeg: ja de moeder gaat mee. Als zij wil, als ze niet wil, dan neem ik mijn kind mee. Ja, het was gewoon eh een moeilijke situatie in die tijd ook.

HET BELANG VAN EEN HECHT NETWERK

In de zeer instabiele periode waarin mensen zonder verblijfsvergunning in Nederland leefden, waren hechte contacten naast het eigen gezin essentieel om te overleven. Vooral ouderfiguren zorgden voor geborgenheid, vertrouwen, advies en begeleiding in het jongvolwassen leven. Zo vertelden degenen die een periode naar school konden of cursussen in het AZC konden volgen, steeds gestimuleerd te worden door ouderfiguren die geloofden in hun capaciteiten. Eén van de geïnterviewden vertelt:

Soms dacht ik waarvoor doe ik dat eigenlijk? Ik word toch teruggestuurd. Gelukkig had ik een docentcoach en kon ik met hem praten over wat mij dwars zat. Toen had ik een diploma voor [mbo-2], en die foto staat bij zijn bureau. Hij zegt tegen mij: [naam respondent] kijk hier ben ik trots op. Er zit nog meer in jou, het komt goed. Ik zeg: oh

kom op zeg, jij weet niet waar jij over praat. Maar inderdaad, de volgende dag pak ik het weer op. Ik ga naar school.

Daarnaast hielpen vrijwilligers en ouderfiguren de jongeren met onderdak, voedsel en geld. Vooral toen sommigen zelfstandig woonden, maar geen leefgeld meer ontvingen werden zij afhankelijk van deze contacten. Sommigen waren de contacten met hun ouderfiguren die ze in de eerste jaren hadden ontmoet verloren en ontmoetten pas na jaren zonder verblijfsvergunning geleefd te hebben hun nieuwe 'Nederlandse ouders'.

Ook hielpen vrienden en ouderfiguren de geïnterviewden hoop voor de toekomst te behouden, mede door het geven van een gevoel van waardering en erkenning. Het feit dat er iemand naar ze omkeek gaf hun het gevoel dat zij er mochten zijn. Een man vertelt bijvoorbeeld dat hij mocht blijven deelnemen aan het voetbalteam zonder te betalen en dat dit hem een sterk gevoel van verbondenheid gaf. Ook boden ouderfiguren veel steun in de lange procedures. Sommige 'Nederlandse ouders' of 'opa's en oma's' werkten als (vrijwillige) hulpverleners en hadden veel kennis opgebouwd over de asielprocedure en over het leven in Nederland zonder verblijfsvergunning. Anderen verkregen deze kennis, doordat ze betrokken waren geraakt bij het leven van de jongeren. Vaak speelden de ouderfiguren waarmee inmiddels een hecht contact was ontstaan, een cruciale rol in het verkrijgen van een verblijfsvergunning. Door hun kennis én doordat de jongeren hen in vertrouwen namen, zagen zij gronden om een succesvolle nieuwe procedure te starten.

Sara ontmoette een vrijwillige hulpverlener in de periode dat ze geen leefgeld meer ontving en geen verblijfsvergunning had. Ze ontwikkelden een hechte band en ze is hem als een vader gaan beschouwen.

It was wauw you know, sometimes god just send somebody, a helper to you. He was a helper from god. So when I met him I told him, I just talk to him this this this. From there he started to give me little thing for feeding, money, so I can eat. Then helping me with bringing me clothes and everything for me and for my children. Then he came to the house, to see where I'm living and everything. [...] So he helped me with everything. [...] from him I learned how to trust. He made me believe that everybody is not the same. Because I did not trust nobody. From him and his wife. [...] he and his wife were just like walking with me.

Toen Omar in het derde asielzoekerscentrum aankwam, wilde hij opnieuw proberen werk te vinden of naar school te gaan:

Toen kwam ik daar en had ik bedacht dat ik toch echt nu mijn leven moet gaan opbouwen. Want ik had niets, ik ging niet naar school, ik had geen verblijfsvergunning, ik mocht niets. Toen dacht ik: ik ben klaar ermee, ik heb een kind, nu moet ik toch wat doen.

Hij ontmoette een vrijwilliger met wie hij een hechte band ontwikkelde. Deze hielp hem bij zijn procedure en regelde zelfs dat hij voordat hij een verblijfsvergunning had, mocht beginnen met de inburgeringscursus. Ook probeerde Omar opnieuw werk te vinden, wat uiteindelijk lukte, omdat hij zelf contact zocht met werkgevers en om werk vroeg. Hij kreeg een tijdelijke werkvergunning en kon eindelijk iets doen.

Nou, eindelijk voel ik me beter die tijd, want nu ben ik toch bezig met wat te doen.

Samenvattend was het leven na het 18e jaar zonder verblijfsvergunning zeer instabiel en onzeker. Juist in deze tijd werd (de wens voor) een eigen gezin belangrijk voor het ervaren van stabiliteit en geborgenheid. Maar naarmate de jaren zonder verblijfsvergunning voortduurden, zorgde (de wens voor) een eigen gezin juist ook voor onzekerheden en instabiliteit, omdat de rol van een goede partner en ouder niet langer vervuld kon worden. De diepe, hechte contacten met ouderfiguren en vrijwilligers boden in deze moeilijke tijd veel steun en zorgden voor het behoud van enige stabiliteit in het leven.

5.2.3 HET HUIDIGE LEVEN

Ten tijde van het interview waren de geïnterviewden 27 tot 34 jaar en hadden zij allen een verblijfsvergunning. Nog steeds is het voor hen belangrijk een warm netwerk te hebben bestaande uit een ouderfiguur, vrienden en het eigen gezin. Daarnaast spreken ze vaak over 'teruggeven': omdat zij zelf geholpen zijn, willen ze graag andere mensen helpen. Het teruggeven zorgt voor een lijn in hun biografie: de moeilijkheden en opofferingen die zij hebben moeten doorstaan, hebben nut gehad, omdat het hen in staat stelt om anderen te helpen.

CONTINUÏTEIT: TERUGGEVEN

Nadat ze een verblijfsvergunning kregen, werd teruggeven belangrijk om continuïteit te ervaren. Dat teruggeven zorgt voor een rode draad in de biografie, is in onderzoek naar alleenstaande minderjarige asielzoekers vaker beschreven (Devenney, 2017; Pastoor, 2015). Andere mensen helpen draagt bij aan een gevoel van continuïteit: alles wat zij en hun familie hebben moeten opofferen om in een nieuw land te leven, is niet voor niets geweest.

Drie geïnterviewden, waaronder Omar, benadrukken dat hun schoolloopbaan hen in staat heeft gesteld iets terug te geven. Nadat zij een verblijfsvergunning kregen, hebben zij een mbo-2- of hbo-opleiding (bijna) afgerond. Ten tijde van het interview hadden zij ook een baan op dat niveau. Voor sommigen was hun schoolloopbaan in de eerste periode in Nederland niet van grote betekenis, maar op een gegeven moment raakten zij zeer gemotiveerd om een opleiding te gaan volgen. Opleiding en werk werden erg belangrijk, maar de richting of sector was minder van belang en ze kozen vooral op basis van advies van anderen. Zij hebben wat betreft hun schoolloopbaan meer bereikt in hun leven dan ze ooit gedacht hadden. In het land van herkomst hadden zij niet verwacht een opleiding te volgen en een baan te hebben zoals ze nu hebben. In hun werk helpen zij andere mensen, waardoor zij iets terug kunnen geven aan Nederland. Daarnaast vertellen zij in het interview vaak dat zij nu rolmodellen zijn. Zij zijn trots op wat ze hebben bereikt en willen door het delen van hun verhaal vrienden en kennissen motiveren en inspireren om door te zetten, hulp te vragen en veel te leren. Twee van hen hebben kinderen. Zij willen hun verhaal delen met hun kinderen om hen zo te stimuleren om altijd door te zetten. Ook willen twee van de drie in de toekomst de in Nederland opgedane kennis inzetten voor verbeteringen in het land van herkomst. De moeilijke gebeurtenissen uit het verleden hebben hierdoor bijgedragen aan de huidige positie als ouder en rolmodel. Het feit dat ze ondanks alle moeilijkheden steeds hebben doorgezet, een opleiding hebben gevolgd en nu een baan hebben, zorgt voor continuïteit in hun biografie. Hierdoor zijn zij nu in staat om goed voor zichzelf en hun gezin te zorgen.

Toen Omar een verblijfsvergunning kreeg kon hij meteen aan het werk op de plek waar hij via een werkgeversverklaring al had gewerkt. Bovendien ging hij met hulp van de docenten van de inburgeringscursus stage lopen. Toen dat goed bleek te gaan, kon hij bij zijn stageplek werken en daar een mbo-1- en later een mbo-2-opleiding volgen. Hij is er trots op dat hij werk heeft en in de tijd dat hij geen vergunning had, wel tijdelijk gewerkt heeft en naar school is gegaan. Hij gebruikt zijn verhaal om anderen te stimuleren hetzelfde te doen:

Ik heb veel vrienden hier advies gegeven [...] Zij zeggen: we hebben geen werk en dit en dat. Ik zeg je hebt geen werk, wat ga je doen, koop een boek van rijbewijs. Je bent toch vrij, je hebt geen werk, dan heb je werk. Lees even die boeken door, oefenen, dan heb je toch wat te doen. Het is voor jouw toekomst goed. Hij heeft dat gedaan. Na een jaar komt ie met een pasje hier. Dus ik zeg: nou zie je, je hebt geen werk, maar je hebt wel wat nu. En nu heeft hij een auto, hij heeft een baan. Ik zeg: zie je, je moet gewoon iets verzinnen, je moet gewoon bedenken iets te doen.

Inmiddels kan hij een goede vader en partner zijn en vertelt hij zijn verhaal te willen delen met zijn kinderen. Zijn verhaal is nu rond:

Nu ben ik eind. Ik weet niet wat ik nu nodig heb, gewoon gezondheid. Dat wil ik nu aan god vragen, meer niet. Ja, ik heb al een baan, ik heb al kinderen, ik heb een auto, ik heb al een huurhuis voorlopig en misschien een koophuis komt ook nog. En dan gewoon even zo het leven voor die kinderen opbouwen. Aan hun toekomst ook geven en dan verder dit verhaal vertellen aan hen later, hoe het allemaal is gekomen. Ja, zo is het, zo was mijn leven.

De vier andere geïnterviewden willen ook graag andere mensen helpen en zo iets teruggeven. Zij verkeren in een economisch marginale positie. Drie van hen hebben slechts een mbo-1-opleiding afgerond en de vierde is nooit in Nederland naar school geweest. Slechts één van hen heeft werk, de anderen leven van een uitkering. Twee mensen, waaronder Sara, zijn bezig met (het starten van) een opleiding. Ook vanuit deze economisch marginale situatie zijn zij in staat om terug te geven. Sommigen proberen andere 'lotgenoten' te helpen. Zo neemt iemand deel aan demonstraties tegen detentie en uitzetting van asielzoekers en probeert Sara mensen waarvan de asielprocedure lang duurt of die onrechtmatig in Nederland verblijven hoop te geven door het delen van haar eigen verhaal. Vaak wordt een succesvolle schoolloopbaan beschouwd als de basis om terug te kunnen geven (Devenney, 2017; Luster et al., 2010;

Pastoor, 2015). Uit de verhalen van deze geïnterviewden blijkt echter dat teruggeven niet alleen mogelijk is wanneer iemand een succesvolle schoolloopbaan heeft. Ook mensen in een economisch marginale positie, vinden continuïteit in hun leven door terug te geven in hun rol als ouders en lotgenoten.

Twee mensen, waaronder Sara, vertellen wel dat ze nog meer terug zouden willen geven, maar dat daarvoor een opleiding en werk noodzakelijk zijn. Zij hebben er vertrouwen in dat zij deze dromen in de toekomst zullen waarmaken. Voor één geïnterviewde is bovendien het afronden van de opleiding van belang om in de toekomst een goede echtgenoot en vader te kunnen zijn.

Toen ik Sara interviewde, had ze ruim een jaar een verblijfsvergunning. Ten tijde van het interview was ze bezig met de voorbereidingen voor het staatsexamen en was ze van plan daarna te beginnen met een opleiding. Dat ziet ze als noodzakelijk voor een zelfstandig leven én om meer terug te kunnen geven:

I want to fight to, I think it is going to be ok, but now I have to pay for myself, but I don't really care. I want to be somebody, I really want to become eh I want to be somebody. [...] My dream is I want to have an orphanage home in Africa, I don't care about Africa, but just to have an orphanage for children that are suffering, that don't have family, the ones I can help. That is my dream, that is what I'm just fighting for. That is why I said I really want to go to school. I don't like this, that what I'm receiving now, depending on the government, I don't like it. I want to go to school and to work for myself. If I work, I know I'm working for my money. Than I can save to do what I want to do.

Twee andere geïnterviewden hebben er weinig vertrouwen in dat zij in de toekomst een betere economische positie zullen krijgen. Toch zijn zij tevreden met hun huidige positie, omdat zij én hun kinderen in Nederland gezond en veilig zijn en omdat Nederland hun kinderen een goed toekomstperspectief biedt.

BELEMMERINGEN

Om een goede partner en ouder te zijn en om iets terug te kunnen geven, is het voor velen belangrijk om een opleiding af te ronden en te werken. Het vinden van werk en het volgen van een opleiding op latere leeftijd is echter niet gemakkelijk en is dan ook niet voor iedereen mogelijk gebleken. Werk vinden wordt belemmerd door de taalachterstand die is opgebouwd doordat zij jarenlang niet naar school konden. Ook het lage

opleidingsniveau en het gebrek aan (geldige) werkervaringen spelen mee. Bovendien blijkt het alsnog volgen van een opleiding niet altijd mogelijk. Ook daarvoor beheersen zij de Nederlandse taal vaak onvoldoende, waardoor ze eerst een taal cursus moeten volgen. Dit kost dus extra tijd, terwijl zij al ouder zijn dan andere studenten, iets wat mbo-opleidingen vaak als obstakel zien. Daarnaast hebben sommigen weinig geld om een opleiding te volgen en zijn zij inmiddels te oud om studiefinanciering te ontvangen voor de gehele opleiding. Ook zijn er mensen die alleen de zorg dragen voor jonge kinderen en voor wie de kinderopvang te duur is. Sommigen hoorden bovendien van de gemeente dat hun opleiding voldoende was en dat deze niet extra wilden investeren in een hogere opleiding. Hieruit blijkt het 'discours van gebrek' waarin migranten worden gezien als een achtergestelde groep die allerlei gebreken vertoont (Ponzoni et al., 2017) (zie hoofdstuk 3). Een hogere opleiding voor migranten, zeker degenen met een taalachterstand, wordt hierdoor als een uitzondering beschouwd.

Naast belemmeringen in de (school)loopbaan ervaren sommigen belemmeringen in het opbouwen van een hecht netwerk. Zij zijn veel eerdere relaties verloren door de vele verhuizingen, waardoor zij het moeilijk vinden andere mensen te vertrouwen én er op te vertrouwen dat de relatie blijvend is. Sommige geïnterviewden vertellen dan ook een klein netwerk te hebben en vrienden te missen. Ook vertellen mensen over het gemis van hun eigen ouders in hun leven. Sommigen weten dat hun ouders niet meer leven en geven aan ze nog altijd te missen. Het feit dat ze in Nederland een goed leven hebben, helpt hun om met het gemis om te gaan. Zo vertelt een man:

Helaas zijn mijn ouders overleden. [...] Als ik terugdenk aan hen, het is heel erg pijnlijk. Chronische pijn die nooit overgaat, zeg ik altijd tegen mijn vrouw. Maar tegelijkertijd, ik ben heel erg blij en trots. Want ik had in mijn land nooit gedroomd, misschien mijn vader zelfs niet, om zo in het leven te staan.

Anderen hebben geen contact met hun ouder(s) en proberen op verschillende manieren hen te vinden. Eén man vertelt dat het niet weten waar zijn moeder is, hem soms volledig verlamt (zie ook Luster et al., 2008). Hij vertelt dat hij niet na kan denken over zijn toekomst, voordat hij haar heeft gevonden.

HET BELANG VAN EEN HECHT NETWERK

Ook nadat de geïnterviewden een verblijfsvergunning hebben, blijft een hecht sociaal netwerk van belang. Ten eerste zijn sociale contacten essentieel voor het vervolgen van de (school)loopbaan op latere leeftijd. Vrienden, vrijwilligers, liefdesrelaties,

ouderfiguren en eigen kinderen deelden kennis over de schoolloopbaan, gaven adviezen en vertrouwen. Zo kreeg Omar direct een contract bij de werkgever waar hij tijdelijk had gewerkt met een werkvergunning. Ook kon hij meteen het inburgeringsexamen doen toen hij een verblijfsvergunning kreeg, omdat hij, door de hulp van een vrijwilliger, de cursus al voor die tijd aan het volgen was. Een ander kon direct aan de slag bij de werkgever waar hij voor het verkrijgen van de verblijfsvergunning stage had gelopen. Voor degenen die werk kregen, waren ook de contacten met collega's van belang om de schoolloopbaan te continueren op latere leeftijd. Zo heeft Omar via het werk zijn mbo-1- en mbo-2-opleidingen gevolgd en werd een andere geïnterviewde gewezen op de 21+-toets waardoor hij met zijn mbo-3-diploma kon starten aan een hbo-opleiding.

Ten tweede blijft de behoefte aan een ouderfiguur die geborgenheid biedt en vertrouwen en advies geeft voortbestaan in de periode dat mensen volwassen zijn en een verblijfsvergunning hebben. De meeste geïnterviewden hebben nog steeds contact met ouderfiguren die zij eerder hadden ontmoet of hebben in hun nieuwe woonplaats nieuwe ouderfiguren leren kennen. Het feit dat deze mensen er altijd voor hen zijn en geborgenheid bieden is van groot belang. Zo vertelt een man over zijn contactpersoon van de gemeente:

De eerste week dat ik hier woonde, kreeg ik heel veel stress. Ik denk zo veel. Het was laat in de avond. Hij slaapt, mijn contactpersoon. Ik ga daarheen, ik zeg: ik kan niet slapen. Ik ben daar gaan slapen op de bank. Ik was een beetje eh bang, ik was een beetje bang, omdat het was mijn eerste keer hier. We hebben veel zitten praten, ook met zijn vrouw.

Sara vertelt over haar 'Nederlandse vader':

He is still helping me. He is still my godsent, he is still my father.

Omar heeft nog steeds contact met de man die hem tijdens de procedure erg heeft geholpen. Daarnaast vertelt hij over de steun van andere mensen:

Mensen van de kerk bijvoorbeeld, we hebben samen de borg gedeeld, samen eten. En dan natuurlijk collega's. Ik heb veel mensen leren kennen die belangrijk zijn. Mensen die ik kan bellen: oh help, ik heb dit nodig.

De geïnterviewden voelden zich dus veilig en zeker vanaf het moment dat zij een verblijfsvergunning kregen. Zij ervaren continuïteit in het leven, omdat ze terug kunnen geven. Sommigen hebben bovendien meer bereikt dan zij ooit konden dromen. Anderen willen graag een betere sociaal-economische positie, maar het vervolgen van de schoolloopbaan op latere leeftijd blijkt geen gemakkelijke opgave te zijn. Sociale contacten zijn daarbij nog steeds ondersteunend. Bovendien zijn hechte contacten met ouderfiguren ook in het volwassen leven belangrijk voor geborgenheid, vertrouwen en advies. Toch hebben sommigen moeite om nieuwe relaties aan te gaan en erop te vertrouwen dat relaties blijvend zijn, omdat zij zoveel hechte contacten zijn verloren.

5.2.4 SAMENVATTING RESULTATEN

Ik heb in deze paragraaf laten zien dat het hebben van een hecht netwerk bestaande uit vrienden, ouderfiguren en het eigen gezin en het in staat zijn om terug te geven, voor deze geïnterviewden cruciaal zijn om continuïteit in het leven te ervaren. In de beginperiode boden structurele factoren voldoende ruimte om hechte contacten aan te gaan. Door de opvang, school en sportverenigingen, had iedereen in de eerste periode mogelijkheden om in contact te komen met ouderfiguren en vrienden. De sociale netwerken waren soms klein, maar boden voldoende geborgenheid, veiligheid en vrijheid, zodat mensen zich weer jong konden voelen. Maar verhuizingen, het moeten verlaten van de zorg op 18jarige leeftijd en het ontbreken van een verblijfsvergunning belemmerden het opbouwen en onderhouden van contacten en maakten het leven onzeker en instabiel. In de periode na het 18e jaar werd (de wens voor) een eigen gezin als bron van continuïteit, geborgenheid, voldoening en volwassenheid van belang. Dit was voor veel mensen een belangrijk tegenwicht tegen de instabiele situatie waarin zij verkeerden. Maar naarmate de jaren zonder verblijfsvergunning voortduurden en de druk op terugkeer toenam, werkten de structurele factoren zeer belemmerend voor de wens een goede ouder en partner te zijn. De geïnterviewden konden geen opleiding volgen, niet werken en konden hun kinderen geen stabiel leven en toekomst bieden. Hoewel ze in deze periode veel contacten verloren, waren (nieuwe) contacten essentieel om te overleven. Zij zorgden niet alleen voor voedsel en onderdak, maar boden ook geborgenheid, vertrouwen en advies en hielpen hoop op een goede toekomst te behouden. Hiermee boden contacten mogelijkheden om een leven in Nederland op te bouwen, ondanks de beperkende institutionele factoren van waaruit dit sterk werd ontmoedigd. Ook na het verkrijgen van de verblijfsvergunning blijft deze steun van contacten erg belangrijk. De meeste van de zeven geïnterviewden zijn ondanks alle belemmeringen met behulp van contacten verder gegaan met hun leven en hebben uiteindelijk een leven opgebouwd waar zij tevreden mee zijn.

5.3 Discussie en conclusie

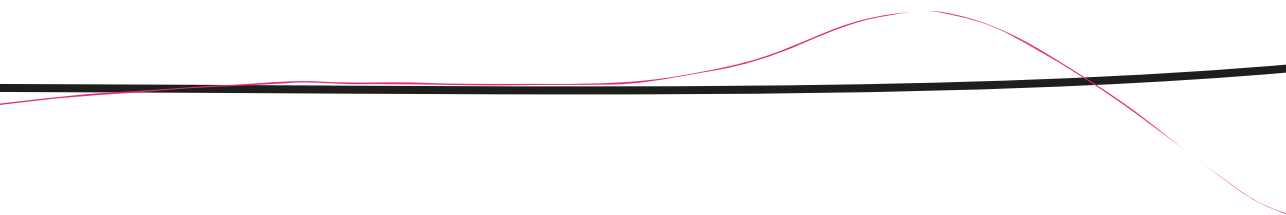
De verhalen van de zeven geïnterviewden laten zien dat de behoeften aan een hecht sociaal netwerk botsen met de institutionele mogelijkheden om hieraan te voldoen. Gedurende hun levensloop in Nederland, probeerden zij steeds continuïteit in het leven te ervaren door een hecht netwerk waar zij eerst opnieuw jong konden zijn, later een goede ouder en partner konden zijn en aan wie zij konden teruggeven. Deze manieren om continuïteit te ervaren leken goed te passen binnen de maatschappelijke structuren, maar werden daar ook steeds door beperkt.

In de eerste periode konden de geïnterviewden weer jong zijn, doordat zij zich niet met de toekomst hoefden bezig te houden en zich veilig en geborgen voelden door contacten met leeftijdsgenoten en volwassenen en door vrijetijdsactiviteiten in de opvang. Het leven in liminaliteit was voor deze groep zowel ontwrichtend als bevrijdend. Zij vertellen zowel over angsten en onzekerheden als over de vrijheid door het opnieuw jong kunnen zijn. De contacten en activiteiten zorgen voor routine, voorspelbaarheid en stabiliteit, wat nodig is om ontologische zekerheid te ervaren (Chase, 2013). Maar de verhuizingen en het verplicht verlaten van de zorg op 18jarige leeftijd belemmerden het onderhouden van een geborgen en veilig netwerk. In onderzoek naar jongeren die in de jeugdzorg zijn opgegroeid, is vaak gewezen op de verschillen in de transitie naar volwassenheid tussen jongeren die wel en niet bij hun ouders opgroeien. Waar de eerste groep kan 'jojoën' tussen zelfstandigheid en steun van ouders en de optie hebben om terug naar huis te keren bij moeilijkheden, is de transitie naar volwassenheid voor de laatste groep een meer lineair, versneld en gecomprimeerd (op alle gebieden gelijktijdig) proces (Stein, 2019). Het plotseling op alle gebieden zelfstandig moeten zijn, paste niet bij de wens van de geïnterviewden om jong en vrij te zijn. De meesten hadden wat langer willen genieten van de geborgenheid en veiligheid van volwassen begeleiders. Voor hen geldt dus dat er een discrepantie ontstaat tussen de structurele mogelijkheden (opvang eindigt bij 18 jaar) en zowel het zelfbeeld (jong zijn en volwassen begeleiders nodig hebben) als de mogelijkheden die andere jongeren in Nederland hebben. Dit bedreigt de ontologische zekerheid, wat te zien is in de gevoelens van eenzaamheid en onveiligheid die veel geïnterviewden in die tijd ervaren.

In de onzekere periode zonder verblijfsvergunning na het 18e jaar werd (de wens voor) een eigen gezin de manier om continuïteit te ervaren, terwijl er tegelijkertijd weinig ruimte was om een goede ouder en partner te zijn. Vervliet et al. (2014) wijzen erop dat het moederschap niet alleen een stabielere, maar ook een door de samenleving

meer gewaardeerde identiteit is dan 'asielzoeker' of 'adolescent'. Bovendien was een eigen gezin – ook voor de vaders – de enige manier om zich volwassen te voelen, omdat andere kenmerken van volwassenheid zoals financiële onafhankelijkheid, een opleiding afronden en werken, onmogelijk waren. Een eigen gezin lijkt daarmee dus een binnen de maatschappelijke structuren passende manier om continuïteit te ervaren. Maar zij konden geen goede partner en ouder zijn, omdat zij niet konden werken, afhankelijk waren van anderen voor onderdak en geld en niet konden zorgen voor stabiliteit in het leven van hun kinderen. Naarmate de instabiele jaren zonder verblijfsvergunning voortduurden en de druk op terugkeer toenam, konden ze de rol van een goede partner en ouder steeds minder goed vervullen. Dit zorgde voor ontologische onzekerheid: er was een grote discrepantie tussen wat binnen de structuren mogelijk was en wat zij als partner en ouder in Nederland hadden verwacht te kunnen bieden. Zij vielen terug in een situatie van liminaliteit, opnieuw stonden zij op de grenslijn tussen het land van herkomst en Nederland en tussen de kindertijd en volwassenheid. In deze periode paste dit echter niet langer bij het zelfbeeld van een goede partner en ouder. Hierdoor werd het eigen gezin steeds meer een bron van onzekerheid en falen in plaats van een bron van stabiliteit en waardering.

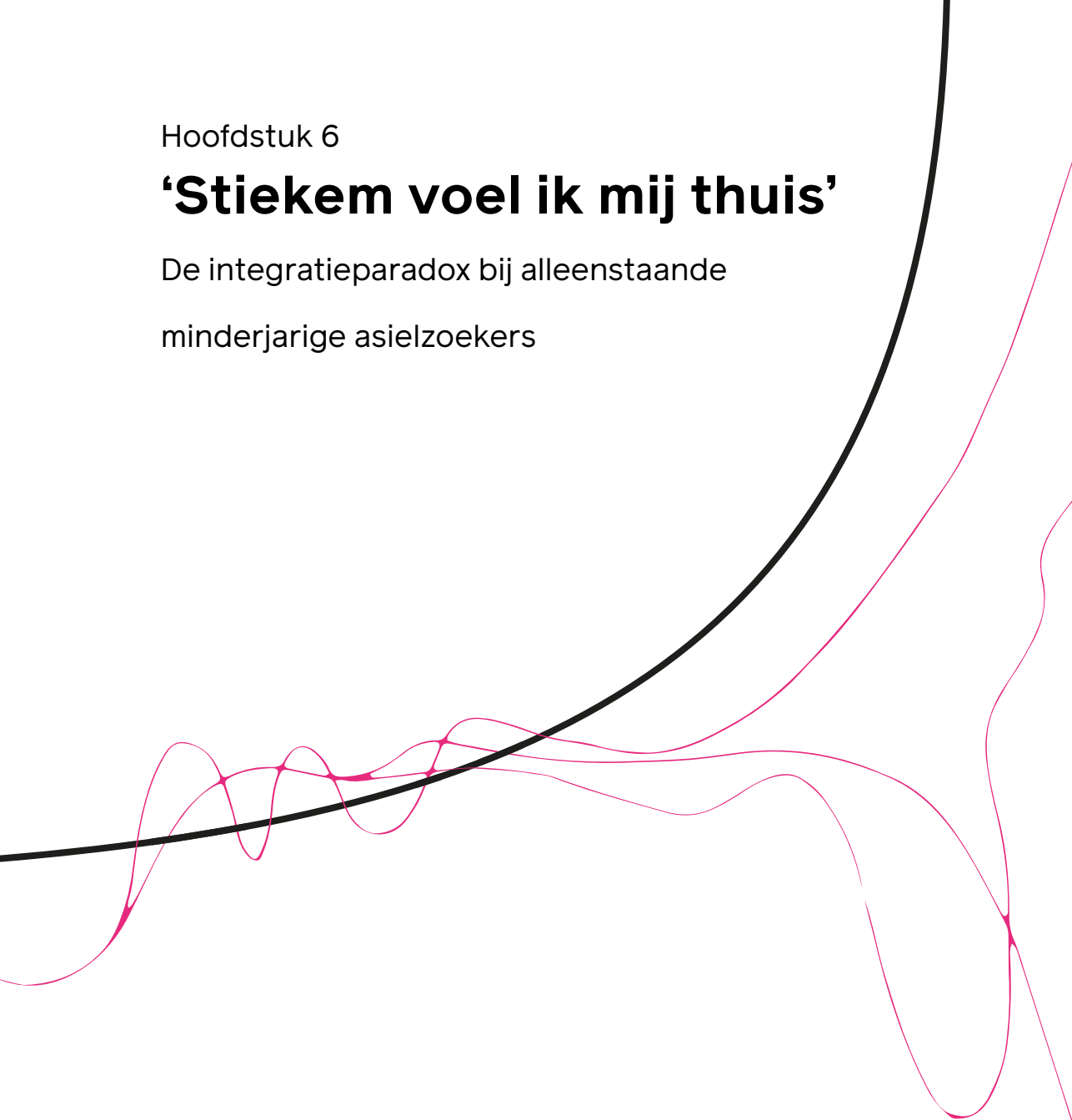
Dit laat een paradox zien: jongeren die 18 worden en de zorg moeten verlaten, dienen abrupt en op alle gebieden tegelijkertijd zelfstandig te zijn, terwijl het niet bezitten van een verblijfsvergunning ze juist sterk afhankelijk maakt. Dit is extra ontwrichtend voor mensen met kinderen, omdat die afhankelijkheid niet past bij het ouderschap. Door de praktische en emotionele steun van contacten zijn zij toch deze moeilijke tijd doorgekomen. Deze contacten en de stabiliteit van de verblijfsvergunning, zorgen ervoor dat zij uiteindelijk een goed leven in Nederland hebben opgebouwd. Hoewel sommigen een (te) klein netwerk hebben, hebben zij allemaal hechte relaties bij wie ze altijd kunnen schuilen en voor wie zij een kamer kunnen vrijhouden.

Hoofdstuk 6

‘Stiekem voel ik mij thuis’

De integratieparadox bij alleenstaande
minderjarige asielzoekers

*Behind it all there's ordinary life
And would you want me standing in the same light?
I wasn't wary of trouble when it's under my skin
They never made me aware of all of those things
And they were your words,
so don't leave them on their own
You should stand by them, build them a throne
And if you want me, then have me maybe
I will build you the happiest home*

Trials – London Grammar

6.1 Inleiding

Dit citaat is het eerste couplet van een liefdeslied. Hoewel dit lied waarschijnlijk geschreven is vanuit de gevoelens voor één persoon, weerspiegelt het de gevoelens van veel geïnterviewden voor Nederland. Dit hoofdstuk gaat dan ook over affectie, de emotionele verbondenheid met Nederland.

In de twee vorige hoofdstukken is de levensloop van de geïnterviewden besproken. Hierbij was er een groot verschil tussen mensen in hun wensen en verwachtingen gedurende de eerste periode in Nederland. Er waren mensen die droomden over een succesvolle schoolloopbaan en een goede positie op de arbeidsmarkt (hoofdstuk 4). Hun verhalen zijn vooral geconcentreerd rondom het opbouwen van deze positie. Anderen hadden bij aankomst minder hoge verwachtingen van hun (school)loopbaan. In hun verhalen was het belangrijkste thema het opbouwen en onderhouden van een hecht sociaal netwerk (hoofdstuk 5). In dit laatste empirische hoofdstuk bespreek ik hoe het samenspel van de eigen wensen en verwachtingen en de structurele mogelijkheden en belemmeringen om deze te realiseren, van invloed is geweest op de wijze waarop en de mate waarin zij zich in Nederland thuis voelen. In dit hoofdstuk laat ik zien dat mensen die een succesvolle schoolloopbaan wensten, hogere verwachtingen hebben van hun sociaal-economische positie in de samenleving en hierdoor sneller hun verbinding met Nederland verliezen door ervaringen met uitsluiting. Dit komt deels overeen met de 'integratieparadox' die in diverse onderzoeken naar migranten in Nederland is beschreven (Di Saint Pierre et al., 2015; Eijberts & Ghorashi, 2016; Geurts et al., 2020; Gijsberts & Vervoort, 2009; Muller, 2011; Pozzo & Nerghes, 2020; Rouvoet et al., 2017; Van Doorn et al., 2013; Verkuyten, 2016). Voordat ik de verhalen van de geïnterviewden presenteert, sta ik eerst stil bij wat thuis voelen betekent en licht ik de integratieparadox toe.

6.1.1 THUIS VOELEN

Thuis voelen is sinds het begin van deze eeuw centraler komen te staan in het publieke en politieke discours rondom de integratie van migranten (Duyvendak, 2011; WRR, 2007). Migrantendienen steeds meer te laten zien dat zij zich gehecht en verbonden voelen aan Nederland en loyaal zijn aan dit land (Duyvendak, 2011; Schinkel & Van Houdt, 2010; WRR, 2007). Hierbij hanteert men vaak een essentialistisch en statisch begrip van thuis voelen: migranten voelen zich óf verbonden met Nederland óf met hun land van herkomst (Duyvendak, 2011; Ghorashi, 2016). Zij dienen dus een keuze te maken tussen beide

landen. Deze essentialistische benadering is bijvoorbeeld terug te zien in discussies over dubbele nationaliteiten en vragen of men zich meer in Nederland of in het land van herkomst thuis voelt.

Thuis voelen is echter een zeer dynamisch en gelaagd proces (Eijberts & Ghorashi, 2016; Ghorashi, 2016; Yuval-Davis, 2016). Het is een emotionele verbondenheid met echte, verbeelde, herinnerde of symbolische plekken, ruimtes, groepen en mensen (Eijberts, 2013). De gelaagdheid ontstaat doordat het thuisgevoel voortkomt uit meerdere emoties die, afhankelijk van het individu, de positie in de samenleving, de context en specifieke situatie, in meer of mindere mate belangrijk zijn voor de totstandkoming van het thuisgevoel (Eijberts, 2013). Bovendien kunnen mensen zich thuis voelen op verschillende niveaus, variërend van iemands werkplek tot een buurt, stad, land of zelfs de wereld (Eijberts, 2013) en van één persoon tot de gehele mensheid (Yuval-Davis, 2016). Ook kunnen mensen zich op het ene niveau wel verbonden voelen en op het andere niveau niet. Zo blijkt uit verschillende onderzoeken dat migranten zich minder snel verbonden voelen met Nederland, maar wel met de stad waar zij wonen (Crul & Schneider, 2010; Konyali & Keskiner, 2018; Van Bochove, Rusinovic, & Engbersen, 2009). Ook kunnen mensen zich op hetzelfde niveau gelijktijdig met meerdere plekken verbonden voelen, bijvoorbeeld met meerdere landen.

6.1.2 INTEGRATIEPARADOX

Klassieke assimilatie theorieën gaan er van uit dat de verbondenheid met het gastland wordt bevorderd door verbetering van de onderwijs- en arbeidsmarktpositie (Verkuyten, 2016). Ook in het dominante discours over integratie in Nederland wordt verondersteld dat 'integratie' in het ene domein zal leiden tot 'integratie' in het andere domein. Zo denken veel beleidsmakers dat participatie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt bijdraagt aan verbondenheid met Nederland (Verkuyten, 2016). Tegelijkertijd veronderstelt het huidige assimilatiediscours juist dat verbondenheid met Nederland een voorwaarde is om deel te kunnen nemen aan het onderwijs en op de arbeidsmarkt (Eijberts, 2013). In beide gevallen is de verwachting dat mensen met een goede economische positie (qua werk en opleiding) zich ook in Nederland meer thuis voelen dan mensen met een economisch marginale positie. Uit steeds meer onderzoeken blijkt echter dat hoger opgeleide migranten en degenen met een goede arbeidsmarktpositie, zich juist minder verbonden voelen met de Nederlandse samenleving (Verkuyten, 2016). Dit wordt verklaard door de integratieparadox: het fenomeen dat migranten die sterk zijn gericht op participatie in en acceptatie door de samenleving, meer gevoelig zijn voor uitsluiting en zich hierdoor juist afkeren van de samenleving.

De integratieparadox is in verschillende kwantitatieve onderzoeken in Nederland aangetoond. Hierbij is voornamelijk gekeken naar verschillen tussen hoger en lager opgeleide migranten in hun ervaringen met uitsluiting. Steeds blijkt dat hoger opgeleide migranten meer discriminatie en minder sociale acceptatie ervaren dan lager opgeleide migranten (Gijsberts & Vervoort, 2009; Van Doorn, et al., 2013; Verkuyten, 2016). Dit leidt bovendien tot een negatievere houding jegens de Nederlandse samenleving en 'autochtone' Nederlanders (Ten Teije et al., 2013; Verkuyten, 2016). Ook voelen hoger opgeleide Turkse migranten en degenen met een goede positie op de arbeidsmarkt, zich minder verbonden met Nederland (Geurts et al., 2020). Onder vluchtelingengroepen blijkt dat hoger opgeleiden meer persoonlijke discriminatie ervaren, waardoor zij een verhoogde kans hebben om terug te willen keren naar het land van herkomst (Di Saint Pierre et al., 2015). Het Sociaal en Cultureel Planbureau liet zien dat hoe hoger vluchtelingen zijn opgeleid, des te meer discriminatie zij in Nederland ervaren en des te negatiever zij oordelen over de houding van Nederlanders jegens 'allochtonen' (Muller, 2011).

Buijs et al. (2006) schreven voor het eerst over de integratieparadox. Zij beschreven dat Marokkaans-Nederlandse jongeren sterker georiënteerd zijn op de Nederlandse samenleving en daardoor meer betekenis hechten aan erkenning en acceptatie door die samenleving dan bijvoorbeeld Turks-Nederlandse jongeren (Buijs et al., 2006, p. 202). Dit maakt hen ook gevoeliger voor uitsluiting en discriminatie. Indien zij negatieve bejegening ervaren, kunnen zij zich afkeren van de samenleving en hun heil gaan zoeken in een afwerende, eigen groepsidentiteit (Buijs et al., 2006, p. 209).

Uit kwalitatief onderzoek blijkt dat de integratieparadox niet te absoluut moet worden opgevat (Omlo, 2011). Ten eerste zijn er verschillende niveaus waarop mensen zich verbonden kunnen voelen met de samenleving (mensen, plekken, buurten, steden) (Rouvoet et al., 2017) én zijn er verschillende vormen van uitsluiting (impliciet tot openlijk agressief) (Omlo, 2011). Ten tweede vinden processen van in- en uitsluiting gelijktijdig plaats, waardoor iemand zich ook gelijktijdig wel en niet verbonden kan voelen (Eijberts & Ghorashi, 2016; Omlo, 2011). Eijberts en Ghorashi (2016) noemen dit de 'dubbelheid van inclusie en uitsluiting'. Zij laten zien dat een betere beheersing van de Nederlandse taal een gevoel van vertrouwdheid en inclusie geeft en meer mogelijkheden creëert voor sociale participatie, wat de verbondenheid versterkt. Maar tegelijkertijd leidt een beter begrip van de taal tot meer blootstelling aan het negatieve discours rondom migranten, wat het gevoel van verbondenheid juist doet afnemen. Dit kwam ook naar voren uit onderzoek naar jonge vluchtelingen in Nederland (Pozzo & Nerghees, 2020). Ten derde kunnen mensen verschillende strategieën hanteren om met uitsluiting en discriminatie om te gaan, waardoor het op den duur geen obstakel meer vormt voor het thuisgevoel

(Omlo, 2011). Het proces van verbondenheid met Nederland is dus meer gelaagd en dynamisch dan in kwantitatieve onderzoeken naar de integratieparadox naar voren komt.

Ook uit de verhalen van de geïnterviewden in deze studie komt de integratieparadox naar voren. Sommige mensen met een goede arbeidsmarktpositie, blijken geen emotionele verbondenheid met Nederland te ervaren. Andersom blijkt dat sommige mensen in een economisch marginale positie, zich wél sterk verbonden voelen met Nederland. Aangezien onderzoek naar de integratieparadox zich vaak richt op mensen met een goede arbeidsmarktpositie, is deze kant van de paradox onderbelicht gebleven. Bovendien laat ik in dit hoofdstuk zien dat de emotionele verbondenheid met Nederland voortkomt uit het samenspel van verwachtingen over de sociaal-economische positie en de maatschappelijke condities die de realisatie van deze verwachtingen mogelijk maken dan wel belemmeren. Dit samenspel van persoonlijke en institutionele factoren creëert een gelaagd en dynamisch proces van verbondenheid met Nederland.

VERKLARINGEN INTEGRATIEPARADOX

Dat juist mensen die graag onderdeel willen zijn van de samenleving, gevoeliger zijn voor uitsluiting en discriminatie valt ten eerste te verklaren vanuit de zogeheten theorie van de toegenomen verwachtingen (Buijs et al., 2006). Naarmate iemand meer heeft geïnvesteerd om onderdeel van de samenleving te worden, stijgen ook de verwachtingen om als lid van die samenleving behandeld te worden. Migranten die sterk hebben geïnvesteerd in het leren van de taal, het afronden van een opleiding en/of het bemachtigen van een goede positie op de arbeidsmarkt, zullen verwachten te worden behandeld als een volwaardige burger (Buijs et al., 2006; Di Saint Pierre et al., 2015). Het besef dat ze ondanks alle inspanningen niet helemaal worden geaccepteerd of zelfs worden behandeld als tweederangs burger is voor hen erg teleurstellend en belemmert de verbondenheid met Nederland (Buijs et al., 2006; Ghorashi, 2003; Verkuyten, 2016). Dit besef kan bijvoorbeeld ontstaan als migranten na het afronden van een opleiding merken dat de mogelijkheden op de arbeidsmarkt voor hen beperkter zijn vanwege discriminatie (Buijs et al., 2006; Gijsberts & Vervoort, 2009; Van Doorn et al., 2013). Maar ook meer subtiele vormen van uitsluiting in het sociale leven, het onderwijs of de arbeidsmarkt kunnen het gevoel geven dat men ondanks alle investeringen en ondanks de goede positie, nooit als een 'echte' Nederlander beschouwd zal worden (Eijberts & Ghorashi, 2016; Ghorashi, 2018b; Omlo, 2011; Verkuyten, 2016).

Ten tweede valt de integratieparadox te verklaren vanuit de theorie van blootstelling. Daarbij is de gedachte dat mensen die zich meer richten op participatie in de samenleving ook eerder blootgesteld worden aan negatieve bejegening en het negatieve discours rondom migranten (Van Doorn et al., 2013). Alleen al het beheersen van de

taal kan zorgen voor meer bewustzijn en begrip van het negatieve discours, waardoor mensen zich minder verbonden kunnen voelen met de samenleving (Di Saint Pierre et al., 2015; Eijberts & Ghorashi, 2016).

6.2 Bronnen van thuisgevoel

De geïnterviewden vertellen over drie bronnen van thuisgevoel: sociale contacten, persoonlijke ontwikkeling en gevoelens van veiligheid, vrijheid, acceptatie, erkenning en waardering.

6.2.1 SOCIALE CONTACTEN

Sociale contacten worden vaak gezien als de belangrijkste bron van binding met een plek (Eijberts, 2013, 275). Sociale contacten zijn dan ook voor alle geïnterviewden van belang voor hun thuisgevoel, ongeacht hun aspiraties en verwachtingen van het leven. Zo is voor iedereen met een partner en/of kinderen, het eigen gezin een belangrijke basis voor het thuisgevoel. Ook vertellen mensen die in Nederland ouderfiguren hebben ontmoet, dat zij zich door hen sterk met Nederland verbonden voelen. Tegelijkertijd missen sommigen de hechte contacten in het land van herkomst.

Ik ben niet hier geboren, ik ben hier opgegroeid. Mijn verstand is hier, mijn gevoel is daar. Kort en krachtig. Mijn verstand is hier in de zin van ik heb kinderen hier, ik heb mijn vrouw, verantwoordelijkheid. En mijn gevoel is daar te gaan, maar ik kan daar ook niet helemaal blijven. [...] Mijn gevoel is daar omdat mijn familie ook daar is. Soms op bepaalde momenten voel ik mij toch alleen, hoewel ik een gezin heb, maar dan denk ik: ach, had ik nu maar bij mijn zus gezeten, een beetje kletsen over vroeger.

Sommige geïnterviewden vertellen ook over de sterke verbondenheid met vrienden in Nederland. Dit gaat vaak om zowel mensen uit hetzelfde land van herkomst als om mensen die in Nederland zijn geboren. Ook contacten binnen de geloofsgemeenschap zijn voor sommigen erg belangrijk. Sociale netwerken die een brug kunnen vormen tussen het oude en het nieuwe zijn van belang voor het opbouwen van een leven in een nieuw land (Luster et al., 2010; Wade, 2011). Ook vertellen enkele mensen zich thuis te voelen in de stad waar zij (vaak al jarenlang) wonen, vanwege hun contacten daar. Sommigen vertellen daarnaast een sterke verbondenheid te voelen met de woonplaats

van hun ouderfiguren. Ook al wonen zij daar zelf niet (meer), het dorp of de stad van hun 'Nederlandse ouders' is hun thuis geworden.

[dorp] is nu ook een beetje deel van mij geworden. Toen ik [...] ben verhuisd, kwam ik daar heel lang niet. En toen ging ik één keer daar naartoe, toen dacht ik: oh ja. Dan heb je een beetje heimwee: Oh ja, hier moet ik zijn. Toen ben ik weer daar gaan voetballen en dus [dorp] heeft een hele mooie toevoeging in mijn leven.

Enkele geïnterviewden die vijf jaar of langer hebben moeten wachten op een verblijfsvergunning, vertellen dat zij buiten het eigen gezin en ouderfiguren weinig contacten hebben. Het lange wachten op een verblijfsvergunning en de vele verhuizingen hebben er voor gezorgd dat veel contacten verloren zijn gegaan. Ook vertellen zij over het verschil in sociale positie ten opzichte van hun vroegere vrienden, waardoor het contact niet in stand kon blijven. Daarnaast vertellen sommigen die vijf jaar of langer hebben moeten wachten op een verblijfsvergunning, geen diepe vriendschappen meer te willen, omdat ze te vaak goede vrienden zijn kwijtgeraakt. Buiten de liefdesrelatie, de kinderen en ouderfiguren om, vinden zij het lastig om mensen te vertrouwen én er op te vertrouwen dat de relatie blijvend is.

...ik vind het ook wel zonde, heeft ook met vertrouwen te maken. Ook tot nu toe zeg ik tegen mijn kind [...] wen niet aan mensen [...] die dicht bij jou zijn zeg maar. Ik zeg altijd: ik heb geen vrienden. Ik heb in de eerste jaren veel mensen leren kennen. [...] Ik had een heel goede band, een soort broederband met ze. [...] Stel dat ik zeg: oh dat is een dikke mattie van me, [...] en dan heeft hij geen papier, moet hij uit het land vertrekken. [...] Mensen met wie ik echt goed kon opschieten, ben ik uit het oog verloren [huilt]. Niet meer wat gehoord van hen, ik weet niet waar ze zitten.

Sociale contacten zijn dus voor alle geïnterviewden van belang voor hun thuisgevoel en verbondenheid met plekken in Nederland. Maar voor sommigen die vijf jaar of langer hebben moeten wachten op hun verblijfsvergunning, wordt het thuisgevoel belemmerd door het verlies van contacten en het gebrek aan vertrouwen dat contacten duurzaam zijn.

6.2.2 PERSOONLIJKE ONTWIKKELING

Verwachtingen over de persoonlijke ontwikkeling bepalen of men zich in Nederland geworteld voelt ('rootedness') en of men een goede toekomst in Nederland ziet ('routedness'). Deze gevoelens worden in de literatuur vaak in verband gebracht met het thuisgevoel (Eijberts, 2013; Omlo, 2011).

Geworteld zijn ('rootedness') heeft betrekking op diepe wortels die verder reiken dan de eigen generatie (Duyvendak, 2011). Het gaat dan bijvoorbeeld om de etnische afkomst of de oorsprong van de familie, cultuur of stam. Alleenstaande minderjarige asielzoekers kunnen echter geen diepe wortels hebben in Nederland, aangezien zij en hun familie hier niet geboren zijn. Toch blijkt uit onderzoek naar tweedegeneratiemigranten dat het in Nederland opgegroeid zijn ook een basis voor het thuisgevoel kan vormen. Omlo (2011) heeft het in een onderzoek naar de tweede generatie Marokkaanse-Nederlanders over het grondprincipe: het in Nederland geboren en getogen zijn. Dit past echter niet bij alleenstaande minderjarige asielzoekers, aangezien zij niet in Nederland geboren zijn. Toch vertellen veel geïnterviewden dat zij zich in Nederland thuis voelen, omdat zij hier opgegroeid zijn, bekend zijn met de Nederlandse cultuur en zich hier sterk hebben ontwikkeld. Dit zorgt voor een gevoel dat we in het Nederlands vaak geworteld zijn noemen. Daarom gebruik ik dit begrip, waarmee ik doel op het in Nederland opgegroeid en ontwikkeld zijn en niet op de diepe wortels, die we ook in Nederland vaak aanduiden met het Engelse begrip 'roots'.

De geïnterviewden die een succesvolle schoolloopbaan en een goede positie op de arbeidsmarkt wilden, stellen hogere eisen aan de eigen ontwikkeling dan de geïnterviewden voor wie een hecht sociaal netwerk en een eigen gezin het belangrijkste thema was. Dit heeft gevolgen voor hoe zij zich geworteld voelen en of zij een goede toekomst voor zich zien.

HOGЕ VERWACHTINGEN VAN DE (SCHOOL)LOOPBAAN

In hoofdstuk 5 werd duidelijk dat een deel van de geïnterviewden met hoge verwachtingen van hun economische positie, hun schoolloopbaan kon continueren en hun dromen heeft verwezenlijkt. Een ander deel kon een periode niet naar school. Degenen die enkele jaren de schoolloopbaan niet konden vervolgen, hebben uiteindelijk een mbo-2- of hbo-opleiding (bijna) afgerond. Twee mensen werkten ook op dat niveau en waren tevreden met hun baan. Eén man was na tien jaar gewerkt te hebben, werkloos geraakt door faillissement van het bedrijf waar hij werkte. Twee anderen konden acht jaar lang niet naar school. Toen zij eenmaal een verblijfsvergunning kregen, hadden zij een mbo-1-diploma. Zij leven beiden van een uitkering. Eén van hen was ten tijde van het interview bezig met een mbo-2-opleiding.

De mensen die hoge verwachtingen hadden van hun schoolloopbaan en altijd naar school konden gaan, voelen zich in Nederland thuis, omdat zij zich hier via de opleiding en het werk hebben kunnen ontwikkelen. De meesten voelen zich zowel in Nederland als in het land van herkomst geworteld en sommigen zien ook in beide landen een toekomst voor zich.

Ik heb me echt aangepast, niet aangepast, ja, ik heb mijn eigen identiteit nooit vergeten. Je zou zeggen ik ben met 16 gekomen, maar ik ben ook echt honderd procent [land van herkomst]. Ik weet alles van mijn cultuur en van mijn geloof. Maar ik ben daarnaast ook echt honderd procent Nederlander. [...] Nederland is echt mijn land zeg ik altijd. [...] Ik voel me wel [land van herkomst]-Nederlands gewoon ja dit is mijn land, dit is alles [...], ik wil hier oud worden, ik wil hier ook kinderen maken. Maar als je naar [land van herkomst] gaat, dat is wel een heel ander gevoel. Je weet dat je daar geboren bent, je bent daar opgegroeid tot jouw eh zoveelste leeftijd. Dus dat is een heel ander gevoel. Die twee kan je niet vergelijken. Je voelt je daar gelukkig, of ja je weet, hier is het begonnen [...] Ik zou zo daar gaan wonen. [...] Maar ik hoor ook bij Nederland, dat is ook mijn plekje, daar heb ik ook veel moeite voor gedaan om dat voor elkaar te krijgen.

Daarentegen hebben de geïnterviewden die de schoolloopbaan een tijd niet konden vervolgen, het gevoel belangrijke jaren van hun leven verloren te zijn. Het feit dat zij hard werkten aan hun schoolloopbaan, maar vervolgens werden uitgesloten van de mogelijkheden tot ontwikkeling die hun vrienden en leeftijdsgenoten wel kregen, heeft bij hen geleid tot een breuk met Nederland. Opvallend is dat de goede positie die sommigen uiteindelijk bemachtigd hebben niet zorgt voor een verbeterde binding met Nederland. Ook mensen die nu een (hogere) opleiding volgen en werk hebben, vertellen zich niet langer in Nederland thuis te voelen. Het verlies van ontwikkelingskansen die leeftijdsgenoten wel kregen en de teleurstelling daarover, blijft in de weg staan. Zo vertelt iemand die bijna een hbo-opleiding heeft afgerond en een baan op dat niveau heeft, dat hij na veertien jaar in Nederland niets heeft bereikt.

De teleurstelling begon op het moment dat zij na jarenlang hard werken voor een goede positie, plotseling niet meer bij de samenleving mochten horen. Vanwege de lange procedures of de tijdelijke vergunning stonden zij juridisch aan de zijlijn, terwijl zij zich al sterk geworteld voelden. Omdat zij hier belangrijke levensjaren hadden doorgebracht waarin zij zich enorm ontwikkeld hadden, voelden zij zich hier thuis. Maar bij het aflopen van de vergunning mocht dit niet meer: zij voelden zich 'stiekem' thuis. In het volgende citaat wordt duidelijk hoe lastig het was om te vertellen dat zij zich thuis voelden:

Zoals ik altijd zei: of Nederland het wil of niet, dit is mijn land geworden. Maar zonder dat ik, ja, is mijn huis geworden, maar zonder dat ik thuis ben, zonder dat ik me thuis voel, maar terwijl, stiekem voel ik mij thuis. Als je zo jong bent aangekomen, ik heb hier mijn puberteit doorgemaakt en ik ben hier een man geworden. En dan denk je, of je wil of niet, ik voel me thuis. En heel veel mensen zeggen: hij gaat naar een ander land. Maar als ik naar een ander land ga, dan moet ik weer thuis opnieuw leren. Maar dan zeggen ze: ja maar je hebt hier ook de taal geleerd. Maar ik zeg van dat is anders, ik ben hier opgegroeid. En je gaat de cultuur accepteren en ja, je voelt je thuis.

Dat hun inzet om een 'goed geïntegreerde burger' te zijn niet relevant was voor het verkrijgen van een verblijfsvergunning, is voor hen nog steeds erg frustrerend.

Maar ik dacht, omdat ik mijn opleiding deed, dacht ik dat ze voor mij wel een uitzondering zouden maken. Kijken naar mensen die in aanmerking komen vanwege de manier waarop zij het leven hebben opgepakt in Nederland. Maar je hebt ook nog steeds geen ervaring, je bent nog steeds jong. Je probeert nog steeds erbij te horen. Je vecht gewoon voor je plek. [...] Ik ben ook een iemand snap je. Ik ben hier, ik heb jullie taal geleerd, ik probeer. [...] Waarom kunnen jullie mij die kans dan niet geven? Dat vond ik niet eerlijk.

De twee geïnterviewden die na hun 18e acht jaar hebben gewacht op een verblijfsvergunning, zien door hun achterstand in de schoolloopbaan geen goede toekomst meer voor zich in Nederland, wat hun thuisgevoel nog meer beperkt. Ze voelen zich wel geworteld in Nederland, maar voelen zich door de beperkte ontwikkelingsmogelijkheden en de beperkte toekomstmogelijkheden belemmerd in hun thuisgevoel.

GEEN HOGE VERWACHTINGEN VAN DE (SCHOOL)LOOPBAAN

De geïnterviewden voor wie een warm netwerk van belang was voor het ervaren van continuïteit, hadden geen hoge verwachtingen van hun schoolloopbaan. Zij konden allemaal een tijd hun schoolloopbaan niet vervolgen. Bij hen heeft dit echter geen gevolgen gehad voor hun verbondenheid met Nederland. Een deel van deze respondenten heeft in Nederland meer bereikt dan zij ooit gedacht hadden. Zij hadden bij aankomst in Nederland geen hoge verwachtingen van hun (school)loopbaan, mochten hier twee tot vijf jaar hun schoolloopbaan niet vervolgen, maar hebben uiteindelijk een opleiding afgerond en werk gevonden. Zij hebben nadat zij een verblijfsvergunning kregen een mbo-2- of hbo-opleiding (bijna) afgerond en hebben een baan op dat

niveau. Voor hen is hun (school)loopbaan een belangrijke basis voor hun thuisgevoel. Ondanks de jaren dat zij de (school)loopbaan niet hebben kunnen vervolgen, hebben zij in Nederland meer geleerd dan ze ooit voor mogelijk hielden. Zij voelen zich hierdoor geworteld in Nederland.

Nu zit ik dertien jaar hier, binnen een paar jaar kan ik zeggen dat ik de ervaring van hier, de cultuur van hier, meer heb dan de cultuur van mijn land. Want wat ik heb geleerd in die dertien, veertien jaar hier, heb ik niet geleerd in mijn land [...]. Ik heb een opleiding gevolgd hier, mijn eerste baan hier, dus eh, dan kan ik zeggen ik ben gewoon thuis.

Sommigen voelen zich zowel geworteld in Nederland als in het land van herkomst en zien in beide landen een toekomst voor zich.

Nederland heeft mij gevormd tot hoe ik sta in het leven, mijn visie, mijn denken, mijn handelen, mijn alles. Dus ik vind het heel fijn, verfrissend, met die blik naar mijn land te kijken, maar tegelijk de Nederlandse gedachten een beetje kritiek te geven in hun denken.

In tegenstelling tot de mensen die hoge verwachtingen hadden van hun (school)loopbaan, ervaren zij de jaren zonder verblijfsvergunning, waarin zij niet naar school konden, niet als verloren tijd. Zij hadden niet de verwachting een goede economische positie te bemachtigen, waardoor ze minder het gevoel hebben belangrijke jaren verloren te hebben. Daarentegen zijn zij juist dankbaar dat zij zich in Nederland meer hebben ontwikkeld dan zij ooit gedacht hadden.

Ik ben heel dankbaar dat mijn leven in Nederland niet verloren is gegaan, daar ben ik altijd trots op.

Andere geïnterviewden die bij aankomst geen hoge verwachtingen hadden over de schoolloopbaan, verkeren in een economisch marginale positie. Zij hebben zes tot twaalf jaar gewacht op een verblijfsvergunning. Drie van hen hebben slechts een mbo-1-opleiding afgerond en één persoon is nooit in Nederland naar school geweest. Slechts één persoon heeft werk, de anderen leven van een uitkering. Van deze gemarginaliseerde groep zeggen sommigen zich thuis te voelen, omdat zij hier zijn opgegroeid. Bovendien zien sommigen nog kansen om zich in Nederland te ontwikkelen. Zij zijn bezig met (het starten van) een opleiding en zien mogelijkheden om een betere positie in Nederland te bemachtigen. Anderen zien deze mogelijkheden niet voor zichzelf, maar benadrukken

dat hun kinderen hier geworteld zijn en hier veel mogelijkheden hebben om een goede toekomst op te bouwen nu zij een verblijfsvergunning hebben.

[ik voel mij thuis] omdat ik nu een verblijfsvergunning heb. Ik weet zeker dat ik hier kan blijven wonen, mijn kinderen hier kunnen opgroeien. Geen zorgen meer dat ik met mijn kinderen naar Afrika terug moet, naar [land van herkomst]. Omdat je daar moet betalen voor school, hoe kan ik dat betalen voor mijn kinderen? Ik kan niets. Daar zijn ze niet gewend [...] bijvoorbeeld de oudste, hij is al gewend, hij is thuis, hij weet niets over [land van herkomst]. [...] hij weet alleen alles over Nederland.[...] misschien was ze [dochter] al zwanger ook. Ja, weet jij, daar is Afrika, [...] daar is geen toekomst voor mijn kinderen.

Ondanks de vele jaren waarin zij hebben moeten wachten op een verblijfsvergunning en de zeer beperkte mogelijkheden die zij daardoor hebben gehad om hun leven hier op te bouwen, vertellen de meesten tevreden te zijn met de mogelijkheden die ze wel hebben gekregen. Zij vergelijken hun leven in Nederland met dat in het land van herkomst en vertellen dat zij hier een veel beter leven hebben dan zij in het land van herkomst zouden hebben gehad. Het sterkst wordt dit benadrukt door een vrouw die zes jaar op haar verblijfsvergunning heeft moeten wachten, maar nooit onrechtmatig in Nederland is verbleven. Zij vertelt:

In één woord zeg ik: heel erg bedankt Nederland. Echt waar. Dat heb ik in mijn hart vaak gezegd, bedankt Nederland. Nederland heeft mij een nieuw leven gegeven, een tweede leven.

Voor de geïnterviewden die geen hoge verwachtingen hadden van hun schoolloopbaan, kan het gevoel in Nederland geworteld te zijn bijdragen aan hun thuisgevoel. Maar dit zeggen alleen degenen die tegen de eigen verwachtingen in, een goede economische positie hebben bemachtigd. Voor degenen die in een marginale positie verkeren, staat het ontbreken van ontwikkelingsmogelijkheden hun thuisgevoel niet in de weg. Het feit dat hun kinderen hier geworteld zijn en/of het zien van een goede toekomst voor zichzelf of voor hun kinderen, is voor deze groep voldoende om zich in Nederland thuis te voelen.

6.2.3 VEILIGHEID, VRIJHEID, ACCEPTATIE, ERKENNING EN WAARDERING

Veel geïnterviewden koppelen hun thuisgevoel aan het ervaren van veiligheid, vrijheid, acceptatie, erkenning en waardering. Ook in eerder onderzoek zijn deze gevoelens in verband gebracht met het thuisgevoel (Eijberts, 2013). De geïnterviewden die een succesvolle (school)loopbaan nastreefden, geven een andere betekenis aan veiligheid, vrijheid, acceptatie en waardering dan de geïnterviewden voor wie een hecht sociaal netwerk en een eigen gezin de basis voor continuïteit vormden.

EEN VOLWAARDIGE BURGER ZIJN

De geïnterviewden met hoge verwachtingen van de (school)loopbaan voelen zich geaccepteerd als zij als een volwaardige Nederlandse burger worden gezien en behandeld. Daarnaast willen zij zich gewaardeerd voelen. Het negatieve discours rondom migranten en moslims tast voor velen het gevoel van acceptatie en waardering aan. Voor sommigen zorgt dit er bovendien voor dat zij zich in Nederland onvoldoende vrij en veilig voelen.

Veel geïnterviewden met hoge verwachtingen van hun economische positie vertellen over ervaringen met uitsluiting op basis van hun huidskleur, taalbeheersing en, voor degenen die moslim zijn, hun religie. Dat zij na alle jaren hard gewerkt te hebben nog steeds niet worden gezien als een 'echte' Nederlandse burger is voor hen zeer frustrerend. Zo vertelt een man over een sollicitatiegesprek dat werd onderbroken door de werkgever die aangaf geen 'donker getint persoon' in het bedrijf te willen. Dit was na meer dan tien jaar in Nederland gewoond te hebben, zijn eerste ervaring met racisme.

...dan heb ik zoiets van: wat heb ik al die jaren misdaan? Ik heb niets verkeerd gedaan. Ik heb goed gewerkt, ik heb me heel goed aangepast. Dan kom je er pas achter dat je, na alles wat je gedaan hebt, gewoon echt totaal niets waard bent. [...] Toen was ik wel boos, ik zei: dat kan écht niet dat dat bestaat! Als je het me eerder had gezegd, had ik het niet geloofd. Want je werkt met Nederlandse mensen, je begeleidt Nederlandse jongens. Ik was gewoon in die kring sinds dat ik hier was, gewoon echt puur met Nederlandse mensen omgegaan, vrienden, alles. Je bent bij mensen thuis en andersom ook. Je hebt echt nooit dat gevoel dat je als een buitenlander wordt gezien. En dan ineens, toen was ik wel eh behoorlijk pissed off.

Een andere man vertelt dat hij gedurende zijn gehele leven in Nederland last heeft gehad van uitsluiting op basis van huidskleur en vindt het frustrerend dat racisme in Nederland niet onderkend wordt.

Binnen een aantal maanden was ik echt iets van zeven tot tien keer of zo staande gehouden. Dat is gewoon niet leuk meer op een gegeven moment. [...] Het gaat altijd om huidskleur, zie je. [...] En het probleem is, ook net zoals met Zwarte Piet, mensen moeten gewoon herkennen dat het wel een probleem is. Dat het wél een issue is.

Ook vertellen veel geïnterviewden met hoge verwachtingen van hun (school)loopbaan over het negatieve discours rondom moslims. Velen hebben het gevoel als moslim in Nederland niet geaccepteerd te worden, laat staan erkend te worden als een 'echte' Nederlandse burger. Hierdoor hebben zij het gevoel te moeten kiezen tussen Nederland en hun religie. De mensen die in de jaren negentig naar Nederland kwamen, benoemen dat dit gevoel na de eeuwwisseling ontstond. Zij noemen dat door mensen als Verdonk en Wilders en reacties op gebeurtenissen als 9/11 en de aanslag op Charlie Hebdo, hun thuisgevoel werd belemmerd. Zo vertelt één man weinig ruimte te voelen zijn religie te beleven op een wijze die bij hem past. De druk om te kiezen tussen Nederland en zijn religie zorgt ervoor dat hij zich niet verbonden kan voelen met Nederland en 'het christelijke westen'. Hij vertelt:

Ik voel me zeker wel thuis, maar eerlijk gezegd, de enige grote belemmering blijft voor mij constant de media en het gedoe rondom het feit dat je gewoon moslim bent en als moslim constant een soort stempel op je krijgt. En constant bewust moet zijn van je moslim-zijn, terwijl ik dat in [land van herkomst] nooit was. Sterker nog in [land van herkomst] waren wij zogenaamd seculieren. Wat ook bizar is, ik zal je een foto laten zien. Je zal het niet geloven, maar in [land van herkomst] hadden wij een kerstboom. Maar sinds ik in Nederland ben gekomen, hebben wij nooit een kerstboom gehad. [...] Op het moment dat het 'jij en ik' wordt en dat ik dan een keuze moet maken, ben ik opeens moslim. Terwijl ik me daarvoor niet eens bewust was van mijn moslim-zijn. Ja, ik was moslim, dus so what? En niet eens een strenge moslim of zo, seculieren, we bidden amper. En opeens word ik in een hokje geduwd van: ja, je bent moslim. En wat moet ik nu doen dat ik moslim ben? Oké, je moet je zus en zo gedragen, want zo is het. Want er wordt gewoon constant een stempel op ons gedrukt en ons een soort normen en waarden aangepreft die wij niet eens kennen. Maar volgens hen zijn dat onze normen en waarden waar je je langzamerhand naar gaat gedragen. En dat je ook langzamerhand denkt van: nou, als ik ook zo ben, dan ga ik me ook zo gedragen. En dan is opeens die hele kerstboom een soort anti, want dat is het christelijke westen. Waar je nooit tegen bent geweest, maar die jou tegenover zichzelf gaat zetten en daar ga je tegen ageren.

Hoewel vrijwel alle geïnterviewden die hoge verwachtingen hadden van hun (school) loopbaan, vertellen over ervaringen van uitsluiting en het negatieve discours rondom migranten en moslims, biedt voor degenen die hun schoolloopbaan konden continueren, hun sociaal-economische positie een belangrijk tegenwicht. Zij voelen zich door hun werk geaccepteerd en gewaardeerd. Bovendien ervaren zij in het contact met vrienden, collega's en klanten de ruimte om hun Nederlandse achtergrond en opvoeding te verbinden met hun culturele en religieuze achtergrond die zij hebben opgebouwd voordat zij naar Nederland kwamen.

Het grootste deel zijn toch Nederlandse mensen. Vrienden, kennissen, best veel. Maar ik ben geaccepteerd zoals ik ben, zij weten ook dat ik geen varkensvlees eet, zij weten ook dat ik geen alcohol drink et cetera. Zij hebben mij geaccepteerd, maar ja, ik heb hen ook geaccepteerd zoals zij zijn. Dan ga je met elkaar heel makkelijk om. [...] Ik ben geaccepteerd als een [land van herkomst] met een Nederlandse nationaliteit en dat ik me ook aangepast heb aan Nederlandse normen en waarden. [...] Ik ga zeker wel een keertje in de maand even met de jongens eten, die houden er wel rekening mee dat ik geen varkensvlees eet. Ook hun ouders: je weet [naam] komt, mam, oh ja dat is prima, dan geen varkensvlees.

Voor sommigen is hun achtergrond ook van meerwaarde in het werk dat zij doen. Hun goede sociaal-economische positie en een sociaal netwerk waarin zij veel waardering krijgen, hun religie geaccepteerd wordt en hun huidskleur geen issue is, zorgt ervoor dat sommigen uitsluiting en racisme zien als incidenten waar zij boven staan.

Dat zijn van die voorvalletjes. Ik ga met mijn [land van herkomst] kleren naar de moskee. [...] Ik werk, ik geef ook belasting, maar zodra ik [land van herkomst] kleren aan heb en ik rijd in mijn auto, dan denken ze van: dat is diegene die onze belastingcenten heeft, kijk die auto die hij rijdt. Maar dat zijn mensen met een paardenklep op, die kennen het niet.

Sommigen hebben gaandeweg strategieën aangeleerd, waardoor uitsluiting hen niet langer in de weg staat. Voor velen is dit een proces geweest, waarbij zij een periode dachten zich nooit thuis te kunnen voelen in Nederland door het negatieve discours, maar vanaf het moment dat zij een goede economische positie hadden het gevoel kregen boven dit discours te kunnen staan. Bovendien zorgt alles wat ze hebben bereikt voor meer zelfvertrouwen waardoor discursieve uitsluiting hen nu minder in de weg staat.

Op school moest ik bewijzen dat ik mocht blijven. Op voetbal moest ik bewijzen dat ik een profvoetbalcarrière verdienen. Op mijn werk moest ik bewijzen dat ik de goede werker ben. Dus dat was voor mij pijnlijk. Het was niet veilig, het was niet vertrouwd. Maar in mijn hoofd, mentaal was ik wel veilig. Fysiek was ik veilig. Maar in mijn directe omgeving als ik kijk naar school, niet. [...] [Nu is dat] veel beter. Ben nu volwassener. Ik kan er beter mee omgaan, met verschillen in het leven. [...] Vroeger ging ik de discussie aan. Ik zocht ook de confrontatie op. Maar tegenwoordig ga ik er met een volwassen manier mee om. Ik negeer het of ik ga een dialoog aan. En dat blijft bij. [...]. Zelfs op mijn eigen werk, ik krijg niet het gevoel dat ik me moet bewijzen. Vanaf het moment dat dat gevoel komt, ga ik weg. Ik ben aangenomen voor mijn kwaliteiten en niet om het feit dat ik iets moet bewijzen.

Ook vertellen sommigen door hun goede economische positie, zich minder te richten op Nederland. Er zijn meer plekken en groepen in de wereld waar zij zich nu mee verbonden kunnen voelen:

Vanaf het moment dat ik dan die [onderneming] begon en het allemaal heel goed ging, dan opeens voel je je heel erg thuis. Kijk, ik voel me geen Nederlander, maar dat ben ik ook niet en dat zou ik ook nooit kunnen worden. [...] Maar het is tegelijkertijd wel zo dat als ik naar [land van herkomst] ga, dan ben ik een westerling, een Nederlander. En als ik hier ben, dan ben ik een soort allochtoon. Het is wel zo dat je nergens, nergens bij hoort. [...] Dat maakt mij nieuwsgierig naar wonen in andere landen en kijken naar alternatieven. Dat als je financieel in staat bent om ergens anders te wonen, dat je dan weggaat. [...] Expats bijvoorbeeld, is een goed voorbeeld van waar ze ook heen gaan, ze zitten boven de maatschappij. [...] Als ik nu naar een ander land ga he, dan kom ik gelijk al op een heel andere positie terecht dan dat ik in Nederland ben gekomen.

De mensen die sterk teleurgesteld zijn omdat zij een periode hun schoolloopbaan niet hebben kunnen vervolgen, voelen zich in hun thuisgevoel enorm beperkt door ervaringen van uitsluiting. Dit geldt ook voor degene die inmiddels een goede sociaal-economische positie heeft. Sommigen ervaren geen vrijheid om zichzelf te kunnen zijn. Daarnaast noemen enkelen dat zij zich niet langer veilig voelen in Nederland. Ook maken zij zich zorgen om de toekomst en de veiligheid van hun kinderen, die 'eruitzien als Marokkanen'.

Assimilatie is zich laten absorberen. Ik laat me niet absorberen. Ik houd mijn vrije voet dat ik [naam] ben en dat ik trots heb als een Afrikaan, als een [land van herkomst]. Als ik daarmee niet geaccepteerd ben zoals ik ben, dan ben ik niet geïntegreerd, dan oké, pech. Ik ben een moslim, dus geen varkensvlees, geen alcohol, geen drugs. Als de Nederlandse samenleving vindt dat ik wel varkensvlees en alcohol moet nuttigen om geïntegreerd te noemen, sorry. [...] het wordt van mij geëist, door Wilders. [...] nu Islamofobie groeiende is, dat ik verplicht ben om mijn religie niet uit te oefenen. Vanaf het moment dat ik mijn religie niet uit mag oefenen, dan is er geen vrijheid. [...] als moslim zijnde voel ik mij niet vrij in mijn land.

Anderen voelen zich wel vrij en veilig, maar hebben het gevoel nooit als een 'echte Nederlander' gezien te worden, wat voor hen een belangrijke voorwaarde is om zich thuis te kunnen voelen.

Ik voel me veilig, ik voel me goed, comfortabel, alles is in orde hier, alles heb je op papier, zwart op wit. Alles is goed, maar ik mis iets. Dat kun je ook niet makkelijk vertellen. Zie je ook in werk of in andere dingen dat je bent een buitenlander. [...] Ten eerste dat kleurverschil misschien, maakt ook verschil tussen buitenlander en een echte Nederlander. En eh, en dat maakt misschien niet thuis.

Het gevoel onvoldoende geaccepteerd en gewaardeerd te worden, ontstond rond de periode dat zij moesten stoppen met hun schoolloopbaan. In de eerste periode in Nederland voelden zij zichzelf ook als vreemden, waardoor zij het normaal vonden niet als 'echte' Nederlanders te worden erkend. Toen zij zich eenmaal een onderdeel van de Nederlandse samenleving voelden, maar dit niet langer mochten zijn, ontstond er een diepe teleurstelling. Degenen die 'illegaal' in Nederland verbleven, vertellen ook over de teleurstelling over hoe er met hen werd omgegaan tijdens die zware jaren, toen zelfs de mogelijkheden om aan voedsel en onderdak te komen beperkt waren.

...ik moet elke dinsdag stempelen, elke week, de hele tijd he. Niemand vraagt: jongen waar logeer je? Waar eet je? Zij weten toch ik geen inkomsten heb. [...] Er waren drie mensen die daar werken voor jongens die komen stempelen. Alleen maar: oh jij bent geweest, jouw gezicht lijkt op de foto, zet streep door. En drie mensen die werken [...], dat kost per maand misschien duizend euro. De hele groep die komt stempelen, zou kunnen leven van hun salaris. Ze vragen nooit: hoe leef je, waar slaap je, heb je eten? Maar alleen maar: je moet komen, is goed voor IND, IND moet weten dat je in dit land bent. Maar wat doet de IND met het leven dan? Dus dat zijn ook de dingen die bij mij zijn blijven hangen. Ik moest zoveel doen, maar wat doen jullie dan? En de stempel ook op mensen zetten: jij bent illegaal. Maar ik ben illegaal? Ik heb een sofinummer, ik moet stempelen, de regering wéét dat ik in dit land ben!

In dit citaat is ook te zien dat mensen die uitgeprocedeerd raakten, plotseling tot een groep werden gerekend waar zij zichzelf absoluut niet toe vonden horen: 'illegalen'. Een andere geïnterviewde vertelt:

Maar dat ik toch afgewezen ben [...] ik kon het niet geloven. Dat na al die jaren weet je. [...] En ja, het is niet leuk om daarover te praten. Ook om te zeggen 'ik ben illegaal', want het voelt eigenlijk niet zo en je wilt dat ook niet. [...] het voelt niet zo bij mij dat ik illegaal ben, maar toch val ik daaronder en het was niet leuk.

Ook na het verkrijgen van de verblijfsvergunning komen zij vaak situaties tegen waarbij zij niet als gelijkwaardige burgers worden behandeld. Zo vertelt een man dat hij steeds wordt vergeleken met mensen uit het land van herkomst in plaats van met Nederlanders. De boodschap is dan dat hij tevreden moet zijn met zijn marginale positie in Nederland, omdat die beter is dan de situatie in het land van herkomst. Zo noemt hij een situatie waarin hij zijn onvrede uitte over hoe de politie hem had behandeld. De reactie die hij kreeg was: hoe behandelt de politie je in jouw land dan? Hij vertelt:

Dat soort dingen blijf ik tegenkomen en iedere keer is het alsof er een mes in mijn hart steekt. Je probeert je thuis te voelen, maar zonder thuis te worden zeg maar. Omdat iedere keer als je denkt, buiten dat ik een accent heb ik, ik praat ook niet goed Nederlands zoals het hoort, maar ik voel me thuis. Maar iedere keer wordt er een vergelijking gemaakt met waar je vandaan komt. En terwijl jij je mag aanpassen, jij moet dit, jij moet dat, maar wanneer het in hun nadeel is, dan moet je komen waar je vandaan komt, dan vergelijken ze jou.

Het negatieve discours rondom migranten en moslims is dus voor veel geïnterviewden met grootse dromen een belemmering voor het ervaren van vrijheid, veiligheid, acceptatie en waardering. De meeste mensen die hun schoolloopbaan konden continueren, ervaren echter op andere plekken voldoende vrijheid, veiligheid en waardering en/of hebben strategieën ontwikkeld zodat het negatieve discours rondom migranten en moslims hun thuisgevoel niet meer aantast. Voor de mensen die hun schoolloopbaan niet konden continueren, versterken het gevoel belangrijke jaren verloren te zijn en het negatieve discours elkaar. Hierdoor voelen zij zich niet geaccepteerd in Nederland. Ook een goede economische positie en een prettig sociaal netwerk bieden hier geen bescherming tegen. Sommigen voelen zich bovendien door het negatieve discours niet vrij en veilig.

DE VERBLIJFSVERGUNNING ALS BASIS VOOR VEILIGHEID, VRIJHEID EN ERKENNING

De geïnterviewden voor wie een eigen gezin belangrijk is voor het ervaren van continuïteit, geven andere betekenissen aan veiligheid, vrijheid, acceptatie, erkenning en waardering. Zij voelden zich vrij, veilig en erkend zodra zij een verblijfsvergunning kregen. Voor hen is dit voldoende om zich in Nederland thuis te voelen. Opvallend is dat de geïnterviewden in een marginale positie niet spreken over acceptatie en waardering, terwijl deze gevoelens voor mensen die meer hebben bereikt dan zij hadden verwacht zeer belangrijk zijn voor hun thuisgevoel. Zij vertellen zich door het werk en het hechte contact met collega's geaccepteerd en gewaardeerd te voelen. Door dit contact krijgen zij het gevoel er bij te horen.

Ik ben welkom, ook hoe mijn collega's mij ontvangen. Zij vinden mij gewoon aardig, lief en een harde werker, iemand die initiatief neemt, actief, alles. [...] als ik moeite heb met bijvoorbeeld iets tijdens de opleiding of met iets wat ik niet weet of iets van de school van de kinderen. Stel dat ik iets hoor dat ik niet ken, kan ik dat altijd aan ze vragen. Of als ik zeg: mijn kind is jarig of ik ben jarig of zo, gezellig, sommigen doen iets voor mij, cadeautje alles. Is gewoon leuk.

Net als de geïnterviewden met hoge verwachtingen van hun economische positie, vertellen sommigen die meer hebben bereikt dan zij hadden verwacht, over situaties van discursieve uitsluiting en racisme. Dit tast echter hun gevoel van vrijheid, veiligheid, acceptatie en waardering niet aan. Zij zien zichzelf als hét voorbeeld dat aantoont dat uitsluiting niet beperkend hoeft te zijn. Uitsluiting zien zij als een gegeven dat hen raakt, maar niet in de weg staat om in Nederland gewaardeerd te worden. Waardering moet

verdiend worden. In gesprek met kennissen, vrienden en hun kinderen gebruiken ze hun eigen verhaal om aan te tonen dat er in Nederland veel mogelijk is, als je maar hard genoeg werkt. Zo vertelt iemand:

Proberen je best te doen, want er wordt van ons in de maatschappij veel verwacht en dan zeg ik altijd: nee, wat verwacht ik van mijzelf in de maatschappij? De vraag is om het om te draaien. Ja, het is jammer hoe het gaat in de politiek, dat raakt ook mij. Van de moeilijkheden zeg maar qua hoe de integratie van minderheden moet. Moet beter of wat ook. Dus dat is jammer, maar goed. Ik zeg altijd: je moet twee keer laten zien wie je bent. En dan eenmaal als mensen weten wie je bent, nou dan iedereen komt naar jou, dan kun je goed samenwerken. [...] Wees dankbaar dat je bent erkend en gebruik dat en ga niet in de slachtofferrol zitten. Het is moeilijk te incasseren, maar blijf in gesprek en je standpunt duidelijk maken. Maar als je met boosheid gaat reageren, dan heb je niet alleen de deur voor jezelf dichtgedaan, maar ook voor mij en voor anderen die zullen komen. Dus maak jezelf als voorbeeld en maak de weg vrij voor anderen, dat is mijn motto van het leven.

De mensen zonder hoge verwachtingen over hun schoolloopbaan die zich nu in een economisch marginale positie bevinden, vertellen niet over gevoelens van acceptatie en waardering. Ook spreken zij weinig over racisme en uitsluiting. Slechts één geïnterviewde vertelt voorzichtig dat er in Nederland sprake is van racisme en geeft daarbij meteen aan dat er ook mensen zijn die niet racistisch zijn:

...everybody cannot be the same. There are some nice ones and there are some eh they are racist. I can use that, I'm sorry but they are. I have met a lot of nice ones. But when you have not met the nice ones, you think that they are all the same. When you meet someone you can say: wow, so it can be good.

Deze mensen die geen hoge verwachtingen van de (school)loopbaan hadden, voelen zich voldoende thuis door het verkrijgen van de verblijfsvergunning. De verblijfsvergunning maakt dat zij en hun kinderen veilig en vrij zijn en een toekomst hebben. Vanaf het moment dat zij uiteindelijk een verblijfsvergunning kregen, voelden zij zich veilig en vrij en daarmee thuis in Nederland.

Nu is [mijn leven] wel goed, omdat ik nu een verblijfsvergunning heb, ik voel me gewoon nu al thuis. Geen stress meer door de IND, de politie. Ik heb mijn huis, met mijn kinderen, zij zijn gezond, ik ben gezond, het is prettig voor mij.

Er zijn dus opvallende verschillen tussen wanneer mensen met hoge verwachtingen van de schoolloopbaan zich vrij, veilig, erkend, geaccepteerd en gewaardeerd voelen en wanneer mensen zonder deze verwachtingen dit ervaren. De eerste groep voelt zich vrij en veilig als zij in Nederland de ruimte ervaren om zichzelf te kunnen zijn, ook wat betreft hun religie. Daarnaast voelen zij zich geaccepteerd als zij als volwaardige Nederlandse burgers worden gezien en behandeld. Bovendien is het voor hun thuisgevoel belangrijk dat zij zich ook gewaardeerd voelen in hun werk en netwerk. De mensen zonder hoge verwachtingen van de (school)loopbaan, geven andere betekenissen aan veiligheid, vrijheid en erkenning. Zij voelen zich vrij, veilig en erkend zodra zij een verblijfsvergunning hebben. Voor hen is het formele burgerschap dus voldoende om zich in Nederland thuis te voelen. Bovendien is acceptatie en waardering voor hen geen voorwaarde om zich thuis te kunnen voelen, hoewel het wel hun thuisgevoel bevordert.

6.2.4 SAMENSPEL INDIVIDUELE VERWACHTINGEN EN STRUCTURELE FACTOREN

Uit de verhalen van de geïnterviewden blijken twee structurele factoren het thuisgevoel te belemmeren, namelijk het ontbreken van een verblijfsvergunning na het 18e jaar (wat zowel de schoolloopbaan als het onderhouden en opbouwen van een hecht netwerk belemmerde) en het dominante discours rondom migranten en moslims in Nederland. Maar de wijze en mate van belemmering is afhankelijk van de verwachtingen over de eigen economische positie in Nederland. Het samenspel van de verwachtingen en de belemmerende maatschappelijke structuren resulteert in grofweg vijf groepen.

Drie daarvan betreffen de mensen die hoge verwachtingen hadden over hun schoolloopbaan. Ten eerste de mensen die hun schoolloopbaan hebben kunnen continueren en hun grootse dromen hebben verwezenlijkt. Zij voelen zich geworteld in Nederland en voelen zich door hun werk een belangrijk onderdeel van de Nederlandse maatschappij. Ook voelen zij zich verbonden met collega's, vrienden en familie en voelen zij overwegend de ruimte om hun verschillende culturele en religieuze achtergronden te verbinden. Sommigen vertellen wel dat hun thuisgevoel wordt belemmerd door het negatieve discours rondom migranten en moslims. Hun goede positie en het sociale netwerk bieden de meesten voldoende ruimte om zich ondanks deze belemmering thuis te voelen.

Ten tweede zijn er de mensen die hun schoolloopbaan een periode niet hebben kunnen continueren, maar uiteindelijk een opleiding hebben afgerond en werk hebben waar

zij tevreden mee zijn. Zij zijn erg teleurgesteld in Nederland en vertellen zich hier overwegend niet thuis te voelen. Dat zij ondanks hun inzet om onderdeel te zijn van Nederland niet langer hier mochten blijven, terwijl zij zich hier al thuis voelden, heeft geleid tot een breuk met Nederland. Hun goede sociaal-economische positie, herstelt deze breuk niet en biedt geen bescherming tegen discursieve uitsluiting. Zij hebben het gevoel nooit meer bij Nederland te kunnen horen. Ondanks deze breuk met Nederland hebben sommigen wel hechte relaties met mensen en hierdoor soms ook een sterke verbondenheid met steden of dorpen in Nederland. Eén man vertelt echter dat hij zich alleen door zijn gezin en schoonouders verbonden voelt met Nederland.

De derde groep bestaat uit de twee mensen die na het achttiende jaar beide acht jaar hebben moeten wachten op een verblijfsvergunning. Zij zijn ernstig teleurgesteld in de mogelijkheden die Nederland hun heeft geboden. Daarnaast hebben zij veel last van discursieve uitsluiting en zien zij weinig mogelijkheden voor een goede toekomst in Nederland. Zij hebben weinig hechte relaties en andere bindingen met Nederland. Eén man vertelt dat zijn kinderen de enige binding met de Nederlandse maatschappij vormen. Alleen als ouder voelt hij zich thuis in Nederland:

Vanwege de kinderen voel je je wel thuis, omdat je naar school gaat net als alle mensen. Ook mensen die hier geboren zijn en die Marokkaans zijn. [...] Je brengt je kinderen met de blanken naar dezelfde plek en dan maak je afspraken met ouders en die contacten met elkaar. Als het Sinterklaas is, dan vier je dat samen, als de kinderen jarig zijn, dan nodig je elkaar uit. Dan voel je je gewoon thuis. Maar als ik alleen ben, los van hen, dan niet. Want als ik alleen loop, zonder de kinderen, dan ben ik gewoon die Afrikaanse meneer of Surinaamse of zo. Maar als ik met hen ben, dan leven wij allemaal in deze maatschappij. En mijn leven, mijn hele leven draait alleen maar om hen.

De mensen voor wie een hecht sociaal netwerk en een eigen gezin de basis voor continuïteit vormden, voelen zich overwegend thuis in Nederland. In tegenstelling tot de geïnterviewden die bij aankomst grootse toekomstplannen hadden, hebben de jaren zonder verblijfsvergunning niet geleid tot een breuk met Nederland. Doordat zij lagere verwachtingen hadden, zijn zij ook minder teleurgesteld. Een deel van hen (de vierde groep) heeft zelfs in Nederland alle eigen verwachtingen overtroffen en voelt zich hierdoor sterk verbonden met Nederland. De overigen (de vijfde groep) zijn tevreden met hun marginale positie, omdat dit een betere positie is dan zij in het land van herkomst hadden. Bovendien zien zij mogelijkheden voor een betere toekomst voor zichzelf of voor hun kinderen. Ondanks dat sommigen zeer weinig bindingen hebben in Nederland (geen werk en een klein sociaal netwerk), voelen zij zich hier thuis. Het hebben van een eigen

gezin, veiligheid en het zicht op een goede toekomst voor zichzelf en de kinderen is voor hen voldoende om zich thuis te voelen.

6.3 Discussie en conclusie

De integratieparadox is het fenomeen dat migranten die sterk zijn gericht op participatie in en acceptatie door de samenleving, gevoeliger zijn voor uitsluiting en hierdoor sneller geneigd zijn zich af te keren van de samenleving in plaats van zich er meer mee verbonden te voelen (Buijs et al., 2006). Deze paradox is vooral aangetoond in onderzoeken naar verschillen tussen hoger en lager opgeleiden in hun ervaringen met uitsluiting en verbondenheid met de samenleving. Uit de verhalen van de geïnterviewden blijkt opnieuw dat 'integratie' in het ene domein, de 'integratie' in het andere domein niet altijd bevordert. Er zijn immers mensen met een goede arbeidsmarktpositie die zich niet thuis voelen en mensen met een economisch marginale positie die zich sterk thuis voelen. Maar in tegenstelling tot de integratieparadox zijn er ook mensen met een goede arbeidsmarktpositie die zich sterk thuis voelen en mensen met een economisch marginale positie die zich niet thuis voelen. De verschillen in het thuisgevoel komen namelijk voort uit het samenspel van persoonlijke verwachtingen over de sociaal-economische positie en maatschappelijke condities die de realisatie van deze verwachtingen mogelijk maken dan wel belemmeren. Mensen met hoge verwachtingen voelen zich bij belemmeringen sterk gehinderd in hun thuisgevoel, ongeacht hun opleiding of huidige positie op de arbeidsmarkt. Mensen met de wens een goede ouder en partner te zijn en zonder hoge verwachtingen van hun economische positie, voelen zich na het verkrijgen van de verblijfsvergunning niet langer belemmerd om hun dromen te verwezenlijken en voelen zich daardoor ook sneller thuis in Nederland.

Dit bevestigt de theorie van de toegenomen verwachtingen (Buijs et al., 2006). Mensen die veel hebben geïnvesteerd om onderdeel van de samenleving te worden, verwachten ook als volledig lid van die samenleving behandeld te worden. Ten eerste konden sommigen de toegenomen verwachtingen niet realiseren door juridische uitsluiting. Hoewel veel geïnterviewden te maken hadden met deze vorm van uitsluiting, is de invloed hiervan op het thuisgevoel op langere termijn groter voor mensen die een hogere opleiding wilden volgen. Hun toegenomen verwachtingen waren groot, net als de teleurstelling dat deze niet konden uitkomen, ondanks hun investeringen om onderdeel te worden van de samenleving. Toen zij niet langer naar school mochten en niet mochten werken, behoorden zij tot een groep waar zij zichzelf absoluut niet toe hadden gerekend: de 'wasted lives' (Bauman, 2004) of 'lesser humans' (Sinha & Uppal, 2009), die minder

waard zijn en minder mogelijkheden krijgen dan hun Nederlandse leeftijdsgenoten.

Voor de mensen die bij aankomst geen dromen hadden over een hoge sociaal-economische positie, hebben de jaren zonder verblijfsvergunning in Nederland op langere termijn minder impact op hun thuisgevoel. Hun verwachtingen kwamen uit op het moment dat zij een verblijfsvergunning kregen. Door de verblijfsvergunning voelen zij zich veilig, vrij en erkend en zien zij een goede toekomst voor zichzelf en/of hun kinderen, wat voor hen voldoende is om zich in Nederland thuis te voelen. Toch belemmert het langdurig wachten op een verblijfsvergunning voor sommigen het thuisgevoel, omdat zij belangrijke sociale contacten zijn verloren en moeite hebben om nieuwe hechte relaties aan te gaan.

Ten tweede voelen de mensen met hoge verwachtingen over hun sociaal-economische positie zich in hun thuisgevoel beperkt door ervaringen met discursieve uitsluiting en racisme. Zij hebben de toegenomen verwachting te worden behandeld als een volwaardige burger. Dit wordt echter belemmerd door het negatieve discours rondom migranten. Door het voortdurend hameren op 'integratie' (of assimilatie) worden migranten (en hun kinderen) er steeds op gewezen dat zij 'de ander' zijn die vanwege hun huidskleur, religie, taalbeheersing en (veronderstelde) normen en waarden dienen te bewijzen dat zij bij Nederland horen. Tegelijkertijd wordt er een 'dikke' notie van het Nederlanderschap gehanteerd (Ghorashi, 2003), waarbij zelfs niet veranderbare kenmerken, zoals huidskleur, bepalend zijn in wie er als Nederlander wordt beschouwd (Duyvendak, 2011; Ghorashi, 2018b). Dit leidt tot een tegenstrijdigheid in het integratiediscours: migranten moeten zich onderdeel van de maatschappij voelen, maar worden tegelijkertijd nooit als 'echte' Nederlanders gezien (Duyvendak, 2011; Eijberts, 2013; Ghorashi, 2006). Het besef dat men ondanks alle inspanningen niet helemaal wordt geaccepteerd of wordt behandeld als tweederangs burger, leidt tot teleurstelling die de verbondenheid met Nederland in de weg staat (zie ook Ghorashi, 2003; Omlo, 2011; Verkuyten, 2016).

Mensen zonder hoge verwachtingen over hun (school)loopbaan, lijken niet te verwachten te worden behandeld als gelijkwaardige burger en voelen zich ook minder belemmerd in hun thuisgevoel bij ervaringen van uitsluiting. Zij voelen zich voldoende vrij, veilig en erkend door het verkrijgen van de verblijfsvergunning. Degenen die zich in een economisch marginale positie bevinden hebben het vrijwel niet over ervaringen van uitsluiting en racisme. Volgens de theorie van blootstelling komt dit doordat zij als lager opgeleiden minder racisme en meer acceptatie in het dagelijks leven ervaren (Verkuyten, 2016). Maar het niet benoemen van uitsluiting en racisme, kan ook gezien worden als een strategie om om te gaan met hun positie in de samenleving. Deze mensen

zien voor zichzelf en/of hun kinderen een goede toekomst in Nederland en hebben veelal niet de mogelijkheden om zich in een ander land te vestigen. Hierdoor moeten zij een manier vinden om met de negatieve kanten van Nederland om te gaan. Bovendien is er in het dominante discours weinig ruimte om racisme te benoemen, aangezien mensen zich geen slachtoffer mogen voelen (Omlo, 2011) en het benoemen van racisme als ondankbaarheid wordt beschouwd (Ghorashi, 2014). Het individu wordt zelf immers verantwoordelijk geacht voor zijn participatie in de samenleving (Schinkel & Van Houdt, 2010; Vasta, 2007). Voor lager opgeleiden is het daardoor lastiger om te claimen dat hun marginale positie voortkomt uit beperkte mogelijkheden in plaats van uit eigen inzet (Verkuyten, 2016). De nadruk op de eigen verantwoordelijkheid, het vermijden van de slachtofferrol en het uitten van dankbaarheid is ook terug te zien in de reacties van sommige geïnterviewden die hun eigen verwachtingen hebben overtroffen. Zij noemen wel dat het negatieve discours rondom migranten en moslims hen raakt, maar zien het als hun eigen verantwoordelijkheid om dit geen belemmering te laten zijn (zie Konyali (2014) voor een discussie over soortgelijke redeneringen in een studie naar succesvolle tweedegeneratiemigranten). Zij zien zichzelf als hét voorbeeld dat er ondanks belemmeringen, voldoende mogelijkheden zijn om hoger op te komen. Nederland heeft hun de mogelijkheden geboden om hun verwachtingen te overtreffen.

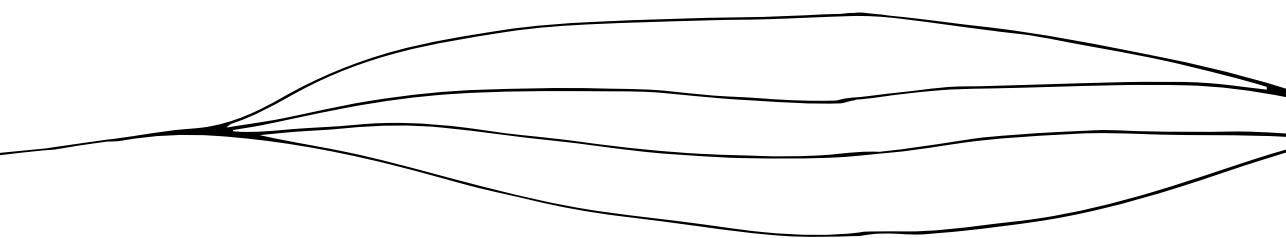
Uit de verhalen blijkt dus dat mensen die een succesvolle schoolloopbaan wensten, hogere verwachtingen hebben over hun sociaal-economische positie in de samenleving en hierdoor sneller hun verbinding met Nederland verliezen door ervaringen met uitsluiting. Dat verwachtingen over deelname in de samenleving van belang zijn voor verbondenheid met Nederland, blijkt ook uit onderzoek naar hoger opgeleide Turkse migranten (Geurts et al., 2021). De resultaten laten zien dat voor de mensen met hoge verwachtingen over hun sociaal-economische positie, er een discrepantie ontstaat tussen het zelfbeeld en het dominante beeld in de samenleving over migranten, vluchtelingen en moslims. Deze discrepantie leidt tot onveiligheid en onzekerheid (zie ook Ghorashi, 2018) en tast daarmee de ontologische zekerheid aan. Volgens Noble (2005) is voor het ervaren van ontologische zekerheid van belang om in de omgeving te 'passen' of daartoe te behoren. Hiervoor dienen ook anderen ons te zien en te behandelen als behorend tot de omgeving, dus als een volwaardige burger (Noble, 2005). De verhalen van de geïnterviewden maken echter duidelijk dat dit alleen geldt voor degenen die verwachten te worden behandeld als volwaardige burger. Mensen die deze verwachting niet lijken te hebben, voelen zich sneller erkend, veilig en zeker.

De resultaten laten ook zien dat we de integratieparadox niet te lineair moeten opvatten. Ten eerste kunnen processen van in- en uitsluiting gelijktijdig plaatsvinden en is ook het proces van thuis voelen zeer gelaagd (Eijberts & Ghorashi, 2016; Omlo, 2011; Rouvoet et al., 2017). Zo voelen geïnterviewden die zich overwegend thuis voelen, zich soms in hun thuisgevoel beperkt en ervaren mensen die zich overwegend niet thuis voelen, soms wel een sterke verbondenheid met bepaalde mensen en plekken in Nederland.

Ten tweede is de betekenis van een gebrek aan verbondenheid verschillend. Voor sommigen betekent het dat ze zich vrijwel nergens thuis voelen, terwijl anderen vertellen dat zij door hun goede economische positie niet langer gericht zijn op de Nederlandse samenleving, maar zich wel verbonden kunnen voelen met internationale hoog opgeleide groepen, zoals expats. Eerdere studies beschreven al dat internationale groepen voor hoogopgeleiden een mogelijkheid bieden om te ontsnappen aan de belemmerende nationale discoursen rondom migranten (Konyali & Keskiner, 2018; Rouvoet et al., 2017).

Ten derde is verbondenheid met de samenleving een proces. In dit proces kunnen mensen ook manieren vinden om om te gaan met uitsluiting, zodat dit voor hen niet langer een belemmering voor het thuisgevoel vormt (Omlo, 2011). Dit is onder andere terug te zien in de verhalen van de mensen die hoge verwachtingen hadden over hun economische positie, de schoolloopbaan hebben kunnen continueren en nu een goede positie hebben. Sommigen van hen vertellen, in lijn met eerdere onderzoeken naar de integratieparadox, dat zij veel last hadden van discursieve uitsluiting. Dit beperkt hen echter niet langer om zich in Nederland thuis te voelen. Juist de goede economische positie en hun sociale netwerk zorgen ervoor dat zij zich sterk met Nederland verbonden voelen.

Deze gelaagdheid in de gevoelens van verbondenheid is alleen te zien als processen worden bestudeerd vanuit de eigen beleving van respondenten, waardoor ook het samenspel van individuele verwachtingen en structurele mogelijkheden en belemmeringen duidelijk wordt (Crul & Schneider, 2010; Eijberts & Ghorashi, 2016; Omlo, 2011). Op die manier komt er ook ruimte voor veranderingen in het thuisgevoel en is ook te zien dat mensen gemengde gevoelens kunnen hebben en zich gelijktijdig wel en niet thuis kunnen voelen.

Hoofdstuk 7

Conclusie en discussie

In dit laatste hoofdstuk geef ik antwoord op de onderzoeksvraag: Hoe beïnvloedt het samenspel van individuele en structurele factoren de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers? Allereerst geef ik een samenvatting van de resultaten uit de empirische hoofdstukken. In de tweede paragraaf licht ik de conclusies toe vanuit het theoretisch model uit hoofdstuk 2. Vervolgens sta ik stil bij de algemene conclusie van dit onderzoek: het leven tussen tegenstrijdige grenslijnen. In paragraaf 4 licht ik de implicaties van dit onderzoek toe voor de praktijk en het beleid en in paragraaf 5 de implicaties voor vervolgonderzoek.

7.1 Samenvatting resultaten

In deze paragraaf geef ik een beknopte samenvatting van de resultaten door eerst stil te staan bij de beleving van de eerste jaren in Nederland, vervolgens bij de fase nadat mensen 18 werden en tot slot het huidige leven. Hieruit wordt duidelijk dat het samenspel van individuele en structurele factoren in de eerste periode in Nederland voldoende mogelijkheden biedt voor de schoolloopbaan en het opbouwen van sociale contacten. Na het achttiende jaar ontstaan er echter conflicten tussen individuele wensen en verwachtingen en de mogelijkheden binnen maatschappelijke structuren, vooral voor mensen die geen verblijfsvergunning hebben (in asielprocedure of onrechtmatig verblijf) en niet langer naar school kunnen. Deze periode heeft ook op langere termijn, als zij eenmaal een verblijfsvergunning hebben, invloed op hun participatie in en verbondenheid met Nederland.

7.1.1 DE EERSTE JAREN IN NEDERLAND

In de eerste periode was het samenspel van individuele en structurele factoren vooral stimulerend voor het opbouwen van het leven in Nederland. Ondanks alle onzekerheden die gepaard gaan met (de gebeurtenissen voor) de vlucht, de aankomst in een onbekend land en onduidelijkheid over de uitkomst van de asielprocedure, was er voldoende veiligheid en waren er voldoende mogelijkheden voor sociaal contact, ontwikkeling en vrijetijdsbesteding. Hierdoor konden alle geïnterviewden op den duur een stabiel zelfbeeld creëren waarin zij continuïteit tussen verleden, heden en toekomst ervoeren,

wat van belang is om te kunnen omgaan met alle onzekerheden in het leven (Chase, 2013; Devenney, 2017; Ward, 2011).

De manier waarop continuïteit werd ervaren verschilt. Er waren mensen die al snel droomden over een succesvolle schoolloopbaan en een goede positie op de arbeidsmarkt (hoofdstuk 4). In Nederland waren zij in de beginjaren voorbeeldige burgers in spe. Zij wilden en deden datgene wat binnen de Nederlandse structuren wordt gewaardeerd en mogelijk is: zij waren enthousiast, hadden een helder toekomstbeeld voor ogen, werkten hard en maakten ook vrienden en contacten met volwassenen die hen steunden in het realiseren van hun dromen. Zolang zij naar school konden, waren de maatschappelijke structuren voornamelijk faciliterend. Toch werden zij soms belemmerd doordat hun doel te hoog gegrepen leek voor de mogelijkheden in de schoolloopbaan of voor hetgeen docenten en begeleiders mogelijk achtten.

Daarnaast waren er mensen voor wie het opbouwen van een hecht sociaal netwerk de basis vormde voor het ervaren van continuïteit in het leven (hoofdstuk 5). In de eerste periode was het voor hen belangrijk dat zij weer een kind konden zijn. Ook voor deze groep waren de maatschappelijke structuren voornamelijk faciliterend: sociale contacten met begeleiders en leeftijdsgenoten en vrijetijdsactiviteiten op de opvang gaven hen het gevoel vrij, veilig en geborgen te zijn.

7.1.2 18+

In de periode na het 18e jaar werkte het samenspel van maatschappelijke en individuele factoren zeer belemmerend voor degenen zonder een verblijfsvergunning en die daardoor op een gegeven moment hun schoolloopbaan niet langer konden vervolgen. Hoe langer deze periode duurde, des te meer ontwrichtend die werd ervaren. Ook waren periode(s) van onrechtmatig verblijf in Nederland zeer verwarrend. Deze zorgden voor een groot contrast tussen de institutionele mogelijkheden en hetgeen men wilde en verwachtte te kunnen zijn.

Voor degenen met grootse dromen was het niet kunnen continueren van de schoolloopbaan zeer ontwrichtend. Zij konden plotseling hun toekomstdromen, die zo goed pasten binnen de Nederlandse structuren, niet langer waarmaken. Hun schoolloopbaan stagneerde, zij werden afhankelijk van anderen voor voedsel en onderdak, verhuisden vaak en leefden in angst vanwege de druk op terugkeer. In plaats van te werken aan een goede toekomst waren zij bezig te overleven. Dit instabiele leven zonder verblijfsvergunning was niet in lijn te brengen met het zelfbeeld en de verwachtingen van hun familie en vrienden en die van de Nederlandse samenleving. Dit staat in groot contrast met de verhalen van degenen met grootse dromen die wel hun schoolloopbaan konden vervolgen. Zij vertellen over sociale contacten die hen hielpen en over contacten die hen belemmerden hun wensen te realiseren. Zij raakten niet ontmoedigd, werkten hard en hebben uiteindelijk hun dromen verwezenlijkt.

De mensen voor wie een hecht sociaal netwerk de basis van continuïteit vormde, ervaarden het verlaten van de zorg op achttienjarige leeftijd en het niet bezitten van een verblijfsvergunning als zeer belemmerend voor het opbouwen en onderhouden van contacten. In deze periode werd (de wens voor) een eigen gezin als bron van continuïteit, geborgenheid, voldoening en volwassenheid van groot belang. Maar naarmate de jaren zonder verblijfsvergunning voortduurden en de druk op terugkeer toenam, was er steeds minder ruimte om een goede ouder en partner te kunnen zijn. Ze konden geen opleiding volgen, niet werken en konden hun kinderen geen stabiel leven en toekomst bieden. Dit zorgde bij velen voor een diepe onzekerheid: er was een grote discrepantie tussen wat binnen de beperkende structuren mogelijk was en hetgeen zij als partner en ouder in Nederland hadden verwacht te kunnen bieden.

7.1.3 HET HUIDIGE LEVEN

Het samenspel van de verwachtingen over de sociaal-economische positie en de maatschappelijke condities die de realisatie van deze verwachtingen mogelijk maken dan wel belemmeren, beïnvloeden op langere termijn het thuisgevoel (hoofdstuk 6).

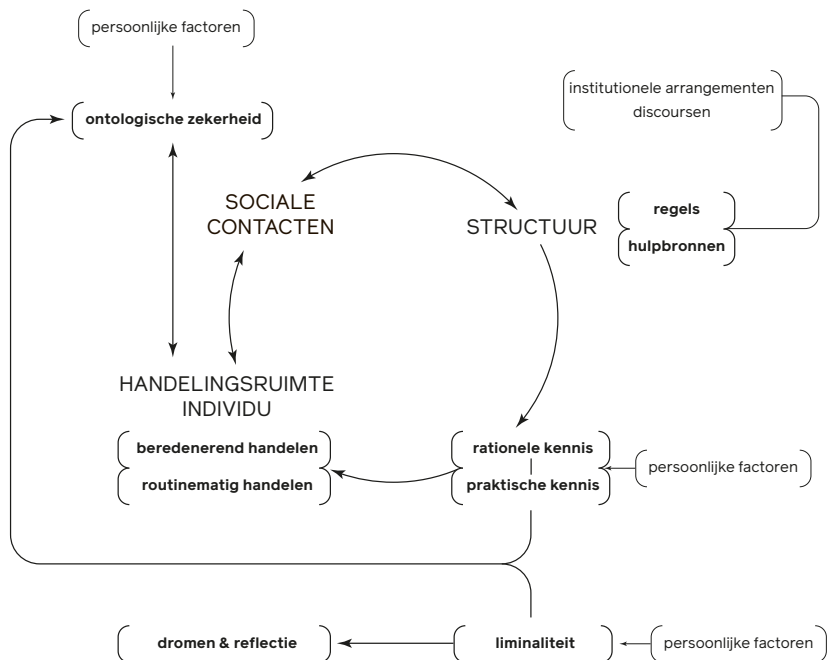
Mensen met hoge verwachtingen over hun economische positie in de samenleving, voelen zich bij belemmeringen om die verwachtingen te realiseren sterk gehinderd in hun thuisgevoel, ook als zij uiteindelijk een goede positie op de arbeidsmarkt hebben bemachtigd. Zij hebben 'toegenomen verwachtingen' en willen als een volwaardige burger worden gezien en behandeld. Degenen die hun schoolloopbaan niet konden vervolgen omdat zij geen verblijfsvergunning hadden, zijn erg teleurgesteld in Nederland. Het feit dat zij ondanks hun inzet om onderdeel te zijn van Nederland, niet langer deel mochten nemen, heeft geleid tot een emotionele breuk met Nederland, die ook op langere termijn niet hersteld is. Sommigen ervaren nog steeds een diepe onzekerheid: de jarenlange uitsluiting bracht hen in een economisch marginale positie die niet past bij hun zelfbeeld en waar zij op hun leeftijd lastig uit kunnen komen. Alleen door te benadrukken dat ze ondanks de moeilijkheden nog leven en gezond zijn en vanwege hun verblijfsvergunning veilig in Nederland zijn, kunnen zij enige continuïteit in hun leven ervaren. Anderen hebben inmiddels een goede economische positie en ervaren continuïteit in hun leven, maar de breuk met Nederland is niet hersteld: zij blijven teleurgesteld en hebben het gevoel hier nooit meer thuis te kunnen zijn. Degenen die hun schoolloopbaan wel konden vervolgen na het 18e jaar, ervaren teleurstellingen op momenten dat zij met het negatieve discours rondom migranten en moslims geconfronteerd worden. Toch ervaren de meesten voldoende ruimte om zich in Nederland thuis te voelen vanwege hun goede positie en hun sociale netwerk.

Mensen met de wens een goede ouder en partner te zijn en zonder hoge verwachtingen van hun economische positie, hebben ook minder hoge verwachtingen over veiligheid, vrijheid, erkenning en ontwikkelingsmogelijkheden in Nederland. Hierdoor ervaren zij minder belemmeringen in het realiseren van hun verwachtingen, waardoor zij ook minder worden gehinderd in hun thuisgevoel. Ondanks belemmeringen in het onderhouden van sociale contacten voelden zij zich thuis in Nederland vanaf het moment dat zij een verblijfsvergunning kregen. Vanaf dat moment boden de maatschappelijke structuren voldoende ruimte om een goede partner en ouder te zijn en hun kinderen een goede en veilige toekomst te bieden. Sommigen hebben hun eigen verwachtingen overtroffen, doordat zij uiteindelijk een opleiding hebben afgerond en werk hebben. Doordat zij zich hier hebben kunnen ontwikkelen, ervaren zij een sterke verbondenheid met Nederland. Anderen verkeren in een economisch marginale positie, maar zijn daar tevreden over, omdat dit een betere positie is dan zij in het land van herkomst hadden. Bovendien zien zij mogelijkheden voor een betere toekomst voor zichzelf en/of voor hun kinderen.

7.2 Reflectie theoretisch model

In hoofdstuk 2 heb ik de theoretische uitgangspunten van dit proefschrift toegelicht en de belangrijkste concepten in een model weergegeven. In deze paragraaf licht ik de conclusies van dit onderzoek toe door in te zoomen op verschillende concepten uit dit model, namelijk ontologische zekerheid, liminaliteit, institutionele arrangementen en het dominante discours ten aanzien van migranten en vluchtelingen. Tot slot sta ik stil bij een aanvulling op het model: sociale contacten als onderdeel van de dualiteit van structuur (zie Figuur 7.1).

FIGUUR 7.1 SOCIALE CONTACTEN ALS ONDERDEEL VAN DE DUALITEIT VAN STRUCTUUR

7.2.1 ONTOLOGISCHE ZEKERHEID

Dit onderzoek laat zien dat er diverse manieren zijn waardoor alleenstaande minderjarige asielzoekers ontologische zekerheid ervaren. Uit eerder onderzoek bleek al dat ontologische zekerheid hervonden of behouden kan worden door het creëren van een stabiel zelfbeeld waarin continuïteit tussen verleden, heden en toekomst wordt ervaren (Chase, 2013; Devenney, 2017; Ward, 2011). Gezien de diverse omstandigheden en ervaringen in het verleden, het heden en de toekomst, is het vanzelfsprekend dat er ook diverse manieren zijn waarop jongeren ontologische zekerheid ervaren. In dit proefschrift kwamen er twee centrale bronnen van continuïteit naar voren, namelijk (dromen over) een succesvolle schoolloopbaan en een goede positie op de arbeidsmarkt (hoofdstuk 4) en (het opbouwen van) een hecht sociaal netwerk (hoofdstuk 5).

Ook zijn de manieren waarop ontologische zekerheid wordt ervaren dynamisch. Zo was het voor een deel van de geïnterviewden in eerste instantie belangrijk om opnieuw kind te zijn en werd later (de wens voor) het eigen gezin belangrijk. Ook blijkt dat mensen hun toekomstdromen aanpassen als deze niet (langer) realistisch zijn binnen de maatschappelijke structuren. Sommige geïnterviewden die hun grootse dromen over hun (school)loopbaan niet konden waarmaken, hebben zich op hun kinderen gericht en/of wijzen er op dat zij in ieder geval nog gezond en in leven zijn. Mensen ontwikkelen dus nieuwe strategieën om ondanks beperkende structuren, (enige mate van) ontologische zekerheid te behouden.

Opvallend is dat voor alle geïnterviewden op langere termijn teruggeven van belang is voor het ervaren van continuïteit in hun leven. Iedereen vertelt in hun werk, als vrijwilliger, rolmodel en/of als ouders bezig te zijn met teruggeven. Het kunnen helpen van anderen (de eigen kinderen, lotgenoten, familie of andere mensen in Nederland en/of het land van herkomst) geeft betekenis aan de moeilijke gebeurtenissen in hun leven. Als zij in staat zijn terug te geven, zijn alle opofferingen die zij en hun ouders en familie hebben gebracht, niet voor niets geweest. Teruggeven is dan ook een thema dat in verschillende studies naar (voormalige) alleenstaande minderjarige asielzoekers wordt beschreven (Devenney, 2017; Luster et al., 2010; Omland & Andenas, 2018; Pastoor, 2015). Vaak wordt in deze studies een succesvolle schoolloopbaan beschouwd als de basis om terug te kunnen geven. Uit dit proefschrift blijkt echter dat teruggeven niet noodzakelijkerwijs gebaseerd is op een succesvolle schoolloopbaan. Ook mensen in een economisch marginale positie vinden continuïteit in hun leven door terug te geven in hun rol als ouders en lotgenoten.

Hoewel teruggeven kan bijdragen aan het ervaren van continuïteit, kunnen mensen zich ook verplicht voelen om anderen te helpen. Het benadrukken van teruggeven, in het bijzonder teruggeven aan het gastland, kan ook worden gezien als het innemen van de positie van de verantwoordelijke en actieve burger, die rechtmatig verblijf in het gastland (nog steeds) verdient (Wernesjö, 2020). Wernesjö concludeert op basis van onderzoek in Zweden, dat deze positionering enerzijds tegenwicht biedt aan discoursen over de kwetsbare dan wel gevaarlijke jonge asielzoeker en anderzijds een weerspiegeling is van discoursen over de moderne verzorgingsstaat die veel 'eigen verantwoordelijkheid' van haar burgers vraagt. Door het helpen van anderen, via (vrijwilligers)werk en/of als ouders, laten zij zien hun 'eigen verantwoordelijkheid' te nemen en hiermee 'echte' en 'goede' burgers te zijn. Zij leveren een bijdrage aan de samenleving in plaats van de samenleving tot last te zijn. Het vinden van manieren om terug te geven kan dus bijdragen aan het ervaren van continuïteit in het leven, maar moet geen plicht worden, een extra taak die zij moeten volbrengen om als echte burgers te worden beschouwd.

7.2.2 LIMINALITEIT

Voor de geïnterviewden uit dit onderzoek was een korte periode in liminaliteit zowel ontwrichtend als bevrijdend. Veel mensen ervoeren in de beginperiode in Nederland gevoelens van machteloosheid, discontinuïteit, vervreemding en instabiliteit, zoals in onderzoeken naar jonge asielzoekers veelvuldig is beschreven (Bronstein & Montgomery, 2011; Fazel et al., 2012; Groark et al., 2010; Gustafsson et al., 2012; Haugen Askland, 2007; Wernesjö, 2011). Dit ging echter gepaard met een gevoel van vrijheid en/of het zien van een goede toekomst (zie ook Derluyn & Broekaert, 2008; Devenney, 2017; Kohli, 2011). Hoewel soms wordt gewezen op het extra risico van ontwrichting door het tegelijkertijd op de grenslijn staan tussen het land van herkomst en het gastland én de grenslijn tussen de kindertijd en volwassenheid (Alitolppa-Niitamo, 2001), laat dit proefschrift zien dat de adolescentie juist bescherming kan bieden tijdens het leven in liminaliteit. Het loskomen van structuren en de daardoor ontstaande ruimte voor groei en transformatie (Turner, 1994) passen immers bij de adolescentiefase, waardoor velen het gevoel kregen op een bepaalde manier (opnieuw) een 'gewoon leven' te hebben. Haugen Askland (2007) wijst er bovendien op dat jongeren meer open staan voor veranderingen en aanpassingen in hun leven dan volwassenen. Deze veranderingen lijken dus meer bij hun levensfase te passen.

Voor sommige geïnterviewden bestond het gewone leven uit naar school gaan en zich richten op hun toekomstdromen. Bij deze groep was er sprake van 'delayed agency', de handelingsruimte voor toekomstdromen, wensen en aspiraties (Ghorashi et al., 2017). Anderen voelden zich juist jong en vrij doordat zij niet bezig hoefden te zijn met de toekomst. Voor beide groepen is het van belang dat er voldoende vrijetijdsactiviteiten en ontwikkelingsmogelijkheden zijn en zij zich voldoende veilig en geborgen voelen. Hierdoor ontstaat er routine, voorspelbaarheid en stabiliteit, wat nodig is om ontologische zekerheid te ervaren (Chase, 2013).

Dit proefschrift laat ook zien dat het terugvallen in een situatie van liminaliteit zeer schadelijk is. De meeste mensen die na hun 18e jaar geen verblijfsvergunning hadden, vielen terug in een situatie van liminaliteit. Opnieuw werden zij tussen de structuren in het land van herkomst en Nederland geplaatst en opnieuw konden zij niet volledig volwassen zijn (geen onderwijs volgen, niet werken, geen goede partner en ouder zijn). In deze periode waarin zij dachten in de 'aggregatiefase' (Turner, 1994) te zijn en dezelfde institutionele mogelijkheden te hebben als andere leeftijdsgenoten in Nederland, was het terugvallen in liminaliteit zeer ontwrichtend. Hun kennis opgebouwd over de Nederlandse structuren en daarmee hun verwachtingen van hun leven, bleken vrij plotseling niet langer geldig te zijn tijdens asielprocedures na het 18e jaar of tijdens het onrechtmatig verblijf in Nederland. Dit leidde tot het verlies van ontologische zekerheid, doordat het lastig werd een stabiel zelfbeeld te behouden (men kon geen goede ouder en partner zijn en geen successen behalen in het onderwijs), de sociale omgeving veranderde (verlies van sociale contacten) en ook de fysieke omgeving anders was dan verwacht (verhuizingen en wonen in ruimtes die onveilig of niet prettig zijn, mede voor de kinderen).

In studies over ongedocumenteerde migranten wordt gewezen op het negatieve effect van het oneindig verlengen van de liminele fase (Swerts, 2017). Het langdurig vastzitten of stilstaan in de liminele fase wordt ook wel beschreven als 'permanente liminaliteit' (Szakolczai, 2014; Thomassen, 2009). Bij oneindige verlenging kan het positieve potentieel van liminaliteit verloren gaan en een diepe onzekerheid de overhand nemen (Menjívar, 2006). Veel geïnterviewden uit dit onderzoek ervoeren echter geen verlenging van liminaliteit, zij hadden juist het idee grotendeels uit de liminele fase te zijn en voelden zich vaak al een onderdeel van de Nederlandse samenleving en sommigen voelden zich al 'volwassen'. De ervaren diepe onzekerheid werd niet veroorzaakt door permanente liminaliteit, maar door een terugval in liminaliteit. Anders dan in de eerste fase (en anders dan in rituele transities waar Turner zijn theorie op baseerde) was deze terugval ook onverwacht en niet passend bij hun levensfase en verwachtingen van het leven. Bovendien waren er weinig ontwikkelingsmogelijkheden en was er veel instabiliteit.

Er was dus weinig houvast, voorspelbaarheid en routine. Dit maakt dat de terugval in liminaliteit als zeer ontwrichtend wordt ervaren.

Kortom, een korte eerste periode in liminaliteit werkt zowel bevrijdend als ontwrichtend, terwijl een terugval in liminaliteit alleen negatieve consequenties kent.

7.2.3 INSTITUTIONELE ARRANGEMENTEN

ONDERWIJS

Uit hoofdstuk 4 en 5 blijkt dat onderwijs van groot belang is voor het opbouwen van het leven in een nieuw land. Voor sommige jongeren zorgde onderwijs al kort na aankomst voor het ervaren van continuïteit in het leven (zie ook: Eide & Hjern, 2013; Goodman, 2004; Luster et al., 2010; Ní Raghallaigh & Gilligan, 2010). Zij hadden vrij snel een concreet idee voor een studie die zij wilden volgen en het beroep dat zij wilden uitoefenen. Voor anderen werd onderwijs later in het leven belangrijk. Zij wilden vooral een opleiding volgen om te kunnen werken en zo een goede ouder en partner te kunnen zijn. De richting of sector was minder van belang en kozen de meesten op basis van advies van anderen. Onderwijsaspiraties komen dus voort uit verschillende drijfveren en zijn dynamisch (zie ook Lynnebakke & Pastoor, 2020). Voor iedereen was onderwijs op de langere termijn van belang om ontologische zekerheid te ervaren en een goed leven op te bouwen.

Toch verliep de schoolloopbaan voor de meesten niet soepel. Velen liepen aan tegen de in hoofdstuk 3 beschreven belemmeringen in de toegankelijkheid, kwaliteit en organisatie van het onderwijs. Hierdoor konden jongeren niet altijd tijdig hun schoolloopbaan in Nederland starten en werd hun onderwijstraject soms onderbroken. Bovendien bleken velen na de eerste opvang in de ISK, niet te kunnen doorstromen naar het reguliere onderwijs. Degenen die dat wel lukte, kwamen voornamelijk op de laagste niveaus terecht. Er lijkt voor adolescente asielzoekers slechts één pad te zijn na het eerste-opvangonderwijs: via mbo-1 naar mbo-2. Dit sluit niet aan bij de capaciteiten en ambities van veel mensen. Dit onderzoek laat immers zien dat met hulp van contacten het afronden van een opleiding in het hoger onderwijs voor sommige adolescente asielzoekers ook haalbaar is.

Bovendien maakt dit proefschrift zichtbaar dat het oppakken van de schoolloopbaan en het vinden van werk op latere leeftijd (na jaren in de asielprocedure of onrechtmatig verblijf), vaak onmogelijk is (hoofdstuk 4 en 5). De taalachterstand, de lage vooropleiding, de leeftijd, de kosten en het gebrek aan (geldige) werkervaringen belemmeren het vinden van werk en/of het starten van een opleiding.

Onderwijs is dus van groot belang voor het (opbouwen van) het leven in Nederland. Toch zijn er veel obstakels in de schoolloopbaan van adolescente asielzoekers, die deels te overwinnen zijn met de juiste hulp van contacten. Het oppakken van de schoolloopbaan op latere leeftijd blijkt voor velen echter onhaalbaar te zijn.

HET ONTBREKEN VAN EEN VERBLIJFSVERGUNNING NA HET 18E JAAR

Het ontbreken van een verblijfsvergunning na het 18e jaar is van grote invloed op het leven van jonge asielzoekers. Het leidt tot instabiliteit in sociale contacten, een onzeker toekomstbeeld, zeer beperkte mogelijkheden voor ontwikkeling en gebrek aan veiligheid, vrijheid en acceptatie (hoofdstuk 4, 5, 6). Het ervaren van ontologische zekerheid wordt beperkt doordat de manieren om continuïteit te ervaren (de schoolloopbaan vervolgen en een goede partner en ouder zijn) voor de meesten niet langer mogelijk blijken. Naarmate de jaren zonder verblijfsvergunning voortduren, wordt de handelingsruimte beperkter.

In verschillende onderzoeken is al aangetoond dat langdurige asielprocedures en tijdelijke vergunningen die aflopen bij het meerderjarig worden, voor jonge asielzoekers ernstige belemmeringen zijn voor het ervaren van continuïteit in het leven, het zien van een (goede) toekomst en het gevoel invloed te hebben op het eigen leven (Chase, 2013; Chase & Allsopp, 2021; Devenney, 2017; Ní Raghallaigh & Gilligan, 2010; Sleijpen et al., 2017; Vitus, 2010). Dit proefschrift laat bovendien zien dat het langdurig wachten op een verblijfsvergunning gecombineerd met vele verhuizingen en weinig mogelijkheden voor persoonlijke ontwikkeling, op langere termijn de verbondenheid met Nederland in de weg kan staan (hoofdstuk 6).

Die invloed op de verbondenheid met Nederland blijkt echter afhankelijk van de verwachtingen van mensen over hun leven. Voor mensen met hoge verwachtingen over hun economische positie, heeft deze periode geleid tot een breuk met Nederland. Zij zijn zo teleurgesteld in de ontwikkelingsmogelijkheden die ze kregen, dat ze vertellen zich nooit meer volledig in Nederland thuis te kunnen voelen. Het langdurig wachten op een verblijfsvergunning belemmerde ook het thuisgevoel van sommige mensen zonder hoge verwachtingen van hun economische positie, omdat zij belangrijke sociale contacten zijn verloren en nog steeds moeite hebben om nieuwe hechte relaties aan te gaan. Maar omdat hun verwachtingen van het leven uitkwamen op het moment dat zij een verblijfsvergunning kregen, stond deze periode de verbondenheid met Nederland niet langer in de weg.

De maatschappelijke structuren werken tijdens het leven zonder verblijfsvergunning na het 18e jaar dus zeer belemmerend. De handelingsruimte (*agency*) om het eigen leven vorm te geven is in deze periode zeer beperkt. Toch blijkt dat velen in deze tijd werk konden vinden,

naar school konden gaan en/of onderdak vonden, soms buiten beleid of wetgeving om. Hoewel de Nederlandse overheid dit steeds meer probeert te beperken, blijft er een soms onveilige ruimte bestaan waarin mensen (over)leven. De handelingsruimte bestaat in deze periode dus uit het vinden van andere structuren die meer ruimte bieden om te (over)leven.

7.2.4 HET DOMINANTE DISCOURS RONDOM VLUCHTELINGEN EN MIGRANTEN

Ook het dominante discours rondom vluchtelingen en migranten is van invloed op het leven van alleenstaande minderjarige asielzoekers. In hoofdstuk 3 is toegelicht hoe verschillende identiteitskenmerken als alleenstaand, minderjarig, asielzoeker, migrant, 'allochtoon', moslim en een donkere huidskleur, zorgen voor verschillende negatieve beelden in de samenleving waarin jonge asielzoekers als de vreemde en inferieure 'ander' worden beschouwd. Veel geïnterviewden vertellen over gebeurtenissen waarin zij werden geconfronteerd met dergelijke beelden in media en in het contact met anderen. Zij vertellen over het geweigerd worden voor een baan vanwege hun huidskleur, docenten die denken dat een hogere opleiding niet haalbaar is voor asielzoekers, het veelvuldig staande worden gehouden door de politie, de blikken die zij krijgen als ze in traditionele kleding de moskee bezoeken, de agressieve toon waarop er in de media over vluchtelingen en de integratie van migranten wordt gesproken et cetera.

Dergelijke ervaringen hebben een negatieve impact op het leven van deze vluchtelingen. Ze kunnen onder andere hun handelingsruimte beperken (Noble, 2005). Zo was er in de beginperiode beperkt ruimte om hoge ambities voor de (school)loopbaan te formuleren en kregen sommigen geen steun van docenten en begeleiders om hun hoge ambities te verwezenlijken (hoofdstuk 4). Op langere termijn beperkt het negatieve discours de voorspelbaarheid in het leven en creëert het een instabiele omgeving. Het is bijvoorbeeld onduidelijk wat er nodig is voor een goede positie op de arbeidsmarkt, want ook na het leren van de taal en Nederlandse gewoontes en het afronden van een opleiding, kan men geweigerd worden voor een baan vanwege bijvoorbeeld de huidskleur (hoofdstuk 4, 6).

De mensen zonder hoge verwachtingen over hun economische positie en die zich in een economisch marginale positie bevinden, hebben het vrijwel niet over ervaringen met uitsluiting en racisme. In hoofdstuk 6 heb ik beargumenteerd dat dit deels voortkomt uit de beperkte discursieve ruimte in de samenleving om dergelijke ervaringen te benoemen. Omdat mensen zelf verantwoordelijk worden gehouden voor hun participatie in de maatschappij (Schinkel & Van Houdt, 2010; Vasta, 2007), is het voor lager opgeleiden lastig

om te claimen dat hun marginale positie voortkomt uit beperkte mogelijkheden in plaats van uit eigen inzet (Verkuyten, 2016). Door de Black Lives Matter-protesten in 2020 en het veelvuldig bespreken van racisme in de publieke opinie, lijkt er meer ruimte te zijn gekomen om racisme te benoemen (Ghorashi, 2020b). Het zou dus kunnen dat als de interviews na 2020 waren afgenomen, ook deze groep verhalen over racisme had gedeeld. Gezien de dominantie van het negatieve discours over migranten en vluchtelingen, is het zeer waarschijnlijk dat ook zij hierdoor in hun handelingsruimte worden beperkt.

Noble (2005) stelt dat het negatieve discours rondom migranten en vluchtelingen ook de ontologische zekerheid aantast. Dit proefschrift laat zien dat dit niet geldt voor de eerste periode in Nederland. Geïnterviewden voelden zichzelf toen als vreemden, zij hadden zelf het gevoel nog niet helemaal bij Nederland te horen en vonden het daarom ook niet raar dat anderen hen ook zo behandelden. Bovendien is het negatieve discours rondom migranten en vluchtelingen op langere termijn alleen van invloed op de ontologische zekerheid van mensen met hoge verwachtingen over hun sociaal-economische positie (hoofdstuk 6). Zij hebben ook (toegenomen) hoge verwachtingen over ontwikkelingsmogelijkheden, vrijheid, veiligheid, erkenning, waardering en acceptatie en willen worden gezien en behandeld als een volwaardige burger. Mensen die een hecht netwerk nastreefden, hebben daar andere verwachtingen over. Zij ervaren deze gevoelens zodra zij een verblijfsvergunning hebben, waardoor het negatieve discours het ervaren van ontologische zekerheid minder aantast. Bovendien voelen sommige mensen met hoge verwachtingen over hun sociaal-economische positie, zich niet (langer) beperkt door het negatieve discours rondom migranten en vluchtelingen, vanwege hun goede economische positie en sociale netwerk.

Het negatieve discours rondom migranten en vluchtelingen belemmert dus de handelingsruimte van jonge asielzoekers in de samenleving, maar de invloed op de ontologische zekerheid op langere termijn is afhankelijk van individuele verwachtingen over de sociaal-economische positie en de maatschappelijke condities die de realisatie van deze verwachtingen mogelijk maken dan wel belemmeren.

7.2.5 SOCIALE CONTACTEN

Dit proefschrift maakt duidelijk dat sociale contacten een grote invloed hebben op de (school)loopbaan en het thuisgevoel in Nederland. Contacten zijn zeer belemmerend wanneer zij jongeren niet ondersteunen in het realiseren van hun toekomstdromen. Zo bleek uit hoofdstuk 4 dat mensen met hoge ambities werden geconfronteerd met

docenten en begeleiders die dachten dat deze ambities te hoog gegrepen zouden zijn. Zij adviseerden om een lagere opleiding te volgen. Dit zorgde bij sommigen voor twijfels over hun eigen capaciteiten en voor een (onnodig) lange schoolloopbaan (mbo-hbo-wo). Maar sociale contacten kunnen ook zeer stimulerend zijn voor het opbouwen van het leven en een essentieel tegenwicht bieden voor belemmerende maatschappelijke structuren. Vrienden, liefdesrelaties, de eigen kinderen en ouderfiguren zijn van belang voor vertrouwen, geborgenheid, steun, kennis van maatschappelijke structuren (waaronder het schoolsysteem) en het gevoel van verbondenheid met Nederland. Vooral in perioden waarin de handelingsruimte zeer beperkt is, zijn contacten essentieel voor het (opbouwen van) het leven. Toen de ruimte voor een stabiel leven in Nederland zeer beperkt werd door het ontbreken van een verblijfsvergunning na het 18e jaar en sommigen de hoop op een goede toekomst verloren, boden contacten houvast en creëerden zij mogelijkheden om te (over)leven.

Opvallend is de belangrijke rol die ouderfiguren hebben in de levens van veel geïnterviewden. Dit zijn volwassenen waarmee een hecht contact is ontstaan en die zij vaak aanduiden als hun Nederlandse ouders of grootouders. De behoefte aan een volwassene die luistert, affectie toont, lief is, onvoorwaardelijk beschikbaar is, aandacht heeft voor persoonlijke wensen en ambities en begrijpt dat niet alle verhalen gedeeld kunnen worden, is ook in eerdere studies naar alleenstaande minderjarige asielzoekers beschreven (De Graeve & Bex, 2017; Eide et al., 2018; Eriksson et al., 2019; Herz & Lalander, 2017; Kohli, 2011; Stretmo, 2014). Dit proefschrift laat zien dat ouderfiguren ook in het volwassen leven geborgenheid en steun bieden. Zij spelen zelfs een cruciale rol als jongeren ouder dan 18 jaar zijn en geen verblijfsvergunning hebben.

In de structuratietheorie van Giddens hebben sociale contacten geen prominente rol. Giddens is dan ook bekritiseerd, omdat hij een te individualistische kijk op *agency* zou hebben en de rol van sociale contacten en netwerken onvoldoende erkennen (King, 2010; Raithelhuber, 2016). Dit proefschrift laat zien dat mensen contacten benutten om hun handelingsruimte te verbreden, zodat ze individuele wensen kunnen realiseren. Dit bevestigt Giddens' idee dat mensen zich niet volledig laten beperken door maatschappelijke structuren, ook als deze zeer beperkend en dominant zijn. Er blijkt echter weinig ruimte voor de transformatie van structuren te zijn. De handelingsruimte van jonge asielzoekers bestaat uit de eigen toekomstdromen en het aangaan van sociale contacten die hen helpen deze dromen te behouden en zover mogelijk te realiseren. Sociale contacten zijn daarmee essentieel voor de handelingsruimte van individuen.

In de integratiecontext-theorie (Crul & Schneider, 2010) is er wel aandacht voor sociale contacten, maar hierin worden institutionele factoren gezien als randvoorwaarden waarbinnen mensen functioneren. Hulpbronnen vanuit het netwerk worden ingezet om binnen de institutionele context het leven vorm te geven. Uit dit proefschrift blijkt echter dat sociale contacten soms ook kunnen zorgen voor het omzeilen van belemmerende institutionele arrangementen of deze belemmeringen kunnen verzachten.

Sociale contacten zijn daarmee een belangrijk onderdeel van de dualiteit van structuur. Zij kunnen de handelingsruimte van jonge vluchtelingen vergroten, doordat zij kennis hebben over de relevante maatschappelijke structuren. Tegelijkertijd kunnen ze ook beperkende maatschappelijke structuren reproduceren en daarmee juist zeer belemmerend zijn voor het opbouwen van een goed leven in Nederland.

7.3 Volwassen worden tussen tegenstrijdige grenslijnen

In de eerste periode in Nederland bood het samenspel van individuele en structurele factoren voor de geïnterviewden van dit onderzoek voldoende mogelijkheden voor het opbouwen van een goed leven in Nederland, mede omdat het aansloot bij hun eigen beleving van de adolescentie en de transitie naar een onbekend land. Rond het 18e jaar ontstaan er echter tegenstrijdigheden tussen individuele wensen en verwachtingen en de mogelijkheden binnen maatschappelijke structuren. Vooral voor mensen die na het 18e jaar geen verblijfsvergunning hebben en niet langer naar school kunnen, ontstaan er grote tegenstellingen tussen persoonlijke verwachtingen en structurele mogelijkheden om die te realiseren. Deze periode heeft ook op langere termijn, als zij een verblijfsvergunning hebben gekregen, invloed op hun participatie in en verbondenheid met Nederland.

Dit bevestigt de conclusie uit onderzoeken in andere Europese landen dat voor (jonge) migranten structurele factoren worden gekenmerkt door tegenstrijdige tempo's, waarbij deze tempo's vaak niet aansluiten op de individuele beleving van tijd en van volwassenheid (Allsopp et al., 2014; Bjerneld et al., 2018; Chase & Allsopp, 2021; Griffiths et al., 2013; Kohli & Kauko, 2018; Sirriyeh, 2013). Enerzijds wordt de transitie naar volwassenheid versneld (zij moeten vanaf 18 jaar abrupt en op alle gebieden zelfstandig zijn), terwijl deze anderzijds wordt vertraagd (er zijn obstakels in de schoolloopbaan en velen kunnen de schoolloopbaan niet vervolgen, kunnen geen goede ouder en partner zijn en zijn sterk afhankelijk van anderen).

Daarnaast komen de eisen gesteld aan burgerschap niet overeen met de mogelijkheden om aan die eisen te voldoen en met de eigen beleving van emotionele verbondenheid met Nederland. In hoofdstuk 3 werd duidelijk dat een 'echte', 'goede' burger zelfredzaam is, eigen verantwoordelijkheid neemt, 'Nederlandse' normen en waarden heeft en zich emotioneel verbonden voelt met Nederland (Duyvendak, 2011; Kremer, 2017; Spijkerboer, 2007; Van Houdt et al., 2011; Vasta, 2007). Er zijn echter weinig mogelijkheden om aan deze eisen te voldoen. Het vinden van werk, het spreken van de Nederlandse taal en gevoelens van verbondenheid worden belemmerd door obstakels in de schoolloopbaan en door juridische en discursieve uitsluiting. Alle geïnterviewden wilden en probeerden een opleiding af te ronden, werk te vinden en zich thuis te voelen in Nederland, maar velen werden hierin gehinderd. Het niet voldoen aan deze eisen komt dus eerder voort uit een gebrek aan structurele mogelijkheden dan uit een gebrek aan eigen verantwoordelijkheid of de juiste normen en waarden.

Ook komen de voorwaarden om als een 'echte' Nederlandse burger beschouwd te worden, niet overeen met de eigen beleving van emotionele verbondenheid met Nederland. Zo wordt in publieke en politieke discourses vaak verwacht dat emotionele verbondenheid alleen kan ontstaan door het loslaten van bindingen (geassocieerd) met het land van herkomst (Duyvendak, 2011; Ghorashi, 2016). Veel mensen kunnen zich echter alleen verbonden voelen door ook bindingen en gebruiken uit het land van herkomst te behouden. Bovendien versterken een goede economische positie en emotionele verbondenheid elkaar niet altijd. Sommige mensen in een economisch marginale positie voelen zich thuis in Nederland, terwijl anderen die een goede economische positie hebben, zich niet thuis voelen. Daarnaast voelen velen zich thuis in Nederland zonder dat ze een verblijfsvergunning of de Nederlandse nationaliteit bezitten. Ook is emotionele verbondenheid een gelaagd proces, waarbij sommigen zich gaandeweg meer of minder verbonden voelen en sommigen zich gelijktijdig wel en niet verbonden voelen.

Al deze tegenstrijdigheden laten zien dat er te weinig ruimte is voor de diversiteit, gelaagdheid en dynamiek die het samenspel van individuele en structurele factoren voortbrengt. Velen ervaren te weinig ruimte in de schoolloopbaan, te weinig ruimte om sociale contacten te onderhouden en om een goede partner en ouder te zijn en te weinig ruimte om zich emotioneel verbonden te voelen met Nederland. Dit beperkt de mogelijkheid om in Nederland een betekenisvol leven op te bouwen en brengt het risico mee dat mensen hun toekomstdromen verliezen, zich geïsoleerd en eenzaam voelen, denken zich in Nederland niet thuis te mogen voelen, geen 'echte' Nederlander te kunnen of mogen zijn en/of hier nooit een goede positie te kunnen bereiken. In beleid en ondersteuning zou er daarom meer ruimte moeten komen voor de diversiteit in

persoonlijke verwachtingen van jongeren en het creëren van mogelijkheden om die te verwezenlijken. Dit vraagt om het openbreken van discursieve en institutionele grenzen. In de volgende paragraaf geef ik aanbevelingen om dit te realiseren.

7.4 Implicaties voor praktijk en beleid

In deze paragraaf bespreek ik de implicaties voor de praktijk en het beleid rondom alleenstaande minderjarige asielzoekers. Ik bespreek achtereenvolgens implicaties voor het toelatingsbeleid, het onderwijssysteem, het opvangsysteem en tot slot voor begeleiders betrokken bij de ondersteuning van jonge asielzoekers.

7.4.1 TOELATINGSBELEID

Het is allereerst belangrijk dat jongeren een duurzaam toekomstperspectief kunnen ontwikkelen. Dat betekent dat als terugkeer naar het land van herkomst niet mogelijk is, zij een verblijfsvergunning dienen te ontvangen. Tijdelijke vergunningen die aflopen bij het bereiken van de achttienjarige leeftijd (amv-vergunning) en het niet verstrekken van een verblijfsvergunning aan jongeren die niet in aanmerking komen voor een verblijfsvergunning asiel (zoals sinds 2013 gebeurt), zorgen ervoor dat veel jongeren geen toekomstperspectief hebben. Jongeren die daadwerkelijk terug kunnen keren naar het land van herkomst, dienen hier uiteraard op voorbereid te worden. Maar jongeren waarvoor dit niet mogelijk blijkt, zouden niet jarenlang geconfronteerd moeten worden met een onrealistisch terugkeerperspectief. Hierdoor leven zij lang in liminaliteit of vallen zij daarin terug op het moment dat zij 18 worden. Velen komen vanaf hun 18e 'in de illegaliteit' terecht (Nidos, 2020), wat zowel voor de jongeren als de Nederlandse samenleving niet wenselijk is. Het zou goed zijn een termijn vast te stellen waarin terugkeer gerealiseerd moet worden en indien dit niet binnen deze termijn lukt, dient de jongere een verblijfsvergunning te ontvangen. Deze termijn moet lang genoeg zijn om te onderzoeken of er adequate opvang in het land van herkomst is en kort genoeg om jongeren een duidelijk toekomstperspectief te bieden.

Ten tweede is het van belang dat jongeren ook na hun 18e jaar zonder verblijfsvergunning hun schoolloopbaan kunnen continueren (een nieuwe opleiding starten en hun opleiding kunnen bekostigen) dan wel kunnen werken. Ontwikkelingsmogelijkheden zijn essentieel voor het ervaren van continuïteit in het leven en beïnvloeden op langere termijn de participatie in en verbondenheid met Nederland.

7.4.2 ONDERWIJSSYSTEEM

De structurele belemmeringen in de schoolloopbaan van adolescente asielzoekers bestaan al lang. Na de toename van het aantal vluchtelingen rond 2015, is het besef gekomen dat het tijd is om deze belemmeringen weg te nemen. De Onderwijsraad (2017) heeft aanbevelingen gegeven voor een efficiëntere organisatie en betere toegankelijkheid van het onderwijs. Belangrijk is dat de adviezen zijn gericht op een structurele en duurzame aanpak, zodat het onderwijs zowel in tijden van hoge als lage instroom toegankelijk en van goede kwaliteit is. Het advies is gericht op de eerste jaren na aankomst in Nederland, maar zoals de Onderwijsraad (2017) zelf al opmerkt, is er ook daarna extra ondersteuning nodig voor nieuwkomers in het onderwijs. Extra (taal)ondersteuning in het voortgezet onderwijs, mbo en het hoger onderwijs kunnen er voor zorgen dat jongeren ook naar hogere niveaus kunnen doorstromen na het eerste-opvangonderwijs.

Daarnaast dienen er meer mogelijkheden te komen om op latere leeftijd de schoolloopbaan te kunnen vervolgen. Gemeenten zouden studeren met behoud van de uitkering mogelijk moeten maken (en sommige gemeenten doen dat inmiddels ook). Dit proefschrift laat zien dat door lange asielprocedures en periodes van onrechtmatig verblijf, sommigen pas op latere leeftijd een opleiding kunnen volgen. Dit geldt overigens ook voor vluchtelingen die op latere leeftijd naar Nederland zijn gekomen. Ook zij zouden de mogelijkheden moeten krijgen om in Nederland een opleiding te volgen.

Dit proefschrift bevestigt ook de eerdere adviezen om meer onderwijsmogelijkheden te bieden tijdens de asielprocedure (zie ook ACVZ, 2013; Engbersen et al., 2015). Daarnaast moeten ook jongeren die uitgeprocedeerd zijn, maar niet terug kunnen keren naar het land van herkomst, mogelijkheden hebben om hun schoolloopbaan te continueren. Er zouden voor deze groep financiële mogelijkheden moeten komen om een opleiding te kunnen volgen. Daarbij laat dit onderzoek zien dat het niet kunnen starten van een nieuwe opleiding, juist voor alleenstaande minderjarige asielzoekers zonder verblijfsvergunning problematisch is. Het bereiken van de 18-jarige leeftijd, gebeurt in een periode waarin zij zouden moeten doorstromen naar een nieuwe opleiding. Ook zij verdienen de kans een nieuwe opleiding te volgen, zodat hun ambitie en potentie niet verloren gaan.

Dit proefschrift laat zien dat vooral vrijwilligers, docenten, voogden en mentoren wegen kunnen vinden om potenties te ontwikkelen, ondanks de belemmeringen in het onderwijs. Het is belangrijk dat deze begeleiders kijken naar individuele ervaringen, potenties en ambitie. Hierbij moet er aandacht zijn voor jongeren met veel en weinig onderwijservaring én voor jongeren die veel en weinig gemotiveerd zijn voor hun

schoolloopbaan. Begeleiders kunnen jongeren helpen hun toekomstwensen te ontdekken en te bekijken hoe dit passend is binnen Nederland. Belangrijk hierbij is dat zowel begeleiders als jongeren niet ontmoedigd worden door de onmogelijkheden. Veel verhalen in dit proefschrift zijn een inspiratie voor wat mensen, ondanks belemmeringen, kunnen bereiken.

Het verbeteren van de mogelijkheden voor de schoolloopbaan van jonge asielzoekers lijkt steeds noodzakelijker te worden. Door langdurige conflicten in de landen van herkomst én langdurige reizen voordat vluchtelingen Nederland kunnen bereiken, is het aannemelijk dat jongeren lange breuken hebben in hun schoolloopbaan. Dit vraagt om extra ondersteuning en stimulans zodra zij in Nederland komen.

7.4.3 OPVANGSYSTEEM

In de verschillende opvangplekken voor alleenstaande minderjarige asielzoekers dient er aandacht te zijn voor continuïteit in verschillende aspecten van het leven. Zo is het belangrijk dat jongeren hun symbolische bezittingen kunnen behouden (Ward, 2011), een stem hebben in welk voedsel zij eten of bereiden (Kohli et al., 2010), hun religie kunnen blijven beoefenen (Ní Raghallaigh, 2011) en contact kunnen aangaan en onderhouden met mensen in het land van herkomst en in Nederland.

Daarnaast moeten verhuizingen in het opvangsysteem zo veel mogelijk beperkt blijven. Uit dit proefschrift blijkt dat verhuizingen ontwrichtend kunnen zijn. Bij verhuizingen van de eerste naar de vervolgoptvang zou men rekening moeten houden met de wensen van jongeren. De nabijheid van belangrijke contacten en mogelijkheden voor goed onderwijs, zijn daarbij belangrijke overwegingen. Ook voor mensen die na hun 18e geen verblijfsvergunning hebben, is het van belang dat zij zo min mogelijk verplicht worden te verhuizen. Juist in deze tijd zijn sociale contacten belangrijk, terwijl verhuizingen het onderhouden van deze contacten belemmeren.

Tot slot is de overgang naar 18+ voor velen een te grote stap. Er zijn gemeentes die een verlenging van ondersteuning mogelijk maken als alleenstaande minderjarige asielzoekers 18 worden en een verblijfsvergunning bezitten (Nijboer & Van Gastel, 2018). Hopelijk kan dit een inspiratie zijn voor alle gemeentes, zodat alle jongeren indien nodig deze ondersteuning kunnen ontvangen. Ook voor de jongeren zonder verblijfsvergunning is de overgang groot (zie ook Nijboer & Van Gastel, 2018). Aangezien 18 jaar een rigide grens is die niet altijd overeenkomt met de behoeftes van jongeren,

zouden zij ook na hun 18e indien nodig dezelfde zorg en begeleiding moeten kunnen ontvangen. Daarnaast kan een vorm van ondersteuning waarbij jongeren af en toe terug kunnen vallen op de eerder gekregen ondersteuning vanuit jeugdzorginstellingen de overgang naar zelfstandig wonen minder abrupt maken. Vanuit de Jeugdwet is het mogelijk Nederlandse burgers te ondersteunen tot de leeftijd van 23 jaar (Zijlstra et al., 2017). Het is goed voor te stellen dat veel jongeren die slechts enkele jaren in Nederland wonen, in ieder geval tot 23 jaar ondersteuning nodig hebben.

7.4.4 BEGELEIDERS (DOCENTEN, VOOGDEN, MENTOREN, VRIJWILLIGERS)

Dat participatie in en verbondenheid met de Nederlandse maatschappij een gelaagd en dynamisch proces is, betekent dat docenten, voogden en vrijwilligers zich moeten richten op persoonlijke verwachtingen van jongeren en het creëren van mogelijkheden om die te realiseren. Hierbij is het belangrijk om aandacht te hebben voor het individu, zijn verleden, toekomstdromen, ambities en behoeften. Herz en Lalander (2017) stellen dat dit ook kan bijdragen aan meer aandacht voor het onderhouden en opbouwen van sociale relaties, zowel in het land van herkomst als in het gastland. Ik heb laten zien dat ook (de wens voor) het eigen gezin hierin belangrijk kan zijn. Voor degenen die kinderen hebben, is het belangrijk dat zij ook als ouders worden gezien en dat de ondersteuning zich bijvoorbeeld kan richten op de ouder-kind relatie en het opbouwen van netwerken die de ouders kunnen ondersteunen (Vervliet et al., 2014).

Begeleiders zouden ondersteuning kunnen bieden bij het vinden van verbindingen tussen verleden, heden en toekomst (Devenney, 2017; Vervliet et al., 2015). Dit is geen gemakkelijke opgave gezien veel jongeren er niet aan toe zijn om naar hun verleden te kijken. Kohli's uitspraak dat jongeren eerst willen omgaan met het heden, dan de toekomst en als laatste het verleden (Kohli, 2006b) wordt in onderzoeken naar alleenstaande minderjarige asielzoekers vaak geciteerd. Ook uit dit onderzoek blijkt dat enige stabiliteit, routine en voorspelbaarheid in het heden van belang is voor jongeren om naar de toekomst en het verleden te kunnen kijken. Vrijtijdsactiviteiten, ontwikkelingsmogelijkheden en sociale contacten zorgen voor de benodigde stabiliteit. Begeleiders kunnen jongeren ondersteunen in het vinden van verbindingen tussen verleden, heden en toekomst. Ook hierin is het belangrijk de wensen van jongeren te volgen. Sommigen hebben vrij snel toekomstdromen die zorgen voor een rode draad in het leven. Anderen willen juist even niet aan de toekomst denken en hebben tijd nodig om jong en vrij te zijn.

Naast de aandacht voor de persoonlijke wensen is het belangrijk begeleiding te bieden bij hoe deze wensen in Nederland te realiseren zijn. Het gaat er dus niet alleen om erachter te komen hoe jongeren hun leven willen vormgeven, maar ook hoe dat binnen de Nederlandse structuren mogelijk gemaakt kan worden. Dat betekent dat begeleiders soms buiten de gebaande paden om moeten durven te gaan. In een onderzoek naar alleenstaande minderjarige asielzoekers in het Verenigd Koninkrijk, beschrijft Devenney (2017) het belang van 'kicking up a fuss', zodat jongeren hun toekomstdromen ondanks verschillende obstakels toch kunnen realiseren.

Het ondersteunen bij het ontdekken en realiseren van individuele wensen vraagt om verandering van wat velen verstaan onder rechtvaardige zorg. Rechtvaardig betekent niet dat jongeren gelijk en op dezelfde wijze behandeld worden (De Graeve & Bex, 2017). Zoals Van Ewijk (2018, p. 21) beschrijft, kunnen professionals streven naar rechtvaardigheid door de vraag te stellen: hoe kan deze mens in dit geval in deze context het best tot zijn of haar recht komen? Hiervoor is het soms noodzakelijk om samen met andere professionals de context te veranderen, waardoor er meer mogelijkheden ontstaan om jongeren tot hun recht te laten komen.

7.5 Implicaties voor vervolgonderzoek

In deze paragraaf bespreek ik de implicaties voor vervolgonderzoek. Allereerst sta ik stil bij hoe de participatie in en verbondenheid met een land bestudeerd zou moeten worden. Vervolgens sta ik stil bij onderzoeksgroepen die in vervolgonderzoek centraal kunnen staan en tot slot benoem ik mogelijke onderzoeksthema's.

7.5.1 PROCESSEN BESTUDEREN VANUIT HET EIGEN PERSPECTIEF

Dit proefschrift is een belangrijke aanvulling op het huidige sociaal-wetenschappelijk onderzoek vanwege het perspectief van voormalige alleenstaande minderjarige asielzoekers. De resultaten bevestigen dat onderzoeken naar participatie in en verbondenheid met Nederland zich zouden moeten richten op langere termijn processen, zodat er inzicht ontstaat in het gelaagde en dynamische samenspel van individuele en structurele factoren (Crul & Schneider, 2010; Eijberts & Ghorashi, 2016).

Het op één moment bestuderen van thema's zoals de schoolloopbaan, het sociaal netwerk en de emotionele verbondenheid met Nederland, biedt te weinig ruimte voor de processen die tot een bepaald resultaat hebben geleid. De verhalen van de geïnterviewden laten bijvoorbeeld zien dat sommigen een goede positie hebben op de arbeidsmarkt, maar dat de weg daarnaartoe soms onnodig lang is en sommigen ondanks hun goede positie onzeker zijn over hun taalbeheersing. Daarnaast bleek dat mensen die in de beginperiode niet gemotiveerd waren om naar school te gaan, later sterk gemotiveerd raakten omdat zij een goede ouder voor hun (toekomstige) kinderen wilden zijn. Ook bleek dat sommigen gaandeweg de emotionele verbondenheid met Nederland verloren.

Bovendien kan door het bestuderen van processen de invloed van institutionele factoren zichtbaar worden (Crul et al., 2019; Crul & Schneider, 2010). In onderzoek naar vluchtelingen en migranten in Nederland is vaker vastgesteld dat institutionele en discursieve factoren van belang zijn voor participatie in en verbondenheid met Nederland (Crul & Schneider, 2010; Eijberts & Ghorashi, 2016; Ghorashi, 2003). Onderzoek naar jonge vluchtelingen kan vernieuwende inzichten verschaffen vanwege hun jonge leeftijd en de institutionele factoren van het opvang- en toelatingsbeleid. Zo liet dit onderzoek zien dat mensen zich ook geworteld voelen in Nederland, omdat ze hier zijn opgegroeid en volwassen zijn geworden. Voor dit gevoel hoeft iemand dus niet in het land zelf geboren te zijn. Ook werd duidelijk dat emotionele verbondenheid voortkomt uit het samenspel van persoonlijke verwachtingen over de sociaal-economische positie en de maatschappelijke condities die de realisatie van deze verwachtingen mogelijk maken dan wel belemmeren. Dat verwachtingen hierin belangrijk zijn, kwam naar voren doordat sommigen hun hoge verwachtingen door juridische uitsluiting niet konden realiseren. Onderzoek naar processen bij groepen die met andere institutionele en discursieve factoren te maken krijgen, kan dus bijdragen aan vernieuwende inzichten in studies naar migranten.

Daarnaast bevestigt dit proefschrift opnieuw het belang van het betrekken van het eigen perspectief van jonge asielzoekers. De biografische interviews gaven de ruimte om pijnlijke herinneringen te delen en het eigen verhaal te formuleren (Ghorashi, 2008; Wernesjö, 2014b). Hierdoor werd er ook ruimte gecreëerd voor gelaagde ervaringen en werd bevestigd dat processen van participatie in en verbondenheid met een samenleving niet altijd lineair verlopen, maar ook paradoxaal kunnen zijn (Eijberts & Ghorashi, 2016).

Onderzoek naar participatie in en verbondenheid met Nederland zou zich dus moeten richten op het bestuderen van processen vanuit het eigen perspectief van migranten en vluchtelingen. Indien beschikbaar, kan dit worden aangevuld met kwantitatieve data. Zo zou het goed zijn om kwantitatieve gegevens over de door- en uitstroom vanuit het eerste-opvangonderwijs te registreren, zodat inzichtelijk wordt welke trajecten nieuwkomers in het onderwijs in Nederland afleggen. Om deze trajecten te begrijpen, is het echter noodzakelijk inzicht te hebben in hoe jongeren zelf dit proces beleven.

7.5.2 THEMA'S VOOR VERVOLGONDERZOEK

Vervolgonderzoek kan zich richten op de ervaringen op langere termijn van jonge vluchtelingen die buiten de onderzoeksgroep van dit proefschrift vielen. Zo is er weinig kennis over mensen die zijn teruggekeerd of teruggestuurd (Kohli, 2011; Zijlstra et al., 2017). Het is interessant te weten wat deze groep nodig heeft in de periode in het gastland, om een goed leven op te bouwen als zij zijn teruggestuurd of vrijwillig teruggekeerd. Ook heb ik alleen (voormalig) alleenstaande minderjarige asielzoekers gesproken. Vervolgonderzoek kan zich richten op hoe mensen die als kind met hun ouders naar Nederland zijn gevlucht op langere termijn het opbouwen van hun sociaal netwerk, hun (school)loopbaan en de emotionele verbondenheid met Nederland ervaren. Ditzelfde geldt voor jonge mensen die ouder waren dan 18 toen zij zonder hun ouders naar Nederland zijn gekomen. Hoewel het leeftijdsverschil met alleenstaande minderjarige asielzoekers slechts enkele maanden of jaren is, hebben zij te maken gehad met een ander toelatings- en opvangbeleid en onderwijssysteem.

Dit proefschrift maakt duidelijk dat duurzame contacten van groot belang zijn voor het opbouwen van het leven in Nederland. Vervolgonderzoek zou zich kunnen richten op welke ondersteuning jongeren nodig hebben om deze contacten op te bouwen en te onderhouden. Zo zou het belang en de betekenis van contacten met mensen in en uit het land van herkomst en het opnieuw bezoeken van het land, onderzocht kunnen worden door specifiek mensen te interviewen die een dergelijk transnationaal netwerk hebben. Ook het contact met de eigen ouders is een interessant thema, evenals de ervaringen met hereniging met ouders en het proces naar gezinshereniging, wat op dit moment actueel is onder veel Syrische (voormalig) alleenstaande minderjarige asielzoekers.

Tot slot is het van belang om mogelijkheden te onderzoeken om jonge asielzoekers in contact te brengen met volwassenen waarmee zij een duurzame relatie kunnen opbouwen. Van professionele begeleiders en docenten kan niet verwacht worden dat

zij met alle jongeren een duurzame relatie opbouwen, terwijl sommige jongeren dat wel wensen. Zij kunnen wel jongeren ondersteunen dergelijke contacten op te doen en te onderhouden. Door middel van 'mentorprojecten' zouden jongeren in contact kunnen komen met een volwassene, maar er is nog weinig bekend over dergelijke projecten voor alleenstaande minderjarige asielzoekers en hoe jongeren die zelf ervaren (Raitelhuber, 2019). Hoewel dergelijke projecten jongeren in contact kunnen brengen met ouderfiguren, kunnen deze projecten en/of contacten ook scheve machtsverhoudingen weerspiegelen en het negatieve discours waarin het anders-zijn van jonge asielzoekers wordt benadrukt, reproduceren. Er is dus meer kennis nodig over hoe jongeren in Nederland ouderfiguren kunnen ontmoeten en wat er nodig is om een goede en duurzame relatie op te bouwen.

7.6 Afsluiting

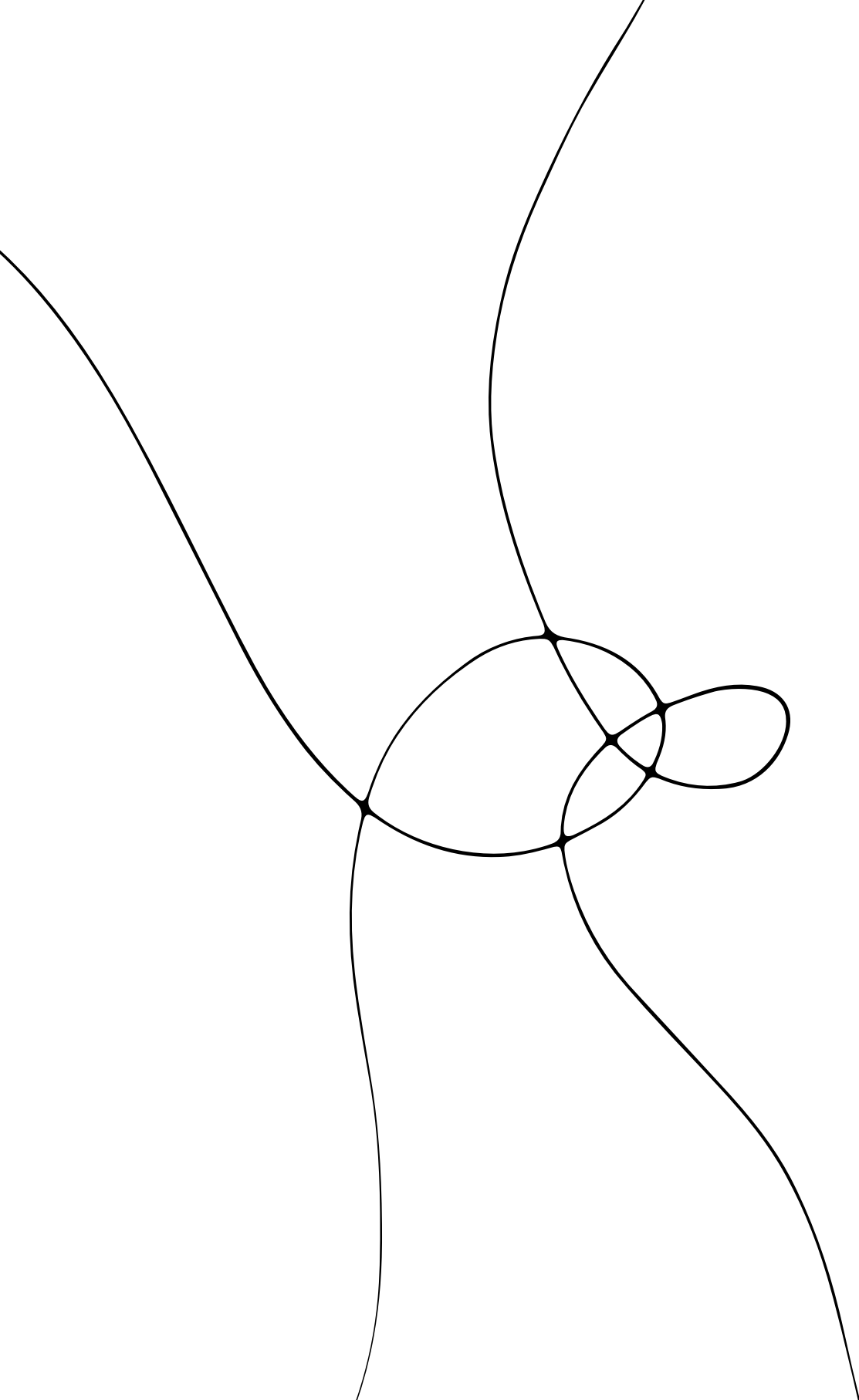
Toen ik jaren geleden begon met het aanvragen van beurzen voor dit promotieonderzoek, moest ik verantwoorden waarom dit onderzoek relevant was. Er kwamen immers 'slechts' enkele honderden alleenstaande minderjarige asielzoekers per jaar naar Nederland. Na 2015 werd mij niet meer naar de relevantie gevraagd. Tijdens het (her)openen van nieuwe opvangplekken en onderwijslocaties voor jonge asielzoekers, bleek dat er weinig bekend was over hoe zij op een juiste manier ondersteund kunnen worden. Veel geïnterviewden wilden hun verhalen delen om hier inzicht in te geven. Zij hoopten zo te kunnen bijdragen aan een goede ondersteuning voor jongeren die recent naar Nederland zijn gekomen. Ik hoop dat dit proefschrift recht doet aan deze wens en eraan zal bijdragen dat jongeren een goed leven in Nederland op kunnen bouwen.

Ik beseft dat structurele verandering een ingewikkeld proces is. De angst voor een 'aanzuigende werking' en 'gevaarlijke mensen' belemmeren het creëren van meer mogelijkheden in bijvoorbeeld het onderwijsstelsel en het toelatingsbeleid. Ook nu ik de laatste woorden van dit proefschrift schrijf (in augustus 2021), wordt opnieuw duidelijk dat het Nederlands asielbeleid vooral wordt gedreven door angst. Terwijl media berichten over de verschrikkelijke situatie in Kabul waar de Taliban de macht heeft overgenomen, debatteert de Tweede Kamer over welke medewerkers die de Nederlandse overheid hebben bijgestaan in Afghanistan, geëvacueerd dienen te worden. Opnieuw is er angst voor een 'aanzuigende werking' en wordt de vraag gesteld of alle medewerkers wel écht in levensgevaar verkeren. Zijn zij wel 'echte' vluchtelingen, zitten er geen IS-strijders onder de eventuele evacuees (Valk, 2021)?

Een structurele aanpak kan ook belemmerd worden door het idee dat er al voldoende mogelijkheden zijn, zolang de jongere zich maar voldoende inzet. Zo was er eerder deze maand veel aandacht voor de uitzonderlijke prestaties op de Olympische Spelen van de Nederlandse atleten Sifan Hassan en Abdi Nageeye, die beiden als alleenstaande minderjarige asielzoekers naar Nederland kwamen. Het koningshuis twitterde over Sifan Hassan: "Met haar inspirerende verhaal en uitmuntende prestaties is zij een voorbeeld voor velen" (Koninklijk Huis, 2021). Hoewel ik zelf ook geraakt ben door hun prestaties, hoop ik dat hun verhalen niet de indruk wekken dat er al voldoende mogelijkheden zijn. Dit proefschrift laat immers zien dat 'eigen verantwoordelijkheid nemen' en 'hard werken' niet altijd voldoende zijn om successen te behalen. Bovendien is een leven niet alleen succesvol als er uitzonderlijke prestaties worden bereikt.

Ik pleit daarom voor structurele beleidsverandering, maar ik hoop dat dit proefschrift ook een inspiratie vormt voor het kleinschalig ondersteunen van jongeren. De persoonlijke verhalen demonstreren namelijk dat kleine gebaren, grote verschillen kunnen maken. Het is vaak één persoon die in de jongere gelooft, geborgenheid biedt en ondersteunt om zijn of haar dromen te verwezenlijken. Eén persoon kan met een klein gebaar het verschil in iemands leven maken. Tevens kan één school, één werkplek of voetbalvereniging al verandering bewerkstelligen.

De verhalen van de geïnterviewden hebben mij ook persoonlijk geïnspireerd. Door het horen van verhalen van kracht en verdriet, sta ik meer open voor mijn eigen gelaagde ervaringen. De geïnterviewden hebben mij geleerd dat er ook donkerte, verdriet en eenzaamheid mag bestaan naast trots, vrolijkheid en verbondenheid. Het is heel bevrijdend al deze emoties te omarmen en ik ben alle geïnterviewden daar zeer dankbaar voor.

Literatuur

ACVZ (2003). *Kinderen en de asielpraktijk. De positie van het kind voor, tijdens en na de asielprocedure – tegen de achtergrond van het internationaal recht.*

ACVZ (2006). *Categoriaal Beschermingsbeleid, een 'noodzaak'.*

ACVZ (2013). *Verloren tijd. Advies over dagbesteding in de opvang voor vreemdelingen.*

Adriansen, H. K. (2012). Timeline interviews: A tool for conducting life history research. *Qualitative Studies*, 3(1), 40–55.

Alitolppa-Niitamo, A. (2001). Liminalities: expanding and constraining the options of Somali youth in the Helsinki metropolitan area. In *Yearbook of Population Research in Finland xxxvii* (pp. 126–147). The Population Research Institute, The Family Federation of Finland.

Allsopp, J., Chase, E., & Mitchell, M. (2014). The Tactics of Time and Status: Young People's Experiences of Building Futures While Subject to Immigration Control in Britain. *Journal of Refugee Studies*, 28(2), 163–182. <https://doi.org/10.1093/jrs/feu031>

Andrews, M. (2010). Beyond narrative. The shape of traumatic testimony. In M. Hyvärinen, M., Hydén, L.C. , M. Saarenheimo, and Tamboukou (Ed.), *Beyond narrative coherence* (pp. 147–166). John Benjamins Publisher Company.

Andriessen, I. (2005). Onderwijs met onbekende bestemming. *Vernieuwing: tijdschrift voor onderwijs en opvoeding*, 64, 6, 19–21.

Atkinson, R. (1998). *The Life Story Interview*. Sage.

Aynsley-Green, A., Cole, T. J., Crawley, H., Lessof, N., Boag, L. R., & Wallace, R. M. M. (2012). Medical, statistical, ethical and human rights considerations in the assessment of age in children and young people subject to immigration control. *British Medical Bulletin*, 102(1), 17–42. <https://doi.org/10.1093/bmb/lds014>

- Balkenhol, M., Mepschen, P., & Duyvendak, J. W. (2016). The Nativist Triangle: Sexuality, Race and Religion in the Netherlands. In J. W. Duyvendak, P. Geschiere, & E. Tonkens (Eds.), *The culturalization of citizenship. Belonging & Polarization in a globalizing world* (pp. 97–113). Palgrave Macmillan.
- Bauman, Z. (2013). *Wasted lives: Modernity and its outcasts*. Polity Press.
- Berk, M. (2004). Groeien tegen de stroom in. De geschiedenis van de Kleine Wooneenheid. In: J. Snijders (Red.). *In Holland staat een huis. Twaalfeneenhalf jaar kleinschalige opvang van AMA's*. p. 13–25. SWP.
- Bex, C., & De Graeve, K. (2016). Alleen bouwen aan een toekomst in het secundair onderwijs. *Sampol*, 5, 41–47.
- Bjernelid, M., Ismail, N., & Puthoopparambil, S. J. (2018). Experiences and reflections of Somali unaccompanied girls on their first years in Sweden: a follow-up study after two decades. *International Journal of Migration, Health and Social Care*, 14(3), 305–317. <https://doi.org/10.1108/IJMHSC-03-2018-0018>
- Bjornson, M. (2007). "Speaking of citizenship: Language ideologies in Dutch citizenship regimes." *Focaal—European Journal of Anthropology* 49, 65–80.
- Björk Brämberg, E., & Dahlberg, K. (2013). Interpreters in cross-cultural interviews: A three-way coconstruction of data. *Qualitative Health Research*, 23(2), 241–247. <https://doi.org/10.1177/1049732312467705>
- Blaak, M., Engelhard, D., de Frenne, F., & Sproet, M. (2004). *De smaak van noedelsoep. Begeleiding van Chinese ama's in opvang en onderwijs*. Stichting Pharos.
- Böcker, A., & Doornbos, N. (1998). Inleiding: Toelating en opvang van asielzoekers. *Migrantenstudies*, 12, 210–211.
- Böcker, A., & De Heer, C. (2006). *Lokale effecten van het terugkeerbeleid voor afgewezen asielzoekers. Een onderzoek naar de effecten van Project Terugkeer en Project beëindiging leefgeld ex-ama's in Nijmegen*. Centrum voor Migratierecht.
- Boeije, H., & Bleijenbergh, I. (2019). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen*. Boom.

- Braat, K., & Bommelijé, S. (2002). Tussen recht en realiteit, een oriënterende studie naar 'illegale' kinderen in het Nederlandse onderwijs. *Tijdschrift voor de Rechten van het Kind*, 12, 5-12.
- Bronstein, I., & Montgomery, P. (2011). Psychological Distress in Refugee Children: A Systematic Review. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 14, 44-56. <https://doi.org/10.1007/s10567-010-0081-0>
- Bruijns Slot, H. J. E. (1999). Verkorting wachttermijn tegemoetkoming studiekosten voor niet-Nederlanders. *Uitleg*, 19, p. 48-49
- Buijs, F. J., Demant, F., & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem: Radicale en democratische Moslims in Nederland*. Amsterdam University Press.
- Burer, K., & Wiersma, E. (1996). *Delinquent gedrag onder alleenstaande minderjarige asielzoekers: een probleem?* WODC.
- Cardol, G. (2005). *Ontheemd, vreemd en minderjarig. Het recht op ontwikkeling van de alleenstaande minderjarige vreemdeling in (inter)nationale wet- en regelgeving*. Wolf Legal Publishers.
- CBS (2013, 19 februari). *Alleenstaande minderjarige vreemdelingen en asielzoekers, 1998-2011*. Geraadpleegd op 4 april 2021, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2013/08/alleenstaande-minderjarige-vreemdelingen-en-asielzoekers-1998-2011>
- CBS (2021). *Wat verstaat het CBS onder een allochtoon?* Geraadpleegd op 29 juli 2021, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/faq/specifiek/wat-verstaat-het-cbs-onder-een-allochtoon->
- CBS Statline (2020). *Alleenstaande minderjarige vreemdeling, nationaliteit, geslacht en leeftijd*. [Dataset]. CBS. Geraadpleegd op 4 april 2021, van <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/82045NED/table?ts=1634907957193>
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. Sage

- Chase, E. (2013). Security and subjective wellbeing: The experiences of unaccompanied young people seeking asylum in the UK. *Sociology of Health and Illness*, 35(6), 858–872. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.2012.01541.x>
- Chase, E., & Allsopp, J. (2013). *'Future citizens of the world'? The contested futures of independent young migrants in Europe*. Refugee Studies Centre Working Paper Series no. 97. University of Oxford.
- Chase, E., & Allsopp, J. (2021). *Youth migration and the politics of wellbeing. Stories of life in transition*. Bristol University Press.
- Chase, E., Otto, L., Belloni, M., Lems, A., & Wernesjö, U. (2020). Methodological innovations, reflections and dilemmas: the hidden sides of research with migrant young people classified as unaccompanied minors. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(2), 457–473. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1584705>
- COA (2003). *Jaarverslag 2002*.
- Condly, S. J. (2006). Resilience in Children: A Review of Literature With Implications for Education. *Urban Education*, 41(3), 211–236. <https://doi.org/10.1177/0042085906287902>
- Crawley, H. (2010). "No one gives you a chance to say what you are thinking": Finding space for children's agency in the UK asylum system. *Area*, 42(2), 162–169. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4762.2009.00917.x>
- Crawley, H. (2011). 'Asexual, Apolitical Beings': The Interpretation of Children's Identities and Experiences in the UK Asylum System. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(8), 1171–1184. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2011.590645>
- Crul, M. (2015). Is Education the Pathway to Success? A Comparison of Second Generation Turkish Professionals in Sweden, France, Germany and The Netherlands. *European Journal of Education*, 50(3), 325–339. <https://doi.org/10.1111/ejed.12133>
- Crul, M., Keskiner, E., Schneider, J., Lelie, F., & Ghaemina, S. (2017). No lost generation? Education for refugee children. A comparison between Sweden, Germany, the Netherlands and Turkey. In: R. Bauböck & M. Tripkovic (Ed.), *The integration of migrants and refugees. An EUI forum on migration citizenship and demography*. European University Institute.

- Crul, M., Lelie, F., Biner, Ö., Bunar, N., Keskiner, E., Kokkali, I., Schneider, J., & Shuayb, M. (2019). How the different policies and school systems affect the inclusion of Syrian refugee children in Sweden, Germany, Greece, Lebanon and Turkey. *Comparative Migration Studies*, 7. <https://doi.org/10.1186/s40878-018-0110-6>
- Crul, M., Pasztor, A., Lelie, F., Mijs, J., & Schnell, P. (2009). *De lange route in internationaal vergelijkend perspectief: Tweede generatie Turkse jongeren in het onderwijs in Nederland, België, Duitsland, Frankrijk, Oostenrijk, Zwitserland en Zweden*. TIES Policy Brief, Ministerie OCW.
- Crul, M., & Schneider, J. (2010). Comparative integration context theory: participation and belonging in new diverse European cities. *Ethnic and Racial Studies*, 33(7), 1249–1268. <https://doi.org/10.1080/01419871003624068>
- Crul, M., Schneider, J., & Lelie, F. (2012). *The European Second Generation Compared. Does the Integration Context Matter?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Dandy, E., Knibbs, J., & Gilbey, F. (2020). 'Mad, sad and bad' to 'Dad': care-experienced men's experiences of fatherhood. *Adoption and Fostering*, 44(3), 285–300. <https://doi.org/10.1177/0308575920945172>
- Davis, K., & Nencel, L. (2011). Border skirmishes and the question of belonging: An autoethnographic account of everyday exclusion in multicultural society. *Ethnicities*, 11(4), 467–488. <https://doi-org.saxion.idm.oclc.org/10.1177/1468796811415772>
- De Graeve, K., & Bex, C. (2017). Caringscapes and belonging: an intersectional analysis of care relationships of unaccompanied minors in Belgium. *Children's Geographies*, 15(1), 80–92. <https://doi.org/10.1080/14733285.2016.1254727>
- De Jong, M. A. (2012). *Ik ben die Marokkaan niet! Onderzoek naar identiteitsvorming van Marokkaans-Nederlandse hbo-studenten* [PhD thesis]. VU University Press.
- De Kinderombudsman (2016). *Wachten op je toekomst. Kinderen in de noodopvang in Nederland*.
- De Opbouw (2001). *Jaarverslag 2000*.

- Derluyn, I., & Broekaert, E. (2008). Unaccompanied refugee children and adolescents: the glaring contrast between a legal and a psychological perspective. *International Journal of Law and Psychiatry*, 31(4), 319–330. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2008.06.006>
- Devenney, K. (2017). Pathway planning with unaccompanied young people leaving care: Biographical narratives of past, present, and future. *Child & Family Social Work*. <https://doi.org/10.1111/cfs.12348>
- Di Saint Pierre, F., Martinovic, B., & De Vroome, T. (2015). Return Wishes of Refugees in the Netherlands: The Role of Integration, Host National Identification and Perceived Discrimination. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(11), 1836–1857. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1023184>
- Donkers, M., Kloosterboer, K., Kooistra, B., Van Os, C., & Smets, T. (2013). *Ontheemd. De verhuizingen van asielzoekerskinderen in Nederland*. Werkgroep kind in azc.
- Duyvendak, J. W. (2011). *The Politics of Home. Belonging and Nostalgia in Western Europe and the United States*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230305076>
- Eastmond, M. (2007). Stories as Lived Experience: Narratives in Forced Migration Research. *Journal of Refugee Studies*, 20(2), 248–264. <https://doi.org/10.1093/jrs/fem007>
- Eide, K., & Hjern, A. (2013). Unaccompanied refugee children - Vulnerability and agency. *Acta Paediatrica*, 102, 666–668. <https://doi.org/10.1111/apa.12258>
- Eide, K., Lidén, H., Haugland, B., Fladstad, T., & Hauge, H. A. (2018). Trajectories of ambivalence and trust: experiences of unaccompanied refugee minors resettling in Norway. *European Journal of Social Work*, 1–12. <https://doi.org/10.1080/13691457.2018.1504752>
- Eijberts, M. (2013). *Migrant Women Shout It Out Loud: The Integration/Participation Strategies and Sense of Home of First- and Second-Generation Women of Moroccan and Turkish Descent* [PhD thesis]. VU University Press.

- Eijberts, M., & Ghorashi, H. (2016). Biographies and the doubleness of inclusion and exclusion. *Social Identities*, 23(2), 163–178. <https://doi.org/10.1080/13504630.2016.1244766>
- Emmelot, Y., Van Schooten, E., Timman, Y., Verhallen, M., & Verhallen, S. (2001). *Nieuwe kansen voor taalonderwijs aan anderstaligen*. WRR
- Engbersen, G., Dagevos, J., Jennissen, R., Bakker, L., Leerkes, A., Klaver, J., & Od, A. (2015). *Geen tijd verliezen: van opvang naar integratie van asielmigranten*. WRR.
- Eriksson, M., Wimelius, M. E., & Ghazinour, M. (2019). "I Stand on My Own Two Feet but Need Someone Who Really Cares": Social Networks and Social Capital among Unaccompanied Minors for Becoming Established in Swedish Society. *Journal of Refugee Studies*, 32(3), 372–396. <https://doi.org/10.1093/jrs/fey030>
- Essed, P., & Trienekens, S. (2008). "Who wants to feel white?" Race, Dutch culture and contested identities. *Ethnic and Racial Studies*, 31(1), 52–72. <https://doi.org/10.1080/01419870701538885>
- Fazel, M., Reed, R. V., Panter-Brick, C., & Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: Risk and protective factors. *The Lancet*, 379, 266–282. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(11\)60051-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)60051-2)
- Geuijen, K. (2004). *De asielcontroverse: argumenteren over mensenrechten en nationale belangen* [PhD thesis]. Dutch University Press.
- Geurts, N., Davids, T., & Spierings, N. (2021). The lived experience of an integration paradox: why high-skilled migrants from Turkey experience little national belonging in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(1), 69–87. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1770062>
- Geurts, N., Lubbers, M., & Spierings, N. (2020). Structural position and relative deprivation among recent migrants: a longitudinal take on the integration paradox. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(9), 1828–1848. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1675499>

- Ghorashi, H. (2002). Huilen, schrikken, lachen, kortom, meereizen met de ander. De meerwaarde van levensverhalen binnen sociaal-wetenschappelijk onderzoek. *Amsterdams sociologisch tijdschrift*, 29(1), 59-72.
- Ghorashi, H. (2003). *Ways to survive, battles to win: Iranian women exiles in the Netherlands and United States*. Nova Science Publishers.
- Ghorashi, H. (2005). Agents of change or passive victims: The impact of welfare states (the case of the Netherlands) on refugees. *Journal of Refugee Studies*, 18(2), 181-198. <https://doi.org/10.1093/refuge/fei020>
- Ghorashi, H. (2006). *Paradoxen van culturele erkenning. Management van Diversiteit in Nieuw Nederland [Oratie]*. Vrije Universiteit Amsterdam
- Ghorashi, H. (2008). Giving silence a chance: The importance of life stories for research on refugees. *Journal of Refugee Studies*, 21(1), 117-133. <https://doi.org/10.1093/jrs/fem033>
- Ghorashi, H. (2010a). "Dutchness" and the migrant "other": From suppressed superiority to explicit exclusion? *Focaal*, 56, 106-111. <https://doi.org/10.3167/fcl.2010.560109>
- Ghorashi, H. (2010b). From absolute invisibility to extreme visibility: emancipation trajectory of migrant women in the Netherlands. *Feminist Review*, 94(1), 75-92. <https://doi.org/10.1057/fr.2009.38>
- Ghorashi, H. (2010c). The right to be different: The position of Muslim migrants in the Netherlands. In R. Banakar (Ed.), *Rights in Context: Law and Justice in Late Modern Society* (pp. 163-177). Ashgate.
- Ghorashi, H. (2014). Racism and "the Ungrateful Other" in the Netherlands. In P. Essed & I. Hoving (Eds.), *Dutch Racism* (pp. 101-116). Rodopi.
- Ghorashi, H. (2015, 23 juli). *De mythe van taalbeheersing*. Kennisplatform Integratie & Samenleving. Geraadpleegd op 24 oktober 2015, van <https://www.kis.nl/blog/de-mythe-van-taalbeheersing>

- Ghorashi, H. (2016). Negotiating belonging beyond rootedness: unsettling the sedentary bias in the Dutch culturalist discourse. *Ethnic and Racial Studies*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/01419870.2016.1248462>
- Ghorashi, H. (2018a). Commentary: Unsettling friendship and using friendship to unsettle. *Urban Studies*, 55(3), 655–661. <https://doi.org/10.1177/0042098017730543>
- Ghorashi, H. (2018b). Challenges of Integration and Belonging: Iranians in the Netherlands. In M. Mobasher (Ed.), *The Iranian Diaspora: Challenges, Negotiations, and Transformations* (pp. 74–92). University of Texas Press.
- Ghorashi, H. (2020a). Failed Promise of Equality: Iranian women's integration in the Netherlands. *International Migration*. <https://doi.org/10.1111/imig.12774>
- Ghorashi, H. (2020b). Taking racism beyond Dutch innocence. *European Journal of Women's Studies*, 1–6. <https://doi.org/10.1177/1350506820978897>
- Ghorashi, H., de Boer, M., & ten Holder, F. (2017). Unexpected agency on the threshold: Asylum seekers narrating from an asylum seeker centre. *Current Sociology*, 1–19. <https://doi.org/10.1177/0011392117703766>
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. University of California Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press.
- Gijsberts, M., & Vervoort, M. (2009). Beeldvorming onder hoger opgeleide allochtonen: Waarom is er sprake van een integratieparadox? *Sociologie*, 5(3), 406–429.
- Glastra, F. J. (1999). *Organisaties en diversiteit: Naar een contextuele benadering van intercultureel management*. Lemma
- Goodman, J. H. (2004). Coping with trauma and hardship among unaccompanied refugee youths from Sudan. *Qualitative Health Research*, 14(9), 1177–1196. <https://doi.org/10.1177/1049732304265923>

- Goos, J. B. A. (2008). *De asielpprocedure*. Kluwer.
- Griffiths, M.B.E. (2014) Out of Time: The Temporal Uncertainties of Refused Asylum Seekers and Immigration Detainees. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40(12), 1991–2009.
- Griffiths, M., Rogers, A., & Anderson, B. (2013). *Migration, time and temporalities: re-view and prospect*. COMPAS Research Resources Paper.
- Groark, C., Sclare, I., & Raval, H. (2010). Understanding the experiences and emotional needs of unaccompanied asylum-seeking adolescents in the UK. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 16(3), 421–442.
<https://doi.org/10.1177/1359104510370405>
- Groeneweg, H. W., Van den Berg, I. H., & Verheij, M. (red.) (2001). *Teksten en toelichtingen op de Vreemdelingenwet 2000*. Sdu Uitgevers.
- Grund, J-P. C., Brekxema, J. J., Braam, R., & De Bruin, D. (2011). *Experiment Perspectief Aanpak Voormalig Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen. Analyse van de resultaten*. CVO
- Grütters, C. (2006). *Effecten van groepsgebonden asielbeleidsmaatregelen. Een analyse van mogelijke verbanden tussen de instroom in Nederland van asielzoekers uit Afghanistan, Burundi, DR Congo, Irak, Iran , Ivoorkust, Liberia, Rwanda, Sierra Leone, Soedan en Somalië en specifieke asielmaatregelen met betrekking tot die landen*. Centrum voor Migratierecht Radboud Universiteit Nijmegen.
- Gustafsson, K., Fioretos, I., & Norström, E. (2012). Between Empowerment and Powerlessness: Separated Minors in Sweden. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 136, 65–77.
- Haugen Askland, H. (2007). Habitus, Practice and Agency of Young East Timorese Asylum Seekers in Australia. *Asia Pacific Journal of Anthropology*, 8(3), 235–249. <https://doi.org/10.1080/14442210701516561>
- Heijmans, T., & Kruijt, M. (2003, 27 november). Ama-kamp nog zeker jaar open. *De Volkskrant*.

- Herz, M., & Lalander, P. (2017). Being alone or becoming lonely? The complexity of portraying 'unaccompanied children' as being alone in Sweden. *Journal of Youth Studies*, 20(8), 1062–1076. <https://doi.org/10.1080/13676261.2017.1306037>
- Hjern, A. (2020). Unaccompanied Refugee Minors: A Comparative Study in Norway and Sweden. In S. Smith Jurvelund, A. Krasnik, A-K. Rosenkrantz de Lasson (Eds.), *Coming of age in exile. Health and Socio-Economic inequalities in Young Refugees in the Nordic Welfare Societies* (pp.89–99). University of Copenhagen.
- Hondius, D. (2014). Black Dutch Voices: Reports from a Country that Leaves Racism Unchallenged. In P. Essed & I. Hoving (Eds.), *Dutch Racism* (pp. 273–294). Rodopi. https://doi.org/10.1163/9789401210096_015
- Huijsmans, R. (2011). Child Migration and Questions of Agency. *Development and Change*, 42(5), 1307–1321.
- Human Rights Watch. (2003). *Fleeting refuge: The triumph of efficiency over protection in Dutch asylum policy*.
- INDIAC. (2010, februari). *EMN-studie: Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen in Nederland*. https://www.emnnetherlands.nl/sites/default/files/2018-02/2010-Alleenstaande%20Minderjarige%20Vreemdelingen_1.pdf
- Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming (1999). *Helderheid*.
- Inspectie jeugdzorg (2006). *Doelgerichte ontwikkeling AMA's*.
- Inspectie van het Onderwijs (2004). *Het onderwijs eerste opvang anderstaligen*.
- Kalverboer, M. E., & Zijlstra, A. E. (2008). *Het Belang van het Kind in het Vreemdelingenrecht Kinderen uit asielzoekersgezinnen. Kinderen uit asielzoekersgezinnen. Ontwikkeling, perspectief en juridische positie. Onderzoeksverslag periode 2006–2008*. Rijksuniversiteit Groningen.
- Kalverboer, M. E., Zijlstra, A. E., van Os, C., Zevulun, D., ten Brummelaar, M & Beltman, D. (2017). Unaccompanied minors in the Netherlands and the care facility in which they flourish best. *Child and Family Social Work*, 22, 587–596. <https://doi.org/10.1111/cfs.12272>

Kamerstukken II, 19637, nr. 85. (1992, 15 september). Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19921993/0000012236/1/pdf/SGD_19921993_0001850.pdf

Kamerstukken II, 19637, nr. 143. (1995, 10 november). Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-19637-143.html>

Kamerstukken II, 19637, nr. 211. (1996, 24 september). Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-19637-211.html>

Kamerstukken II, 19637, nr. 247. (1997, 25 februari). Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-19637-247.html>

Kamerstukken II, 19637, nr. 321. (1998, 24 maart). Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-19637-321.html>

Kamerstukken II, 19637, nr. 844. (2004, 20 juli). Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvij5epmj1ey0/vi3amjy3q5yj>

Kamerstukken II, 24233, nr. 6. (1996, 26 juni). Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-24233-6.html>

Kamerstukken II, 24233, nr. 7 (1996, 26 juni). Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-24233-7.html>

Kamerstukken II, 27062, nr. 2. (2000, 5 april). Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-27062-2.html>

Kamerstukken II, 27062, nr. 14. (2001, 1 mei). Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-27062-14.html>

Kamerstukken II, 27062, nr. 29 (2004, 23 november). Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-27062-29.html>

Kamerstukken II, 27062, nr.75. (2012, 22 juni). Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-27062-75.html>

- Kinderrechtencollectief (2003). *Growing up in the Low Countries. Children's Rights in the Netherlands*.
- King, A. (2010). The odd couple: Margaret Archer, Anthony Giddens and British social theory. *British Journal of Sociology*, 61(1), 253–260. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2009.01288.x>
- Klaasen, H.M., & De Prez, R.M. (2004). *Eindevaluatie ama campus. Opvangen en opvoeden van alleenstaande minderjarige asielzoekers*. Ministerie van Justitie, Departementale Projectenpool.
- Klaver, J., Mateman, S., & Tromp, E. (2005). *VluchtelingenWerk Integratiebarometer. Een onderzoek naar de integratie van vluchtelingen in Nederland*. Regioplan.
- Kloosterboer, K., & Morelli, C. (1997). *De juridische positie van alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland*. Defence for Children International Nederland.
- Kohli, R. K. S. (2006a). The Sound Of Silence: Listening to What Unaccompanied Asylum-seeking Children Say and Do Not Say. *British Journal of Social Work*, 36(5), 707–721. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bch305>
- Kohli, R. K. S. (2006b). The comfort of strangers: social work practice with unaccompanied asylum-seeking children and young people in the UK. *Child & Family Social Work*, 11, 1–10.
- Kohli, R. K. S. (2011). Working to Ensure Safety, Belonging and Success for Unaccompanied Asylum-seeking Children. *Child Abuse Review*, 20(5), 311–323. <https://doi.org/10.1002/car.1182>
- Kohli, R. K. S., Connolly, H., & Warman, A. (2010). Food and its meaning for asylum seeking children and young people in foster care. *Children's Geographies*, 8(3), 233–245. <https://doi.org/10.1080/14733285.2010.494862>
- Kohli, R. K. S., & Kaukko, M. (2018). The management of time and waiting by unaccompanied asylum-seeking girls in Finland. *Journal of Refugee Studies*, 31(4), 488–506. <https://doi.org/10.1093/jrs/fex040>

- Koninklijk Huis [@koninklijkhuis] (2021, 8 augustus). Twitter. Geraadpleegd op 20 augustus 2021, van <https://twitter.com/koninklijkhuis>
- Konyali, A. (2014). Turning disadvantage into advantage: Achievement narratives of descendants of migrants from Turkey in the corporate business sector. *New Diversities*, 16(1), 107–121. http://newdiversities.mmg.mpg.de/wp-content/uploads/2014/11/2014_16-01_08_Konyali.pdf
- Konyali, A., & Keskiner, E. (2018). Between Ambiguity and Ambition: Experiences of Belonging and Spatial Mobility Among Business Professionals whose Parents Migrated from Turkey. In K. Davis, H. Ghorashi & P. Smets (Eds.). *Contested Belonging: Spaces, Practices, Biographies* (pp. 113–133). Emerald Publishing Limited, Bingley.
- Kox, M. (2009). *Het leven gaat door*. Stichting LOS. [http://www.stichtinglos.nl/sites/default/files/los/files/Het leven gaat door-def.pdf](http://www.stichtinglos.nl/sites/default/files/los/files/Het%20leven%20gaat%20door-def.pdf)
- Kremer, M. (2017). Een verbindende verzorgingsstaat. Over burgerschap, zorg en (super)diversiteit. *Beleid En Maatschappij*, 44(2), 148–159. <https://doi.org/10.5553/benm/138900692017044002008>
- Kromhout, M. (2006a). Evaluatie Vreemdelingenwet 2000: achtergrond en opdracht. In Commissie Evaluatie Vreemdelingenwet 2000, WODC, Significant (Red.), *Evaluatie Vreemdelingenwet 2000. De asielprocedure – Deel 1* (pp. 47–63). Boom Juridische Uitgevers.
- Kromhout, M. (2006b). De beleidstheorie van de Vw 2000 inzake asiel. In Commissie Evaluatie Vreemdelingenwet 2000, WODC, Significant (Red.), *Evaluatie Vreemdelingenwet 2000. De asielprocedure – Deel 1* (pp. 47–63). Boom Juridische Uitgevers.
- Kromhout, M. (2011). Return of Separated Children: The Impact of Dutch Policies. *International Migration*, 49(5), 24–47. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2009.00587.x>
- Kromhout, M., & Leijstra, Y. H. (2006). *Terugkeer en MOB bij Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen*. WODC.

- Kromhout, M., & Van San, M. (2003). *Schimmige werelden. Nieuwe etnische groepen en jeugdcriminaliteit*. WODC.
- Kulu-Glasgow, I., Noyon, S. M., & Smit, M. (2018). *Unaccompanied Minor Asylum Seekers in the Netherlands: Choice or Chance?* WODC.
- Laing, R. D. (1965). *The Divided Self: An existential study in Sanity and Madness*. Penguin Books.
- Lassen, B., & Kloosterboer, K. (1995). *Het leven in Nederland is niet zacht als zijde. De sociale en juridische positie van alleenstaande minderjarige asielzoekers*. Defence for Children International.
- Lemein, H. (2002, 9 april). Scholing ama's mislukt; Jonge asielzoekers laten verstek gaan bij project Dollard College. *Dagblad van het Noorden*.
- Lems, A., Oester, K., & Strasser, S. (2020). Children of the crisis: ethnographic perspectives on unaccompanied refugee youth in and en route to Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(2), 315–335. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1584697>
- Leydesdorff, S., & Adler, N. (2013). Introduction: on the evidence value of personal testimony. In S. Leydesdorff & N. Adler (Eds.), *Tapestry of Memory. Evidence and Testimony in Life-Story Narratives* (pp. ix–xxix). Transaction Publishers.
- Lodder, G. (2013). Stages door illegale jongeren: een doorbraak? *Ars Aequi*, 22, 22–26.
- LOWAC (2004). *Onderwijs aan ama's in de tussenvariant OC's*.
- LOWAN (z.d.). *Alfabetisering*. Geraadpleegd op 26 september 2021, van <https://www.lowan.nl/vo/leerlijnen/alfabetisering/>
- LOWAN & ITTA. (2016). *Project Lowan-Itta Leerlijnen. Eerste Opvangonderwijs Nieuwkomers VO*. <https://www.lowan.nl/wp-content/uploads/2020/02/folder-lowan-ittA.pdf>
- Lozowski, W. (1998). Het recht op onderwijs en de Koppelingswet. *Migrantenrecht*, 13, 5–6, 187–192

- Lozowski, W. (1999). Leeftijdsonderzoeken bij alleenstaande minderjarige asi-elzoekers. *Nieuwsbrief asiel- en vluchtelingenrecht*, 6, p. 99–361.
- Luster, T., Qin, D. B., Bates, L., Johnson, D. J., & Rana, M. (2008). The Lost Boys of : Am-biguous Loss, Search for Family, and Reestablishing Relationships With Family Members. *Family Relations*, 57 444–456.
- Luster, T., Qin, D., Bates, L., Rana, M., & Lee, J. A. (2010). Successful adaptation among Sudanese unaccompanied minors: Perspectives of youth and foster parents. *Childhood*, 17(2), 197–211. <https://doi.org/10.1177/0907568210365664>
- Lynnebakke, B Pastoor, L. d. W., & Eide, K. (2020). *Young refugees'pathways in(to) ed-ucation. Teacher and student voices: challenges, opportunities and dilemmas*. CAGE. https://cage.ku.dk/publications/dokumenter/Young_refugees_path-ways_in_to__education_-_CAGE_report_2020.pdf
- Mathieu, C. (2009). Practising gender in organizations: The critical gap between practical and discursive consciousness. *Management Learning*, 40(2), 177–193. <https://doi.org/10.1177/1350507608101229>
- McLaughlin, C. (2018). 'They don't look like children': child asylum-seekers, the Dubs amendment and the politics of childhood. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(11), 1757–1773. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1417027>
- Mels, C., Derluyn, I., & Broekaert, E. (2008). Social support in unaccompanied asy-lum-seeking boys: A case study. *Child: Care, Health and Development*, 34(6), 757–762. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.2008.00883.x>
- Mendes, P. (2009). Improving outcomes for teenage pregnancy and early parent-hood for young people in out-of-home care. A review of the literature. *Youth Studies Australia*, 28(4), 11–19. <http://eric.ed.gov/ERICWebPortal/recordDe-tail?accno=EJ867263>
- Menjívar, C. (2006). Liminal Legality: Salvadoran and Guatemalan Immigrants' Lives in the United States. *American Journal of Sociology*, 111(4), 999–1037. <https://doi.org/10.1086/499509>

- Merry, L., Pelaez, S., & Edwards, N. C. (2017). Refugees, asylum-seekers and undocumented migrants and the experience of parenthood: A synthesis of the qualitative literature. *Globalization and Health*, 13, 1–17. <https://doi.org/10.1186/s12992-017-0299-4>
- Mitzen, J. (2006). Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*, 12(3), 341–370. <https://doi.org/10.1177/1354066106067346>
- Montgomery, C. (2002). The “Brown Paper Syndrome”: Unaccompanied Minors and Questions of Status. *Refuge: Canada's Periodical on Refugees*, 20, 56–67.
- Muir, J., & Gannon, K. (2016). Belongings Beyond Borders: Reflections of Young Refugees on Their Relationships with Location. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 26, 279–290. <https://doi.org/10.1002/casp>
- Muller, P. (2011). Identificatie, acceptatie en discriminatie. In E. Dourleijn & J. Dagevos (Eds.), *Vluchtelingen in Nederland: Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten* (pp. 190–206). SCP.
- Munters, Q. J., Meijer, E., Mommaas, H., Van der Poel, H., & Spaargaren, G. (1993). *Anthony Giddens. Een kennismaking met de structuratietheorie*. Landbouwwuniversiteit.
- Naber, P., & Uzozie, A. (2015, november). *Een match voor de toekomst? Een verkennend onderzoek naar de bijdrage van maatjesprojecten aan de maatschappelijke participatie van jonge alleenstaande asielzoekers*. <https://www.inholland.nl/onderzoek/publicaties/match-voor-de-toekomst>
- Ní Laoire, C., Carpena-Méndez, F., Tyrrell, N., & White, A. (2010). Introduction: Childhood and migration - mobilities, homes and belongings. *Childhood*, 17(2), 155–162. <https://doi.org/10.1177/0907568210365463>
- Ní Raghallaigh, M. (2011). Religion in the Lives of Unaccompanied Minors: An Available and Compelling Coping Resource. *British Journal of Social Work*, 41, 539–556.

- Ní Raghallaigh, M. (2013). The Causes of Mistrust amongst Asylum Seekers and Refugees: Insights from Research with Unaccompanied Asylum-Seeking Minors Living in the Republic of Ireland. *Journal of Refugee Studies*, 27(1), 82-100. <https://doi.org/10.1093/jrs/fet006>
- Ní Raghallaigh, M., & Gilligan, R. (2010). Active survival in the lives of unaccompanied minors: coping strategies, resilience, and the relevance of religion. *Child & Family Social Work*, 15(2), 226-237. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2009.00663.x>
- Nidos. (z.d.). *Missie Nidos*. www.nidos.nl. Geraadpleegd op 10 oktober 2021, van <https://www.nidos.nl/home/missie-en-visie-van-nidos/missie-nidos/>
- Nidos (2004). *Jaarverslag 2003*.
- Nidos (2006). *Jaarverslag 2005*.
- Nidos (2008). *Jaarverslag 2007*.
- Nidos. (2020). *Jaarverslag 2019*.
- Nijboer, I., & Van Gastel, M. (2018). *Evaluatie nieuw opvangmodel alleenstaande minderjarige vreemdelingen*. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/12/20/tk-bijlage-evaluatie-nieuw-opvangmodel-amv>
- NJCM (2003). *De AC-procedure; de achilleshiel van het asielbeleid. Een commentaar van het Nederlands Juristen Comité op het gebruik van de versnelde asielprocedure in de aanmeldcentra*.
- Noble, G. (2005). The Discomfort of Strangers: Racism, Incivility and Ontological Security in a Relaxed and Comfortable Nation. *Journal of Intercultural Studies*, 26(1), 107-120. <https://doi.org/10.1080/07256860500074128>
- Norkunas, M. (2013). The Vulnerable Listener. In: A. Sheftel & S. Zembrzycki (Eds.), *Oral History of the Record, Towards an ethnography and practice*. (pp. 81-97) Palgrave MacMillan.

- O'Toole Thommesssen, S. A. O., Corcoran, P., & Todd, B. K. (2015). Experiences of Arriving to Sweden as an Unaccompanied Asylum-Seeking Minor From Afghanistan: An Interpretative Phenomenological Analysis. *Psychology of Violence*, 5(4), 374–383. <https://doi.org/10.1037/a0038842>
- Oberon (2008). *Quickscan ISK's in Nederland. Eindrapport*.
- Olde Monnikhof, M., & Van den Tillaart, H. (2003). *Alleenstaande minderjarige asielzoekers in nederland*. ITS.
- Olgun, A. (2002, 22 januari). Rector: ik ben ontzettend naïef geweest. *NRC Handelsblad*.
- Omland, G. B., & Andenas, A. (2018). Negotiating developmental projects: Unaccompanied Afghan refugee boys in Norway. *Childhood*, 25(1), 78–92. <https://doi.org/10.1177/0907568217718032>
- Omlo, J. J. (2011). *Integratie én uit de gratie?* [PhD thesis]. Universiteit van Amsterdam.
- Onderwijsraad. (2017). *Vluchtelingen en onderwijs*.
- Oppedal, B., & Idsoe, T. (2015). The role of social support in the acculturation and mental health of unaccompanied minor asylum seekers. *Scandinavian Journal of Psychology*, 56(2), 203–211. <https://doi.org/10.1111/sjop.12194>
- Papadopoulos, R. K., & Gionakis, N. (2018). The neglected complexities of refugee fathers. *Psychotherapy and Politics International*, 16(1), 1–13. <https://doi.org/10.1002/ppi.1438>
- Pastoor, L. d. W. (2015). The mediational role of schools in supporting psychosocial transitions among unaccompanied young refugees upon resettlement in Norway. *International Journal of Educational Development*, 41, 245–254. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2014.10.009>
- Patterson M.E. (2013) The Ethical Murk of Using Testimony in Oral Historical Research in South Africa. In: A. Sheftel & S. Zembrzycki (Eds) *Oral History Off the Record*. (pp.201–218). Palgrave Macmillan.

- Pfeifle, B. C. (1998). Uitholling bescherming van het vluchtende kind. *Tijdschrift voor Familie en Jeugdrecht*, 1, 23–26.
- Ponzoni, E., Ghorashi, H., & Van Der Raad, S. (2017). Caught between norm and difference: narratives on refugees' inclusion in organizations. *Equality, Diversity and Inclusion*, 36(3), 222–237. <https://doi.org/10.1108/EDI-11-2015-0093>
- Pozzo, M., & Ghorashi, H. (2021). How liminality enhances conviviality through multilingual co-creations: Young refugees in the Netherlands. *Current Sociology*. <https://doi.org/10.1177/0011392120932933>
- Pozzo, M., & Nerghe, A. (2020). Dutch without the Dutch: discourse, policy, and program impacts on the social integration and language acquisition of young refugees (ages 12–23). *Social Identities*, 26(6), 842–860. <https://doi.org/10.1080/13504630.2020.1814721>
- Pruitt, L., Berents, H., & Munro, G. (2018). Gender and Age in the Construction of Male Youth in the European Migration "Crisis." *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 43(3), 687–709.
- Pryce, J. M., & Samuels, G. M. (2010). Renewal and risk: The dual experience of young motherhood and aging out of the child welfare system. *Journal of Adolescent Research*, 25(2), 205–230. <https://doi.org/10.1177/0743558409350500>
- Purtell, J., Mendes, P., & Saunders, B. J. (2020). Care leavers, ambiguous loss and early parenting: explaining high rates of pregnancy and parenting amongst young people transitioning from out-of-home care. *Children Australia*, 45(4), 241–248. <https://doi.org/10.1017/cha.2020.58>
- Raitelhuber, E. (2016). Extending agency. The merit of relational approaches for Childhood Studies. In F. Esser, M. S. Baader, T. Betz, & B. Hungerland (Eds.), *Re-conceptualising Agency and Childhood: New Perspectives in Childhood Studies* (pp. 89–101). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315722245>
- Raitelhuber, E. (2019). 'If we want, they help us in any way': how 'unaccompanied refugee minors' experience mentoring relationships. *European Journal of Social Work*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/13691457.2019.1606787>

- Riemersma, G. (2002, 9 februari). 'We hameren niet meer telkens op terugkeer.' *De Volkskrant*.
- Roscam Abbing, H. D. C. (2011). Age determination of unaccompanied asylum seeking minors in the European union: A health law perspective. *European Journal of Health Law*, 18(1), 11–25. <https://doi.org/10.1163/157180911X546101>
- Rosenthal, G. (2003). The Healing Effects of Storytelling: On the Conditions of Curative Storytelling in the Context of Research and Counseling. *Qualitative Inquiry*, 9(6), 915–933. <https://doi.org/10.1177/1077800403254888>
- Rouvoet, M., Eijberts, M., & Ghorashi, H. (2017). Identification Paradoxes and Multiple Belongings: The Narratives of Italian Migrants in the Netherlands. *Social Inclusion*, 5(1), 105–116. <https://doi.org/10.17645/si.v5i1.779>
- Schinkel, W. (2009a). De Virtualisering van Burgerschap en de Paternalistische Staat. *Sociologie*, 5(1), 48–68.
- Schinkel, W. (2009b). Na de mens en de burger: de eigenlijk-nog-geen-echte-burger: Over cladogrammatie en sociale immuniteit. *Krisis*, 3, 39–51.
- Schinkel, W., & Van Houdt, F. (2010). The double helix of cultural assimilationism and neo-liberalism: Citizenship in contemporary governmentality. *British Journal of Sociology*, 61(4), 696–715. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2010.01337.x>
- Separated Children in Europe Programme. (2019). *Statement of Good Practice*. Defence for Children the Netherlands. https://childrightshelpdesk.org/assets/2019/05/2019-SCEP-FULL-REPORT-Statement-of-Good-Practice_-including-Annex.pdf
- Sinha, S., & Uppal, S. (2009). Lesser youth?: particular universalisms and young separated migrants in East London. *Journal of Youth Studies*, 12(3), 257–273. <https://doi.org/10.1080/13676260802687364>
- Sirriyeh, A. (2013). *Inhabiting Borders, Routes Home. Youth, Gender, Asylum*. Ashgate.

- Sleijpen, M., Mooren, T., Kleber, R. J., & Boeije, H. R. (2017). Lives on hold: A qualitative study of young refugees' resilience strategies. *Childhood*, 1–18. <https://doi.org/10.1177/0907568217690031>
- Sleijpen, M., Ter Heide, F. J. J., Mooren, T., Boeije, H. R., & Kleber, R. J. (2013). Bouncing forward of young refugees: a perspective on resilience research directions. *European Journal of Psychotraumatology*, 4, 1–9. <https://doi.org/10.3402/ejpt.v4i0.20124>
- Slootman, M., & Duyvendak, J. W. (2015). Feeling Dutch: The Culturalization and Emotionalization of Citizenship and Second-Generation Belonging in the Netherlands. In N. Forner & P. Simon (Eds.), *Fear, anxiety and national identity* (pp. 147–168). The Russel Sage Foundation.
- Smit, M. (1996). Kleine wooneenheden voor alleenstaande minderjarige vluchtelingen en asielzoekers. *Kind en adolescent*, 17, 1–8.
- Smit, M. (1998). De komst van jonge alleenstaande asielzoekers en hun asielprocedure. *Tijdschrift voor Familie en Jeugdrecht*, 7/8, 174–180.
- Snijders, J., & Van Wel, F. (1995). *Gevlucht zonder ouders. Integratie van alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland*. SWP.
- Spijkerboer, T. P. (2007). *Zeker weten. Inburgering en de fundamenteën van het Nederlandse politieke bestel*. SDU.
- Spijkerboer, T. P., & Vermeulen B. P. (1995). *Vluchtelingenrecht*. NCB.
- Staring, R., & Aarts, J. (2010). *Jong en illegaal in Nederland. Een beschrijvende studie naar de komst en het verblijf van onrechtmatig verblijvende (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen en hun visie op de toekomst*. Boom Juridische uitgevers.
- Stein, M. (2006). Research review: Young people leaving care. *Child and Family Social Work*, 11, 273–279. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2006.00439.x>
- Stein, M. (2019). Supporting young people from care to adulthood: International practice. *Child and Family Social Work*, 24(3), 400–405. <https://doi.org/10.1111/cfs.12473>

- Stichting Neveninstroomproject Het Molenwater (2009). *Mijn prachtige school Het Molenwater*.
- Stretmo, L. (2014). *Governing the unaccompanied child. Media, policy and practice* [PhD thesis]. University of Gothenburg.
- Swerts, T. (2017). Creating Space For Citizenship: The Liminal Politics of Undocumented Activism. *International Journal of Urban and Regional Research*, 41(3), 379–395. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12480>
- Szakolczai, A. (2014). Living permanent liminality: The recent transition experience in Ireland. *Irish Journal of Sociology*, 22(1), 28–50. <https://doi.org/10.7227/IJS.22.1.3>
- Tempelman, S. (1999). Duiken in het duister: een gematigd constructivistisch benadering van culturele identiteit. *Migrantenstudies*, 15(2), 70–82.
- Ten Teije, I., Coenders, M., & Verkuyten, M. (2013). The paradox of integration: Immigrants and their attitude toward the native population. *Social Psychology*, 24(4), 278–288. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000113>
- Thomassen, B. (2009). The uses and meanings of liminality. *International Political Anthropology*, 2(1), 5–27. <http://www.politicalanthropology.org/the-journal-current-a-past-issues/past-issues/172>
- Tonkens, E., & Duyvendak, J. W. (2016). Introduction: The Culturalization of Citizenship. In J. W. Duyvendak, P. Geschiere, & E. Tonkens (Eds.), *The Culturalization of Citizenship: Belonging and Polarization in a Globalizing World* (pp. 1–20). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-53410-1>
- Turner, V. (1994). Betwixt and between: The liminal period in rites of passage. In: L. Mahdi, L. Foster & M. Little (Eds.) *Betwixt and Between: Patterns of Masculine and Feminine Initiation* (pp. 3–19). Open Court Publishing.
- Tyrer, P., Chase, E., Warwick, I., & Aggleton, P. (2005). "Dealing with it": Experiences of young fathers in and leaving care. *British Journal of Social Work*, 35(7), 1107–1121. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bch221>
- UAF. (2020). *Strategie 2020*.

- Uitermark, J., Mepschen, P., & Duyvendak, J. W. (2014). Populism, sexual politics, and the exclusion of Muslims in the Netherlands. In J. R. Bowen, C. Bertossi, J. W. Duyvendak, & M. L. Krook (Eds.), *European States and their Muslim Citizens: The impact of institutions on perceptions and boundaries* (pp. 235–255). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139839174.012>
- UNHCR. (2004). *Trends in Unaccompanied and Separated Children Seeking Asylum in Industrialized Countries 2001–2003*. <https://www.unhcr.org/40f646444.pdf>
- UNHCR. (2019). *Global Trends. Forced displacement in 2018*. <https://www.unhcr.org/5d08d7ee7.pdf>
- UNHCR. (2021). *Global Trends. Forced displacement in 2020*. <https://www.unhcr.org/5ee200e37/>
- Valk, G. (2121, 17 augustus). Kamer kritisch op trage reactie van kabinet op val van Kabul. *NRC Handelsblad*.
- Van Balen, F., & Inhorn, M. C. (2002). Interpreting infertility: a view from the social sciences. In M. C. Inhorn & F. Van Balen (Eds.), *Interpreting infertility: childlessness, gender, and reproductive technologies in global perspective*. (pp. 3–32). UCLA Press.
- Van Bochove, M., Rusinovic, K., & Engbersen, G. (2009). Lokaal of transnationaal: actief burgerschap bij de allochtone middenklasse. *Beleid & Maatschappij*, 36(1), 28–40.
- Van den Bedem, R. F. A., de Valk, H.A.G., & Tan, S. O. (1994). *Toelating en opvang van ama's*. WODC.
- Van der Laan, P. H., & Smit, M. (1992). Jonge alleenstaande asielzoekers. *Justitiële verkenningen*, 18(9), 84–97.
- Van der Raad, S. (2015). *Othering and Inclusion of Ethnic Minority Professionals. A Study on Ethnic Diversity Discourses, Practices and Narratives in the Dutch Legal Workplace* [PhD thesis]. VU University Press.

- Van Doorn, M., Scheepers, P., & Dagevos, J. (2013). Explaining the Integration Paradox Among Small Immigrant Groups in the Netherlands. *Journal of International Migration and Integration*, 14(2), 381–400. <https://doi.org/10.1007/s12134-012-0244-6>
- Van Ewijk, H. (2018). Kwetsbaarheid en sociale rechtvaardigheid. *Vakblad Sociaal Werk*, 2, 19–21.
- Van Hasselt, M., & de Kruyf, D. (2009). *Doorstroom ISK-VO. Inspirerende voorbeelden uit de praktijk*. CED-Groep
- Van Houdt, F., Suvarierol, S., & Schinkel, W. (2011). Neoliberal communitarian citizenship: Current trends towards “earned citizenship” in the United Kingdom, France and the Netherlands. *International Sociology*, 26, 408–432. <https://doi.org/10.1177/0268580910393041>
- Van Kastel, A., Koldenhof, E., & Smit, M. (1995). *Het project ‘Kleine wooneenheden voor alleenstaande minderjarige asielzoekers’ opnieuw geëvalueerd*. Rijksuniversiteit Leiden
- Van Ree, C. J., & Schulpen, T. W. J. (2001). Ethische tekortkomingen van het leeftijdsonderzoek ter beoordeling van minderjarigheid van alleenstaande asielzoekers. *Nederlands Tijdschrift Voor Geneeskunde*, 145(5), 229–233.
- Van Wijk-Zielstra, E. M., Thomeer-Bouwens, M. A. E., & Smit, M. (2001). *Ik heb het achter mijn rug gezet. Voormalige alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland*. Universiteit Leiden.
- Van Willigen, L. H. M. (2003). *Verslag van de quick scan van ‘het kind en het asielbeleid’ in de praktijk. Een inventarisatie van knelpunten ten aanzien van de waarborging van een zo ongestoord mogelijke ontplooiing en ontwikkeling van kinderen die naar Nederland zijn gekomen om asiel te verkrijgen*. ACVZ. <https://www.adviescommissievoorvreemdelingenzaken.nl/publicaties/publicaties/2003/10/31/kinderen-en-de-asielpraktijk>

Vasta, E. (2007). From ethnic minorities to ethnic majority policy: Multiculturalism and the shift to assimilationism in the Netherlands. *Ethnic and Racial Studies*, 30(5), 713–740. <https://doi.org/10.1080/01419870701491770>

Vasterman, J. (2016, 24 mei). Asielkind leert onder zijn niveau. *NRC Handelsblad*.

Vc 1994 B7/4, paragraaf.1. Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://cmr.jur.ru.nl/cmr/vc/vc94/DeelB/B7/B7-4.pdf>

Vc 1994 B7/5, paragraaf.2. Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://cmr.jur.ru.nl/cmr/vc/vc94/DeelB/B7/B7-5.pdf>

Vc 1994 B7/13, paragraaf 3. Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://cmr.jur.ru.nl/cmr/vc/vc94/DeelB/B7/B7-13.pdf>

Vc 1994 B7/13, paragraaf 4. Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://cmr.jur.ru.nl/cmr/vc/vc94/DeelB/B7/B7-13.pdf>

Vc 1994 B7/13, paragraaf 6. Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://cmr.jur.ru.nl/cmr/vc/vc94/DeelB/B7/B7-13.pdf>

Vc 1994 B7/13, paragraaf.7. Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://cmr.jur.ru.nl/cmr/vc/vc94/DeelB/B7/B7-13.pdf>

Vc 1994 B7/16, paragraaf 1. Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://cmr.jur.ru.nl/cmr/vc/vc94/DeelB/B7/B7-16.pdf>

Vc 1994 B7/16, paragraaf 2. Geraadpleegd op 22 oktober 2021, van <https://cmr.jur.ru.nl/cmr/vc/vc94/DeelB/B7/B7-16.pdf>

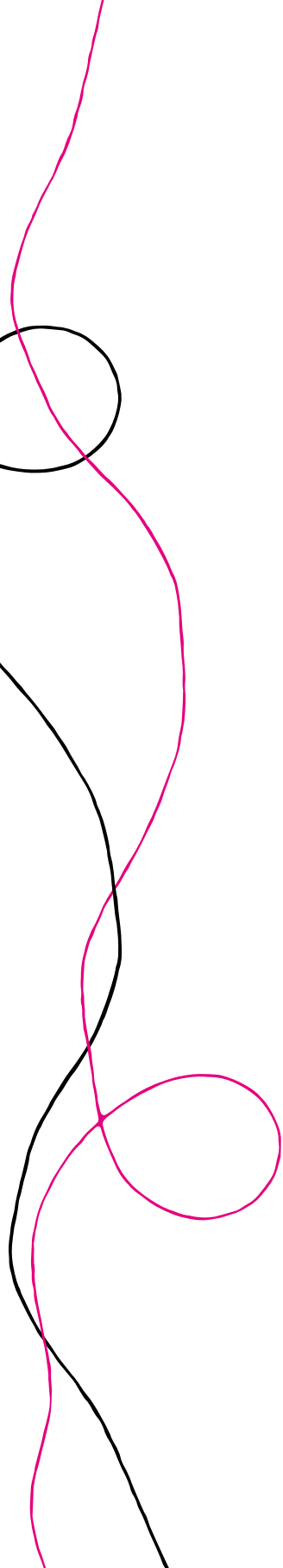
Vc 2000, C2/7, paragraaf 1.3. Geraadpleegd op 2 november 2013, van <http://han.saxion.nl/han/E3A0C4C7-C148-ED36-784ADC6E1C3AFB71/opmaatnieuw.sdu.nl/opmaat/show/wenr/full.do?type=wenr-versie&key=328929-20050904&anchor=>

Vc 2000, C2/7, paragraaf 4.3. Geraadpleegd op 2 november 2013, van <http://han.saxion.nl/han/E3A0C4C7-C148-ED36-784ADC6E1C3AFB71/opmaatnieuw.sdu.nl/opmaat/show/wenr/full.do?type=wenr-versie&key=328929-20050904&anchor=>

- Vc 2000, C2/7, paragraaf 5. Geraadpleegd op 2 november 2013, van <http://han.sax-ion.nl/han/E3A0C4C7-C148-ED36-784ADC6E1C3AFB71/opmaatnieuw.sdu.nl/opmaat/show/wenr/full.do?type=wenr-versie&key=328929-20050904&anchor=>
- Verkuyten, M. (2016). The Integration Paradox: Empiric Evidence From the Netherlands. *American Behavioral Scientist*, 60(5–6), 583–596. <https://doi.org/10.1177/0002764216632838>
- Vervliet, M., De Mol, J., Broekaert, E., & Derluyn, I. (2014). "That I live, that's because of her": Intersectionality as framework for unaccompanied refugee mothers. *British Journal of Social Work*, 44(7), 2023–2041. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bct060>
- Vervliet, M., Vanobbergen, B., Broekaert, E., & Derluyn, I. (2015). The aspirations of Afghan unaccompanied refugee minors before departure and on arrival in the host country. *Childhood*, 22(3), 330–345. <https://doi.org/10.1177/0907568214533976>
- Vitus, K. (2010). Waiting Time: The de-subjectification of children in Danish asylum centres. *Childhood*, 17(1), 26–42. <https://doi.org/10.1177/0907568209351549>
- Vogelgang, B., Knibbe, C., Veldkamp, A., & Veltkamp, E. (2006). *Respect voor jezelf. De theorie van het programma van de Glen Mills School*. SWP
- Waardenburg, M., Visschers, M., Deelen, I., & Van Liempt, I. (2018). Sport in liminal spaces: The meaning of sport activities for refugees living in a reception centre. *International Review for the Sociology of Sport*. <https://doi.org/10.1177/1012690218768200>
- Wade, J. (2008). The ties that bind: Support from birth families and substitute families for young people leaving care. *British Journal of Social Work*, 38(1), 39–54. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcl342>
- Wade, J. (2011). Preparation and transition planning for unaccompanied asylum-seeking and refugee young people: A review of evidence in England. *Children and Youth Services Review*, 33(12), 2424–2430. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.08.027>

- Wahlström, A. M. C. (2009). *Friends, Corporate Parents and Pentecostal Churches: Unaccompanied Asylum Seekers from the Democratic Republic of Congo in London* [PhD thesis]. Brunel University.
- Wallin, A.-M. M., & Ahlström, G. I. (2005). Unaccompanied young adult refugees in Sweden, experiences of their life situation and well-being: a qualitative follow-up study. *Ethnicity & Health*, 10(2), 129–144. <https://doi.org/10.1080/13557850500071145>
- Ward, H. (2011). Continuities and discontinuities: Issues concerning the establishment of a persistent sense of self amongst care leavers. *Children and Youth Services Review*, 33(12), 2512–2518. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.08.028>
- Watters, C. (2008). *Refugee children. Towards the next horizon*. Routledge
- Wekker, G. (2018). *Witte onschuld. Paradoxen van kolonialisme en ras*. Amsterdam University Press.
- Wells, K. (2011). The strength of weak ties: the social networks of young separated asylum seekers and refugees in London. *Children's Geographies*, 9(3–4), 319–329. <https://doi.org/10.1080/14733285.2011.590710>
- Wernesjö, U. (2011). Unaccompanied asylum-seeking children: Whose perspective? *Childhood*, 19(4), 495–507. <https://doi.org/10.1177/0907568211429625>
- Wernesjö, U. (2014a). *Conditional Belonging: Listening to Unaccompanied Young Refugees' Voices* [PhD thesis]. Uppsala University
- Wernesjö, U. (2014b). Landing in a rural village: home and belonging from the perspectives of unaccompanied young refugees. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2014.962028>
- Wernesjö, U. (2020). Across the threshold: negotiations of deservingness among unaccompanied young refugees in Sweden. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(2), 389–404. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1584701>

- Winter, H. B. (2000). Het Nederlandse beleid voor alleenstaande minderjarige vreemdelingen: toetssteen voor ons beschavingspeil of goed voor aanzuigen-de werking? *Ars Aequi*, 49, p. 82-88.
- WRR. (2007). *Identificatie met Nederland*. Amsterdam University Press.
- Yahia, F., & Bouchiba, S. (2004). Detentie of opvang? Het verblijf van ama's op de campus te Vught. *Proces*, 2, p. 61-68.
- Yanow, D. (2015). Thinking Interpretively. Philosophical presuppositions and the Human Sciences. In D. Yanow & P. Schwartz-Shea (Eds.) *Interpretation and Method: Empirical Research Methods and the Interpretive Turn* (pp. 5-26). Routledge
- Yuval-Davis, N. (2016). Power, intersectionality and the Politics of Belonging. In W. Harcourt (Ed.), *The Palgrave Handbook of Gender and Development* (pp. 367–381). Palgrave Macmillan.
- Zijlstra, A. E., Menninga, M. C., Van Os, E. C. C., Rip, J. A., Knorth, E. J., & Kalverboer, M. E. (2019). 'There is No Mother to Take Care of You'. Views of Unaccompanied Children on Healthcare, Their Mental Health and Rearing Environment. *Residential Treatment for Children and Youth*, 36(2), 118–136. <https://doi.org/10.1080/0886571X.2018.1559118>
- Zijlstra, A. E., Rip, J., Beltman, D., Van Os, C., Knorth, E. J., & Kalverboer, M. (2017). Unaccompanied minors in the Netherlands: Legislation, policy, and care. *Social Work and Society*, 15(2), 1–20.

Bijlagen

Bijlage A - Het indienen van een asielaanvraag

PERIODE 1992-2001

Sinds 1994 dienen asielzoekers zich aan te melden bij een Aanmeldcentrum (AC) en daar het asielverzoek in te dienen. In het Aanmeldcentrum werd onderscheid gemaakt tussen kansarme en kansrijke asielzoekers. Kansarme asielaanvragen werden binnen 24 uur behandeld in de zogenoemde AC-procedure of 24-uurs procedure. In 1999 werd dit vervangen door de 48-uurs procedure (Goos, 2008). Binnen deze versnelde procedure vond zowel het eerste gehoor (de intake) als het nader gehoor plaats. Het eerste gehoor richtte zich op het achterhalen van identiteit, nationaliteit en de reisroute (Vc1994 B7/4.1). Indien naar aanleiding van dit gehoor de asielaanvraag als kansarm werd beschouwd, vond ook het nader gehoor in het Aanmeldcentrum plaats. Dit gehoor richtte zich op de redenen van vertrek uit het land van herkomst en de vlucht naar Nederland (Lassen & Kloosterboer, 1995). Naar aanleiding van dit gehoor kon worden besloten dat de asielzoeker Nederland diende te verlaten. Na het eerste, dan wel het nader gehoor kon ook worden besloten de procedure niet binnen 48-uur te behandelen, omdat er meer tijd nodig was voor onderzoek. Dan werd de asielzoeker doorgeplaatst naar een opvangcentrum. Indien de asielzoeker na het eerste gehoor in een opvangcentrum werd geplaatst, vond het nader gehoor niet eerder dan zes dagen na aankomst in het opvangcentrum plaats (Spijkerboer & Vermeulen, 1995; Kloosterboer & Morelli, 1997). De beslissing op de asielaanvraag buiten de 48-uurs procedure moest binnen zes maanden worden genomen (Spijkerboer & Vermeulen, 1995, p.363).

Voor alleenstaande minderjarige asielzoekers waren er uitzonderingen op deze procedure. Voor 2001 konden minderjarigen jonger dan 12 jaar niet zelfstandig een asielaanvraag indienen: dat moest de wettelijke vertegenwoordiger doen. Dit betekent dat de aanvraag pas ingediend kon worden als de minderjarige een voogd toegewezen had gekregen, wat ongeveer drie maanden duurde (Lassen & Kloosterboer, 1995).³⁹ Wel werd direct voor opvang gezorgd. Ook mochten kinderen jonger dan 12 jaar niet worden gehoord. Het was echter gebruikelijk om jonge kinderen van wie de broer of zus werd opgeroepen voor verhoor te verzoeken mee te komen en hen ook enkele vragen te stellen (Lassen & Kloosterboer, 1995, p.28).

Ook voor minderjarigen van 12 jaar en ouder gold een andere procedure. Zij moesten het asielverzoek indienen bij het Aanmeldcentrum of bij de korpschef van de politieregio

39 De voogddij werd uitgevoerd door De Opbouw (vanaf 2001 Nidos).

in de woon- of verblijfplaats (Vc 1994 B7/13.3).⁴⁰ Bij het indienen van het asielverzoek vond ook het eerste gehoor plaats (Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003). Indien het asielverzoek was ingediend bij het Aanmeldcentrum en daar vastgesteld werd dat het om een alleenstaande minderjarige ging, werd de jongere na het eerste gehoor geplaatst in een opvangcentrum voor alleenstaande minderjarige asielzoekers (Lassen & Kloosterboer 1995). De jongere kreeg dan een legitimatiebewijs waarmee hij of zij zich één keer per week moest melden bij de vreemdelingendienst in het opvangcentrum. Iemand werd als minderjarig aangemerkt als de leeftijd van 18 jaar nog niet bereikt was en diegene niet gehuwd was (geweest) (Lassen & Kloosterboer, 1995). Een minderjarige werd als alleenstaand aangemerkt, indien deze bij binnenkomst niet werd begeleid en/of verzorgd door ouders dan wel meerderjarige bloed- of aanverwanten (Vc1994 B7/13.1). Minderjarigen ouder dan 17,5 jaar kregen geen voogd toegewezen. Ook gold het speciale opvangtraject voor alleenstaande minderjarige asielzoekers niet voor hen.

Het nader gehoor van alleenstaande minderjarige asielzoekers vond minimaal vier weken na de indiening van de asielaanvraag plaats (Vc1994 B7/13.4).⁴¹ Tijdens deze wachttijd kregen jongeren de tijd om te acclimatiseren en zich voor te bereiden op het nader gehoor. Hierbij kregen ze ondersteuning van een rechtshulpverlener van VluchtelingenWerk of Bureau voor Rechtshulp bij (de voorbereiding van) het nader gehoor (Lassen & Kloosterboer, 1995).⁴²

Tijdens het nader gehoor besteedde de 'contactambtenaar' van de IND⁴³ speciale aandacht aan de verblijfplaats van de ouders en/of de aanwezigheid van verwanten van de minderjarige in het land van herkomst (Vc1994 B7/13.4). Vrijwel altijd was hier een tolk bij aanwezig (Lassen & Kloosterboer, 1995; Smit, 1998; Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003). De contactambtenaar maakte een verslag van het gehoor en legde dit ter correctie en/of aanvulling voor aan de minderjarige en zijn of haar rechtshulpverlener. Dit verslag, inclusief de eventueel toegevoegde aanvullingen of correcties, was de basis waarop een 'beslisambtenaar' van het Ministerie van Justitie het besluit nam of de

40 Voor 1994 werden de asielverzoeken van alleenstaande minderjarige asielzoekers ingediend bij de korpschef van de plaatselijke politie te Nunspeet of Eindhoven, waar de eerste opvang van alleenstaande minderjarige asielzoekers was gevestigd (Kamerstukken II, 19637, nr. 85, 1992).

41 Lassen en Kloosterboer (1995) beschrijven dat het ministerie in 1993 grote achterstanden opliep door de toename van het aantal alleenstaande minderjarige asielzoekers, waardoor sommige jongeren een jaar of langer na de indiening van de asielaanvraag nog geen nader gehoor hadden gehad.

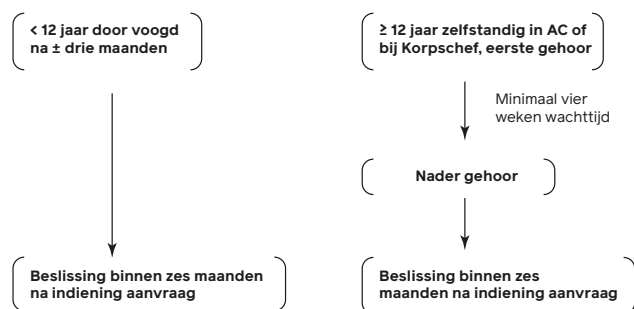
42 Lassen en Kloosterboer (1995) beschrijven dat er gewoonlijk een rechtshulpverlener van VluchtelingenWerk of Bureau voor Rechtshulp aanwezig was bij het nader gehoor, maar dat dit niet altijd mogelijk was door de sterke toename van het aantal alleenstaande minderjarige asielzoekers.

43 IND bestaat sinds 1994, daarvoor directie vreemdelingenzaken van Ministerie van Justitie.

jongere werd toegelaten en welke status hij of zij kreeg (Lassen & Kloosterboer, 1995; Smit, 1998; Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003). Deze beslissing moest binnen zes maanden genomen worden (Vc1994 B7/13.6), maar liet in de praktijk vaak langer op zich wachten (Smit, 1998; Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming, 1999; Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003).⁴⁴

Doordat alleenstaande minderjarige asielzoekers vier weken wachttijd kregen voor het afnemen van het nader gehoor, gold de 48-uurs procedure in principe niet voor hen. Er werd een uitzondering gemaakt voor jongeren van wie na het eerste gehoor werd vermoed dat zij meerderjarig waren, de zogenaamde zama's (zogenaamde alleenstaande minderjarige asielzoekers) of twama's (twijfelachtige alleenstaande minderjarige asielzoekers) (Lassen & Kloosterboer, 1995; Pfeifle, 1998). Zij kregen maximaal twee uur de tijd om het nader gehoor voor te bereiden (Vc 94 B7/5.2).⁴⁵ Indien de jongere via Schiphol was binnen gereisd en er in het Aanmeldcentrum Schiphol werd getwijfeld over de opgegeven identiteit en leeftijd, werd de jongere opgesloten in het Grenshospitium (Lassen & Kloosterboer, 1995; Pfeifle, 1998). In Figuur A.1 is de procedure van het indienen van de aanvraag voor alleenstaande minderjarige asielzoekers weergegeven.

FIGUUR A.1 INDIENING ASIELAANVRAAG ALLEENSTAANDE MINDERJARIGE ASIELZOEKERS 1992-2001

⁴⁴ Op basis van dossieronderzoek concludeerde de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming in 1999 dat een derde van de alleenstaande minderjarige asielzoekers die langer dan een half jaar in de toelatingsprocedure zat, nog geen beschikking had ontvangen.

⁴⁵ In de 24-uurs procedure vond het nader gehoor na maximaal één uur plaats (Spijkerboer & Vermeulen, 1995).

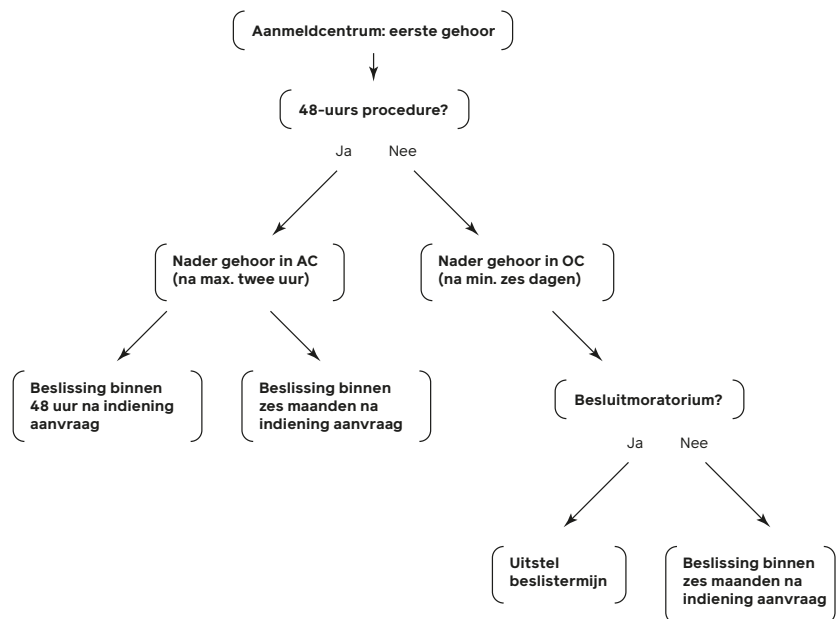
WIJZIGINGEN SINDS 2001

Sinds 2001 is de procedure voor het indienen van de asielaanvraag voor alleenstaande minderjarige asielzoekers op bepaalde punten gewijzigd. De wachttijd werd afgeschaft, het eerste gehoor werd verplaatst naar het Aanmeldcentrum, ook minderjarigen jonger dan 12 jaar konden worden gehoord en de 48-uurs procedure kon ook van toepassing zijn op alleenstaande minderjarige asielzoekers.

De procedure start voor alle alleenstaande minderjarige asielzoekers in het Aanmeldcentrum. Voor minderjarigen jonger dan 12 jaar tekent de tijdelijke voogd de asielaanvraag (Van Willigen, 2003). Het eerste gehoor vindt, net als bij volwassen asielzoekers, in het Aanmeldcentrum plaats. Het verslag van het eerste gehoor wordt zo snel mogelijk naar de Unit Landelijke Aantekeningen van de IND gestuurd, die beoordeelt of de asielaanvraag binnen 48 uur kan worden beoordeeld (Cardol, 2005, p. 250). Als dit het geval is, vindt ook het nader gehoor in het Aanmeldcentrum plaats. De jongere heeft dan maximaal twee uur de mogelijkheid om met een rechtshulpverlener het nader gehoor voor te bereiden, wat één maal met drie uur kan worden verlengd (Cardol, 2005, p.252). Indien de beslissing niet binnen 48 uur genomen kan worden, wordt de jongere overgeplaatst naar een opvangcentrum en vindt het nader gehoor na minimaal zes dagen plaats (Cardol, 2005). De beslissing op het asielverzoek dient dan binnen zes maanden genomen te worden. Deze termijn kan met zes maanden worden verlengd en kan nogmaals maximaal één jaar worden verlengd indien er een besluitmoratorium van toepassing is (Cardol, 2005). Een besluitmoratorium kan worden ingesteld wanneer naar verwachting voor een korte periode onzekerheid zal bestaan over de situatie in het land van herkomst, wanneer de situatie in het land van herkomst naar verwachting van korte duur zal zijn of wanneer er sprake is van een zodanig groot aantal asielverzoeken uit een bepaald land of regio dat daarop niet binnen de wettelijke termijn beslist kan worden (ACVZ, 2006).⁴⁶

Ook kinderen tussen 4 en 12 jaar kunnen sinds 2001 worden gehoord. Vanaf 2003 is echter de afspraak dit in principe alleen te doen bij kinderen vanaf 6 jaar, voor kinderen onder de 6 jaar wordt in afstemming met Nidos bekeken hoe 'de casus wordt afgehandeld' (NJCM, 2003). Daarnaast kunnen sinds 2001 Dublinclaims worden gelegd als het gaat om alleenstaande minderjarige asielzoekers. Dit houdt onder andere in dat de eerste EU-lidstaat waar een minderjarige binnenkomt, verantwoordelijk is voor de behandeling van het asielverzoek, waardoor de minderjarige niet kan worden toegelaten tot de asielprocedure in Nederland en naar dat eerste land kan worden teruggestuurd. In Figuur A.2 is de procedure van de indiening van de asielaanvraag weergegeven.

FIGUUR A.2 INDIENING ASIELAANVRAAG ALLEENSTAANDE MINDERJARIGE
ASIELZOEKERS 2001

46 De eerste twee moratoriumgronden waren voor 2001 gronden voor het verlenen van een uitstel van vertrek, de derde grond was voor 2001 een reden om de beslissingen op aanvragen van vvtv-ers op te schorten (Groeneweg, Van den Berg & Verheij, 2001, p. 150).

Bijlage B - Beschrijving verblijfsstatussen 1992-2001

VLUCHTELINGENSTATUS (A-STATUS)

Volgens het Vluchtelingenverdrag van Genève dient iemand erkend te worden als vluchteling indien die 'uit gegronde vrees voor vervolging wegens ras, godsdienst, nationaliteit, het behoren tot een bepaalde sociale groep of politieke overtuiging, zich bevindt buiten het land waarvan hij de nationaliteit bezit en die bescherming van dat land niet kan, of uit hoofde van bovenbedoelde vrees, niet wil inroepen'. Om erkend te worden als vluchteling moet de asielzoeker aantonen dat hij of zij persoonlijk te vrezen heeft voor vervolging wegens een van de genoemde gronden uit het Vluchtelingenverdrag. De A-status bood in vergelijking met de andere verblijfstitels de sterkste rechtspositie. De verblijfsvergunning werd voor onbepaalde tijd en zonder beperkingen verleend en kon nauwelijks worden ingetrokken.⁴⁷ De houder van een A-status had recht op een vluchtelingenpaspoort, huisvesting, gezinshereniging onder voorwaarden, onbelemmerde toegang tot de arbeidsmarkt, studiefinanciering en bijstand (Lassen & Kloosterboer, 1995; Smit, 1998).

VERGUNNING TOT VERBLIJF OP GROND VAN KLEMMENDE REDENEN VAN HUMANITAIRE AARD (VTV-HUMANITAIR, C-STATUS)

Indien er geen vluchtelingenstatus werd verleend, werd bekeken of de asielzoeker in aanmerking kwam voor een vergunning tot verblijf om klemmende redenen van humanitaire aard, de zogenoemde vtv-humanitair of de C-status. Hiervoor kwam men in aanmerking als men in het land van herkomst zulke traumatische gebeurtenissen had meegemaakt dat in redelijkheid niet verlangd kon worden terug te keren naar dat land (Lassen & Kloosterboer, 1995). De vtv-humanitair bood een minder sterke rechtspositie dan de vluchtelingenstatus. Zo waren er meer voorwaarden gesteld aan het recht op gezinshereniging en kreeg de houder van een vtv geen paspoort zoals een vluchteling en hield de visumplicht. Ook moest de vergunning ieder jaar worden verlengd (Lassen & Kloosterboer, 1995). De verlenging kon echter alleen worden geweigerd onder dezelfde gronden die golden voor de intrekking van de vluchtelingenstatus (Vc1994 B7/16.2). De houder van een vtv-humanitair had na drie jaar recht op studiefinanciering, wat in augustus 1999 werd verkort naar één jaar (Bruijns Slot, 1999). Net als personen met een vluchtelingstatus, hadden personen met een vtv-humanitair recht op bijstand, huisvesting en vrije toegang tot de arbeidsmarkt (Lassen & Kloosterboer, 1995; Smit, 1998). Na vijf jaar kon de vtv-humanitair worden omgezet naar een vergunning tot vestiging.

⁴⁷ In Vc1994 B7/16.1 staat vermeld wanneer de toelating als vreemdeling kon worden ingetrokken. Bijvoorbeeld als er onjuiste gegevens waren verstrekt die hebben geleid tot de toelating als vluchteling of indien de vluchteling een ernstig gevaar vormde voor de nationale veiligheid.

VOORWAARDELIJKE VERGUNNING TOT VERBLIJF (VVTV)

De voorwaardelijke vergunning tot verblijf werd verleend aan mensen van wie het asielverzoek op individuele gronden was afgewezen, maar van wie het terugsturen naar het land van herkomst van 'bijzondere hardheid' zou zijn gezien de algehele situatie in dat land (ACVZ, 2006).⁴⁸ Ook kon in uitzonderlijke gevallen, waarin sprake was van een plotselinge massale toestroom van vreemdelingen uit een bepaald gebied, als gevolg van bijvoorbeeld een burgeroorlog, een vvtv verleend worden zonder dat eerst werd getoetst aan de voorwaarden voor de verlening van andere vergunningen (ACVZ, 2006, p. 22). Wanneer de situatie in het land van herkomst niet verbeterde, kon de vvtv na drie jaar worden omgezet in een vtv-humanitair (Lassen & Kloosterboer, 1995; Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003). De houder van een vvtv had recht op een speciale uitkering voor asielzoekers (ROA-regeling), op huisvesting en – na twee jaar – op toegang tot de arbeidsmarkt. Zij kwamen niet voor gezinshereniging in aanmerking (Lassen & Kloosterboer, 1995).

48 Voor 1994 kon men in deze situatie in aanmerking komen voor een 'gedoogdenverklaring'.

Bijlage C – Strikter toelatingsbeleid eind jaren negentig

ADEQUATE OPVANG

Met adequate opvang in het land van herkomst werd in eerste instantie de opvang bij ouders bedoeld. Duidelijke criteria voor overige adequate opvang stonden niet beschreven. In een interview met Lassen en Kloosterboer (1995, p.35) zeiden IND-medewerkers dat algemene criteria onmogelijk zijn te geven, omdat wat als adequaat bestempeld kan worden, afhangt van de sociale en culturele achtergronden van het kind. Ook zeiden ze dat er tot dan toe geen adequate opvang gevonden was. In 1995 wilde de toenmalige staatssecretaris van Justitie een hogere prioriteit leggen bij terugkeer van alleenstaande minderjarige asielzoekers (*Kamerstukken II*, 19637, nr. 143, 1995). Ook zij constateerde dat terugkeer in 'de afgelopen jaren' nauwelijks was gerealiseerd. Dit zou komen door de beperkte interpretatie van het begrip 'adequate opvang' en de beperkte mogelijkheden om voor individuen te onderzoeken of er adequate opvang is. Om die redenen achtte zij het wenselijk om ook andere vormen van opvang, bijvoorbeeld door reguliere welzijnsinstellingen, als adequaat te beschouwen. Vanaf maart 1996 werd het dan ook mogelijk een vtv-ama te weigeren als er in het land van herkomst reguliere welzijnsinstellingen aanwezig zijn (Kloosterboer & Morelli, 1997; Pfeifle, 1998). Dit werd bepaald aan de hand van algemene ambtsberichten, uitgebracht door het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Als op grond van een dergelijk ambtsbericht bleek dat adequate opvang aanwezig was, kon er worden afgezien van individueel onderzoek naar de verblijfsplaats van ouders of familieleden (Kloosterboer & Morelli, 1997; Pfeifle, 1998). Deze verscherping van het beleid leidde tot meerdere procedures. Uiteindelijk werd in een richtinggevende uitspraak van een rechtbank op 3 juli 1997 bepaald dat uit de informatie in de ambtsberichten moet blijken dat de algemene opvangvoorzieningen toereikend zijn (Kloosterboer & Morelli, 1997; Pfeifle, 1998). In deze uitspraak werd het ambtsbericht over Sierra Leone te summier bevonden, omdat niet duidelijk was op welke instellingen werd gedoeld, of die instellingen de verzekering hadden gegeven uitgeprocedeerde minderjarige asielzoekers op te vangen, of en zo ja op welke wijze de overdracht van de verantwoordelijkheid zou plaatsvinden en welke vorm en omvang de opvang had die de instellingen boden (AWB 96/12136). De ambtsberichten moesten dus niet alleen aangeven dat er adequate opvangvoorzieningen zijn, maar ook concreet beschrijven dat deze toereikend zijn.

ZELFSTANDIGHEID

Naast de verruiming van het begrip adequate opvang stelde de staatssecretaris dat er ruimte zou moeten zijn om de mate van zelfstandigheid van een minderjarige mee te

nemen in de beoordeling of opvang en bescherming in Nederland nodig is (*Kamerstukken II*, 19637, nr. 143, 1995). Dit gold alleen voor de 16- tot 18-jarigen. Hierdoor kon in de beslissing worden aangegeven dat het speciale toelatingsbeleid voor alleenstaande minderjarige asielzoekers niet van toepassing was, omdat de minderjarige zich in het land van herkomst of in een derde land geruime tijd zelfstandig staande heeft weten te houden (Pfeifle, 1998). Uiteindelijk heeft de rechtbank in juli 1997 uitgesproken dat 'slechts in die gevallen waarin boven iedere redelijke twijfel verheven is dat de alleenstaande minderjarige asielzoeker zich in het land van herkomst zonder hulp of opvang van anderen zelfstandig staande zou kunnen houden, een uitzondering (kan) worden gemaakt op het uitgangspunt dat in het land van herkomst enigerlei vorm van opvang aanwezig moet zijn' (AWB 97/3056; Pfeifle, 1998; Winter, 2000). Hierbij diende naast de leeftijd van de jongere rekening te worden gehouden met de omstandigheden die er toe hebben geleid dat de jongere zich zelfstandig moest gaan redden en de situatie waarin hij of zij verkeerde (AWB 97/3056)

LEEFTIJDSONDERZOEKEN

In gevallen waarbij Justitie twijfelde over de opgegeven leeftijd en er geen valide identiteitspapieren waren om de leeftijd aan te tonen, werd aan de asielzoeker gevraagd 'vrijwillig' mee te werken aan een leeftijdsonderzoek. Dit onderzoek werd uitgevoerd door middel van een röntgenfoto van de linkerhand en -pols en van het gebit (Van Ree & Schulpen, 2001). Aan de hand van een analyse van de rijping van het skelet, de mineralisatie van kronen en wortels en de sluiting van wortelpunten van gebitselementen werd een waarschijnlijke biologische leeftijd afgeleid (Van Ree & Schulpen, 2001, p. 229). Indien de jongere geen medewerking aan het leeftijdsonderzoek verleende, kon dit, samen met andere gronden voor twijfel aan identiteit en relaas, reden zijn om de asielaanvraag conform het normale beleid voor volwassen asielzoekers af te handelen (TBV 1996/1). In december 1996 werd de uitvoering van de leeftijdsonderzoeken gestaakt, nadat de enkelvoudige kamer van de Rechtbank Den Haag de vraag stelde naar de verenigbaarheid van het leeftijdsonderzoek met de grondrechten (Lozowski, 1999; Van Ree & Schulpen, 2001). Nadat de meervoudige kamer concludeerde dat er geen sprake was van strijd met de grondrechten, werden de onderzoeken toch niet hervat (Winter, 2000). De oorzaak hiervan werd begin 1997 duidelijk: de arts die de leeftijdsonderzoeken uitvoerde, had zijn werk 'om verschillende redenen' stopgezet (*Kamerstukken II*, 19637, nr. 321, 1998). De IND ging echter door met het selecteren van asielzoekers voor leeftijdsonderzoek (Lozowski, 1999; Van Ree & Schulpen, 2001). In februari 1999 werd opnieuw gestart met het uitvoeren van leeftijdsonderzoeken volgens een nieuwe methode, namelijk op basis van een analyse van de sluiting van het sleutelbeen.⁴⁹ Indien het sleutelbeen volledig was gesloten, ging men uit van een minimumleeftijd van 20 jaar en dus van meerderjarigheid (*Kamerstukken II* 27062, nr. 14, 2001).

⁴⁹ De IND had toen circa zevenhonderd namen in de portefeuille (Lozowski, 1999; Van Ree & Schulpen, 2001). Sommigen wachtten toen al 2,5 jaar op het leeftijdsonderzoek.

Bijlage D – ‘bama-beleid’

Een minderjarige asielzoeker werd tussen 2001 en 2004 als begeleide asielzoeker beschouwd als er in Nederland een volwassen familielid, tot in de vierde graad, al dan niet rechtmatig verbleef (Cardol, 2005; p.266). Het kon hier gaan om broers en zussen, ooms en tantes, nichten en neven of grootouders. Dit familielid hoefde niet de jongere te hebben begeleid in de reis naar Nederland of al eerder contact te hebben gehad met de jongere (Human Rights Watch, 2003). Indien een dergelijk familielid in Nederland aanwezig bleek, werd hij of zij geacht de verantwoordelijkheid voor de minderjarige asielzoeker te dragen. Er werd dan gesproken over een begeleide alleenstaande minderjarige asielzoeker (bama) die geen aanspraak kon maken op de speciale regelingen voor alleenstaande minderjarige asielzoekers. Op dit beleid is veel kritiek geuit, omdat het geen rekening zou houden met de kwaliteit van de opvoeders die verantwoordelijk werden gesteld voor het kind (zie ACVZ, 2003; Cardol, 2005 p.267; Human Rights Watch 2003). Het bama-beleid is in 2004 afgeschaft, na een uitspraak van de Raad van State dat er bij het beoordelen van de toelating van de minderjarige vreemdeling inzicht moet zijn in de vraag of er bij eventuele terugkeer sprake is van adequate opvang in het land van herkomst. Omdat er bij begeleide minderjarige asielzoekers geen sprake was van een onderzoek naar adequate opvangmogelijkheden, heeft de minister besloten het bama-beleid te beëindigen (*Kamerstukken II*, 19637, nr. 844, 2004). Hierdoor wordt een minderjarige als alleenstaand beschouwd indien hij of zij niet wordt begeleid door meerderjarige ouder(s) of door een eventueel in het buitenland reeds toegewezen voogd (Vc 2000 C2/7, paragraaf 1.3).

Bijlage E – Opvangvormen 1992-2001

EERSTE OPVANG

De eerste opvang van alleenstaande minderjarige asielzoekers was afhankelijk van de leeftijd van de minderjarigen en kon bestaan uit opvangcentra, asielzoekerscentra en Valentijn.

OPVANGCENTRUM (OC)

Alle jongeren konden in eerste instantie worden opgevangen in een opvangcentrum (OC).⁵⁰ Het doel van een OC was de jongere rust te gunnen en voor te bereiden op het nader gehoor (Lassen & Kloosterboer, 1995). Ook moesten jongeren in het opvangcentrum een medisch onderzoek en tbc-controle ondergaan (Lassen & Kloosterboer, 1995).

De jongeren verbleven meestal in aparte gebouwen van het centrum (Lassen & Kloosterboer, 1995). Zij waren verplicht zich elke dag in het centrum en één keer per week bij de Vreemdelingendienst te melden (Lassen & Kloosterboer, 1995). Zij werden begeleid door jongerenwerkers (mentoren). In het OC Eindhoven was 24-uurs begeleiding aanwezig, in andere OC's was er alleen overdag begeleiding (Lassen & Kloosterboer, 1995). De mentoren observeerden de competenties van de jongeren en overlegden op basis daarvan met de voogd over de meest geschikte vervolgoptvang, waar de voogd uiteindelijk een beslissing over nam (Lassen & Kloosterboer, 1995; Van Willigen, 2003).

VALENTIJN

In 1990 werd Valentijn geopend, nadat was gebleken dat gezamenlijke opvang van jonge en volwassen asielzoekers problematisch verliep (Van Kastel et al., 1995; Berk, 2004).⁵¹ Dit voormalige Bijzonder-Jeugdwerk-internaat te Nunspeet bood plek voor tachtig jongeren in de leeftijd van 0 tot 16 jaar. Binnen twee jaar werd Valentijn te klein. Dit kwam door het groeiende aantal alleenstaande minderjarige asielzoekers en door een gebrek aan geschikte vervolgoptvang, waardoor doorstroom langer duurde dan beoogd (Lassen & Kloosterboer, 1995). In 1994 werd er dan ook een tweede opvanghuis te Lochem geopend, ook wel Valentijn II genoemd (Lassen & Kloosterboer, 1995). Ook dit opvanghuis had tachtig plekken. In beide opvanghuizen woonden de jongeren in groepen van twintig

⁵⁰ In eerste instantie werden minderjarigen geplaatst in OC Beatrixoord te Eindhoven. Door de toegenomen instroom, kwamen er meer OC's bij, namelijk in Oisterwijk (1993 gestart met opvang ama's), Haarlem (1994) en Schalkhaar (1994). De minderjarigen tot 16 jaar werden in Eindhoven opgevangen. De 16- en 17-jarigen werden verspreid over de vier OC's (Lassen & kloosterboer, 1995, p. 64). Bij een tekort aan plekken in OC Eindhoven, werden ook jongeren onder de 16 jaar opgevangen in de andere OC's (Van den Bedem et al., 1994).

⁵¹ Berk (2004) noemt dat er sprake was van een ongezond klimaat van intimidatie en misbruik door volwassenen van hun jonge landgenoten: 'Er waren incidenten van seksuele intimidatie, maar ook kwam het voor dat het zakgeld van jongeren afgeperst werd door volwassen land- of clingenoten' (p. 14).

personen, die gemengd waren qua sekse, nationaliteit en godsdienstige achtergrond (Van den Bedem et al., 1994; Lassen & Kloosterboer, 1995). De groepen hadden elk een aparte ruimte binnen het centrum, dat wil zeggen een eigen verdieping of een apart gebouwtje. De minderjarigen verbleven in drie-, twee- of een enkele eenpersoonskamer. De kinderen werden 24 uur begeleid door groepsleiders. Veiligheid, rust en regelmaat werden van belang geacht en er was een vast dagritme met tijden voor opstaan, eten, corvee, school en vrije tijd.

ASIELZOEKERSCENTRA (AZC)

Jongeren van 16 jaar en ouder konden, na een eerste periode in een opvangcentrum, opgevangen worden in een asielzoekerscentrum (AZC). De AZC's die alleenstaande minderjarige asielzoekers opvingen, hadden een aparte jeugdunit waar vier jongeren een kamer deelden (Lassen & Kloosterboer, 1995).⁵² De huisvesting en begeleiding konden per centrum verschillen (Lassen & Kloosterboer, 1995). In het algemeen werd beoogd de jongeren voor te bereiden op een zelfstandig bestaan, maar hoe dit werd gedaan was afhankelijk van het desbetreffende centrum. Jongerenwerkers verzorgden de begeleiding. Zij hadden in de meeste centra dag-, middag- en avonddiensten en waren 's nachts niet aanwezig (Lassen & Kloosterboer, 1995). De jongeren waren verplicht zich iedere week te melden bij de Vreemdelingendienst.

VERVOLGOPVANG

De vervolgupvang kon, afhankelijk van de leeftijd en ontwikkeling van de jongere, bestaan uit pleeggezinnen, Kinderwoongroepen, Kleine Wooneenheden en ROA-woningen. Daarnaast behoorde voor alle leeftijdsgroepen plaatsing bij familie ook tot een opvangmogelijkheid (Lassen & Kloosterboer, 1995).

PLEEGGEZIN

Kinderen jonger dan 12 jaar werden zo snel mogelijk geplaatst in een pleeggezin. Hierbij werd gestreefd kinderen te plaatsen bij familie of gezinnen met dezelfde culturele achtergrond als het kind (*Kamerstukken II*, 19637, nr. 143, 1995). Pleeggezinnen waren verantwoordelijk voor de dagelijkse begeleiding van het kind en werden hierbij ondersteund door de voogd. De doelen van pleegzorg waren het bieden van een veilige omgeving, opvang, verzorging en opvoeding, opgroeien bij familie, niet vervreemden van de eigen cultuur, alsmede integratie en zelfstandigheid (Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003).

⁵² Lassen en Kloosterboer (1995) geven aan dat het voorkwam dat de jongeren, tegen de afspraken in, bij volwassenen op een kamer werden geplaatst.

KINDERWOONGROEP (KWG)

De Kinderwoongroep (KWG) was bedoeld voor alleenstaande minderjarige asielzoekers tot en met 15 jaar. Zij werden 24 uur per dag begeleid (De Opbouw, 2001; Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003). In de woongroep verbleven ook groepjes kinderen die bij elkaar hoorden en waarvan de oudste werd gezien als hoofd van het gezin, maar voor wie het een te zware last zou zijn om de zorg van de andere kinderen op zich te nemen (De Opbouw, 2001). De begeleiding werd verzorgd door jeugdhulpverleningsinstellingen waar De Opbouw een contract mee afsloot.

KLEINE WOONEENHEID (KWE)

Jongeren vanaf 14 jaar konden in een Kleine Wooneenheid (KWE) worden geplaatst (Snijders & van Wel, 1995; Van Wijk-Zielstra et al., 2001). Hier woonden vier tot vijf meisjes of jongens gezamenlijk in een huis. Enkele uren per dag was er begeleiding aanwezig door 'mentoren' (Olde Monnikhof & Van den Tillaart, 2003).⁵³ De belangrijkste doelen die door de mentoren werden nagestreefd waren zelfstandigheid, integratie, scholing, toekomstplanning en maatschappij-oriëntatie (Van Kastel et al., 1995). De mentoren waren in dienst van jeugdhulpverleningsinstellingen waar De Opbouw een contract mee afsloot. Deze instellingen zorgden voor het vinden en inrichten van de woningen (Snijders & van der Wel, 1995). Sinds 1994 werden zij hierbij ondersteund door een projectbureau van De Opbouw. Bij het zoeken van de woningen werd onder andere rekening gehouden met de aanwezigheid van geschikt onderwijs⁵⁴ en een afdeling van VluchtelingenWerk in de buurt. Ook was een enigszins centrale ligging van de woning gewenst, dat wil zeggen een winkelcentrum in de buurt en een goede bereikbaarheid van de woning. Daarnaast moesten de woningen voldoende ruim zijn, zodat iedere jongere een eigen kamer kon hebben (Van Kastel et al., 1995, p.11).

REGELING OPVANG ASIELZOEKERS (ROA-WONING)

Jongeren van 16 en 17 jaar die nog geen verblijfsstatus in Nederland hadden, konden tot 1996 worden geplaatst in woningen in het kader van de Regeling Opvang Asielzoekers (ROA-woning) (Lassen & Kloosterboer, 1995). Deze regeling hield in dat asielzoekers in afwachting van hun procedure, na een korte periode in de centrale opvang, werden gehuisvest in woningen die gemeenten beschikbaar stelden. Alleenstaande minderjarige asielzoekers konden samen met familie of volwassen landgenoten een dergelijke woning betrekken (Lassen & Kloosterboer, 1995).

53 Van Kastel et al. (1995) spreken over 2,5 tot 8 uur per dag.

54 Internationale Schakelklas of soortgelijk onderwijs.

Bijlage F – Campus & tussenvariantlocaties

CAMPUS

De eerste campus werd op 11 november 2002 geopend in Vught. Een tweede campus werd in februari 2003 geopend in Deelen. Criteria voor het slagen van het campus-experiment waren het bevorderen van terugkeer, de ontwikkeling van de jongeren, veiligheid en beheersbaarheid (Nidos, 2004). In de campussen werden jongeren opgevangen die vanaf het moment van de opening van de campus asiël aanvroegen en minstens 15 jaar oud waren. Het ging hier zowel om jongeren van wie het asiëlverzoek in het aanmeldcentrum was afgewezen als jongeren die nog moesten wachten op de beslissing op het asiëlverzoek (COA, 2003).⁵⁵ In Deelen werden alleen jongens opgevangen en in Vught jongens en meisjes. De meisjes, die 'lady tigers' werden genoemd, werden apart van de jongens ('dragons' of 'bears') opgevangen. Beide campussen hadden een opvangcapaciteit van 180 jongeren (Kinderrechtencollectief, 2003). In Deelen hebben echter nooit meer dan 38 jongeren tegelijk gewoond (Klaasen & De Prez, 2004).

De begeleiding op de campussen was sterk geïnspireerd door de Glen Mills opvang. Dit is een methode voor delinquente jongeren die uitgaat van een systeem van belonen en straffen door het versterken of verzwakken van de positie in de groep (Vogelgang et al., 2006). Uitgaande van dit model werd er een onderscheid gemaakt in een Rookie- en Seniorfase. De jongeren die net binnen kwamen, waren Rookies en kregen bijpassende groene kleding. Zij sliepen met zeven anderen op een zaal. Er gold een puntensysteem waarbij jongeren bij goed gedrag en deelname aan het programma, punten en daarmee verbonden privileges kregen. Bij voldoende punten konden jongeren overgaan naar de Seniorfase. Zij kregen dan rode kleding, deelden de slaapkamer met drie kamergenoten en mochten naar de soos op het terrein (Yahia & Bouchiba, 2004). De slaapkamers hadden in eerste instantie geen deur en de deuren van de toiletten en douches konden niet op slot.

Dit strenge beleid zorgde voor discussies tussen COA en Nidos, veelal om wat formeel is vastgelegd en wat in de praktijk al dan niet verwacht werd (Klaasen & De Prez, 2004). Zo was de groene en rode kleding formeel niet verplicht, maar luidde een interne huisregel waaraan alle jongeren zich moesten houden: 'wearing the campus-cloth is customery' (Klaasen & De Prez, 2004, p. 14). Verder waren er misverstanden en interpretatieverschillen over de privacy van de jongeren, de plaatsing van een hek om de campus, het verplicht sparen van het zakgeld en het onthouden van vrije tijd (Klaasen & De Prez, 2004). Hierbij hield het COA vast aan een streng regime, terwijl Nidos een

⁵⁵ Volgens het Kinderrechtencollectief (2003) zat 68 procent van de jongeren die tussen 11 november 2002 en 6 april 2003 in de campussen verbleef in procedure.

versoepeling voorstond. Door deze discussies werd de campus op bepaalde punten aangepast. Zo mochten de jongeren een halfuur later opstaan (om zeven uur in plaats van half zeven), kregen de slaapkamers een deur en alle douches en toiletten een slot (Yahia & Bouchiba, 2004).

Terwijl de discussies tussen COA en Nidos voortduurden, schonken de media regelmatig aandacht aan de campus, meestal met een kritische of negatieve toon (Klaasen & De Prez, 2004). Bovendien zorgde het strenge beleid en het gesloten karakter voor weerstand en opstand bij de jongeren. Zij staakten deelname aan het programma, liepen groepsgewijs weg en eisten versoepeling van het regime. Ook vertrokken velen van hen met onbekende bestemming (Klaasen & De Prez, 2004; Kromhout & Leijstra, 2006).

In april 2003 spanden Defence for Children, VluchtelingenWerk Nederland en organisaties voor asieljuristen ⁵⁶ een kortgeding aan tegen de staat en het COA met de algemene eis de jongeren niet langer te onderwerpen aan een regime zoals dat op de campussen in Vught en Deelen. ⁵⁷ De rechter concludeerde dat deze eis een te algemeen karakter had om tot toewijzing te leiden (Rechtbank Den Haag 23 april 2003, KG 03/284). De eisers dienden ook 27 subvorderingen in, onder andere over de vrijheidsbeperking en het inhouden van het zakgeld van de jongeren. Over de vrijheidsbeperking concludeerde de rechter dat er onvoldoende ruimte was voor vrijetijdsbesteding van de jongeren naar eigen keuze, maar dat het gevorderde algemene verbod tot vrijheidsbeperking niet toewijsbaar was. Wel gebod de rechter binnen een maand een onafhankelijke klachtencommissie in te stellen en de jongeren het zakgeld ter vrije beschikking aan hen te laten.

56 Stichting Rechtsbijstand Asielzoekers, Vereniging Asieladvocaten en juristen Nederland en het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten.

57 Rechtbank Den Haag 23 april 2003, KG 03/284. De primaire vordering luidde: 'gedaagden te verbieden ama's te onderwerpen aan een regime zoals dat op de campussen te Vught en te Deelen, en te gebieden dat de ama's opvang en scholing wordt aangeboden op basis van wetgeving en/of kenbare beleidsregels die voldoen aan nationale en internationale regelgeving of te verbieden de huidige opvang te laten voortduren zolang deze regelgeving niet bestaat en hen te gebieden de ama's tot die tijd elders in asielopvang te plaatsen, waar zij op gelijke wijze behandeld worden als andere asielzoekers'. In de subsidiaire vordering werden 27 verboden/geboden opgesomd met betrekking tot onderdelen van de opvang in de campussen, zoals het verbod tot vrijheidsbeperking.

Inmiddels was er door verzet van de jongeren in Vught een onbeheersbare situatie ontstaan. Kort voor de uitspraak van de rechter werd een nieuwe directeur van de campus aangesteld, werden alle jongeren uitgeplaatst en werd er een nieuwe start gemaakt met een versoepeld regime (Cardol, 2005; Klaasen & De Prez, 2004). De jongeren kregen nu de gelegenheid om het terrein te verlaten en konden niet worden gedwongen het dagprogramma te volgen.

In Deelen bleef de onrust echter voortbestaan. Er was sprake van brandstichting, vechtpartijen en bedreigingen, waarop de gemeente het huurcontract niet verlengde (Heijmans & Kruijt, 2003). In november 2003 werd dan ook besloten deze campus te sluiten. De campus in Vught is eind 2004 gesloten met als voornaamste reden dat het doel, het bevorderen van terugkeer, niet was behaald (*Kamerstukken II*, 27062, nr. 29, 2004).⁵⁸ De jongeren werden overgeplaatst naar de tussenvariantlocaties.

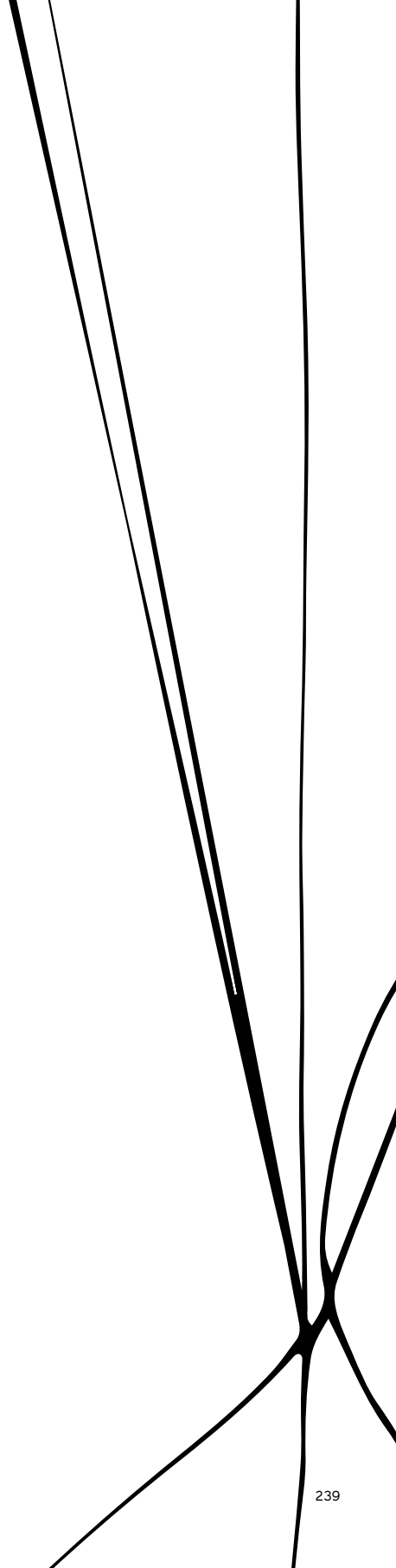
TUSSENVARIANTLOCATIES

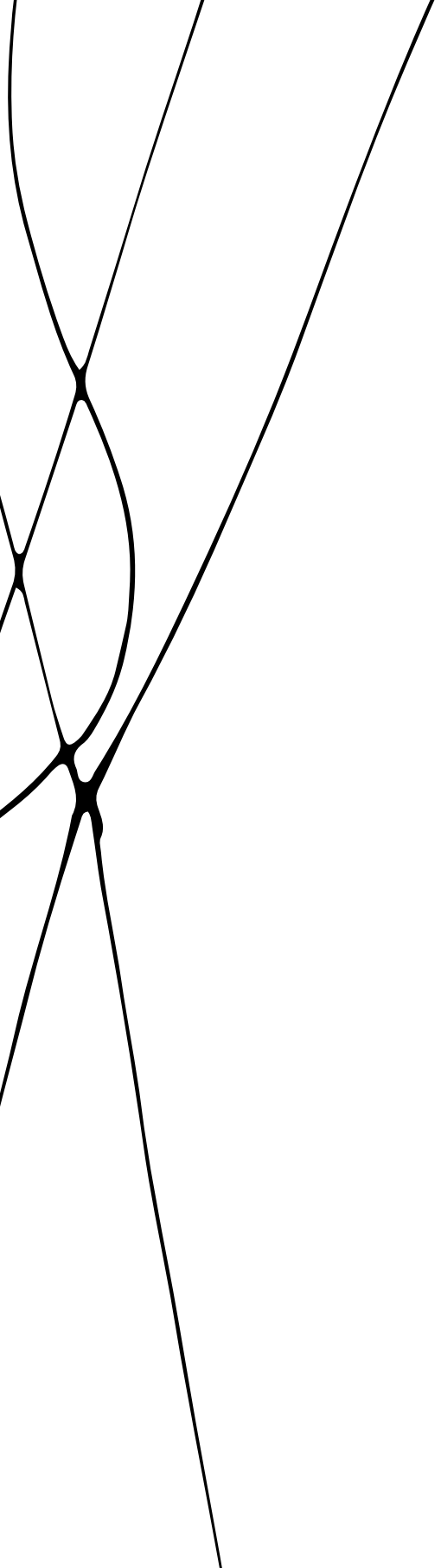
Gemiddeld verbleven per tussenvariantlocatie ongeveer zeventig jongeren (Klaasen & De Prez, 2004). De jongeren sliepen vaak met een aantal anderen op een kamer en deelden sanitaire voorzieningen (Klaasen & De Prez, 2004). Jongeren gingen ofwel op het centrum ofwel daarbuiten naar school (Klaasen & De Prez, 2004). In het centrum werden zij begeleid door medewerkers van het COA die van 7.00-23.00 uur aanwezig waren (Van Willigen, 2003). In de tussenvariantlocaties waren er verschillende fasen waarin jongeren meer vrijheden kregen, wat uiteindelijk kon resulteren in de mogelijkheid te gaan logeren of mensen te laten overnachten (Klaasen & De Prez, 2004).

Toen beide campussen in 2005 gesloten werden, werd besloten de goed geëvalueerde onderdelen van de campussen door te voeren in de tussenvariantlocaties, waarbij de naam 'tussenvariantlocaties' werd veranderd in 'campus'. Het ging hier om de volgende onderdelen (*Kamerstukken II*, 27062, nr. 29, 2004, p.2):

- 24-uurs bewaking en begeleiding vanwege het positieve effect op veiligheid en beheersbaarheid;
- het bieden van structuur middels het onderwijs- en dagprogramma;
- aanvullende educatieve activiteiten (practical school), zo mogelijk op de locaties, op basis van maatwerk;
- opvang in een centrale setting, zodat een goed overzicht bestaat op wat er zich op het terrein afspeelt

⁵⁸ Slechts zes van de 436 alleenstaande minderjarige asielzoekers die in campus Vught hebben verbleven zijn teruggekeerd naar het land van herkomst (Klaasen & De Prez, 2004).

Samenvatting

Dit proefschrift gaat over de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland. Door biografische interviews met negentien mensen die tussen 1995 en 2005 naar Nederland kwamen, geef ik inzicht in wat deze jongeren op langere termijn helpt en belemmert om hun leven hier vorm te geven. De hoofdvraag luidt: Hoe beïnvloedt het samenspel van individuele en structurele factoren de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers in Nederland? Hierbij richt ik mij op aspecten van het 'gewone leven', namelijk de schoolloopbaan, het opbouwen van een sociaal netwerk en de emotionele verbondenheid met Nederland.

Biografische interviews geven de benodigde tijd en ruimte om het eigen verhaal te formuleren en pijnlijke herinneringen te delen (Ghorashi, 2008). Bovendien is er ruimte voor het bestuderen van langere termijn processen, wat inzicht geeft in het dynamische samenspel van individuele en structurele factoren (Crul & Schneider, 2010; Eijberts & Ghorashi, 2016). Het bestuderen van dit samenspel is belangrijk, omdat dit recht doet aan zowel de kracht van jonge asielzoekers als die van maatschappelijke structuren.

Ik maak gebruik van de structuratietheorie van Giddens (1984) om inzicht te geven in hoe het samenspel van individu en structuur verloopt (hoofdstuk 2). Volgens Giddens zijn individuen onderdeel van maatschappelijke structuren en hebben zij kennis over die structuren. Maar in de eerste periode in Nederland leven jonge asielzoekers tussen maatschappelijke structuren, zij staan op de grenslijn tussen het land van herkomst en het gastland én op de grenslijn tussen de kindertijd en volwassenheid. Het concept 'liminaliteit' van Turner (1994) belicht dit leven op de grenslijn tussen maatschappelijke structuren (hoofdstuk 2). Deze periode kan zowel bevrijdend als ontwrichtend zijn. Ontwrichting vormt een dreiging voor wat Giddens 'ontologische zekerheid' noemt. In het meest extreme geval ontstaat ontologische onzekerheid: iemand begrijpt de wereld niet meer, is de voorspelbaarheid en routine in het leven kwijt, heeft geen controle meer over het eigen leven, weet niet waar hij of zij aan toe is en wie hij of zij zelf is. Het loskomen van structuren kan ook bevrijdend werken: het geeft ruimte om vrijuit te denken over nieuwe toekomstdromen die binnen de oude maatschappelijke structuren niet realistisch waren (Ghorashi et al., 2017). Voor het behouden of hervinden van ontologische zekerheid, is het belangrijk dat jonge asielzoekers een stabiel zelfbeeld creëren, waarin zij continuïteit tussen hun verleden, heden en toekomst ervaren (Chase, 2013; Devenney, 2017; Ward, 2011).

De geïnterviewden waren ten tijde van het interview 27 tot 35 jaar oud en hadden toen een verblijfsvergunning of de Nederlandse nationaliteit. In hun verhalen kwamen twee centrale bronnen van continuïteit naar voren: de ene groep ervaarde continuïteit door (dromen over) een succesvolle schoolloopbaan en een goede positie op de arbeidsmarkt (hoofdstuk 4) en de andere groep door (het opbouwen van) een hecht sociaal netwerk (inclusief het eigen gezin) (hoofdstuk 5). Voor beide groepen was de eerste periode in Nederland zowel ontwrichtend als bevrijdend. Gevoelens van machteloosheid, vervreemding en instabiliteit gingen gepaard met een gevoel van vrijheid en/of het zien van een goede toekomst.

Rond het 18e jaar ontstonden er tegenstrijdigheden tussen individuele wensen en verwachtingen en de mogelijkheden binnen maatschappelijke structuren. Dit geldt vooral voor mensen die na hun 18e een periode geen verblijfsvergunning hadden (in asielprocedure of onrechtmatig verblijf) en daardoor niet langer naar school konden. Deze periode heeft ook op langere termijn, als zij eenmaal een verblijfsvergunning hebben, invloed op hun participatie in en emotionele verbondenheid met Nederland.

Onder de geïnterviewden met grootse dromen van hun schoolloopbaan is er na het 18e jaar een splitsing in de levensloop tussen degenen die een opleiding konden volgen en anderen die dit niet konden omdat zij geen verblijfsvergunning hadden (hoofdstuk 4 en 6). De eerste groep werd soms belemmerd in hun schoolloopbaan, maar heeft door een combinatie van de eigen capaciteiten, zelfvertrouwen en steun van contacten, hun dromen verwezenlijkt. Hoewel hun thuisgevoel wordt belemmerd door het negatieve discours rondom migranten en moslims en ervaringen met uitsluiting, biedt hun goede positie en het sociale netwerk de meesten voldoende ruimte om zich in Nederland thuis te voelen. Voor degenen die een periode niet naar school konden, werd het leven zeer instabiel. In plaats van te werken aan een goede toekomst waren zij bezig te overleven. Degenen die enkele jaren niet naar school konden gaan, hebben uiteindelijk een opleiding afgerond en hebben werk. Zij zijn echter erg teleurgesteld in Nederland en voelen zich hier overwegend niet thuis. Dat zij ondanks hun inzet niet langer hier mochten blijven, terwijl zij zich al thuis voelden, heeft geleid tot een breuk met Nederland. Sommigen hebben wel hechte relaties en hierdoor soms ook een sterke verbondenheid met steden of dorpen in Nederland. Twee mensen hebben na het achttiende jaar acht jaar gewacht op een verblijfsvergunning en verkeren in een economisch marginale positie. Zij voelen zich niet verbonden met Nederland, hebben veel last van racisme en zien weinig mogelijkheden voor een goede toekomst in Nederland. Hun grootse dromen zijn zij verloren. Ook hebben zij weinig hechte relaties.

De mensen voor wie een hecht sociaal netwerk van belang was, werden na hun 18e belemmerd in het onderhouden van hun netwerk, door het beëindigen van de zorg en het niet bezitten van een verblijfsvergunning (hoofdstuk 5). In deze periode werd (de wens voor) een eigen gezin als bron van continuïteit van groot belang. Maar zij kregen steeds minder ruimte om een goede partner en ouder te zijn, want zij konden geen opleiding volgen, niet werken en konden hun kinderen geen stabiel leven en toekomst bieden. Maar de jaren zonder verblijfsvergunning hebben niet geleid tot een breuk met Nederland (hoofdstuk 6). Vanaf het moment dat zij een verblijfsvergunning kregen, voelden zij voldoende ruimte om een goede partner en ouder te zijn. Sommigen hebben een opleiding afgerond en hebben werk en hebben daarmee hun eigen verwachtingen overtroffen. Anderen verkeren in een economisch marginale positie, maar zijn daar tevreden over, omdat dit een betere positie is dan zij in het land van herkomst hadden en zij een goede toekomst voor zichzelf en/of hun kinderen zien. Ondanks dat sommigen hier weinig bindingen hebben (geen werk en een klein sociaal netwerk), voelen zij zich thuis in Nederland.

Dit proefschrift laat vijf structurele factoren zien die – in samenspel met individuele wensen en verwachtingen van het leven – van invloed zijn op de levensloop van alleenstaande minderjarige asielzoekers, namelijk het opvangsysteem, het onderwijs, het ontbreken van een verblijfsvergunning na het 18e jaar, het negatieve discours rondom migranten en vluchtelingen en sociale contacten. Ten eerste bood het opvangsysteem voor het 18e jaar de kans om met leeftijdsgenoten en volwassenen in contact te komen, waardoor mensen vrijheid, veiligheid en geborgenheid ervaarden. Voor degenen voor wie een hecht sociaal netwerk de basis van continuïteit vormde, was het verlaten van de zorg op 18-jarige leeftijd belemmerend voor het opbouwen en onderhouden van contacten.

Ten tweede is onderwijs van groot belang voor het leven in Nederland. Voor sommigen was onderwijs de basis voor het ervaren van continuïteit, voor anderen was het noodzakelijk om een goede partner en ouder te zijn. Er zijn echter veel obstakels in de schoolloopbaan van adolescente asielzoekers, die deels overwonnen worden met de juiste hulp van sociale contacten. Het oppakken van de schoolloopbaan op latere leeftijd is voor velen echter onhaalbaar.

Ten derde heeft het niet bezitten van de verblijfsvergunning na het 18e jaar een grote negatieve impact. Het leidt tot verlies van sociale contacten, een onzeker toekomstbeeld, zeer beperkte mogelijkheden voor ontwikkeling en gebrek aan veiligheid, vrijheid en acceptatie. Naarmate de jaren zonder verblijfsvergunning voortduren, wordt de handelingsruimte beperkter. De meesten vallen terug in een situatie van liminaliteit. Opnieuw staan zij tussen de structuren in het land van herkomst en Nederland en opnieuw kunnen zij niet volledig volwassen zijn (geen onderwijs volgen, niet werken, geen goede partner en ouder zijn). Dit leidt tot het verlies van ontologische zekerheid: het is lastig een stabiel zelfbeeld te behouden, de sociale omgeving verandert (verlies van sociale contacten) en de fysieke omgeving is anders dan verwacht (verhuizingen en wonen in ruimtes die onveilig of niet prettig zijn, mede voor de kinderen). Hoewel de eerste periode in liminaliteit zowel bevrijdend als ontwrichtend is, heeft een terugval in liminaliteit alleen negatieve consequenties.

Ten vierde belemmert het negatieve discours rondom migranten en vluchtelingen en ervaringen met uitsluiting de handelingsruimte van jonge asielzoekers. Zij worden geconfronteerd met negatieve beelden in de samenleving waarin jonge asielzoekers als de vreemde en inferieure 'ander' worden beschouwd (hoofdstuk 3). Veel geïnterviewden die een goede economische positie hebben of dat graag wilden, vertellen over gebeurtenissen waarin zij werden geconfronteerd met dergelijke beelden in media en in het contact met anderen (hoofdstuk 6).

Op langere termijn is de negatieve invloed van het ontbreken van een verblijfsvergunning en het discours rondom migranten, groter voor de mensen die een hoge economische positie nastreefden dan voor degenen die een hecht sociaal netwerk wilden (hoofdstuk 6). De eerste groep wil als een volwaardige Nederlandse burger worden gezien en behandeld en wil dezelfde ontwikkelingsmogelijkheden als Nederlandse leeftijdsgenoten. Het negatieve discours rondom migranten en de ontbrekende verblijfsvergunning verhinderen dit. Dit belemmert ook op langere termijn hun emotionele verbondenheid met Nederland. Mensen die geen hoge verwachtingen hadden van hun economische positie, verwachtten niet als gelijkwaardige burger te worden behandeld. Zij voelen zich thuis door het verkrijgen van de verblijfsvergunning, omdat zij hierdoor een goede partner en ouder kunnen zijn en hun kinderen een goede en veilige toekomst kunnen bieden.

Ten vijfde zijn sociale contacten van grote invloed in het leven in Nederland, zowel in positieve als negatieve zin. Zij kunnen jongeren vertrouwen, geborgenheid, steun en kennis geven en bieden zo ook een belangrijk tegenwicht voor belemmerende structuren. Tegelijkertijd kunnen sociale contacten ook beperkende maatschappelijke structuren reproduceren en daarmee jongeren belemmeren.

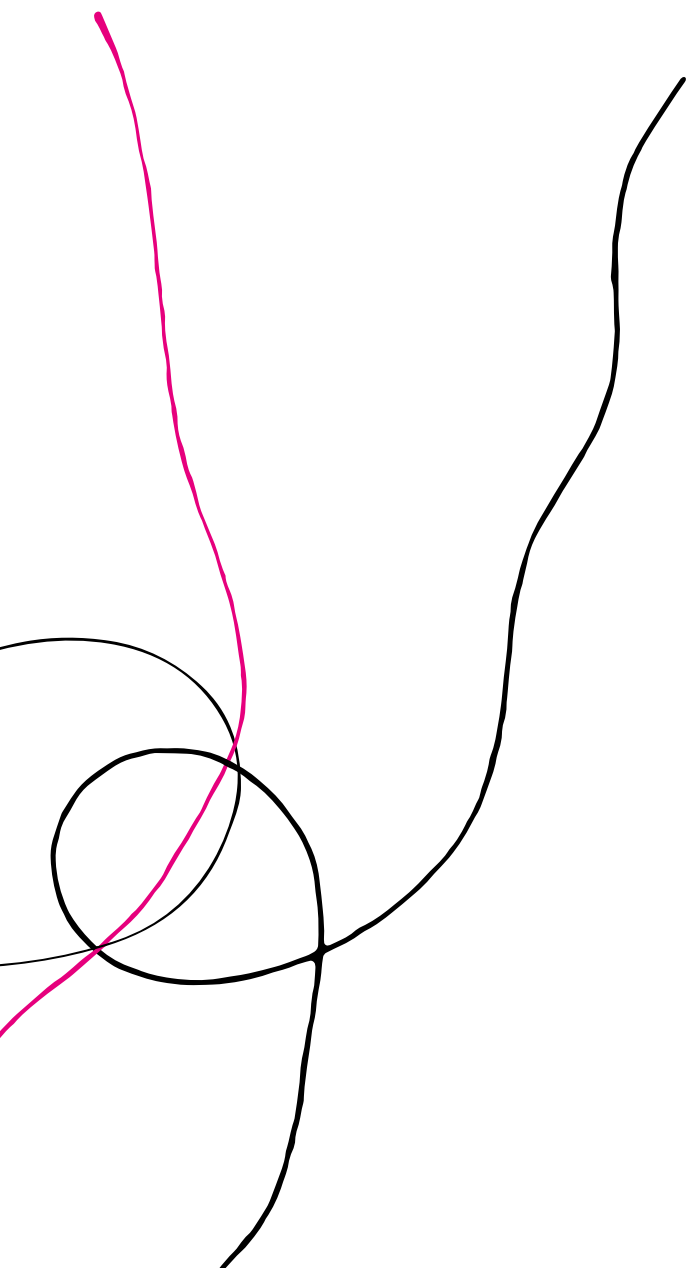
Al met al bevestigt dit proefschrift de conclusie uit onderzoeken in andere Europese landen dat voor (jonge) migranten structurele factoren worden gekenmerkt door tegenstrijdige tempo's, waarbij deze tempo's vaak niet aansluiten op de individuele beleving van tijd en van volwassenheid (Allsopp et al., 2014; Bjerneld et al., 2018; Chase & Allsopp, 2021; Griffiths et al., 2013; Kohli & Kaukko, 2018; Sirryeh, 2013). Enerzijds wordt de transitie naar volwassenheid versneld (zij moeten vanaf 18 jaar abrupt en op alle gebieden zelfstandig zijn), terwijl het anderzijds wordt vertraagd (er zijn obstakels in de schoolloopbaan en velen kunnen de schoolloopbaan niet vervolgen, kunnen geen goede ouder en partner zijn en zijn sterk afhankelijk van anderen).

Ook komen de eisen vanuit politieke en publieke discoursen aan burgerschap niet overeen met de structurele mogelijkheden. Het vinden van werk, het spreken van de Nederlandse taal en gevoelens van verbondenheid worden belemmerd door obstakels in de schoolloopbaan en door juridische en discursieve uitsluiting. Bovendien komen de voorwaarden om als een 'echte' Nederlandse burger beschouwd te worden, niet overeen met de eigen beleving van emotionele verbondenheid. Zo voelen velen zich verbonden met Nederland én het land van herkomst. Ook voelen mensen in een economisch marginale positie zich thuis in Nederland, terwijl anderen met een goede economische positie zich juist niet thuis voelen. Daarnaast voelen velen zonder verblijfsvergunning of de Nederlandse nationaliteit zich hier ook thuis. Ook voelen sommigen zich gaandeweg meer of minder verbonden en voelen sommigen zich gelijktijdig wel en niet verbonden.

Deze tegenstrijdigheden laten zien dat er te weinig ruimte is voor de diversiteit, gelaagdheid en dynamiek die het samenspel van individuele en structurele factoren voortbrengt. In beleid en ondersteuning moet er ruimte komen voor de diverse persoonlijke verwachtingen van jongeren en het creëren van mogelijkheden om die te verwezenlijken. In hoofdstuk 7 staan aanbevelingen om dit te realiseren (gericht op het toelatingsbeleid, het opvangsysteem, het onderwijssysteem en begeleiders).

Becoming adult in-between contradictory borderlines

Opportunities and obstacles in the life course
of separated children

English Summary

This thesis addresses the life course of unaccompanied minors in the Netherlands. Through biographical interviews with nineteen people who came to the Netherlands between 1995 and 2005, I provide insight into what helps and hinders these young people to shape their lives here in the long run. The main question is: How does the interplay between individual and structural factors influence the life course of unaccompanied minors in the Netherlands? I focus on three aspects of 'ordinary life', namely school career, the development of a social network and the emotional attachment to the Netherlands.

Biographical interviews allow interviewees the necessary time and space to formulate their own story and share painful memories (Ghorashi, 2008). Moreover, it enables the study of longer-term processes, which provide insight into the dynamic interplay between individual and structural factors (Crul & Schneider, 2010; Eijberts & Ghorashi, 2016). Studying this interplay is important because it does justice to both the strength of young asylum seekers and that of social structures.

I make use of Giddens' structuration theory (Giddens, 1984) to provide insight into the interplay between agency and structure (Chapter 2). According to Giddens, individuals are part of social structures and have knowledge about those structures. However, arriving in the Netherlands young asylum seekers live in between social structures; they stand on the borderline between the country of origin and the host country as well as on the borderline between childhood and adulthood. Turner's (1994) concept of 'liminality' illuminates this life on the borderline between social structures (chapter 2). This period can be both liberating and disruptive. Disruption poses a threat to what Giddens calls 'ontological security'. In the most extreme case, ontological insecurity arises: a person no longer understands the world, has lost predictability and routine in life, has lost control over his or her own life, does not know where he or she stands and who he or she is. Detachment from structures can also have a liberating effect: it provides space to think freely about new future dreams that were not realistic within the old social structures (Ghorashi et al., 2017). In order to maintain or regain ontological security, it is important that young asylum seekers create a stable sense of self, in which they experience continuity between their past, present, and future (Chase, 2013; Devenney, 2017; Ward, 2011).

At the time of the interviews, the interviewees were 27 to 35 years old and had a residence permit or Dutch citizenship. Two central sources of continuity emerged in their stories: one group experienced continuity through (dreams about) a successful school career and a good position on the labour market (chapter 4) and the other group by developing a close social network (including their own family) (chapter 5). For both groups the first period in the Netherlands was both disruptive and liberating. Feelings of powerlessness, alienation and instability were accompanied by feelings of freedom and/or the prospect of a good future.

Around the age of 18, contradictions arose between individual wishes and expectations and the possibilities within social structures. This applies in particular to people who had no residence permit for a certain period after their 18th birthday (in asylum procedure or irregular stay) and therefore could no longer attend school. This period also influences their participation in and emotional attachment to the Netherlands once they have a residence permit.

Among the interviewees with big dreams of their school careers, there is a split in the life course after the age of 18. On the one hand there are those who were able to go to school and on the other hand those who could not do so because they had no residence permit (chapters 4 and 6). The first group was sometimes hindered in their school career, but managed to realize their dreams through a combination of their own capabilities, self-confidence and support from contacts. Although their sense of home is hampered by negative discourses on migrants and Muslims and experiences of exclusion, their good position and social network offers most of them sufficient space to feel at home in the Netherlands. However, for those who could not go to school for a period of time, life became very unstable. Instead of working towards a good future, they were struggling to survive. Those who could not attend school for a few years eventually completed their education and got jobs. However, they are very disappointed in the Netherlands and for the most part do not feel at home here. The fact that despite their efforts, they were no longer entitled to stay here, even though they already felt at home, has caused a rift with the Netherlands. Some do have close relationships and because of this sometimes also feel a strong attachment to a particular city or village in the Netherlands. Two people waited eight years for a residence permit after their eighteenth birthday and are currently in a marginal economic position. They do not feel connected to the Netherlands, they suffer from racism and they do not see many possibilities for a good future in the Netherlands. They have lost their big dreams and have only few close relationships.

Those for whom a tight social network was fundamental to experience continuity in their lives, were hampered by the ending of reception facilities and the lack of a residence permit after the age of 18 (Chapter 5). During this period, (the wish for) a family of their own became very important as a source of continuity. But they had less and less space to be a good partner and parent, because they could not get an education, could not work and could not offer their children a stable life and future. However, the years without a residence permit did not result in a rift with the Netherlands (chapter 6). Once they got a residence permit, they felt sufficient space to be a good partner and parent. Some have completed an education and have a job and have therefore exceeded their own expectations. Others are in an economically marginal position, but are satisfied with this because it is a better position than they had in their country of origin and because they believe they have a good future for themselves and/or their children. They feel at home in the Netherlands, despite the fact that some have few connections here (no job and a small social network).

This dissertation shows five structural factors that - in interaction with individual wishes and expectations of life - influence the life course of unaccompanied minors, i.e. the reception system, education, the absence of a residence permit after the age of 18, the negative discourse on migrants and refugees and social contacts.

First of all, the reception system before the age of 18 provided an opportunity to come into contact with peers and adults, which allowed people to experience freedom, safety and security. For those for whom a close social network served as the basis of continuity, leaving care at the age of 18 was an obstacle to develop and maintain a social network.

Secondly, education is of great importance for living in the Netherlands. For some, education was the foundation for experiencing continuity, for others it was a necessary condition for being a good partner and parent. However, there are many obstacles in the school careers of adolescent asylum seekers, which can be partially overcome with the support of social contacts. Resuming the school career at a later age appears to be unfeasible for many.

Thirdly, the absence of a residence permit after the age of 18 has a major negative impact. It results in the loss of social contacts, an uncertain future, very limited opportunities for personal development and a lack of security, freedom and acceptance. The longer they live without a residence permit, the more limited their space for agency becomes. Most people relapse into a situation of liminality. Once again they find themselves caught in between the structures in the country of origin and the Netherlands and once again they cannot be fully adult (no education, no work, no good partner and parent). This results in the loss of ontological security: it is difficult to maintain a stable self-image, the social environment changes (loss of social contacts) and the physical environment is not as expected (relocations and living in unsafe or unpleasant spaces, particularly for the children). Although the first period in liminality is both liberating and disruptive, a relapse into liminality has nothing but negative consequences.

Fourthly, the negative discourse on migrants and refugees and experiences of exclusion constrain the agency of young asylum seekers. They are confronted with negative images in society in which young asylum seekers are considered as the foreign and inferior 'other' (chapter 3). Many interviewees who are or aspired to be in a good economic position, tell about events in which they were confronted with such images in media and in interaction with others (Chapter 6).

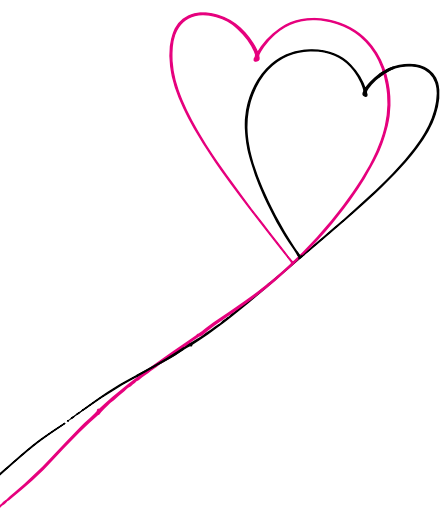
In the long term, the negative impact of not having a residence permit and the discourse around migrants is greater for those who aspired to be in a high economic position than for those who wanted a tight social network (Chapter 6). The first group wants to be regarded and treated as a full-fledged Dutch citizen and wants to have the same opportunities as their Dutch peers. This is hindered by the absence of a residence permit and the negative discourse on migrants. This also hinders their emotional attachment to the Netherlands in the long term. People who did not have high expectations of their economic position, did not expect to be treated as equal citizens. They feel at home by obtaining the residence permit, because it enables them to be a good partner and parent and offer their children a good and safe future.

Fifthly, social contacts are of great importance in life in the Netherlands, both positively and negatively. They can offer young people trust, security, support and knowledge, and therefore give an important counterbalance to obstructive structures. At the same time, contacts can also reproduce restrictive social structures and hence hinder young people.

In conclusion, this dissertation confirms conclusions from studies in other European countries that in the case of (young) migrants structural factors are characterised by contradictory tempi, whereby these tempi often do not match the individual experience of time and of adulthood (Allsopp et al., 2014; Bjerneld et al., 2018; Chase & Allsopp, 2021; Griffiths et al., 2013; Kohli & Kaukko, 2018, Sirryeh, 2013). On the one hand, the transition to adulthood is accelerated (they have to be independent in all areas abruptly), while on the other hand it is delayed (there are obstacles in the school career and many cannot continue their school careers, cannot be good parents and partners and are highly dependent on others).

Moreover, the demands placed on citizenship by political and public discourses do not correspond with the structural possibilities. Finding a job, speaking the Dutch language and feeling at home are hindered by obstacles in the school career and by legal and discursive exclusion. Furthermore, the requirements for being considered a 'real' Dutch citizen do not correspond to one's own experience of emotional attachment. For example, many feel attached to the Netherlands as well as to their country of origin. Also, some people in a marginal economic position feel at home in the Netherlands, while others who are in a good economic position do not feel at home. In addition, many people without a residence permit or Dutch citizenship do feel at home here. Some people also feel gradually more or less at home, and some feel at home and not at home at the same time.

These contradictions show that insufficient space is given to the diversity, multilayeredness and dynamics that the interplay between individual and structural factors produces. Policy and support systems should create space for the various personal expectations of young people and create opportunities to realise these expectations. Chapter 7 presents recommendations on how to achieve this (focused on the admission policy, the reception system, the educational system and support).

Dankwoord

In de bijna negen jaar waarin dit proefschrift tot stand kwam, ben ik onder meer twee keer verhuisd, heb ik mijn vader na 27 jaar weer ontmoet, werd de wereld verrast door een pandemie, heb ik een huis gekocht, een kat in huis gehaald, ben ik relaties begonnen en heb ik sommige relaties beëindigd. Kortom, er is zoveel gebeurd – waar zoveel verschillende mensen bij betrokken waren die ik dankbaar ben – dat ik bang ben mensen tekort te doen. Toch ga ik het proberen, al zal ik bij lange na niet volledig zijn.

Allereerst wil ik degenen bedanken zonder wie dit project niet mogelijk zou zijn geweest: de geïnterviewden. Dank voor jullie openheid en vertrouwen. Ik leerde van jullie dat het delen van verdriet enorm kan opluchten en hoe er zo ruimte ontstaat voor trots. Ik leerde de donkere dagen te waarderen. Sommig verdriet is zo heftig dat het er altijd zijn zal en dat is oké. Ook leerde ik dat er liefde is op plekken en momenten waar je dat onmogelijk acht. En dat je niet terug hoeft te geven, maar door kan geven. Het meest inspirerend vind ik jullie kracht, die ongelooflijke kracht. Ik wens jullie alle goeds, liefde en warmte toe en hoop dat al jullie dromen uit mogen komen.

Mijn promotoren, Halleh Ghorashi en Maurice Crul, dank ik voor het vertrouwen in mij en in dit project. Door jullie onaflatende geduld voelde ik ruimte om mijn proefschrift in mijn eigen tempo af te ronden. Ik waardeer jullie sterke focus op zowel de wetenschappelijke als de praktische relevantie van dit onderzoek en heb ontzettend veel geleerd van jullie kennis, scherpe blik en heldere formuleringen. Veel van de tips en feedback die ik van jullie kreeg, geef ik nu door aan mijn studenten. Ik bewonder jullie inspanning om wetenschappelijke inzichten te delen buiten de academie en toegankelijk te maken voor een breder publiek. Door jullie hulp kan dit proefschrift door een breed publiek worden gelezen en toegepast. Veel dank!

Lieve Nine, mijn oudste vriendin, dank voor je vertrouwen, betrokkenheid en wijsheid. Jij hebt alle hoofdstukken meerdere keren gelezen en hebt in alle fases van het onderzoek meegedacht. Dank dat ik altijd bij je terecht kan, voor wat dan ook.

Mijn paranimfen, Marleen en Fransje. Wat een fijn idee dat ik jullie aan mijn zijde heb tijdens de verdediging. Ik voel me gesteund door twee sterke vrouwen die hun hart volgen. Lieve Marleen, al jaren ben je mijn steun en toeverlaat. Zowel als het gaat om dit onderzoeksproject als om allerlei andere kleine en grote projecten in mijn leven. Dank voor je begrip, steun en nabijheid. Dank ook voor het bedenken van de titel van het vierde hoofdstuk! Lieve Fransje, jij bent mijn 'silver lining' van alle lockdowns. Het was heel

fijn je in de buurt te hebben tijdens de laatste fases van het onderzoek. Dank voor je zorg en alle aanmoedigingen. En Zutphen is écht heel dichtbij!

Mijn lieve Saxioncollega's. Dank voor jullie warmte, interesse en waardering. Bij jullie voel ik me altijd thuis. Hoewel ik (de voortgang van) mijn proefschrift vaak als een onbespreekbaar onderwerp maakte, heb ik jullie interesse erg gewaardeerd. Het is heerlijk zoveel wijze collega's te hebben. In het bijzonder wil ik team 1B bedanken voor de steun, lol en afleiding. Ik kijk er naar uit met jullie deze mijlpaal te vieren! De dames van E3.15 (Sandra, Evelien, Kathalijne, Claudia en Saskia) ben ik dankbaar voor het delen van alle lief en leed. Dat geldt ook voor Nicole (te Ronde): dank dat je jarenlang hebt meegedacht hoe ik tijd voor mijn proefschrift kon vrijmaken, terwijl er geen tijd meer beschikbaar was. Ik bewonder de oprechte aandacht die je voor zoveel collega's hebt. Lieve Aframia: dank voor de gezelligheid tijdens de lange online werkdagen. En Frank: dank voor het zo nu en dan stellen van de vraag: Moet jij niet eerst even een proefschrift afschrijven? Vera, Jose en Ingrid: dank voor het regelen van allerlei zaken rondom mijn proefschrift. Ook wil ik Andy bedanken voor het uittypen van interviews, hier is dan eindelijk het resultaat! Naast collega's wil ik ook graag 'mijn' studenten bedanken. Ik had dit project niet kunnen afronden zonder de energie die ik iedere week opnieuw van jullie kreeg.

Het schrijven van dit proefschrift was niet mogelijk geweest zonder de steun van de Promotiebeurs voor leraren van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Dank ook aan het management van de Academie Mens en Maatschappij van Saxion voor het toekennen van een extra dag per week gedurende vier jaar waarin ik aan dit project kon werken. Uiteraard dank ik ook mijn promotiecommissie, dr. Lorraine Nencel, Prof.dr. Lutine de Wal Pastoor, Prof.dr.mr. Margrite Kalverboer, Prof.dr.mr. Thomas Spijkerboer en Prof.dr. Monique Kremer. Het voelt als een voorrecht dat maatschappelijk betrokken wetenschappers uit verschillende disciplines hierin zitting wilden nemen.

Ik voel veel dankbaarheid voor de vele mensen die in verschillende fases hebben meegedacht binnen mijn onderzoekstraject. Om te beginnen iedereen die me hielp in de zoektocht naar mensen om te interviewen. Dat er zoveel onbekenden het belang van dit onderzoek zagen, stimuleerde mij om het af te ronden. Ook gaat mijn dank uit naar de leden van de IDI-groep. Als buitenpromovendus was ik weinig op de VU aanwezig, maar ik heb veel gehad aan de interessante discussies tijdens de bijeenkomsten. De Connected Youngsters: dank voor de mooie gesprekken en inspiratie! De 'Parrots': Carla, Moos, Jet en Marieke, dank voor de inspiratie en feedback. Ik bewonder jullie gedrevenheid en zorgvuldigheid rondom onderzoek naar jonge vluchtelingen. Frank en Celeste van Artisa, dank voor alle tips, de goede zorgen en het creëren van een productieve sfeer tijdens de

PhD-retraites in Griekenland. Eloi, veel dank voor het mooie ontwerp van dit proefschrift en de wijze waarop je mijn ideeën zo treffend in beeld hebt gebracht. Daarnaast gaat mijn dank uit naar de vele professionals met wie ik van gedachten heb gewisseld. Zonder compleet te zijn noem ik voor nu Adimka Uzozie, Mirjam van der Velden, Elsbeth Faber, Zaïna Karekezi, Tin Verstegen, Hariëtte Boerboom, Fura Grol, Bram Tuk, Monika Smit, Jos Leenhouts, Sander Kramer, Loes van Willigen en Martin Berk. Ongetwijfeld vergeet ik mensen te noemen die me zeker te binnen zullen schieten wanneer de grote stress rondom de afronding van mijn proefschrift voorbij is.

Mijn vrienden, ik ben gezegend met zoveel lieve mensen die me bleven aanmoedigen om het proefschrift af te ronden en zorgden voor de welkome afleiding en gezelligheid. Dank daarvoor lieve Denise, Marloes, Liane, Merel, Janneke, Ciffra, Brigit, Jorike, Saskia, Cézanne, Lineke, Kim (ook voor het beantwoorden van al mijn taalvraagjes), Lusia (ik hoop dat je mijn proefschrift bruikbaar vindt), Marieke (ook voor de hulp met de Engelse taal), Nora (ook voor 'het interview' en de schrijfhulp) en Hannah (ook voor het maken van de flyer). Dank ook aan proefschriftlotgenoten Bart en Zsuzsa voor de vele samenwerkssessies en het delen van de gelaagde ervaring van het schrijven van een proefschrift.

Ook bedank ik mijn lieve ouders. Het is een groot verdriet dat mijn moeder dit niet heeft mee mogen maken, maar een grote rijkdom dat mijn vader dit van relatief dichtbij mag beleven.

Mijn pleegouders Hans en Wilma, dank voor de ruimte mijn eigen pad te bewandelen. Ik heb altijd jullie geloof in mij gevoeld en het diepe vertrouwen dat het met mij wel goed komt. Dank aan mijn 'Nederlandse familie' op wie ik altijd kan terugvallen: Jirka, Anna, Jesper, Marijn, Noa, Aran, Vera, Tess en Finn. Veel dank aan mijn lieve familie in Nederland, voor de gezelligheid en warmte en in het bijzonder alle kinderen, omdat jullie me helpen herinneren wat echt belangrijk is in het leven. Wat een rijkdom dat ik jullie dichtbij me heb! Bedankt lieve Somajeh, Eloi, Ido, Micha, Eiko, Moos, Hossein, Michelle, Kian, Noah, Jasmine, Morteza, Lindsey, Liam, Dante en Maeve. Ook veel dank aan mijn lieve familie in Iran van wie de opoffering zo groot is (geweest).

Lieve Jort, dank dat je de laatste fase van het werken aan dit proefschrift zoveel leuker hebt gemaakt. Dank voor je liefde!

Ik draag dit boek op aan mijn zus en broer. Lieve Somajeh en Hossein, jullie zijn de meest krachtige mensen die ik ken en door jullie ben ik nooit echt alleen geweest. Alleen al door naar jullie te kijken weet ik wie ik ben en dat er mensen zijn bij wie ik hoor.

Over de auteur

Safoura Ghaeminia is geboren op 22 september 1984 in Ahwas, Iran. Op haar zesde kwam ze naar Nederland samen met haar broer en zus. Na haar eindexamen havo heeft ze een hbo-propedeuse Commerciële Economie behaald, waarna ze startte met de studie Sociologie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Haar master Sociologie rondde ze af in 2008, gevolgd door de Masteropleiding Leraar Voorbereidend Hoger Onderwijs in Maatschappijleer in 2009. In datzelfde jaar startte Safoura haar loopbaan als docent aan de Social Work opleiding van hogeschool Saxion.

Daar is zij nog altijd werkzaam en doceert zij voornamelijk vakken rondom sociologie en antropologie. Ook begeleidt ze onderzoeksgroepen in alle leerjaren en begeleidt ze studenten in hun meesterproef voor de master Healthcare & Social Work. In 2013 ontving Safoura de Promotiebeurs voor leraren van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). In 2013 startte zij als buitenpromovendus haar promotietraject bij de afdeling Sociologie van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Naast het docentschap heeft Safoura workshops verzorgd rondom het thema diversiteit & inclusie aan medewerkers en studenten van Saxion. Ook geeft ze gastlessen over jonge vluchtelingen en diversiteit & inclusie aan verschillende hogescholen en universiteiten. Safoura is lid van Connected Youngsters, een groep 'ex-cliënten' van Stichting Nidos. Zij streven ernaar een platform te creëren voor en door voormalig alleenstaande minderjarige asielzoekers met als doel jongeren na hun 18e een netwerk te bieden waarop zij kunnen terugvallen. Tevens is Safoura lid van de adviescommissie Opvang & Integratie van VluchtelingenWerk Nederland.

